

НІКІТІН Ю.В.

**ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ
В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Монографія

Київ - 2009

НІКІТІН Ю. В.

**ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ
В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Монографія

Київ

2009

УДК 343.9

Н 62 Нікітін Ю. В.

Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: Монографія. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2009. – 373 с.

ISBN 978-966-8406-47-8

В монографії комплексно досліджуються теоретичні та практичні аспекти внутрішньої безпеки українського суспільства, відображені сучасні доктрини та основоположні методологічні засади, що стосуються сфери забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, а також протидії злочинності як одного із ключових чинників впливу на безпечне існування людини, суспільства, держави. Значна увага приділена основним напрямкам політики та стратегії системної протидії реальним та можливим загрозам безпеки як детермінуючих чинників факторного впливу на внутрішню безпеку суспільства, вносяться пропозиції, що спрямовані на вдосконалення діючого законодавства.

Монографія буде корисною для фахівців у галузі безпекознавства, зокрема, політологів, юристів-кримінологів, соціологів, психологів, громадських діячів, що працюють у сфері забезпечення національної безпеки.

УДК 343.9

Затверджено до друку Вченою радою ВНЗ «Національна академія управління».

Протокол № 7 від 25 вересня 2008 р.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Глушков В.О., завідувач кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор

Ємельянов В.П., завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного інституту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту, доктор юридичних наук, професор

Музика А.А., заступник директора з наукової роботи Державного науково-дослідного інституту митної справи, доктор юридичних наук, професор

© Нікітін Ю.В., 2009

ВНЗ «Національна академія управління», 2009

ISBN 978-966-8406-47-8

ВСТУП

Аналіз стану безпеки суспільства на зламі століть з усією очевидністю засвідчив актуальність історично обумовленого концептуального положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, які закріплені в Конституції України, – є найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [1]. І в цьому аспекті проблеми забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства на сьогодні стають стратегічним завданням для держави.

Актуальність розробки наукової методології комплексного дослідження внутрішньої безпеки суспільства обумовлена практичними завданнями демократичних змін в Україні, створенням новітньої політики в цій сфері, що відповідає життєво важливим інтересам людини, суспільства і держави.

Методологія комплексного дослідження різноманітних факторів, що впливають на внутрішню безпеку, здатна надати необхідні знання про явища які обумовлюють ці фактори, а це сприяє виробленню вірної політики забезпечення внутрішньої безпеки суспільства.

Поряд з цим методологія як наука про шляхи і засоби здобування нових знань, при вивченні соціальної дійсності, не може не брати до уваги принцип історизму. Керуючись ним і беручи до уваги непоодинокі зміни офіційних поглядів різних державних формувань, що існували на теренах України на забезпечення безпеки, ми не могли залишити без уваги сутнісний аналіз принципів її створення в різні історичні епохи. Особлива увага приділена забезпеченню безпеки суспільства в перехідний період: від радянської доби – кінець XX століття, до наших днів.

Внутрішній стан сучасної України, поряд з позитивними ідеями й впливом здійснюваних демократичних реформ, характеризується негативними і досить довготривалими наслідками системної економіко-політичної кризи. Вона проявляється у процесах економічних перебудов, різкої соціальної поляризації суспільства, досить складних відносинах між гілками влади та, що саме негативне, широкої криміналізації всіх сторін суспільного життя, що полягає у збільшенні проявів організованої злочинності, наркоманії, корупції, екстремізму на міжетнічному ґрунті – все це є тим переліком процесів, які є внутрішніми витоками загроз і небезпек для стабільності, а звідси і внутрішньої безпеки суспільства.

В зв'язку з цим у внутрішньополітичному аспекті перед державою постало ряд першочергових завдань, це: 1) збереження миру як загальнолюдської цінності; 2) збереження цілісності держави; 3) сприяння забезпечення безпеки, як всеохоплюючої, однаково збалансованої для всіх об'єктів безпеки оцінки інтересів; 4) протидія злочинності як системної діяльності суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки.

По суті, від того, як буде забезпечена безпека суспільства і кожної людини окремо, як складової цього суспільства, залежить життєдіяльність і сталий розвиток людства.

Об'єктами безпеки є людина, соціальні групи і об'єднання громадян, суспільство і держава. Всі об'єкти безпеки взаємообумовлені і втрата безпеки хоча б одного з них неминуче призведе до всезагальної небезпеки.

Суб'єкти безпеки – це ті ж самі люди, соціальні групи, об'єднання громадян і державні інституції, які на підставі фактичних даних, усвідомлюючи реальні та потенційні загрози, а також фактори впливу на суспільне життя, здійснюють загальнообумовлені заходи щодо їх запобігання та ліквідації.

Однак цей процес передбачає необхідність розробки системних взаємообумовлюючих дій всіх суб'єктів безпеки які ставлять своєю метою забезпечення безпеки людини, суспільства, держави як в сучасних умовах життєдіяльності так і на наступні десятиліття.

Забезпечення безпеки України є важливою і великою науковою проблемою, вирішення якої в значній мірі визначає подальший шлях розвитку держави. Але тут потрібно наголосити, що до кінця ХХ століття основоположним поняттям “безпека” і “національна безпека” як у вітчизняних так і зарубіжних наукових джерелах належної уваги не приділялось. Здебільшого проблеми безпеки суспільства зводились до безпеки держави, що пов'язувалась із військовою сферою. Забезпечення безпеки покладалось на комітет державної безпеки, військових і комуністичну партію, бо це вважалось – задача політична [462, с. 62-64].

Протилежно інший концептуальний підхід зроблено в незалежній Україні з 1992 р. і закріплено в Законі України “Про основи національної безпеки України”, де безпека, виступаючи синтезуючим елементом потреби людини, суспільства, держави досягається завдяки системі заходів економічного, політичного, соціального, правового і іншого характеру, які адекватні реальним і потенційним загрозам людині, суспільству, державі [57]. І це виправдано бо всеохоплююча безпека не може існувати в якомусь ідеалі, а всебічно залежить від співвідношення існуючих і потенційних загроз та реальній можливості їх запобігання. У зв'язку з цим забезпечення безпеки процес перманентний. Постійно зменшуючи або знешкоджуючи одні небезпеки чи загрози, з впливом часу неминуче виникають інші, змінюються лише їх пріоритети. Такий безперервний процес вимагає постійно здійснювати моніторинг ситуації, науково осмислювати шляхи забезпечення безпеки в тих реальних ситуаціях, що складаються.

Поряд з цим, складність аналізу на сьогодення полягає в тому, що кожний аналітик трактує будь яке положення з точки зору своїх відомих інтересів, тих чи інших політичних симпатій та антипатій. А це з позиції системного підходу до забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства треба звести до мінімуму.

Аналіз сучасного періоду розвитку суспільства засвідчив покращення безпеки існування людини, суспільства, але разом з тим і окреслив, що основоположного врахування вимагають наступні чинники: по-перше, безпека повинна ґрунтуватись на великій кількості факторів (соціально-політичних, економіко-правових, культурно-ідеологічних тощо), що потребує необхідності розробки і впровадження ефективного механізму забезпечення безпеки, як з боку держави так і недержавних об'єднань; по-друге, визначення безпеки обумовлюється сучасним соціально-економічним станом держави, національних інтересів, та існуючих загроз безпеки; по-третє, розробки стратегічної програми безпеки з врахуванням протидії злочинності та можливих чи потенційних загроз і викликів; в-четвертих, національно-історичного підходу до забезпечення безпеки, що орієнтується на досвіді захисту від можливого втручання ззовні. Все це потребує матеріальних коштів, цілеспрямованих зусиль як кожної людини так і всього суспільства із всеосяжною підтримкою державних органів та об'єднань громадян. Також потребує ґрунтовних досліджень і новітня практика в цій галузі яка повинна теоретично усвідомитись виходячи із аналізу, узагальнення, розробки концепцій, в розвитку відповідних галузей наукових знань.

Методологічні аспекти науково-теоретичних та практичних проблем безпеки також полягають і в тому, що необхідно визначити суть проблеми, місце і роль загальної та спеціальних теорій безпеки (економічна, екологічна, інформаційна, тощо) які складають макросистему в системі наукових знань, визначення понять, для аналізу факторів, що впливають на безпеку, та особливості зародження і впливу реальних та потенційних загроз на цей процес. Крім того, у кожного з цих напрямків можуть бути свої предмети дослідження.

Це свідчить про сінергетичну складову цього процесу, який проникаючи в діалектику взаємопереходів світового хаосу і порядку, нестабільності і стабільності природних і суспільних процесів, прогресу і регресу, визначеності і невизначеності явищ матеріального світу, в таємниці біфуркаційних витоків, зумовлює можливості багатоманітного вибору нових напрямків руху. Основуючись на цьому, особливої актуальності, як в теоретичному, так і в практичному відношенні, вже сьогодні, набули проблеми забезпечення безпеки окремої особи в суспільному житті. Різке послаблення діяльності правоохоронних органів, державних інституцій, громадських об'єднань призвели до зменшення профілактичного впливу на протиправні елементи. Ірраціональні висновки з непрофесійно виконаної службової діяльності правоохоронних і судових органів та непродумана діяльність всіх суб'єктів безпеки призвели до того, що громадянами було втрачено уявлення про державу як про цілісне утворення (механізм), що покликаний реалізовувати одну із головних функцій – правоохоронну. І це призвело до сплеску злочинності, а злочинність посягає на інтереси людини, громадський порядок, впливає на економічні, інформаційні, науково-

технічні, екологічні відносини в державі, громадську безпеку, нормальну діяльність органів державної влади, основи національної безпеки. В зв'язку з чим актуальними з наукової точки зору постали проблеми співвідношення особистої і суспільної безпеки, особистої і державної безпеки, суспільної і державної безпеки з обов'язковим висвітленням такого важливого для всіх об'єктів чинника, як національні інтереси і загрози національній безпеці у взаємообумовлюючій константі людина, суспільство, держава. Також потребують дослідження регіональні аспекти безпеки, безпека і міжнародний тероризм, безпека і регіональний сепаратизм. Заслужовують подальшої розробки питання участі у забезпеченні внутрішньої безпеки суспільства різних громадських організацій і окремих громадян, що має суттєве значення у зв'язку із становленням і розвитком громадянського суспільства.

Сплеск злочинності, що відбувся в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, є наслідком політичних, економічних і соціальних проблем. Загально відомо, що кількісні і якісні показники злочинності збільшуються в період докорінних змін суспільно-політичних та економічних устроїв країн. Також потрібно наголосити, що завищені споживацькі стандарти та критерії оцінювання якості життя, що вплинули на стимулювання економічної ініціативи, призвели до заміщення системи пріоритетів та індивідуалізації суспільної свідомості. Певна частина громадян випала із системи державного цілеспрямування, перестала поділяти його внутрішньо-економічні реформи та зовнішньополітичні цілі, що об'єднують суспільство. Непродумана швидкоплинна динаміка соціально-політичних процесів і реформ у всіх сферах життєдіяльності людини, що здійснювалась з початку 90-х років, призвели до значного зростання злочинності, проявам соціально-політичної неадекватності, конфліктам і почуттю турботи про стан внутрішньої безпеки суспільства.

Злочинність, яка на протязі досить значного періоду часу розвивалась безпрецедентними для цивілізованого суспільства темпами стала найбільш реальною загрозою безпеки українського суспільства.

Злочинність – явище цілісне і всі його ознаки взаємозалежні між собою. Це явище суспільного життя, яке постійно пов'язане із розвитком суспільства і проявляється в існуючих соціальних відносинах. Сутність злочинності як соціально-правового явища щільно пов'язана з природою і змістовним характером суспільних відносин, а також з тією соціальною категорією, яка вказує на її правовий характер у відповідних законах.

В цьому аспекті актуальною є оцінка і прогнозування реальних та потенційних загроз як внутрішньої так і національної безпеки, виходячи із інтересів швидкоплинного світу і тих змін, що безпосередньо торкаються внутрішньополітичного стану. Беручи це за основу, ні в якому разі не можна ставку протидії злочинності робити як в 20–90-ті роки ХХ століття на покарання: кримінально-репресивний підхід. Потрібно взяти до уваги

необхідність реформування законодавства, судової системи, здійснення адміністративної реформи, підвищення правової культури населення.

Також застаріла практика ігнорування індивідуальних інтересів людини породжує соціальну напругу при вирішенні різних конфліктних ситуацій в суспільстві, а це безпосередньо впливає на загрозу національній безпеці. Звідси свідчить, що безпека кожної людини зумовлює безпеку суспільства і держави.

У зв'язку з цим постає необхідність теоретичного обґрунтування системного підходу до проблеми національної безпеки та її складової – внутрішньої безпеки суспільства, що є принципово новим для нашої держави. Демократичні засади існування суспільства повинні бути не тільки декларативними але і законодавчо закріпленими та реалізовані відповідними державними органами.

Національні інтереси України в сфері протидії злочинності потребують консолідації зусиль людини, суспільства і держави, розробки комплексних системних заходів правового, соціального й іншого характеру, які б ефективно були спроможні запобігти злочинності або припинити злочинне діяння для забезпечення захисту людини, суспільства і держави від злочинних посягань. Також потрібно розробити дієву систему контролю за рівнем і динамікою злочинності.

Європейський вектор розвитку України на рубежі ХХІ століття поставив задачі теоретико-політичного дослідження проблем протидії злочинності не тільки в інтересах забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства але і в рамках європейського дому. Виникає потреба теоретичного обумовлення внутрішніх політичних причин криміналізації суспільства, науково-методологічне осмислення цього явища як в сучасний період так і в аспекті історичної спадщини українського суспільства.

Слід зазначити, що в роботі досліджуються та аналізуються різні види та аспекти національної безпеки. Важливий вклад в розвиток теорії безпеки, а також різних аспектів забезпечення соціально-політичної, економічної, інформаційної, екологічної, науково-технологічної, соціальної, гуманітарної та військово-політичної стабільності внесли В.І. Андрейцев, О.М. Бандурка, О.Ф. Бантишев, О.І. Барановський, В.А. Бачинін, Ю.В. Баулін, І.Ф. Бінько, В.Т. Білоус, О.С. Бодрук, В.І. Борисов, І.В. Валько, П.А. Воробей, В.М. Геєць, С.В. Глебов, В.О. Глушков, В.В. Голіна, О.Г. Данільян, І.М. Даньшин, О.П. Дзьобань, О.В. Зайчук, В.С. Зеленецький, І.В. Зозуля, М.І. Камлик, В.С. Картавцев, А.Б. Качинський, В.В. Крутов, В.С. Ковальський, В.О. Косевцов, О.М. Костенко, В.А. Ліпкан, М.Б. Левицька, В.К. Матвійчук, А.А. Музика, В.І. Мунтіян, П.П. Михайленко, Н.Р. Нижник, М.І. Панов, Г.А. Пастернак-Тарнушенко, І.М. Петрів, В.А. Предборський, В.С. Сідак, Г.П. Ситник, В.В. Сташис, М.В. Сунгуровський, О.В. Українчук, О.В. Феденко, В.Я. Тацій, Г.А. Хміль, В.О. Шамрай, Ю.С. Шемшученко, В.П. Шкідченко, В.Т. Шлемко, В.М. Шмандій та інші.

Вагомий вклад в розробку концептуальних положень і осмислення кримінальних загроз національним інтересам, їх прогнозуванню, а також ефективних засобів і методів протидії злочинності внесли теоретичні дослідження вітчизняних правознавців: Ю.В. Александрова, Л.І. Аркуши, Л.В. Багрій-Шахматова, О.В. Бакаєва, С.Н. Баліної, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, В.В. Голіна, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, М.І. Камлика, О.М. Костенка, А.Г. Кулика, О.М. Литвака, М.І. Мельника, В.А. Мисливого, Є.М. Моїсєєва, О.В. Негодченко, В.Я. Тація, В.П. Філонова, В.І. Шакуна та інших.

Поряд з цим, аналіз вище зазначених робіт вчених дозволяє наголосити, що комплексного дослідження кримінологічної концепції протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства, в умовах докорінних змін суспільно-політичного устрою держави, не здійснювалось. Також з метою створення ефективно-діючої системи забезпечення внутрішньої безпеки Українського суспільства не брались до уваги національно-історичні передумови власної розбудови безпечного існування людини, суспільства, держави. Явно не достатньо наукових досліджень, присвячених теоретичним і практичним аспектам запобігання кримінальній загрози життєво важливим інтересам людини, суспільства і особливо змістовному, організаційно-структурованому та життєдіяльному компоненту управління всіма суб'єктами забезпечення безпеки по створенню збалансовано-виваженого спільного інтересу та зниження рівня злочинності в суспільстві, нейтралізації дестабілізуючих факторів в сфері забезпечення внутрішньої безпеки.

Вивчення позитивного зарубіжного досвіду сприятиме більш плідно інтегруватися органам державної влади, громадським організаціям в напрямку протидії криміногенним загрозам внутрішній безпеці суспільства.

Таким чином, **метою даної монографії** є розробка теоретико-методологічних основ дослідження проблем внутрішньої безпеки українського суспільства, визначення факторного впливу і кримінальних загроз, що впливають на її безпеку, створення концептуальної моделі запобігання злочинності органами державної влади і громадськими об'єднаннями в сучасних умовах розбудови Української державності.

Об'єкт дослідження – внутрішня безпека українського суспільства як соціально-політичне явище та вплив на неї кримінальної загрози через факторний аналіз.

Предмет дослідження – системна діяльність суб'єктів забезпечення безпеки: державних органів, громадських організацій і окремих громадян по запобіганню кримінальній загрози внутрішній безпеці українського суспільства.

Межі дослідження обумовлені трьома аспектами – часовим (хронологічно-історичним), предметним і просторовим. Беручи їх за основу хронологічно-історичний аспект окреслюється з періоду зародження Київської Русі; предметний – з появи поліції і міліції на Україні;

просторовий – з розпаду СРСР, створення і розбудови незалежної України з 1992 р. до кінця 2006 року.

Предметні межі звужують зміст дослідження до філософського, історико-правового і соціально-політичного осмислення феномену внутрішньої безпеки суспільства, а емпіричні і теоретичні дослідження до визначення факторів впливу на внутрішню безпеку, процесу побудови системи її забезпечення в Україні органами державної влади і об'єднаннями громадян.

Практична значущість даного наукового дослідження полягає в тому, що здійснений науковий аналіз, визначені положення та висновки можуть бути використані як для подальших досліджень та уточнень теоретичних підходів до проблеми внутрішньої безпеки суспільства, так і для впровадження розроблених рекомендацій стосовно протидії кримінальної загрози такому соціально-політичному явищу як внутрішня безпека суспільства.

Розділ I

МЕТОДОЛОГІЧНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Сутність і феномен внутрішньої безпеки українського суспільства як невід'ємна складова національної безпеки України

Історія розвитку людства засвідчує, що всі соціальні об'єднання, а тим паче державні утворення намагаються забезпечити свій розвиток та існування за допомогою власної безпеки. Безпека, а тим більше національна безпека як соціально-політичне явище – одна з ключових і складних об'єктів комплексного вивчення, який передбачає міждисциплінарний підхід до цієї проблеми.

Національна безпека (national security), як концепція державного існування використовується у світовій практиці з давніх часів.

Ще в Древньому Римі та Єгипті при розвитку державності і правовому забезпеченні існування громадян і суспільства розглядались питання безпеки. Так, Цицерон в своїх працях проблему безпеки ставив на одне з перших місць, кажучи, що "... перш за все кожному виду живих істот природа дарувала намагання захищатися, захищати своє життя... уникнути всього того, що здається шкідливим, та набувати і здобувати собі все необхідне для життя" [632, с. 31]. У слов'янських народів православна церква також зосереджувала на це увагу. В Старому Заповіті стверджується, що тілесне життя "... полягає в задоволенні вимог двох головних інстинктів: інстинкту самозбереження та інстинкту продовження роду" [533, с. 72].

У XVIII столітті концепція національної безпеки з новою силою розвивається як апріорі на загарбницькі війни Наполеона – створенням Священного союзу європейських держав як правового закріплення державності у Європі, безпеки особистості і суспільства [685].

Брокгауз і Ефрон у своєму Енциклопедичному словнику зазначають, що "безпека особистісна та майнова є найголовнішим задатком людського розвитку" [654, с. 304]. С.І. Ожегов і В.І. Даль у своїх словниках наголошують, що безпека це "відсутність загрози, збереженість, надійність" [494, с. 38; 280, с. 67].

Це свідчить про те, що бажання жити в безпеці є рушійною силою об'єднання людей у суспільстві.

В радянський і перші роки пострадянського періоду розбудови державності визначення понять "безпека" та "національна безпека" в науковій та енциклопедичній літературі не давалось. На нашу думку, це було пов'язано з тим, що Радянський Союз будуючи "всесвітній соціалізм – як

могутнє міжнароднє об'єднання" [462, с. 7], не концентрував увагу суспільства в цьому напрямку. Комуністична партія як головна ідеологічна сила держави зосередила всю відповідальність за безпеку Держави на органах державної безпеки та прикордонників, які, на її переконання, ведуть повсякденну роботу по виявленню ворожих проявів, припиненню всілякого роду підривної діяльності, охороні кордонів держави. Забезпечення безпеки вбачалось як задача політична, вирішити яку можливо лише завдяки політичним засобам між двома супердержавами СРСР та США [462, с. 62-64]. Підтвердженням цього є зроблений нами аналіз вітчизняних і зарубіжних енциклопедичних видань.

Визначення цих понять нема у Вітчизняному юридичному словнику за редакцією М.М. Бабія, В.М. Корецького і В.В. Цвітова (1974 р.) [661], у радянському Юридичному енциклопедичному словнику за головною редакцією О.Я. Сухарева (1984 р.) [656], Дипломатичному словнику за головною редакцією колективу авторів на чолі з А.А. Громико (1985 р.) [297], Військовому словнику (1983 р.), у Великому енциклопедичному словнику (1991 та 1998 рр.), та російському Енциклопедичному юридичному словнику за загальною редакцією В.Е. Крутських (1998 р.) [655].

Поряд з таким нігілізмом (на рівні держави) по дослідженню, вивченню і застосуванню понять "безпека" і "національна безпека" у словниках з'являються визначення понять "міжнародна безпека" та інші. Так, у другому виданні Великої Радянської енциклопедії (1950 р.) дано визначення "міжнародної безпеки" – як протидії зовнішнім загрозам. [209], але вже в наступному третьому виданні цієї енциклопедії (1970 р.) це понятійне визначення було вилучено, хоча з'явилися інші, такі як "безпека дорожнього руху" та "безпека праці у промисловості". У Дипломатичному словнику (1986 р.) також висвітлюється поняття "міжнародної безпеки" як "стан міжнародних відносин, який виключає порушення всезагального миру чи здійснення загрози безпеки народу в будь-якій формі" [298, с. 190].

Разом з тим в XX столітті в Європі, Азії та Африці відбулися глобальні історичні події та зміни, з'являються нові незалежні держави. Друга світова війна, що призвела до переділу Європи, а в подальшому розпад СРСР продукували створення на її теренах нових незалежних держав, які сприяли початку глобальних політичних, економічних та соціальних змін у світі. При розбудові нової державності закріплювались чи заново народжувались внутрішні та зовнішні функції держав. Кінець XX століття відзначився різким зростанням злочинності, загостренням міжетнічних та міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму, збройних конфліктів, тероризмом та регіональними війнами (Югославія, Іран, Ірак, Афганістан, Росія, США, Іспанія тощо). Це, в свою чергу, спонукало держави переглянути своє ставлення до проблеми безпеки і в основах теорії безпеки розробляти новітні концепції (аспекти) національної (внутрішньої і зовнішньої) та міжнародної (загальної) безпеки (common security) [684, с.

16]. Вітчизняні і зарубіжні науковці та практики, змінили своє ставлення до безпеки як другорядного явища. З'являються нові підходи, точки зору і погляди на цю глобальну проблему.

Почали розроблятися і аналізуватися поняття “безпека”, “національна безпека”, “міжнародна безпека”, “безпека колективна”, “безпека екологічна”, “економічна безпека”, “енергетична безпека”, “інформаційна безпека”, “військова безпека”, “безпека праці”, “безпека радіаційна” тощо [657, с. 208-211; 315, с. 9-12; 483; 442; 476; 644; 282].

Як свідчить проведений нами аналіз робіт, що стосуються цієї проблеми, узагальненим поняттям є “безпека”, яке і необхідно дослідити.

Поняття “безпека” це узагальнене поняття, яке існує як об'єктивне соціально-політичне явище і може застосовуватись у багатьох процесах. Воно віддзеркалює в собі не тільки притаманні будь-якому процесу (явищу) специфічні ознаки безпеки, але і поглинає в себе належні тільки їй загальні риси (фактори), що і дозволяє застосовувати це поняття в багатьох галузях. Безпеку як узагальнене поняття необхідно розглядати в тріадному вимірі – людина – суспільство – держава.

Поняття “безпека”, згідно етимології цього слова, є “відсутність загрози; збереженість, надійність” [280, с. 67], тобто відсутність будь-яких загроз особі; суспільству та державі (об'єктам безпеки). В той же час, поняття, “надійний” означає “стійкий, твердий, міцний” [280, с. 412].

Але виходячи з предмету нашого дослідження, вищезазначені лінгвістичні тлумачення поняття “безпеки” явно недостатні, оскільки під відсутністю загрози передбачається так-би мовити досягнення якоїсь ідеальної ситуації (стану), коли ніщо і ніхто, нікому і нічому не загрожує. Такого стану в реальному житті не може існувати. Загрози можуть бути реальними або відносно-реальними (в майбутньому). В зв'язку з цим категорія “безпека” не абсолютна, а відносна і її смислове значення набуває сенс тільки в сфері діяльності, існування в оточуючому світі.

Безпека не може існувати сама по собі, ізольовано від людських стосунків, суспільного життя, державних чи міжнародних стосунків. Вона тісно пов'язана з усіма складовими життя суспільства, які є головними чинниками самозбереження, існування і розвитку природного середовища кожної людини і зокрема суспільства в цілому.

При дослідженні питань безпеки особи, суспільства і держави в наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених та законодавчих актах використовуються різні терміни: “безпека”, “національна безпека”, “державна безпека”. Автори вище названих понять вкладають в них конкретний і дещо різний зміст.

Так, Концепція (основи державної політики) національної безпеки України (1997р.), розд.1. трактує безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз... [104]. Але вже в Законі України “Про основи національної безпеки

України” (2003 р.) в ст.1 вказано, що “національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам” [57]. Як бачимо в двох послідовних документах два різних підходи. Якщо в першому – це “безпека” – стан захищеності суб’єктів від “зовнішніх і внутрішніх загроз”, то в другому – це “національна безпека” – як захищеність життєво важливих інтересів тих же суб’єктів від “реальних та потенціальних загроз”.

Тотожний підхід і в Російській Федерації (РФ), де в Законі РФ “О безопасности” та редакційно аналогічному Указі Президента РФ від 24.12.1993 р. зазначено: “Безопасность – состояние защищённости жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз” [12].

А в Концепції національної безпеки Російської Федерації, затвердженій Указом Президента РФ від 10 січня 2000 р. № 24 констатується, що під національною безпекою РФ розуміється: “...безопасность ее многонационального народа как носителя суверенитета и единственного источника власти в Российской Федерации” [86].

Аналізуючи це можна стверджувати, що держави в своїх законодавчих актах при визначенні понять “безпека” і “національна безпека” ключовим моментом поєднують безпеку з “загрозами”.

Тотожного підходу до визначення безпеки як загрози дотримується в своєму дослідженні і О.С. Бодрук [208].

Поряд з цим М.Д. Казаков визначає безпеку як “динамічно стійкий стан по відношенню до небезпечних впливів та діяльності по захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, по забезпеченню таких внутрішніх та зовнішніх умов діяльності держави, які гарантують можливість стабільного всебічного прогресу суспільства та його громадян”. Це поняття можна вважати комплексним та інтегральним, яке об’єднало в собі життєво важливі інтереси розвитку людини, суспільства та держави [353, с. 62-63].

Дещо іншу точку зору має Л.І. Шершеньов. Він вважає, що в основу концепції безпеки необхідно закладати ті нові ноосферні світобачення і погляди, які взаємообумовлені життєво важливими інтересами держави, та її місця в світі. При цьому людина є ключовою фігурою ноосферного створення життя, і метою суспільства є людина, яка безпечна для себе, оточуючих, середовища де вона існує [641, с. 12-13]. З його точки зору “безпека” уособлюється з вихованням особистості, як “безпечної” особи, від якої і залежатиме безпека в державі і в світі.

На “гомеостазисному” підході до безпеки, як тотожному явищу гомеостазисної системи, тобто динамічної рівноваги, характерної для саморегулюючих систем, пропонує підходити М. Лєсков [429, с. 66]. Але ця теоретична концепція передбачає самозбереженість системи лише в тих

випадках, якщо вона діє в певних жорстких допустимих межах. В даній теорії не враховані життєво важливі природні права і свободи людини, громадянина, які обумовлюють і життєдіяльність суспільства і держави в цілому.

О.А. Бельков визначає національну безпеку як “стан, тенденції розвитку (в тому числі латентні) та умови життєдіяльності нації як державно-територіальної спільноти осіб, які гарантують, незважаючи на наявність і вплив негативних факторів, її життєздатність, вільне, незалежне функціонування при збереженні своїх фундаментальних цінностей та основних інститутів та процвітання” [204, с. 91]. На його думку, необхідно розрізняти два типи безпеки: – гіпотетична відсутність безпеки: і наявність безпеки “здібність надійно протистояти їй” [204, с. 91-94].

Таким чином, аналізуючи перші теоретичні визначення безпеки можна зазначити, що автори включають в її зміст певні складові (елементи), визначивши їх, як загрози. Вони можуть бути: відсутніми; можливими; потенційними або реальними. Інтегруватися, за сферою впливу, як зсередини так і ззовні суб'єкта або об'єкта безпеки, що трансформує її (безпеку) у регіональну (внутрішню) та глобальну (зовнішньо-міжнародну). Для більш всеоб'ємного з'ясування правової аксіоми категорії безпеки, звернемося також до загально-визначених норм і принципів міжнародного права. Так, згідно із ч. 1 ст. 9 Конституції України, “чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства”. А статут ООН в якості одного із завдань цієї організації проголошує, що її намірами є “об'єднати ... сили для підтримки ... безпеки” [157].

В Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх стосунків та співдружності між державами у відповідності із Статутом ООН є норма, яка зобов'язує держави “... добросовісно виконувати свої зобов'язання по відношенню до підтримки міжнародного миру та безпеки...”, які діють на підставі Статуту системи безпеки ООН [142, с. 8]. Таким чином безпека, яка закладена в цих нормах, розуміється і як категорія міжнародних стосунків, які в свою чергу взаємозалежать від національних та міжнародних правовідносин.

Аналізуючи вище наведене можна відмітити, що у всіх працях концентрується увага на попередженні, нейтралізації та ліквідації загроз безпеки на будь-якій стадії, недопущення її трансформації. Але діяльність суб'єктів, які спрямовують свої зусилля на забезпечення безпеки, трансформується в залежності від забезпечення заходів впливу, що обумовлює розширення меж безпеки, а це в свою чергу призводить до збільшення видів загроз безпеки у різних сферах суспільного життя. Тому, як вірно зазначають Н. Нижник, Г. Ситник, В. Білоус, національну безпеку з позицій внутрішніх властивостей “можна розглядати як сукупність взаємопов'язаних елементів, різнорідних за функціональними сферами національної безпеки, коли склад характеризується тільки за якістю, або

однорідних, коли об'єкту дають і кількісну характеристику [483, с. 21]. В зв'язку з цим і обумовлюються “політична безпека”, “економічна безпека”, “екологічна безпека”, “військова безпека”, “технологічна безпека”, “інформаційна безпека” тощо, які взаємозалежні і взаємопов'язані як різні галузі (сфери) життєдіяльності.

Аналізуючи і синтезуючи наведені вище позиції, можна констатувати, що **безпека** – це такий стан суспільних відносин при якому можуть розвиватися здібності та реалізовуватися соціально значущі потреби людини і громадянина (особи), захищені від внутрішніх і зовнішніх загроз його конституційні права і свободи, забезпечуються та розвиваються матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності суспільства, державний суверенітет і територіальна цілісність, функціонування та розвиток конституційного устрою правової держави.

Таким чином, правове поняття “безпека” втрачає значення родового визначення, яке б вбирало в себе всю сукупність видів безпеки. Бо правове регулювання передбачає універсальність поняття, яке не залежить від дроблення його за галузевими ознаками. З цієї точки зору доцільним є введене “*de jure*” в правовий обіг поняття “національна безпека”. Раніше його аналогом було поняття “державна безпека”, яке більше відповідало комуністичній ідеології і було націлене на боротьбу із всілякими проявами особистого і суспільного життя, яке вчиняло чи могло вчиняти загрозу радянській державності.

Також перевагою поняття “національна безпека” є й те, що воно не ідеологізовано та має міждисциплінарний, міжгалузевий характер і об'єднує в собі всі відомі види безпеки, які захищає держава, як у внутрішньодержавному так і у зовнішньо-міжнародному (глобальному) правовому регулюванні.

Для більш детального уточнення сутності словосполучення “національна безпека” є доцільним розглянути його етимологічну основу, з'ясувати на підставі чого дане поняття увійшло в правове поле, визначити його значення в сучасних історичних умовах. Слово “національний” походить від латинського терміну “нація”, буквально “*natio* – плем'я, народ”. Але нація більш складна і вищого рівня спільність людей ніж плем'я і народ. Плем'я – це первинні групи людей, які почали виникати і групуватися на базі первісних родово-племінних общин. Пізніше об'єднуючись ці союзи племен сформували етноси. Як стверджує британський соціолог Ентоні Сміт, етноси вирізняються від соціальних груп такими ознаками:

- власне ім'я, назва;
- міф про спільне походження;
- спільність історичної пам'яті;
- спільна культура (чи її елементи: релігія, звичаї, мова);
- прив'язаність до конкретної території;
- усвідомлення своєї єдності [477, с. 19; 163; 542; 381].

Більш ретельне дослідження цього питання свідчить, що значна кількість вчених розглядають (досліджують) проблеми “етносу”, “етнічної самобутності” через феномен “нації”, “національної держави” і т. п., як вищої категорії. Тобто наступним історичним кроком у розвитку людства є самовизначення себе як народу, в основі якого закладені більш складні відносини ніж етнічний зв’язок і певна територія існування.

Що стосується виникнення нації на теренах України то тут також існують різні точки зору. Так, на думку львівського дослідника Ярослава Дашкевича, нація на території Київської Русі починає формуватись у IX–X ст. під назвою “русь”. Він вважає, що “процес формування русі як політичної та етнічної нації...” у цей період “...відповідає тим принципам етнічності, які висуває етносоціологія у відношенні до нації” [286, с. 14].

Протилежної точки зору дотримується політолог І.В. Діак який стверджує, що “український етнос має давні корені, проте українська нація є порівняно молодого, навіть молодшою за окремі східноєвропейські нації” [299, с. 15-26].

В своєму дослідженні ми не ставимо за мету дослідити історію виникнення нації в Україні, це виходить за межі нашого дослідження. Тому більш ґрунтовно зупинимося на ознаках “нації” як пріоритетності питання, що розглядається.

У визначенні нації сперечалися між собою багато дослідників, це соціологи, історики, правники, політологи, психологи тощо. І кожен з них наголошував на якихось особливостях не маючи змоги, в певному розумінні, дати узагальнюючого визначення (особливостей), котрі визначають націю і уособлюють від племені, етносу до народу.

Так, наприклад, на думку французького філософа і соціолога Реймон Арона “нація як ідеальний тип політичного утворення має три головні характеристики:

- участь всіх підданих у житті держави через подвійну форму загального військового обов’язку та загального виборчого права;
- збіг зони поширення цієї політичної волі з межами однієї культурної спільноти;
- цілковита незалежність національної держави у плані зовнішніх відносин” [174, с. 280].

В свою чергу британець Е. Сміт робить наголос на тому, що нація – це колектив людей, об’єднаних власною назвою, своєю історичною територією, спільними міфами та історичною пам’яттю, які мають спільну масову громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов’язки для всіх її членів [566, с. 23].

На пріоритетності державності у визначенні нації наголошує В. Липинський. Він зазначає “Держава скрізь і всюди обіймає все громадянство: всіх без винятку людей, що живуть на даній території...”[549, с. 138].

Його колега із США – професор політичних наук Вашингтонського університету Пол Брас, навпаки, стверджує на пріоритетності політичного чинника при визначенні нації. “Нацією, отже, можна вважати певний тип етнічної спільноти, чи, краще, політизованої етнічної спільноти, колективні права якої визнано в межах даної політичної системи” [214, с. 464].

Німецький філософ Йоган Герден уособлює націю передусім за такою найважливішою особливістю як “мовно-культурна спільнота” [372, с. 36].

А вітчизняний вчений Ю. Римаренко в своїх дослідженнях зосереджує увагу на подоланні стереотипних підходів до проблем “етнонаціоналізації політики”, “взаємодії етносів” в державному механізмі [542]. В свою чергу А. Колодій навпаки об’єднує ці поняття, наголошуючи на необхідності розгляду шляхів “націотворення” через “етнічне підґрунтя нації”. На його думку, це обов’язковий історичний шлях [381]. М. Степико робить наголос на обов’язкових факторах у формуванні етносів, таких як: “етносоціальна дійсність”, “культурно-історичні форми існування етносів”, “етнонаціональні спільноти”, “етнонаціональну ідентифікацію людини” [585].

Зовсім протилежної точки зору дотримується О. Шуба який зосереджується у політологічному аналізі на співвідношенні понять “етносу” і “релігії”. У своїх дослідженнях він доводить, що міжконфесійні відносини в Україні були досить різнобарвними і у зв’язку з цим треба говорити про “етнонаціональну зумовленість міжконфесійних відносин” яка пов’язана з “асиміляцією українського етносу” [648].

Також немає єдиного підходу до цієї проблеми і у західних вчених. Так Урс Альтерматт, розглядаючи “націю” і “національну державу” намагається науково осягнути ці поняття через феномен “етнізації”, “етнонаціоналізму”, “етнічного поділу” [163]. А Єрнест Геллнер вважає що дану проблему необхідно досліджувати у співвідношенні націоналістичного принципу який “може мати етнічний, “універсалістський” характер”. Тобто мова йде про те, що можуть існувати і існують абстрактні націоналісти, які не схиляються на бік якої-небудь однієї – своєї – національності і великодушно пропагують загальну для всіх доктрину: дати всім націям можливість жити під власним політичним дахом та надати їм волю не приймати під нього іногородців [247, с. 24].

Аналізуючи різномаїтість точок зору з даної проблеми можна погодитись з думкою В. Колісник, що досить чіткого розмежування між “нацією” та “етносом” на сьогодні немає [380, с. 34]. Разом з тим треба засвідчити, що всі вчені погоджуються з тим, що етноси з’явилися на більш ранній стадії розвитку людства, а нації, зокрема, у Європі, починають формуватись у XVIII ст. як більш сучасна форма співіснування (Е. Геллнер, Б. Андерсен, Л. Актон, Т. Бордуляк), коли розвивається так званий період Романтизму і у більшості народів формуються особистісні “національна свідомість”, “національна культура”, “національне самовизначення”, “національні пріоритети” [213, с. 14; 248; 164, с. 28; 247, с. 43-46].

Розбіжність точок зору не суперечить одна-одній в головному. Кожен із дослідників намагався зробити наголос на якійсь із істотних, на його думку, ознак, найбільш притаманних нації в залежності від приналежності до наукових уподобань. Ми же, проаналізувавши вище наведене, зробимо наголос на тому, що для розуміння нації потрібно згрупувати такі особливості котрі виокремлюють націю від етносу чи народу. Це зокрема:

- спільність історії;
- духовно-культурний чинник;
- територіальний і політичний чинники;
- бажання спільного існування;
- прагнення до вдосконалення.

Такі взаємообумовлені чинники і є тією рушійною силою що дають змогу етносу (народу) перерости в націю.

В сучасній юридичній енциклопедії термін “нація” трактується як спільність людей, незалежно від їхнього етнічного походження, об’єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов’язками, культурою та традиціями [659, с. 105]. Як бачимо визначальними чинниками нації є: територія, держава, національна свідомість, тобто вона має відповідну автономність, поліетнічність, спільність. Таким чином, на перше місце виходить особа (громадянин), суспільство (народ) з їх пріоритетами до існування. В ч. 1 ст. 3 Конституції України закріплено “людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю”. Тобто основний закон держави закріпив пріоритет особі, суспільству, а вже потім державі. Тому доцільно застосовувати термін “національна безпека”, а не “державна безпека”.

Національна безпека об’єднує в собі три об’єкта: особу, суспільство, державу. Між ними в силу тих чи інших історичних, політичних, економічних, соціальних, правових тощо обставин можуть виникати протиріччя, які залежать від різного роду вимог один до одного. І це об’єктивно. Тут треба погодитись з думкою І. Зозулі, що безпека особи (громадянина), суспільства (народу) та держави є як самостійно значущими, так і взаємопов’язаними ізоморфічними складними структурами, кожна з яких на своєму рівні самодостатньо або за допомогою певних заходів забезпечує стійкі відносини безпеки з тими чи іншими об’єктами [334, с. 17].

Для вирішення цієї складної проблеми на Україні в 1996 році була розроблена Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Верховною Радою України 16 січня 1997р. [104].

Як наступний крок в цьому напрямку в 2003 р. Верховною Радою України було прийнято Закон “Про основи національної безпеки України”.

Таким чином, на підставі вище наведеного можна констатувати, що в наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених поняття “національна

безпека” визначається в різних термінологічних інтерпретаціях, але разом з тим їх сутність в цілому відповідає поняттю, віддзеркаленому в законі України “Про основи національної безпеки України”. Так, вітчизняні вчені В. Ковальський, О. Маначинський, Є. Пронкін визначають поняття національної безпеки як відсутність загроз правам та свободам людини, суспільству і державі, базовим інтересам й цінностям суверенної держави. Держава виступає як засіб забезпечення безпеки громадянського суспільства [376, с. 539]. О. Данільян, О. Дзьобань, М. Панов під національною безпекою розуміють “...захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз”. Інтересами же вважають сукупність необхідних потреб, задоволення яких достатньо забезпечить існування і подальший розвиток особистості, суспільству, державі [282, с. 9].

В той же час О. Дергачов зазначає, що безпека не може існувати в якомусь ідеалі, а залежить від співвідношення існуючих та потенційних загроз, реальній можливості їх запобігання. Робиться наголос на необхідності об'єднання зусиль всіх суб'єктів для визначення шляхів та засобів уніфікації конфліктів та профілактичних дій [290, с. 591].

На цих аспектах концентрують увагу і російські вчені. Так, М.Д. Матрусов визначає національну безпеку як “достатню по рівню і характеру захищеність національних ресурсів та цінностей, а також державних, суспільних і особистісних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз” [463, с. 46].

С.В. Степашин наголошує, що “під безпекою держави потрібно розуміти захищеність суспільних відносин, які забезпечують прогресивний розвиток людини та суспільства в конкретних історичних та природних умовах від загроз, витоком виникнення яких є внутрішні та зовнішні протиріччя, ... які змінюють свою змістовність та направленість під впливом різних факторів” [584, с. 15-17].

Схоже по змісту, але дещо з іншим акцентом було дано визначення В. Возженіковим. Під терміном “національна безпека” автор розуміє стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави у всіх галузях їх життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх небезпек і загроз, яке визначає таке положення держави, при якому забезпечується її цілісність та внутрішня стабільність, суверенітет та прогресивний розвиток, здатність виступати самостійним та повноцінним суб'єктом міжнародних відносин [234, с. 48].

Т.Е. Шуберт визначає “національну безпеку” як стан адекватної захищеності особи, суспільства і держави, маючи реальний механізм нейтралізації будь-яких загроз, з сталою здатністю протистояти їм та прогресивно розвиватися в різних умовах” [649, с. 9-10].

В.О. Косевцов як би продовжуючи цю думку наголошує, що “національна безпека – це стан захищеності та сутність реалізації інтересів

людини, суспільства та держави в різних сферах їхньої життєдіяльності в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх загроз” [391, с. 6].

Разом з тим існує і дещо інший підхід до цієї проблеми. Так, вітчизняний вчений-теоретик О.М. Бандурка наголошує, що “.. з виникненням людської спільноти безпека є однією з головних умов її існування в цілому, буття кожної конкретної людини” [191, с. 7-9]. Аналогічної точки зору дотримується і І.В. Зозуля. На його думку, безпека – це стійкий стан відсутності дій та чинників, що порушують природний стан розвитку об’єкта [335, с. 45].

На думку ж В.А. Ліпкана поняття “безпека” не повинно розглядатись як “стан захищеності від ...”, “не може обмежуватись лише захисними діями”. Безпека включає також “активні дії по моніторингу небезпечних чинників, впливу і корекції алгоритму соціального управління тощо”. “Безпека визначається ... як стан управління загрозами та небезпеками, коли останні можуть відігравати конструктивну роль” [443, с. 24].

У вчених США також іде розгалуженість думок з визначення даного поняття. Так Дж. Найт стверджує, що на порядку денному політика безпеки повинна забезпечувати соціальну автономію груп, рівень політичного статусу.

Р. Ільман зосереджує свою увагу на загрозах національній безпеці – вказуючи, що це – діяльність чи послідовність певних дій, які в змозі докорінним чином у відносно короткі терміни знищити якість життя громадян даної держави чи звужити спектр політичного вибору для уряду цієї держави або приватних недержавних об’єднань (окремих осіб, груп, корпорації) в середині держави. Такий підхід, з нашої точки зору, можна застосовувати до найбільш демократично-розвинених держав.

Хафтендорн, на нашу думку, дає найбільш згруповане визначення: “довгострокове підтримання цінностей чи системи та відсутність загроз...” [488, с. 4-5].

Таким чином, ми бачимо, що в поняття “національна безпека” вчені різних країн намагаються “вмонтувати” якомога більше певних ознак, підкреслюючи тим самим його значущість.

Як слушно зазначає В. Ліпкан, поняття “національна безпека” характеризується полісемією, що висуває потребу в аналізі аксіологічних і структурно-генетичних його аспектів, форм прояву з метою теоретичного окреслення їх кореляції і виявлення детермінантних ознак” [439, с. 86].

Але це велика проблема, яка вимагає окремого наукового дослідження. Разом з тим над нею працюють багато дослідників [563; 221; 387; 395; 369; 424; 199; 575; 367; 444; 455].

Аналізуючи наведені вище чисельні точки зору вітчизняних та зарубіжних вчених можна зробити класифікацію понятійного апарату безпеки.

До першої групи авторів треба віднести тих, які вважають, що безпека – стан захищеності інтересів суб'єктів (особи, суспільства, держави). Це зокрема Ю. Шемшученко [657], М. Матрусов [463].

До другої – безпека як аксіома відсутності загроз при сталому розвитку суб'єктів (динамічний стан). До такої точки зору схильні О. Бодрук [208], М. Козаков [353], А. Возженіков [234], В. Ковальський, О. Маначинський, Є. Пронін [376].

Третя – необхідний стан системи. Такої точки зору дотримуються: О.А. Бельков [204], Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Г. Білоус [483], Т.Є. Шуберт [649].

Четверта – це діяльність суб'єктів по виявленню і управлінню (кореляції) всіх чинників, що впливають на внутрішні і зовнішні сфери життєдіяльності. Це вчені В. Ліпкан [443], М. Лєсков [429], О. Дергачов [290].

П'ята – антидемократичні дії державного апарату (кризові явища в економіці, загострення соціально-політичної напруги в суспільстві тощо), корупція влади. Прихильники цього Дж. Найт, Р. Ільман, Хафтендорн [488].

Шоста – характеризує безпеку як будь-яке втручання у першооснову життя (генний розвиток, природний стан). До прихильників такого напрямку належать Л.І. Шершенєв [641], С.В. Степашин [584], О.М. Бандурка [191], І.В. Зозуля [334].

На нашу думку наведені погляди дослідників та різноманітність їх концепцій заснована на науковому аналізі сутності тих держав, представниками яких вони є. І їх погляди ототожнюються з історико-правовим розвитком суспільства, державних інституцій, держави в цілому і її положенням в світовому співтоваристві. Але вони базуються на сучасних реаліях і можуть бути взяті за основні витoki для подальшого розкриття теми дисертаційної роботи.

Враховуючи вищезазначене і виходячи із розуміння національної безпеки як пріоритетності безпечного існування всіх суб'єктів – правова політика держави спрямовується на прийняття відповідних правових актів по забезпеченню національних інтересів країни: внутрішньої і зовнішньої безпеки.

В свою чергу, поняття “внутрішня безпека” – це узагальнене поняття, яке виокремлюється із всеохоплюючого поняття “національна безпека”. Воно більш суттєво деталізує і виокреслює ті суспільні явища і процеси, які здійснюються в середині держав, на які націлені дестабілізуючі фактори, від кого б вони не виходили. Безпека суспільства залежить від розвиненості і поєднаності суспільних і державних інститутів, законодавства, розвитку самосвідомості, можливістю демократично-правовими методами захищати права і свободи всіх верств населення, протидіяти антисоціальним і антидемократичним проявам від кого вони б не надходили, навіть з боку держави.

Ми згодні з думкою В. Ліпкана, що в сучасних умовах розбудови української державності її національна безпека повинна базуватися на стабільності внутрішньої безпеки, а дестабілізуючими факторами цього стану на сьогодні є: політичні (відсутність політичної еліти держави), економічні (зубожіння населення), інформаційні (інформаційні війни), національні (втрата пасіонарності титульним етносом), екологічні (наслідки Чорнобильської катастрофи), кримінальні (високий рівень корупції і організованої злочинності) [440, с. 20]. Внутрішня безпека поєднує в собі захист національних цінностей і національних інтересів від загроз, які можуть спричинятися будь-яким процесом діяльності фізичної чи юридичної особи в межах території держави. Нація тоді знаходиться в небезпеці, коли їй потрібно принести в жертву свої національні інтереси – об'єктивні потреби матеріального і духовного існування як внутрішньо цілісного та самобутнього соціального утворення [483, с. 9].

Беручи це за основу, можна наголосити, що національні інтереси є головним чинниками забезпечення національної безпеки. Вони є орієнтирами суспільного розвитку і безпосередньо впливають на визначення їх напрямків і пріоритетів. Разом з тим сфера національних інтересів є багатомірною і суб'єктивною, бо визначити всю їх об'єктивність, на нашу думку, вкрай важко. Проте, для прагматизму, у політиці держави, усвідомленні на рівні вищих органів державної влади потреб суспільства та для збереження й розвитку національних цінностей, це необхідно.

В літературі зустрічаються різні погляди на окреслення національних інтересів і напрямків забезпечення їх відповідними заходами. Так, С. Пирожков зазначає, що залежно від характеру та сфери виявлення національні інтереси слід підрозділяти на: стратегічні, політичні, економічні, соціальні, екологічні тощо. На його точку зору Україна зробивши ставку на європейський вибір і відстоюючи свої національні інтереси повинна ставити за мету усунення або мінімізацію територіальних, демографічних, економічних, екологічних та інших втрат у процесі життєдіяльності її народу і, відповідно, збільшувати корисні результати суспільного розвитку [612, с. 5-11, 240-243].

Дещо іншу концепцію національних інтересів запропонував М. Сунгуровський. Він пропонує розглядати її у сукупності груп суспільних потреб, яка має передбачати забезпечення поступового розвитку у напрямі досягнення світових стандартів життя людини, суспільства, держави завдяки збалансованим і скоординованим зусиллям усіх суб'єктів української нації. Його структура передбачає чотири рівні: 1-й: виживання (людини, держави, нації); 2-й: внутрішня та зовнішня стабілізація; 3-й: стійкий розвиток (інтеграція у світову спільноту); 4-й: самореалізація [590, с. 46-47].

Разом з тим і М. Сунгуровський і С. Пирожков, а також Н. Нижник, Г. Ситник, В. Білоус, М. Панов, В. Ліпкан і інші, єдині в тому, що для досягнення бажаного результату потрібно активізувати економічні,

політичні, соціальні, екологічні, інформаційні сфери життєдіяльності суспільства.

На нашу думку, досить цілісно сконцентрував і узагальнив основні пріоритети національних інтересів України, на сучасному етапі розвитку держави, Закон України “Про основи національної безпеки України” (2003 р.). Так, ст. 6 закону зазначає, що національними інтересами України є: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; демократизація суспільства; державний суверенітет; територіальна цілісність; неприпустимість втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; розвиток української мови як державної і всіх інших мов національностей проживаючих на Україні; економічні; науково-технологічні; інноваційні; екологічні; техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства; збереження навколишнього природного середовища; розвиток духовних і моральних засад суспільства; фізичне здоров’я нації; інтеграція в Європейський політичний, економічний, правовий простір та в Європейський простір безпеки; рівноправні взаємовідносини з іншими державами світу в інтересах України [57].

Особливе значення національних інтересів полягає в тому, що тільки вони є основною рушійною силою розвитку суспільства та реальною основою соціальної активності громадян і, в цьому контексті, є важливим фактором всіх позитивних нововведень як в суспільстві, державі та і в міжнародному співтоваристві, як інтегральному аспекті всезагальної світової безпеки.

Як відзначав Гегель, “відсутність інтересу є духовна чи фізична смерть” [246, с. 206], а поєднання особистих інтересів з національними інтересами забезпечує життєдіяльність громадян, суспільства, держави. Інтереси існують не самі по собі, їх проста констатація не може відігравати певну організуючу роль в діяльності і в першу чергу органів державної влади. Інтереси тільки тоді стануть рушійною силою розвитку, коли вони знайдуть своє відображення у політиці держави, у відповідних сферах життєдіяльності: соціальні – в соціальній політиці, екологічні – в екологічній політиці, економічно – в економічній політиці тощо.

Виразниками інтересів є: громадяни, громадські організації, партії, рухи, об’єднання, держава, суспільство в цілому. Конституція України опосередковано визначає суб’єктів, які можуть вважатися виразниками інтересів всього суспільства. Це, згідно зі статтями 102, 106, 107, 75, 85, – Президент України і Верховна Рада [1].

Політика держави визначає мету (та передбачуваний результат) діяльності по реалізації даних інтересів, а виходячи з цієї політики стратегія визначає послідовність дій (тактику) їх реалізації по досягненню поставленої мети. Визначення, корегування і впровадження базових національних інтересів є функцією політичних органів суспільства від чіткості дій яких, в значній мірі, залежить сама національна безпека.

Разом з тим при визначенні національних інтересів є можливість маніпулювання самою категорією “національний інтерес”. Як свідчить історичний досвід правляча еліта в державі може впливати на цю категорію вкладаючи в її зміст тільки їй вигідні “пріоритети” і не маючи нічого спільного із справжніми інтересами нації [440, с. 20-21]. В такому разі влада відстоює тільки їй вигідні інтереси, які можуть не мати нічого спільного з “національними інтересами” – як вираження інтересів всієї нації.

Але здійснення внутрішньої безпеки якраз і передбачає цілеспрямовану діяльність всіх суб’єктів (державних органів, громадських об’єднань, посадових осіб, громадян та їх спілок) по забезпеченню захисту свободи життєдіяльності, демократичного суспільного та державного саморозвитку народу України, посягань на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал держави, що і є основним гарантом забезпечення істинних інтересів нації.

Аналізуючи вищенаведене, можна зазначити, що при визначенні поняття “внутрішня безпека суспільства” як соціального явища необхідно враховувати наступні фактори: по-перше, внутрішня безпека суспільства невід’ємна складова національної безпеки; по-друге – безпека особи, суспільства, держави повинна ґрунтуватись на великій кількості чинників (соціально-політичних; економіко-правових; культурно-ідеологічних тощо), що викликає необхідність розробки і впровадження ефективного механізму забезпечення безпеки, як з боку держави так і інших недержавних об’єднань; по-третє – визначення внутрішньої безпеки суспільства обумовлюється історичним (сучасним) соціально-економічним станом держави, його національними інтересами та реально існуючими загрозами безпеці (середовище безпеки); в четвертих – національно-історичного підходу до забезпечення внутрішньої безпеки суспільства як захисту від можливого втручання ззовні, оскільки безпека може залежати від реальних ситуацій зовнішнього втручання у внутрішнє життя держави, суспільства, людини.

Виходячи з цього можна констатувати, що відповідного єдиного об’єкту внутрішньої безпеки немає. Бо це може бути тільки триєдина константа: людина, суспільство, держава.

1.2. Теоретико-правові засади побудови внутрішньої безпеки українського суспільства

Як вже відзначалося в цій роботі одним із важливих аксіом категорії “внутрішня безпека суспільства” є безкінечність правового змісту. Воно поєднує у собі велику кількість різноманітних станів, які акумулюють величезну кількість видів збитків, через реальні чи потенціальні загрози та їх наслідки.

Беручи це до уваги, ми вважаємо, що для визначення цього поняття, яке б більше відповідало реаліям сьогодення, треба включити наступні складові:

а) воно повинно віддзеркалювати сутність явища, яке характеризує саме поняття;

б) вказувати на основні підходи по управлінню забезпечення внутрішньої безпеки.

З теоретико-правової точки зору, внутрішня безпека уявляється як єдність елементів, рефлексованих суб'єктом в себе, і, тим самим, повернутим до всезагальності особливостей, їй притаманних єдностей, самовизначень, які уособлюються (містяться) у тому, що суб'єкт визначає себе як несприйняття самого себе в умовах загроз безпеці.

Бажання природи до виживання, до безпеки набагато старша за право. Бо витоками права є звичаї, судова практика, закони, доктрини справедливості, які в тих чи інших правових сім'ях використовувались суспільством для врегулювання стосунків між собою. Суспільство зрозуміло, що тільки завдяки праву можна забезпечити "порядок і безпеку, які вимагає божественний задум і які необхідні для прогресу" [676, с. 329-345]. Розуміння поняття права, як би воно не визначалось, пов'язано з усвідомленням людською спільнотою його суті, глибини [687, с. 43-49, 203-219; 671; 225; 279, с. 37-48, 61-62; 246]. Разом з тим розвиток людської цивілізації не багато чого додав до абстрактного поняття безпеки. Всі живі істоти, які існують на планеті, забезпечують свою безпеку. Це здійснюється тільки в двох формах: на нескладному рівні та з застосуванням більш складних механізмів.

Потяг до безпеки певного виду – загальний стан живої матерії, її життєтворча функція. Для більш еволюційно-вищої матерії присутні не тільки якості фізичного самозбереження, але і духовні елементи свого "Я" сприйняття, усвідомлення. Безпека, так би мовити, має своєю змістовною функцією – надати суб'єкту імматеріальний комфорт – впевненість, незалежність, усвідомлення здатності самовдосконалення. Поряд з первинною життєвою потребою до самозбереження усвідомлене відображення безпеки породжує у суб'єкта своєрідну тотальність у виборі засобів для самозбереження і ствердження свого "Я" в різних життєвих обставинах. Тому як ідея породжує ідеал, так і норми права слугують прообразом поведінки для визначення законності у виборі необмежених, по багатообразності, засобів забезпечення безпеки. В цьому й полягає всеосяжність правового змісту поняття національної безпеки.

Також потрібно зазначити, що поняття безпека, як національна так і внутрішня як її складова, уособлює в собі і певну універсальність, бо зосереджує у своєму змісті правову ідею єдності стану безпеки. Оскільки ця єдність слугує правилом для організації всіх систем, як природних так і національних, міждержавних правових систем. Суспільство в ідеалі утримує всередині себе не тільки всю сукупність притаманних йому засобів безпеки, але і всі засоби для протидії любим загрозам безпеки. Історія розвитку

людської цивілізації свідчить, що вона здійснюється через зростаючі протиріччя, через боротьбу протилежностей, до створення найвищої складності. Функція безпеки людини, суспільства, держави (у внутрішньодержавних чи міжнародних стосунках) у більшості випадків проявляється у боротьбі протилежностей.

Складовою частиною поняття національна (внутрішня) безпека виступає інтерес, який уособлюється з певними життєво-важливими матеріальними благами та інтелектуальними і духовними цінностями. Захищеність інтересів у даному контексті включає в себе співвідношення негативності (протидія протидії) з самою собою і спільністю, яке поєднується у взаємних протидіях загрозам. При цьому існує воля вибору засобів їх попередження. Бо вольовий аспект як елемент понятійної категорії “безпека” може використовуватися суб’єктами безпеки без будь-яких обмежень. Критерієм його всеосяжності може слугувати тільки право. А система національної (внутрішньої і зовнішньої) безпеки повинна чітко визначатися правом, що дозволить, будуючи себе, вийти за свої межі і, разом з тим, зосередитись на внутрішньо-глибинних механізмах існування даної системи для більш ефективного використання.

Необхідно констатувати, що право призначено регламентувати й ті негативні явища (загрози) від яких необхідно убезпечити особу, суспільство, державу. Закон України “Про основи національної безпеки України” в ст. 1 визначає, що “Загрози національній безпеці – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України” [57]. Тобто під загрозами розуміються ті посягання (явища, чинники) – на охоронювані правом інтереси, які в конкретній державі чи в світовому співтоваристві, в даний історичний час, визначаються настільки суттєвими, що держава чи група держав, в системі колективної безпеки, при наявності неефективності інших заходів може застосувати загрозу сили і силу для їх нейтралізації.

Загрози впливають на стан безпеки. Реальний стан національної безпеки визначається існуючими або потенційними загрозами, які обов’язково пов’язуються з сучасною оцінкою характеру цих загроз та майбутньою – прогнозованою, як внутрішнього так і зовнішнього порядку. Але утопічно створювати раціональні протидії загрозам на всі випадки життя, їх неможливо закріпити в юридичних актах. Законодавець не в змозі досконало знати майбутнього з доповненнями на безкінечність, випадковість та ірраціональність в ньому. Законодавство можна побудувати тільки на визначених для людей закономірностях і, звісно, тільки якоїсь частини причин та наслідків загроз і небезпек, тих що людина опанувала. Тому право здатне конструювати лише загальні принципи – сталість виявлення, пізнання та подолання загроз. Для подолання загрози, на самій ранній стадії її виявлення необхідно з’ясувати яке конкретне явище може безпосередньо чи опосередковано впливати на безпеку. Аналізуючи такі процеси, на нашу думку, необхідно зосереджуватись на наступних факторах: а) які цінності,

інтереси людини, суспільства, держави можуть бути порушені; б) яким чином воно може вплинути на сталий розвиток суспільства; в) які загрози очікуються попереду; г) їх наслідок; д) які правові, економічні, управлінські та інші заходи необхідно зробити для запобігання та нейтралізації загроз; е) коло суб'єктів які необхідно залучити для протидії даним загрозам. Відвертати загрозу необхідно відразу, послідовно і наполегливо, і навіть у тому випадку, якщо перший її вплив не спричиняє якихось наявних ознак рушійних дій на сталий розвиток суспільства, але в подальшому призведе до негативних наслідків. Не можна нехтувати будь-якою можливістю впливати на подолання загрози, бо вона може із можливої (передбачуваної) перерости в діючу і таким чином реально впливати на ті процеси які відбуваються в суспільстві. Суспільство в змозі протидіяти загрозам, але без застосування права не обійтись. Бо важливою ознакою сучасного суспільства, яке диференційоване на соціальні групи з власними інтересами та все більш ускладнюючимися соціальними взаєминами, є актуалізація проблематики упорядкування соціальних відносин тільки за допомогою права як найбільш універсального регулятора організації соціального спілкування, що набуває рис специфічної правової реальності [322, с. 133]. Саме на особливу роль права, яке воно відіграє в життєдіяльності сучасного суспільства, і покладається держава у захисті прав і свобод людини і громадянина, суспільства і держави.

Чинники протидії загроз повинні бути гуманні, духовні і відповідати праву. Завдяки діючим юридичним нормам загрози безпеки упорядковуються та класифікуються, визначаються заходи їх запобігання та нейтралізації. Досягнення реального результату можливо лише при поєднанні зусиль всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки. При цьому застосування будь-яких заходів безпеки, навіть застосування сили, повинно здійснюватись у суворій відповідності з чинним національним і міжнародним правом. Бо охоронювані правом національні інтереси, в житті, ніколи не бувають ізольовані один від одного. Всі вони так чи інакше поєднані поміж собою. І охорона їх від посягання, завдяки лише застосуванню сили, неминуче вплине на порівняння з цим негативним явищем, а це зовсім протилежні речі (загрози й інтереси людини, суспільства, держави). Таким чином, те, що здається обґрунтованим для застосування сили по відношенню до конкретного об'єкта безпеки, ніколи не може бути визначеним, у своєму змісті, для всіх інших.

Охорона життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави від посягань в будь якій формі, поєднує в собі пряме чи опосередковане знищення (ліквідацію) інтересів того хто посягнув на безпеку. Причому суб'єкти які забезпечують внутрішню безпеку здійснюють це засобами та методами які є в їх арсеналі і які вони вважають за потрібне виходячи з оцінки подій. Разом з тим необхідно визнати, що дана оцінка несе в собі певний суб'єктивізм, який впливає з уподобань тих, хто приймає дане політичне рішення. В зв'язку з чим, на наш погляд, зберігається можливість

помилки, прорахунків, захоплень і навіть, можливо, зловживань якою б фахово-авторитетною не була воля, яка приймає рішення про застосування сили (певних заходів). Інакше кажучи, прийняття рішення про використання сили для ліквідації певної небезпеки, виключно на законних підставах, неминуче віддзеркалюється на інтересах людини, суспільства в цілому і в певних випадках може заподіяти їм шкоду. Наприклад, різке збільшення чисельності особового складу співробітників МВС у зв'язку із загостренням криміногенної ситуації в державі невідворотно змінить життя в суспільстві. По-перше, потрібно буде корегувати бюджет держави у напрямку збільшення витрат на матеріально-технічне утримання правоохоронних органів, їх підготовку та перепідготовку, розміщення тощо. По-друге, таке рішення держави може суттєво вплинути на скорочення соціальних та економічних програм, що може негативно позначитись на добробуті громадян і суспільства в цілому. Таким чином приймаючи рішення необхідно узгоджувати всі складові взаємодії інтересів всіх об'єктів безпеки.

Отже правова підстава для відвернення загроз полягає в площині відхилення від сталого розвитку суспільства, норм життєдіяльності, що забезпечують безпеку.

Безперечним є той факт, що любе посягання на інтерес є вольовою дією, яка, як правило, уособлює в собі розвиток у часі та можливе видозмінення у просторовій діяльності [483, с. 59-60; 282, с. 9-10]. Таке діяння, якщо воно націлено на певні національні інтереси, має ознаки вини. До правових ознак загроз безпеки необхідно віднести вину – психічне ставлення особи до порушень стану безпеки, наявність суб'єкта і об'єкта посягання.

Таким чином можна відзначити, що розглядаючи основні чинники проблеми загроз внутрішній безпеці необхідно зосередитись на тому, що загроза є проявом реальних та вже існуючих протиріч, що розвиваються чи можуть розвинути в суспільстві – у міжособистісних відносинах, між окремими класами (групами, етносами), національними, релігійними і іншими соціальними верствами і об'єднаннями громадян; між суспільством і державою; гілками влади – всередині держави; між владою і опозицією; у питаннях міжнародних та міждержавних відносин.

Можна погодитись з Н. Нижник, Г. Ситник, В. Білоус в тому, що “загроза” не виникає знезацька, а на її переростання у “небезпеку” також потрібен час [483, с. 32].

Також категорія внутрішньої безпеки суспільства одночасно як має цей стан, так і позбавлена цієї тенденційності.

Така особливість поняття “внутрішня безпека суспільства” полягає в тому, що воно наділено здатністю поєднувати:

- а) сталий, стабільний розвиток;
- б) наявність певних умов, що породжують необхідність виявлення і управління всіма чинниками, що стосуються запобігання і нейтралізації реальних та потенціальних загроз.

Ці взаємозалежні особливості і об'єднують заходи, які обумовлюють певний стан завдяки якому і може існувати як національна так і внутрішня безпека.

Правова особливість поняття “внутрішня безпека суспільства” наділена ознаками: виражати непорушне ціле, яке передує певному стану безпеки; тримати в собі умови для постійного визначення (виявлення) умов існування цілого і місця будь-якої її частини, відносно до загроз і небезпек. Ці здібності є основою єдності заходів завдяки яким безпека є не просто будь-яке існування і життя певних осіб, а гармонійно-визначена життєва діяльність, що заснована на системі правових норм. Таке розуміння неподільності національної безпеки і внутрішньої як її складової було сприйнято світовим співтовариством і закріплено в міжнародному праві, зокрема в “Декларації про закріплення міжнародної безпеки” [143], концепції всезагальної безпеки, прийнятої ООН в 1986 р., та резолюціях “Про створення всеоб'ємної системи міжнародного миру та безпеки” і “Всеоб'ємлюючий підхід до закріплення міжнародного миру та безпеки у відповідності зі статутом ООН” [152; 154; 141], а також в Хельсінських документах від 10 липня 1992 р. “Виклик часу та змін” де констатується, що “... безпека неподільна...” і “... безпека кожної держави-учасниці нерозривно пов'язана з безпекою всіх інших держав” (п. 7, гл. V).

На підставі цього можна зробити висновок, що право об'єднує зусилля всіх суб'єктів безпеки по запобіганню небезпеки, а правотворчий процес, в певній мірі, призводить до взаємопроникнення різних галузей права в сфері безпеки.

Національна безпека держави передбачає своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію деструктивних факторів, причин та умов, що сприяють в дестабілізації соціальних, економічних, науково-технічних, екологічних, техногенних, духовно-інтелектуальних і інших пріоритетів національних інтересів держави.

По своїй суті це означає захищеність людини і громадянина – її прав, свобод; суспільства – його духовних, інтелектуальних і матеріальних цінностей; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості [57].

Спираючись на вищезазначені положення внутрішню безпеку суспільства потрібно розглядати як сукупність достатніх факторів, які забезпечують необхідні умови для існування і розвитку людини, суспільства і держави України, цілеспрямований розвиток і збереження його фундаментальних цінностей та традицій, здатність ефективно протистояти будь-яким внутрішнім та зовнішнім загрозам, керуючись та забезпечуючи національні інтереси у всезагальній національній безпеці.

1.3. Цілі, принципи і методи забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства як кримінологічної проблеми

Сучасний період розвитку державності, визнання суспільством необхідності створення демократичної, правової держави – означає, по суті, вимогу докорінного реформування всіх політико-правових інститутів та змін в політичній, правовій та ідеологічній надбудові суспільства.

Один з головних пріоритетів в умовах перебудови віддається праву. Роль права полягає у створенні універсальної системи безпеки. Вірне висвітлення і закріплення в правових нормах діючих суспільних відносин це і є – об'єктивна закономірність суспільного життя. І якщо ця закономірність реалізується усвідомлено і наполегливо то правова система сприяє вирішенню соціальних, економічних, політичних і ідеологічних завдань, якщо ж ні – вона гальмує суспільний розвиток. Формуючи правову політику держави необхідно націлювати її на пріоритет цінності права. А стверджуючи принципи свободи і справедливості, право отримує особистісні ознаки, стає цінністю як для окремої людини так і суспільства, що дає їм можливість надійно захистити себе, а також створює певні гарантії для отримання благ. Право це усвідомлений продукт людської культури і цивілізації, їхнє надбання і недооцінка права призводить до зниження значущості законів, потурання їх правопорушниками.

Основаючись на цьому завданні права у галузі забезпечення системи внутрішньої безпеки є:

а) забезпечення ефективного функціонування діючого правового масиву, використання його потенціалу у ствердженні існуючого як національного так і міжнародного правопорядку;

б) розробка нових правових норм які б унеможливили (запобігали) виникнення небезпек (в різних сферах життєдіяльності) та правопорушень.

Якщо вирішення першого завдання здійснюється через правозастосовчий механізм, то другої – через процес національної і міжнародної правотворчості. Звідси виокремлюються і орієнтири цільової спрямованості правового забезпечення внутрішньої безпеки.

У сфері забезпечення безпеки існують сотні документів, це: міжнародно-правові акти, від Статуту ООН до спеціальних міждержавних угод, рішень міжнародних організацій; акти національного законодавства, від конституції і законів до відомчих актів органів державної влади, які регулюють діяльність відповідних суб'єктів по забезпеченню безпеки в різних сферах життєдіяльності.

Аналіз чинного законодавства і наукових публікацій дозволив окреслити найбільш актуальні **цілі забезпечення внутрішньої безпеки**, це зокрема:

а) демократизація суспільного розвитку, визначення національних інтересів з метою розробки пріоритетних напрямків в національній політиці;

б) визначення нової моделі внутрішньодержавних стосунків які спрямовані на безпеку людини, суспільства, держави та ґрунтуються на співпраці, координації, комунікації та превентивних заходах;

в) забезпечення гуманістичного імперативу в національній політиці, діяльності національних і міжнародних інститутів, направлених на захист прав і свобод людини, пріоритет соціально-економічних та екологічних аспектів безпеки;

г) підтримка спокою і рівноваги у всіх аспектах життєдіяльності суспільства;

д) контроль (громадський) над озброєнням з тим, щоб збройні сили і зброя забезпечували суверенітет, територіальну цілісність, внутрішній порядок, і в ніякому разі не використовувались з метою посягання на них;

е) запобігання злочинності як в самій державі так і сприяння міжнародному співробітництву у протидії міжнародним злочинним угрупованням, створення дієвої процедури відповідальності за правопорушення в галузі безпеки.

Основою на цьому і виходячи із аналізу теоретичних основ забезпечення внутрішньої безпеки суспільства ми робимо висновок, що діяльність суб'єктів забезпечення безпеки повинна базуватися на засадах цілком визначених наукових принципів, які є основними положеннями та ідеями на яких і базується безпека.

Принципи забезпечення внутрішньої безпеки – це керівні та найбільш важливі правові ідеї, які спрямовані на реалізацію цілей. Вони здійснюють безпосередній вплив на всю сукупність системи безпеки – суб'єкт (суб'єкти), засоби, заходи, структуру, кадри, процес як забезпечення так і запобігання небезпечного стану. По динаміці правової регламентації принципи співзвучні і цілям забезпечення безпеки, а разом вони підтверджують універсальність категорії внутрішньої безпеки, що сприяє побудові системи суспільної безпеки та доцільності взаємовідносин між суб'єктами і об'єктами безпеки.

Принципи є основоположними орієнтирами у формуванні права, містяться в його змістовній частині яке націлено на забезпечення безпеки. Принципи допомагають виокремити сутність права і зосередити увагу на основних зв'язках які реально існують у даній правовій системі. Завдяки принципам формується організація і система безпеки, а також засоби здійснення функцій які відносяться до сфери забезпечення безпеки, стратегії і тактики діяльності між суб'єктами і об'єктами безпеки.

Принципи внутрішньої безпеки з одного боку є фундаментом розбудови національного правового будівництва, а з іншого – основою для міжнародно-правових актів України виходячи із закріпленого в Конституції України примата міжнародного права.

Принципи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства складають цілісну систему в якій вони так чи інакше взаємозалежні і взаємообумовлені. З позиції системного підходу вони мають відкриту

соціальну систему із специфічними структурами і функціональними компонентами. А з позиції внутрішніх зв'язків взаємодіють з оточуючим середовищем, функціонують і розвиваються під впливом множинності факторів (соціальних, економічних, правових, природних тощо).

За формою нормативного вираження принципи можна розподілити на такі, що закріплені в міжнародних та внутрішньодержавних деклараціях, конституції та поточному законодавстві.

За сферою дії – розмежувати на загально правові, міжгалузеві і галузеві та принципи правових інститутів. За змістом: загально-соціальні, економічні, політичні тощо.

З огляду на це і враховуючи предмет нашого дослідження – внутрішня безпека суспільства, визначимо ті загально правові принципи, що характерні для права в цілому і даної проблеми зокрема, це:

Принцип історичності – є одним із важливих методологічних принципів вивчення внутрішньої безпеки суспільства.

Історія розвитку українського суспільства свідчить, що на протязі століть правова думка політиків і науковців не була спрямована на визначення основоположних засад безпеки і в зв'язку з цим її національних і внутрішніх аспектів. Перевага віддавалась амбіціозності політиків, що спрямовувались на забезпечення власної безпеки та залежності від імперських амбіцій сусідніх держав.

Соціальна природа і соціальна направленість безпеки має конкретний історичний характер і щільно взаємозв'язана з усіма формами і напрямками взаємодії в системі людина-суспільство-держава. Історія визначає шляхи майбутнього і гарантує від неповторності помилок, і цей досвід треба враховувати у законотворчому процесі, який здійснюється в Україні. Через право чітко передаються національні, загальнолюдські цінності і особливо національна мораль. Все це впливає на формування духу права. І враховуючи це – новітнє українське право покликане виражати рівень загальної правової культури українського народу, бути її інструментом духовного оздоровлення, [565, с. 53] гарантом забезпечення безпеки суспільства.

Принцип прав і свобод – один із основоположних принципів Конституції України (статті 3, 22), що формує всю правову базу. Він чітко простежується в політичних, економічних, соціальних, ідеологічних свободах людини. При цьому Конституція України 1996р. визнала примат прав і свобод людини над державою. Затвердивши цей принцип в конституції і законодавстві держава визнає, в якості загроз внутрішній безпеці, посягання на ці права і свободи від третьої сторони, ким би вона не була. Зрозуміло, що об'єм юридичних ознак кваліфікації цих загроз може і не перевищувати конституційні, законодавчі та міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини. Але це правовий мінімум, нижче якого гарантії безпеки в державі не повинні опускатися. Система гарантій – це умови, засоби і

методи, що забезпечують реалізацію та всеохоплюючу охорону прав і свобод особи.

Принцип справедливості – домінуючою константою передбачає обсяг правової захищеності у всіх сферах життєдіяльності людини та її правового забезпечення, між правами і обов'язками суб'єкта та об'єкта безпеки, злочином і покаранням. Даний принцип повинен бути адекватний на загрози об'єктам суспільної безпеки, де покарання і інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, мають бути справедливими, тобто відповідати характеру і ступеню суспільної небезпеки, обставинам його вчинення й особі винного. Принцип справедливості має обов'язкове місце і при суспільно небезпечних діяннях. Можна погодитись із І.І.Карпечом який вважав, що покарання за злочини повинні адекватно віддзеркалювати погляди суспільства на злочини та осіб, що їх скоюють, на заходи боротьби із злочинністю [363, с. 92]. Бо стимулятором правомірної поведінки виступає внутрішнє – я – переконання у справедливості і доцільності даної кримінально-правової заборони [360, с. 71]. В протилежному випадку кримінально-правова норма, яка не відповідає принципу справедливості, з різних причин (історичних, економічних тощо) повинна бути замінена. Інакше такий акт не буде відповідати принципу справедливості.

Принцип рівності. Цей принцип також закріплено в Конституції (ст.21) і законах України. Він означає рівність всіх громадян перед законом, рівність прав і обов'язків незалежно від національної, релігійної та іншої приналежності, службового та соціального становища, рівну відповідальність перед законом, рівний захист у суді.

Разом з тим слід підкреслити, що принцип рівності передбачає:

а) невід'ємний зв'язок прав і обов'язків (при відсутності юридично закріплених обов'язків неможливо встановити порушення цих прав; захист реалізується через обов'язок);

б) взаємна відповідальність держави та особи, що врегульована відповідними правовими нормами.

Принцип гуманізму – передбачає домінування у формуванні та функціонуванні правової системи суспільства орієнтації на реалізацію людських цінностей та інтересів, права на свободу, щастя, виявлення своїх здібностей, тобто природних невідчужуваних прав людини. Мова йде про закріплення таких відносин, мірою всіх дій у яких була би людина. [322, с. 195; 560, с. 224-225]

Забезпечення суспільної безпеки по своїй суті носить гуманний характер. Воно впливає на ті причини і умови які породжують загрози суспільній безпеці, на захист особи від протиправних посягань.

Такими об'єктами безпеки виступають: право на життя, здоров'я, особисту безпеку і свободу, право на охорону своєї честі, гідності та репутації, недоторканість особи та майна громадян. Разом з тим гуманізм як кореспондує з обов'язком інших осіб сприяти здійсненню цих прав, хто б не

був їх носієм, так і передбачає поєднання балансу інтересів особистості, суспільства і держави, їх взаємну відповідальність по забезпеченню безпеки. В разі застосування певних заходів по ліквідації чи локалізації загроз вони, ці заходи, повинні бути адекватними загрозам і в ніякому разі не перевищувати їх.

Принцип законності. Нині ми стоїмо біля витоків процесу створення правової держави, для якої головним є захист особистості, прав і свобод людини, суспільства. Характером такої держави мають визнаватися наступні вимоги: а) верховенство закону у всіх сферах соціального життя; б) неухильне додержання та виконання юридичних норм, правових принципів всіма суб'єктами – громадянами, державними органами і посадовими особами, громадськими організаціями; в) захист і гарантії свободи особистості її прав, інтересів, честі і гідності; г) невідворотну відповідальність за вину громадян і посадових осіб; д) контроль і ефективний нагляд держави за додержанням законів та інших нормативних актів.

Узагальнюючи вище зазначене можна наголосити, що цей принцип уособлює систему вимог неухильного дотримання законів і підзаконних нормативних актів всіма суб'єктами суспільних відносин. Законність в ході суспільного прогресу набуває нових властивостей, наповнюється новим змістом, відповідаючи умовам існування суспільства і рівню його розвитку. Але законність набуває пріоритетну роль лише в тому випадку, якщо вона виступає мірою реалізації прав, свободою всіх і кожного, якщо чинні закони реально захищають інтереси народу і держави, а їх реалізація є втіленням справедливості. Розвинене законодавство ще не свідчить про наявність в суспільстві правової держави. Нормативно-правові акти лише тоді сприяють розвитку суспільно-правових відносин в державі коли вони не суперечать один одному.

Принцип демократизму (ст. 1 Конституції України) яскраво проявляється у всеосяжному намаганні об'єднати пріоритети права та законодавства, що виражають волю народу, волю всіх і кожного. Така взаємообумовленість проявляється і формується через форми народовладдя: безпосередньо та представницьку демократію.

Важливою особливістю демократичної країни є безумовна виборність владних органів та посадових осіб. В конституції підкреслено, що демократичне правління базується на волі народу, яка виражається в ході вільних і справедливих виборів. В основі демократії лежать повага до людської особистості та верховенство закону. Демократія є гарантом свободи і волевиявлення людини, можливості вільно висловлювати свої думки, терплячості по відношенню до всіх груп в суспільстві і рівності можливостей для кожного громадянина.

Демократія, маючи представницький та плюралістичний характер передбачає також обов'язкову звітність вибраної особи перед громадянами на всіх щаблях влади, обов'язок держави додержуватись законів та

здійснювати неупереджене правосуддя. Основним завданням демократичної держави є створення та захист політичної системи, яка б забезпечувала ефективний розвиток людини і громадянського суспільства. Здійснюючи розвиток громадянського суспільства, держава забезпечує свій демократичний напрям.

Поряд з загально правовими принципами є певна група принципів яка також безпосередньо застосовуються при забезпеченні внутрішньої безпеки суспільства. Це принципи: гомеостазиса, послідовності, біхевіоризму, організаційності, які можна віднести до міжгалузевих.

Принцип гомеостазиса – являє собою галузь безпекового існування людини та нації в цілому. Само поняття внутрішньої безпеки суспільства від будь яких загроз і небезпек передбачає необхідність пізнання тих допустимих меж (кількісних величин) впливу на об'єкти безпеки, які б не призвели до їх деградації чи загибелі [232]. Звісно без знань безпечних умов життєдіяльності неможливо захистити життєво важливі інтереси об'єкта безпеки. Втрачається сам смисл політики забезпечення безпеки як цілеспрямованої діяльності держави і суспільства. В зв'язку з чим першочерговим завданням виступає визначення гомеостатичного кордону, що визначить межі і цілеспрямованість дій суб'єктів, що забезпечують внутрішню безпеку.

Принцип послідовності – націлений на вивчення методів здобування знань за допомогою яких можна визначити найбільш суттєві і адекватні методи збору та аналізу емпіричних фактів які необхідні у вивченні факторно-комплексного дослідження внутрішньої безпеки суспільства.

Принцип біхевіоризму дозволяє сконцентрувати увагу на сьогоденних питаннях та причинах виникнення політичних процесів у функціонуючій політичній системі України. Він дає можливість виявити особливості внутрішньої безпеки суспільства в різночасові періоди і в межах тих кордонів де зосереджені як функціонально важливі компоненти системи так і допоміжні підсистеми безпеки, наявність (чи відсутність) чіткої орієнтації, в різних соціальних групах та колах суспільства, на національні інтереси, цінності. Використання принципу біхевіоризму у вивченні внутрішньої безпеки дозволяє не допустити суб'єктивного, огульно ціннісного підходу до цієї проблеми.

Організаційні принципи. До них науковці відносять: диференціацію та фіксацію функцій і повноважень, відповідальність в компетенції, колегіальність та персональне керівництво і деякі інші [179, с. 34-38; 518; 627]. Зупинимось на них детальніше.

Принцип диференціації та фіксації функцій і повноважень – це один із засновницьких принципів розподілу влад (законодавчої, виконавчої та судової), визначення їх повноважень і компетенцію.

Ця ідея, яка вперше на Україні, ледь простежувалась в Конституції Пилипа Орлика (XVII ст.), знайшла своє закріплення в ст. 6 Конституції України 1996 р.

Аналізуючи чинне законодавство можна зазначити, що принцип поділу влади складається із системи вимог: 1) поділ функцій і повноважень (компетенції) між державними органами в залежності від вимог поділу праці; 2) самостійність кожного органу влади (без дублювання, втручання у компетенцію); 3) можливості незалежного відстоювання самостійно прийнятого рішення; 4) виключення можливості зосередження всієї повноти влади в одній із гілок влади; 5) взаємний рівноправний контроль дій органів влади і неможливість зміни чи заміни компетенції органів держави поза конституційним шляхом.

Відповідальність в рамках визначених меж повноважень – цей ключовий постулат передбачає закріплене положення за яким при прийнятті відповідного рішення необхідно чітко зазначити хто несе персональну відповідальність за його виконання. Також обов'язково вказується термін виконання і проміжні звіти. В разі невиконання, або неналежного виконання прийнятого рішення – хто несе відповідальність.

Колегіальність та персональне керівництво – це дві найбільш поширені форми керівництва органів, що забезпечують громадську безпеку. Колегіальна форма правління державними органами в більшості випадків передбачена чинним законодавством (колегія МВС, колегія Генеральної прокуратури, колегія СБУ тощо). Колегія виступає дорадчим органом відповідної структури і допомагає у вирішенні нагальних питань.

Персональне керівництво обумовлюється тим, що на чолі відповідного органу стоїть одноосібний керівник. Він набуває повноважень з моменту його офіційного призначення (легітимність влади) і втрачає їх з офіційного усунення від посади. Рівень когнітивних здібностей керівника має безпосереднє відношення до планів, рішень і стратегії, яким будуть підкорені дії підлеглих. Чим більш здібний (професійний) керівник, тим ефективніші плани, рішення й стратегія даного органу [651, с. 244-245].

Принципи які використовуються при внутрішній безпеці суспільства є підґрунтям для створення відповідної правової політики – націленої на досягнення через правову систему: забезпечення керованості суспільством; створення належного рівня безпеки його об'єктів; гарантованого захисту прав і свобод громадян. За допомогою права визначаються критерії безпеки, розробляється комплекс заходів і механізмів безпеки в різних сферах: економіці, зовнішній і внутрішній політиці, громадській безпеці і правопорядку, оборони тощо.

Системи національного права і міжнародно-правових актів в галузі забезпечення безпеки засновані на субсидіарності сфер правового регулювання, віддзеркалюючи при цьому загальні закономірності побудови нормативних масивів. Субсидіарність передбачає регламентацію одних відносин в галузі безпеки на рівні держави та міжнародної спільноти, інші – на регіональному, субрегіональному чи двосторонньому рівні. Науково обґрунтована субсидіарність відкриває простір для конструювання інтегрованих систем безпеки, взаємодіючих в різних сферах компетенції, що

дозволяє ефективно долати ті загрози, на які вони зорієнтовані, без дублювання паралелей.

Разом з тим можна погодитись з думкою М. І. Панова та А. О. Фоміна які вважають, що виходячи з того що право, правотворчість та правозастосування виступають ключовими елементами механізму забезпечення безпеки то сукупність всіх правозастосовчих актів повинна бути виділена в самостійну сферу безпеки – юридичну безпеку [620], як невід'ємної складової правової захищеності. Юридичну безпеку, на нашу думку, можна оцінити не стільки по непорушності державно-правового устрою і правопорядку, а наскільки вона сприяє еволюції права і держави до суспільних ідеалів.

Прикладом того, що Українська нація, ось уже протягом багатьох століть невинно вдосконалює і закріплює правову основу національної безпеки є Конституція Пилипа Орлика (1710 р.). Де зокрема в ст. 6 зазначається, що гетьман із своїми генеральними старшинами, полковниками і генеральними радниками повинен дбати про “безпеку вітчизни, про спільне благо” про “права і вольності громадян,” “цілісність та публічне добро”. Конституція вперше розмежувала владні повноваження, виокремила судову владу (ст. 7), закріплюється відкритість у вирішенні нагальних питань (ст. 9), і як основа-основ – визнається верховенство права через “... непорушність і непотоптаність своїх законів і привілеїв, правно наданих” (ст. 13) [512].

Логічним і послідовним продовженням розбудови і закріплення цих принципів є Конституція Української Народної Республіки (1919 р.) де в ст. 1 зазначено: “Відновивши своє державне право, яко Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого не залежною” [385, с. 282].

До початку 90-х років XX століття, становлення України як незалежної держави на теренах розвалу СРСР, пріоритет в законотворчій діяльності з питань безпеки віддавався державі (СРСР) а вже потім УРСР, як республіці в особі її вищих органів державної влади та органів державного управління (ст. 19 Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937р.) [2, с. 6].

Сучасну правову основу національної безпеки становлять: Конституція України (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, Закон України “Про основи національної безпеки України” (2003 р.), закони і інші нормативно-правові акти України, регулюючі відносини в галузі безпеки, міжнародні договори, згоду на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

Згідно до вищеназваного закону розробляється стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України, які затверджуються Президентом. На підставі цих документів розробляються доктрини,

концепції, стратегії і програми для всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенціальних загроз національним інтересам України [57].

Що стосується кримінального законодавства, то відповідно КК УРСР 1927 р. в ньому був розділ “Контрреволюційні злочини” [79], який після прийняття Закону СРСР “Про кримінальну відповідальність за державні злочини” від 25 грудня 1958 р. трансформувався в розділ “Особливо небезпечні державні злочини”, а розділ “Особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління” – в “Інші державні злочини”. Відповідні статті були включені в КК УРСР і введені в дію 1 квітня 1961 р. [43, с. 313, 127, 342-350].

Реформа юридичної (правової) політики* відбулася завдяки переходу Українського суспільства до демократичних засад, конституційного закріплення фундаментальних основ життєдіяльності суспільства – трьох форм власності: приватної, державної і комунальної (ст. 41 Конституції України). Це спонукало до значних змін в законодавстві і зокрема в кримінальному праві. “Адже реалізація будь-якої функції держави не може бути виконаною без видання законів, в яких оголошуються цілі, завдання, визначаються засоби і шляхи їх вирішення, передбачається результат, якого необхідно досягти” [528, с. 30]. Логічним кроком, в цьому напрямку було розроблення і набрання чинності з 1 вересня 2001 р. кримінального кодексу України, в якому розділ “Державні злочини” було замінено на “Злочини проти основ національної безпеки України” [9, с. 42-44]. До розпаду СРСР під державною безпекою, в широкому аспекті, розумів не тільки захист інтересів держави та його інститутів, а і керуючої партії (КПРС), інших громадських об'єднань громадян, які спрямовувались на захист загальної мети держави. Але із зміною в Україні суспільних відносин почався процес поетапної понятійно-термінологічної реконструкції політичної мови, безпосередньо пов'язаної з цілою низкою правових понять. На підставі сучасного осмислення проблеми безпеки та у зв'язку з обґрунтованою появою поняття національна безпека термін “державна безпека” втратив свою значимість. Термін “національна безпека” увібрав в себе такі етимологічні ознаки і чинники, які уособлювали в цьому вислові забезпеченість непохильності діючого конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності держави, захисті життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави [57].

Держава є складною соціально-політичною системою в основі якої лежить територія, населення і державна влада. Виступаючи як територіальне утворення вона в повному обсязі здійснює управління на території яке обмежене державним кордоном, що забезпечує об'єднуючу роль щодо суспільства [171; 200; 322].

* Юридична (правова) політика – вид політичного функціонування, що охоплює діяльність різних соціальних інституцій з удосконаленням правової системи.

Разом з тим державу, в жодному разі, не можливо відокремлювати від загальної соціально-політичних системи (громадян, суспільства), вона є невід'ємною частиною цієї системи, і разом з тим, займає провідне місце. У зв'язку з чим термін “держава” можна розглядати не тільки як систему державних органів, але і суспільства в цілому (державні інститути), суспільні організації, об'єднання громадян та громадяни.

Таким чином ми бачимо, що людина, суспільство, держава весь час знаходяться у невід'ємній взаємодії. Безпека особи передбачає здійснення державою таких комплексних заходів які б дозволили людині розвинути і повністю реалізувати соціально значущі здібності та потреби, не відчуючи при цьому протидії з боку держави чи суспільства. В цьому аспекті А. Колодій, відмічає що держава зобов'язана не тільки проголосити обсяг і характер прав і обов'язків особи, а й гарантувати можливість їх реального здійснення. Якби права не відповідали обов'язкам держави, її соціальній, а у деяких випадках – юридичній відповідальності, то вони мали б декларативний характер [382, с. 105]. Безпека суспільства передбачає наявність і реальний вплив суспільних формувань (інститутів) на роботу інститутів держави (організацію влади та управління), сфер життя громадян, різних верств населення, груп, нації, зміцнення засад громадського суспільства і державно-правової системи.

Безпека держави як одного із об'єктів національної безпеки здійснюється через органи законодавчої, виконавчої і судової влади; політичних сил та об'єднань громадян, завдяки реально-ефективного механізму управління і координації дій на рівні координаційного комітету Ради національної безпеки і оборони України.

Таким чином, всеохоплюючим обсягом забезпечення національної безпеки держави – України є обов'язковість збалансування інтересів особи, суспільства і держави.

Але в цій основі закладена і змінюваність пріоритетів людини, суспільства та держави виходячи із мінливості історичного, культурного, соціального, економічного, політичного тощо, розвитку, що призводить до змін парадигми національної безпеки. Лабільність концептуальних основ безпеки суб'єктів напрямку залежить від узгодження міжсуб'єктних інтересів, протиріч, визнання необхідності співіснування між собою і світовим співтовариством.

В зв'язку з чим цілеспрямована діяльність суб'єкта безпеки на об'єкт її впливу здійснюється завдяки різноманітним способам і засобам які прийнято називати, методами.

Методи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства визначають як результати і являють собою сукупність юридичних прийомів і засобів впливу на суспільні відносини. Вони здійснюються виключно правовими засобами. У відповідності до поставленої мети визначається певний метод за допомогою якого вона досягається.

Методам забезпечення внутрішньої безпеки суспільства притаманні наступні риси: 1) підстави виникнення прав і обов'язків між сторонами, що врегульовують відносини (вплив суб'єкта на стан безпеки об'єкта); 2) способи взаємозв'язку прав і обов'язків учасників правовідносин (зв'язки суб'єкта безпеки з об'єктом, на який здійснюється вплив); 3) характер юридичних засобів по забезпеченню прав і обов'язків у правовідносинах; 4) контроль і нагляд за законністю здійснюваних заходів (здійснюється з метою впорядкування організаційних процесів, прийомів і заходів, за допомогою яких досягається загальна мета діяльності суб'єктів безпеки).

За сферою діяльності методи можуть бути альтернативні або мати тільки адресну спрямованість. В своїй взаємообумовленій діяльності вони є дієвим заходом держави у сфері безпеки, де поєднуються як публічні інтереси так і воля держави.

Найбільш суттєвими і дієвими методами забезпечення суспільної безпеки є диспозитивний (переконання) та імперативний, або метод влади і підкорюваності (примусу) [491, с. 173-174].

Диспозитивному методу притаманна гуманістична спрямованість, яка передбачає автономність і рівноправність сторін при врегулюванні відносин.

Суб'єкт безпеки впливаючи на волю і поведінку людей застосовує весь арсенал психологічних, моральних, духовних і матеріальних чинників, які спрямовані на спонукання, закріплення і подальший розвиток усвідомленої зміни об'єктом своїх невірних поглядів, вчинків та формування нових особистісних якостей, що відповідають моральним і правовим вимогам суспільства. Досягається це за умов засвоєння знань про сутність прав і свобод людини, виховання поваги до них, усвідомлення гуманістичних правових ідей, культивування загальнолюдських і національних правових цінностей, що, врешті, спрямовано на подолання правового нігілізму, вироблення розуміння та відповідального ставлення до законності та правопорядку. В своїй діяльності суб'єкти безпеки використовують правове виховання, можливості засобів масової інформації, проводять роз'яснювальну діяльність, застосовують заходи стимулювання, що є важливими чинниками запобігання дій, які посягають на забезпечення безпеки.

Імперативний метод або метод влади і підкорюваності, що оснований на засадах підкорюваності одних учасників відносин іншим. В своїй основі він використовує психічні, матеріальні або фізичні впливи на свідомість та поведінку людини. Наприклад, весь спектр цих заходів може бути використаний при несанкціонованих мітингах або громадської непокори встановленому порядку забезпечення громадської безпеки. Суб'єкт забезпечення безпеки (правоохоронний орган) спочатку у відповідності з визначеними правилами пред'являє вимоги до порушників громадської безпеки, виконання яких гарантується, а в разі їх невиконання, забезпечення безпеки, здійснюється примусово.

Вибір та використання того чи іншого методу залежить від різноманітних факторів. Перш за все потрібно враховувати реальний вплив даного метода на процес діяльності по забезпеченню безпеки суспільства. Враховується стан самого об'єкта безпеки та об'єкта дії, характер і специфічні обставини конкретної життєвої ситуації, ефективність використання сил та засобів, які є в розпорядженні суб'єкта безпеки. Також необхідно враховувати рівень кадрового, матеріально-технічного, інформаційного, наукового, правового і іншого забезпечення відповідного суб'єкта безпеки.

Таким чином, важливою теоретичною основою діяльності державних органів по забезпеченню громадської безпеки є наука про поліцію (міліцію) і її взаємозв'язок у запобіганні протиправних дій з іншими суб'єктами безпеки.

Висновки до Розділу I

Здійснений аналіз методологічно-правових основ внутрішньої безпеки суспільства з усією очевидністю засвідчив актуальність, а також наукову і практичну значимість даного феномена.

Визначаючи “безпеку” як стан суспільних відносин при якому безпека – це такий стан суспільних відносин при якому можуть розвиватися здібності та реалізовуватися соціально значущі потреби людини і громадянина (особи), захищені від внутрішніх і зовнішніх загроз його конституційні права і свободи, забезпечуються та розвиваються матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності суспільства, державний суверенітет, територіальна цілісність, функціонування та розвиток конституційного устрою правової держави.

Внутрішня складова безпеки органічно спрямована на стабілізацію ситуації у самій державі, використовуючи для цього всі наявні сили та засоби. Всі механізми внутрішнього регулювання повинні спрямовуватись на своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз які якраз і проявляються в різних сферах, а саме: економічній, політичній, соціальній, екологічній, інформаційній, оборонній, науково-технічній, в яких зароджуються і розвиваються протиріччя які обумовлюють виникнення різних внутрішніх витоків загроз, у тому числі кримінальних. Узгоджена протидія цим загрозам суб'єктів безпеки і, зокрема, правоохоронних органів якраз і забезпечує безпеку як всього суспільства так і, одночасно, особистісну безпеку людини.

Таким чином, можна констатувати, що **внутрішня безпека суспільства** – стан при якому здійснюється захист прав і свобод людини і громадянина, всього суспільства, громадських і державних інститутів, національних цінностей від любых загроз, а також протиправних (злочинних) проявів, від кого б вони не надходили у самій державі.

Основауючись на цьому треба усвідомити, що розробка концепції національної безпеки обов'язково повинна здійснюватись з врахуванням основоположних засад внутрішньої безпеки та у відповідності з реаліями сьогодення. Також треба брати до уваги і той аспект, що в сучасних умовах бурхливого розвитку новітніх ядерних технологій в світі, загострення воєнно-політичних конфліктів у різних куточках світу, і зокрема поблизу кордонів України, глобалізації економічних відносин об'єктивно вимагається і врахування аспектів зовнішньої безпеки, бо неможливо говорити про всезагальну систему безпеки розглядаючи тільки один її бік – внутрішню безпеку.

Посягання на національну безпеку у зовнішньополітичній сфері можна поділити на наступні види:

- по-перше, – воєнним шляхом (посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність і недоторканість, територіальні претензії з боку інших держав; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) і насамперед поблизу кордонів України;

- по-друге, – економічний, інформаційний, науково-технічний (підрив економіки, інформаційних технологій, науково-технічних новацій) – спробою втручання в стабілізацію діяльності держави, шляхом державної зради (вчиняються громадянином України (ст. 111 КК України) або шпигунства (передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Ці дії вчиняються іноземцем або особою без громадянства (ст. 114 КК України);

- по-третє, зміна політичного чи соціального устрою завдяки втручанням ззовні.

Таким чином, **зовнішня безпека** – це захист територіальної цілісності країни, національних цінностей, національних інтересів та способу життєдіяльності від зовнішніх загроз України.

Захист держави від будь-яких зовнішніх загроз більш ефективно здійснюється наступним шляхом:

- по-перше, досягнення військового паритету і за об'єктивних умов ліквідації ядерної і зменшення інших видів зброї масового знищення [175, с. 449];

- по-друге, побудови міжнародної безпеки через систему міжнародних відносин, яка б торкалася всіх сфер діяльності, включаючи політичну, економічну, соціальну та гуманітарну, науково-технічну, екологічну, інформаційну та правоохорону.

Розділ II

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ ГЕНЕЗИСУ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

З самого початку виникнення людства постали одні з найгостріших питань: влада, визначеність меж впливу (державотворення) і забезпечення існування (політична система).

За відомими сьогодні даними, на Земній кулі є близько 200 держав і територій, люди спілкуються 600 мовами, ідентифікують себе з якимось одним із 5000 етносів. Не менш розмаїття існує і у соціальних ролях, політичних уподобаннях, економічних достатках і релігійних віруваннях, естетичних смаках і уявленнях про мету життя. Усі ці виміри багатоманітності, поєднуючись в конкретних індивідуумах у досить довільних комбінаціях, створюють враження хаосу, який перешкоджає людині раціонально скеровувати своє суспільне буття. Але це не тільки враження, а і реальна дійсність яка підсилюється постійними, часто-густо жорстокими суперечностями і конфліктами, що виникають між окремими особами, спільнотами і як крайній прояв – державами.

Певна хаотичність і конфліктогенність напряду буття пов'язана з бажанням знайти силою розуму, ефективністю діяльності політичних інститутів такого соціального устрою, який би трансформував багатоманітність у єдність і правопорядок, замість конфліктів і нестабільності. Послаблення, непродумані дії, хаотична зміна чи підкореність політичних інститутів злочинним елементам призведе до втрати порядку (способу) організації та здійснення державної влади в країні.

Для більш ґрунтового дослідження основоположних засад забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, здійснення правотворчої діяльності та дотримання правопорядку, з'ясування механізмів соціально-економічного зростання, процесів керування державою та взаємовигідних відносин з іншими державами які виконує влада, держава і, в цілому, політична система нам необхідно залучити індуктивний і дедуктивний методи. За допомогою яких із історико-правового надбання всеохоплюючих питань забезпечення безпечного існування всіма наявними суб'єктами можна охопити всю проблему в цілому і завдяки цьому більш ґрунтовно визначитися з витоками кримінологічної, кримінально-правової, економічної, соціальної тощо природи цього явища.

2.1. Виникнення слов'янської народності і зародження Київської Русі як обумовлюючих чинників безпеки громадян

З початком зародження суспільних відносин почав розвиватися механізм “охорони”, “забезпечення безпеки” держави, політичного устрою, суспільства, людини. При цьому першочергове забезпечення безпеки держави виступає не самоціллю, а умовою для існування і розвитку громадян, найбільш повного і всебічного задоволення їх інтересів і потреб.

Забезпечення суспільної і державної безпеки в Україні має глибинні історичні корені. Їх можна дослідити тільки в аспекті взаємостосунків: людина, суспільство, держава. Тому всеохоплюючий історико-правовий аналіз створення системи безпеки, владних інституцій і кримінально-правової політики спрямованої на взаємодію всіх суб'єктів і дозволить на підґрунті розвитку людського суспільства і законотворення з'ясувати періоди становлення і розвитку безпеки України. Аналіз історико-правових наукових джерел дає підстави говорити, що в історичних підходах до забезпечення державної безпеки виокремлюють три напрямки:

а) *перший* – ґрунтується на соціальному егоїзмі. Можливості використовувати для досягнення мети будь-які методи і заходи. Це “охоронний” або “силовий” метод;

б) *другий* – здатність використати силовий метод для надання ефективної протидії потенційному агресору. Однак при цьому можуть бути введені певні обмеження (умови), що можуть призвести і до відхилення самої пропозиції застосування силового втручання. Це “визначальний” або “конкурентний” метод.

в) *третій* – найбільш лояльний. Він передбачає відхід від будь-якого насилля взагалі; процес всезагальної збалансованості, достатку, ліквідації військових. Це “всеохоплюючий” метод [560, с. 26-32; 294, с. 50-51].

Вони, на нашу думку, найбільш точно віддзеркалюють історичну періодизацію якої дотримуються історики, політологи і правники. Ці напрямки можна простежити і в різних за часом періодах розвитку нашої держави.

Сама система забезпечення безпеки формувалася протягом тривалого часу. Століттями, постійно удосконалюючись і формуючи основні засади безпеки людини, суспільства, держави вона досягло того стану, який ми спостерігаємо сьогодні. Взявши це за основу, спробуємо прослідкувати генезис охорони “державної безпеки” на теренах України.

Разом з тим слід зауважити, що для України яка протягом століть не мала власної незалежності, розглядати історико-правові засади формування державної безпеки лише через призму історії державної безпеки – неможливо. Це необхідно здійснювати і в контексті взаємообумовлюючого розвитку держави, суспільства і кримінально-правових ідей, що впроваджувались під впливом інших держав, їх економічних уподобань, кримінально-правової політики, релігії тощо. Також були враховані і ідеї

українських і зарубіжних сучасників, через аналіз їх проектів нормативних документів, що були розроблені, хоча іноді і не впроваджених в практику, праць українських і зарубіжних вчених правознавців.

Перший період осмислення появи цього явища визначається зародженням слов'янства (VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. до н.е.).

Народ “слов'яни” відомий в історії із творів грецького письменника Птолемея (I ст. до н.е.) та римських письменників Плінія, автора “Природної історії” і Тацита. Готський історик Йордан та Візантійський Прокопій (VI ст. до н.е.) вже розрізняли слов'ян і антів, як два споріднені, але окремі народи. Сліди перебування людини на території нинішньої України збереглися з найстаршої доби існування людини – з часів *палеоліту* (старо-кам'яної доби). Період *неоліту* (ново-кам'яної доби) залишив велику силу пам'яток, які знаходили по всій Україні: від околиць сучасного Києва і Трипілья на Дніпрі до Карпат на заході, а також до нижнього Дунаю на півдні. Культура цієї доби здобула в науці назву “Трипільської культури”. Цей період характерний первіснообщинним ладом життя, зародженням соціально-культурного спілкування, що підтверджується розвитком гончарної майстерності, керамічного посуду, кольорових орнаментів, кам'яного знаряддя. Трипільський період визначається конфедерацією племінних союзів, а великі протоміста (поселення) – їх столицями. В основі суспільного устрою племен лежали матріархальні, а згодом і патріархальні стосунки. Основною ланкою трипільського суспільства були невеликі сім'ї, які об'єднувалися в роди. Кілька родів становили плем'я, а група племен утворювала міжплемінні об'єднання, що мали свої етнографічні особливості. Загрози і необхідність захисту для існування були лише від звірів і природних катаклізмів [263, с. 21-83; 307, с. 27-35; 345, с. 8-12; 410, с. 11-20; 473, с. 189-199].

Другий знаменний період розвитку існування людей (кінець VI – початок V ст. до н.е.) припадає, за визначенням істориків, на період вторгнення на території сучасної України скіфів*. Перші спогади про скіфів ми знаходимо у греко-іонійського вченого Гекатея Мілетського в його праці “Землеведение”, а також грецького історика Геродота, який присвятив цілу книгу опису Скіфії. Ці племена в VII–V ст. до н.е. оселилися від Причорномор'я і Дунаю до Дону (Танаїсу), від Чорного моря до Києва. В цей період військово-кочову державу скіфів неможливо охарактеризувати інакше, як союз племен. Скіфія поділялася на три царства. На початку VI ст. до н.е. всередині цього племінного союзу здійснюються значні зміни: укріплення військової могутності Скіфської держави; поглиблення процесу

* Сучасні історики племена які вторглися на територію України з Азії в VII ст. до н.е. називають по-різному: “скіфами” (С. В. Юшкою, Б. Д. Греков, В. В. Гудзь, А. Хазанов, Л. А. Ільницький) і “скітами” (Д. І. Дорошенко). Ми схилиємося до точки зору вчених, які називають ці кочові племена “скіфами” і вважаємо, що в історичних працях мова іде про одні і ті ж племена.

соціальної диференціації; возвеличенням родоплемінної влади і встановлення більш тісних стосунків між окремими племенами. Поступово формується кочова рабовласницька держава на чолі з феодалом. Феодална влада обожнюється і передається в спадщину. При ній діє рада виборних вельмож. Оскільки в цей час ще не було писемності, то джерелом права був звичай і діяло звичаєве право [625, с. 10-54; 663, с. 35-39; 294, с. 31-32; 307, с. 29-30; 540, с. 95, 203-204; 342, с. 35; 506]. Встановлення відносно великої централізованої влади у феодала давало йому право вчиняти суд, збирати данину з військових походів, а також з інших кочових племен, що проходили по підлеглий йому території. Обов'язком же було: захист території проживання і себе, будівництво городиш. Це здійснювали підлеглі воїни. За непокору феодалу, суворо карали аж до смерті. Геродот зазначав, що кров ворогів виливали на священні мечі, полонених осліплювали, кастрували [273, с. 32].

Більшість населення Скіфії були вільними, біднішими чи багатшими людьми. Меншу частину становила знать: патріархи сімей, військові вожді, феодалні дружинники. Були і раби, з якими поводилися жорстко.

Таким чином можна допустити, що у VII-V ст. до н.е. безпека скіфської держави здійснювалась феодалною владою. Вона була рідко коли обмеженою радою феодалів (князів) і трималась на силі війська. Тільки феодали вирішували долю людини і можливість існування інших племен. Для досягнення могутності, незалежності і безпечного існування здійснювались за волею феодала походи в Урарту (Закавказзя), в Середню Азію, на Схід.

Третім періодом можна вважати кінець доби неоліту (III ст. до н.е. – перша половина XII ст. н.е.) коли відбулися надзвичайно значні зміни на теренах сучасної України. Розпочався цей період декількома міграційними хвилями переселення різних племен із Центральної та Північної Європи, що вплинуло на подальшу долю автохтонного населення. Такі поселення археологи дослідили поблизу Львова, зокрема біля сіл Грибовичі та Лисиничі, на Волині, Тернопільщині, недалеко від села Чернелів-Руський, Західному Поділлі, у Карпатах на Буковині, а також поблизу Чернігова. Прикметною ознакою культури переселенців був посуд, кам'яні сокири, захоронення померлих у гробницях з кам'яних плит. Ці переселення супроводжувались сутичками, бо одні завойовували місця для проживання, а інші – місцеве населення, яке здебільшого займалось землеробством, змушене було боронити себе, свою землю і майно [263, с. 36-46; 345, с. 12-13, 33-39; 417, с. 8].

Цей період характерний тим, що територія України стає місцем зіткнення трьох великих етнічних масивів: племен, які прийшли з Євразійських Степів, Північно-Західної Європи та корінної трипільської культури. Внаслідок більш впливових культур остання припинила своє існування. В цей період активно розвивається торгівля, з'являються нові культури та вірування. Підтверджується це археологічними розкопками. Так,

наприклад, в Чернелево-Руському могильнику, який відкрив І. Герета, а також розкопках поблизу Чернігова були знайдені монети першої половини I тисячоліття н.е., а саме: імператорів Трояна (98–117 рр. н.е.), Андріана (117–138 рр. н.е.), Антоніна Пія (138–161 рр. н.е.), Марка Аврелія (161–180 рр. н.е.), Галлієна (258–268 рр. н.е.) та Діоклетіана (284–305 рр. н.е.) [251; 176, с. 202]. Людина виходить на перший щабель цивілізації. Вона приручила тварин, освоїла землеробство, гончарство, ткацтво, навчилася будувати міста, підтримує взаємини з вельбарською, пшеворською, сарматською культурами, контактує – шляхом торгівлі з тогочасним світом, особливо з римськими провінціями. Стосунки між собою врегульовує завдяки звичаєвому праву [205].

Враховуючи привабливість українських земель з боку інших народів і необхідності її захисту, захисту свого життя, побуту, майна спонукають до того, що розрізнені руські феодали починають об'єднуватися навколо Києва. Їх згуртованість дозволяє не тільки захищати себе, але і здійснювати певну експансію на інші народи і держави. Це підтверджується першими в історії дипломатичними контактами княгині Ольги з Візантією та Німецьким королівством в другій половині 50-х років X століття [554, с. 22-46; 520, с. 13; 547, с. 63-68; 672, с. 102].

Вивчаючи перші дипломатичні контакти древніх слов'ян з Візантією, аварами, готами та між старослов'янськими племенами і племінними союзами можна зробити висновок, що слов'янські племена, які концентрувалися навколо Київської Русі вже на той час знаходились в центрі східноєвропейських політичних взаємовідносин. А участь в системі військових союзів; в охороні кордонів; служба у війську; ведення мирних посольських переговорів з сусідами; зародження перших податей (податків) з боку імперії — слов'янам, за мир на її околицях; переговори стосовно територіальних спорів дають підстави вважати, що вже в VI-VII століттях старослов'янське суспільство Київської Русі не тільки усвідомлювало про необхідність забезпечення своєї безпеки (зовнішньої і внутрішньої), а і здійснювало певні дії по її забезпеченню [341, с. 340; 309, с. 254-268; 680; 243; 244].

Це також підтверджується і дослідженнями Д. С. Ліхачова, який зазначав, що "... на Русі задолго до зарождения письменности появилась практика дипломатических переговоров "через устные передачи послов" [437, с. 42], що забезпечувала мир і злагоду (безпеку суспільства) на певний період. Разом з тим, коли руські послы з'явилися в Константинополі, візантійська дипломатія вже мала розроблену писемну систему ведення посольських переговорів та письмово оформляла договори* [681, с. 67; 678,

* Зокрема, Феофан сповіщав, що в 765 р. між Візантією і Болгарією був укладений мир та "обе стороны дали друг другу письменные на это обязательства". Єпископ Ліутпранд, також описуючи своє посольство до Константинополя в 968 р., відмічав, що посольські промови на переговорах з імператором були записані.

с. 911; 430, с. 237], що свідчить про те, що русько-візантійські договори (хрисовули – тобто укази візантійського імператора) від 907, 911, 944 років відносно “мира и любви” могли бути комбінованими. З одного боку, договір був “варварським” усним, під присягою, чисто по-слов’янськи: “царь же Леон со Олександром мир сотвориста со Ольгом, имшеся по дань и роте заходившие межы собою, целовавшие сами крест, а Олега водивше на роту, и мужи его по русскому закону кляшася оружием своим, и Перуном, богом своим, и Волосом, скотьем богом, и утвердиши мир” (договір 907 р.) [525, с. 31], тобто присягалися своїми слов’янськими богами. З іншого боку – Візантійського – він міг бути доповнений писемним “хрисовулом” відносно конкретних привілеїв, які дарувалися Київській Русі, як це було прийнято у візантійській дипломатії на протязі багатьох віків [371, с. 210-211].

Сам факт укладання договору між Київською Руссю і Візантією свідчить про зародження класового суспільства на той період. Договори потрібні були не всій общині, а князям, боярам, купцям. І саме головне, договори укладались Руською державою, від імені держави, а не якоюсь етнічною чи суспільною групою. Разом з тим, аналіз оповідання “Повести временных лет”, зокрема подій 911 р., періоду князювання Олега, після повернення руських послів із Константинополя до Києва вже після укладання договору 911 р. – де зазначено: “И поведаша вся речи обою царю, како сотвориша миръ, и уядъ положша” [520, с. 26, 29], а також ст. 1 Договору Русі з Візантією від 911 р. де зазначено, що всі князі Руські на чолі з Олегом бажають “подтвердить и укрепить дружбу, существовавшую между христианами и русскими” [506, с. 10] дають підстави зробити висновок, що вже в той період великий князь руського народу як безмежний володар держави Руської піклувався не про особисту безпеку, а про безпеку людини (підданих), суспільства (громади), всієї держави закріплюючи її через загальнополітичні погодження зовнішніх і торгівельних стосунків, військовому союзу між державами на період дії договору від 911 року.

Наступним кроком у забезпеченні безпеки молодій Київській Русі, існуючого ладу та громадянського суспільства від кочових племен (печенігів), держав Заходу (зокрема Болгарії) [432, с. 103] і Сходу став договір з Візантією 944 р. По суті цей договір став новим важливим політичним кроком у стосунках між двома державами. В цьому договорі “клятвенно-верительном тексте” Русь підтвердила свій політичний і торгівельний статус у Візантії, заручилась союзницькими стосунками у протидії з іншими державами, здобула офіційне визнання імперією свого впливу на Північних берегах Чорного моря, а також у гирлі Дністра. Поступкою для Візантії стала закріплена домовленість у військовій допомозі з боку Київської Русі по охороні володінь Візантії у Криму. Що і сумлінно виконувалось з боку Київських князів [554, с. 246-251; 504, с. 30-35]. Цей факт засвідчує про військову могутність Київської Русі.

Аналізуючи вищезазначені договори у площині безпечного існування кожної із держав можна зазначити, що вони стали гарантами стабільного

розвитку і процвітання Київської Русі і Візантії. Тут можна погодитися з думкою істориків і правників, які відмічали, що в цих договорах не простежується будь-якої односторонньої привілейованої зацікавленості: ні Візантії, ні “нового співвідношення сил” на її користь (Б. Д. Греков), ні “диктату Русі з боку імперії” (М. І. Артамонов), ні політичної переваги, яку б здобула виключно одна Русь (О. М. Сахаров). Вбачається, що в даному випадку праві ті історики (М. С. Грушевський, О. В. Логвінов, О. Боак, М. В. Левченко, В. Т. Пашута, Д. Міллер) які вважають, що угода носила рівноправний та обопільно вигідний міждержавний характер [554, с. 253-254]. Це в свою чергу дає підстави зробити висновок, що в кінці IX – на початку X століть на Русі був досить високий рівень соціально-економічного розвитку та правової думки. Таке положення дало змогу Русі впливати на розвиток і формування міжнародних стосунків і зародження основ міжнародного права. Русько-візантійські договори є першими документами середніх віків, в яких простежується зародження (правова формалізація) міжнародного права.

Дослідження угоди 911 р., договорів 944, 971 рр. та “Руської правди” дають підстави стверджувати, що вже з цього періоду пануюча феодальна влада обох держав приділяє велику увагу розвитку права. Починає формуватися феодальне право – право-привілей. Одним з головних його принципів є нерівність захисту інтересів князів і підлеглих селян, ремісників. Захист особи і майнових прав холопів взагалі не здійснювався.

Аналізуючи правові норми цього періоду і зокрема, поняття злочину, можна відмітити, що в його визначенні існувало ряд особливостей. Так в “Руській правді” злочин носить назву “обида” і злочином вважалося здійснення матеріальної, фізичної чи моральної шкоди. Можна погодитись з С. В. Юшковим та А. Ф. Бернером, що значної різниці в той період розвитку юриспруденції, між цивільною і кримінальною правдою не існувало, і тому будь-яка провина, яка підпадала під їх ознаки в звичаєвому праві вважалась злочином [663, с. 120-121; 206, с. 160].

Ці та інші дослідження дають змогу казати, що в цих правових документах присутні ознаки як звичаєвого права так і писаного, яке обов’язково виконувалось. Так ст. 13 договору 944 р. присвячена питанню про покарання підданих імперії, які здійснили проступки на території підзвітній юрисдикції Русі. В цьому випадку злочинець повинен понести покарання “повеленьемъ царства нашего”. Але якщо це стосувалося покарання руса чи грека за вбивство, то в даному випадку переставало діяти правило – екстрадиції: “держимъ будетъ створимый убийство от ближних убьеного, да убьютъ й” [504, с. 49], тобто мова йде про те, що родичи вбитого греки поряд з русами здійснювали без суду позбавлення життя (вбивство) людини, на тій же території де й проживали. Тут явно простежуються норми звичаєвого права. Подібна норма спостерігається і у трактуванні цього питання в “Руській правді” [520, с. 27, 38].

Взагалі, якщо об'єднати відомі на сьогодні списки Руської правди, а їх за дослідженням істориків більше ста, можна визначити кількість редакцій які існували. Професор С. В. Юшков, який ґрунтовно досліджував всі редакції вважав, що їх можна поділити на 6 груп (видів): *I редакція* – так звана Коротка Правда; *II редакція*, яка включає Синодальний і Троїцький ізводи; *III редакція*, об'єднує так звані Карамзинські списки; *IV редакція*, складається з двох списків: Троїцького IV і Пушкінського; *V редакція* – Руська Правда в поєднанні із Законом Судним людем; *VI редакція* – так звана Скорочена Правда [666, с. 16].

Аналіз відомих редакцій дає змогу окреслити розділи права які були найбільш значущі в той період розвитку державності і правової думки. Це зокрема розділи: 1) правове положення окремих груп населення; 2) посягання на життя – вбивства; 3) злочини пов'язані з тілесною недоторканістю особи (побої, каліцтво тощо); 4) майнові злочини; 5) займу; 6) закупництво; 7) право на спадщину; 8) правове положення холопів; 9) суд та процес.

В правових нормах передбачалась відповідальність, як: майнові так і позбавлення життя. Хоча, від позбавлення життя особи за злочин, незалежно від соціального статусу, законодавець поступово відходив, наприклад, майнова відповідальність передбачається в разі якщо вбивці вдається втекти, але смерть все одно загрожує йому в разі подальшого затримання.

Цивільно-правові стосунки закріплюються в статтях які передбачають збереження права дружини вбивці на майно, яке належить їй по закону; про порядок охорони та передачі спадкоємцям на Русі майна русів, померлих на службі у Візантії, а також про видачу на Русь збіглих боржників. Аналіз статей дає змогу стверджувати, що суб'єктами злочинів у феодальному суспільстві є феодала, міські люди та феодально залежні селяни. Раба, який вдарив вільного мужа, по “Руській правді” можна було вбити. Як правило, суб'єктом злочину вважалась одна особа, але якщо злочин було скоєно кількома особами, то всі винні несли однакове покарання, незалежно від ступеня участі і провини кожного з них у скоєному злочині.

Покарання за злочин здійснювалось залежно від суспільного статусу потерпілого. Основними покараннями, виходячи із русько-візантійських договорів і Руської правди, були (грошові стягнення) по “закону рускому”. Аналіз правових джерел дає змогу визначити, що в XI столітті були встановлені наступні види покарань: а) смертна кара (згадується в літописах. Згідно феодальному праву князь за зраду Великому князю відповідав своїм наділом, а боярин головою “князь в удел, а боярин в голову”); б) “Поток и разграбление” (обернення злочинця і членів його родини в рабство та конфіскація його майна); в) “Віра” – грошове стягнення за вбивство; г) “Вознаграждение за убийство” (княжих холопів та смердів); д) “Продажа” (штраф); є) “урок” (отримувала постраждала особа від образи кривдника).

Аналіз злочинів, які стосуються напрямку нашого дослідження: внутрішня безпека суспільства, передбачених в Руській Правді та інших

правових пам'яток Х–ХІІ століть дають підстави поділити їх на наступні узагальнені види:

1. Злочини проти княжої влади (серед них особливе місце займають злочини, які охоплюють діяння пов'язані з закликами і організацією повстань, а також прийняття участі в повстаннях проти князя.

2. Злочини які пов'язані із зрадою – порушення васальної вірності князю.

3. Злочини проти особи (життя і здоров'я). Розрізнялось два види вбивства: а) вбивство у сварці; б) вбивство при розбої. Але слід враховувати, що нанесення побоїв вважалось більш тяжким злочином ніж нанесення ран зброєю.

Разом з цим слід зазначити, що судочинство в цей період здійснюється місцевими князями, але центральне і значне місце літописцем віддається Києву – бо Київ це місце збору всіх суддів з усієї Русі, бо тут мешкає великий князь [260, с. 291-292].

Звертає на себе увагу як в Літописі так і в “Руській правді” такий значний факт як визначення Ольгою і наступними князями по всіх землях “Древлянской земле”, “уставляющие уставы и уроки”: “уроки смердам, оже платят князю продажу”, “уроки о скоте, уроки ротные, мостовые, железные, городнии” та інші – тобто мається на увазі визначений і врегульований, на державно-правовому рівні механізм “податків” Київському князю як володарю країни.

За непідкорення князю, його волі, суворо карали. Одним з таких прикладів є той факт, що коли князь Святослав засів в Доростолі, “видя, что мисяне отстают от его союза и переходят на сторону государя (візантійського імператора) и зная, что, если все они присоединятся к нему, дела его кончатся худо, ... созвал всех знаменитых родом и богатством мисян, числом до трёхсот человек, и совершил над ними жестокое и бесчеловечное злодейство: приказал всем отрубить головы, а прочих в оковах заключить в темницы” [677, с. 139].

Внутрішній правопорядок в державі почав регулюватися писемними договорами – Руською правдою та уроками. Тримався він на волі князя та знаті, яка його оточувала і у яких були свої дружини. Дружини виконували роль охорони князя, порядку, дотримання князівських розпоряджень і виконання рішень князівського суду. Вони слідували за “смердами” та “народним ополченням” [260, с. 316-322; 228, с. 86-87; 229; 665, с. 98-101].

Всі намагання київських князів у забезпеченні безпечного існування як свого, своєї громади та території на якій вони мешкали дали позитивні результати. В першій половині Х століття Київська Русь не відчувала якихось значних заворушень, а її стосунки з сусідами були стабільними. Можна стверджувати, що в цей період вже починаються перші спроби князів передбачити і заздалегідь попереджати можливі загрози суспільній безпеці. Це підтверджується ще й тим, що держава стабілізувала свої стосунки з

Візантією, Хазарією, варягами, угорцями, Болгарією, печенігами, установила мирні стосунки з Німеччиною.

Таким чином можна відмітити, що питанням безпечного існування Київської Русі (на території сучасної України) вже на початку X ст. приділялась увага в договорах (907, 911, 944, 971 pp.), що заключалися між Київською Руссю і Візантією “Про мир і дружбу” і “Руській правді” як перших витоків міжнародно-правової і кримінально-правової охорони безпечного існування [504, с. 6-7, 30-35, 58-59, 64-65; 666, с. 27-338].

На подальший розвиток правової думки вплинули тогочасні історичні події. Так вже в середині 60-х років X століття Київська Русь з метою розширення своїх зовнішньополітичних інтересів, і захисту економічної і соціальної стабільності всередині держави вступила в період війн. Це, зокрема, з Волзькою Булгарією, буртасами, Хазарією, північнокавказькими народами – ясами та касогами, печенігами, Болгарією, Візантією [555, с. 9, 183-203]. Розбудована за Володимира Святославовича Давньоруська держава наприкінці його життя виявилася не такою вже згуртованою, а його влада – зовсім не безмежною. Міжусобна боротьба за владу і Київський престол між його синами Ярославом, Борисом, Глібом, Святославом і Мстиславом, а також пасербом Святополком тільки роз’єднувала Русь. З приходом Ярослава на Київський престол починається доба захисту державності і попередніх здобутків як внутрішньої так і зовнішньої безпеки [664, с. 43].

На рубежі 1029-1030 pp. Ярослав Мудрий схвалив, за оцінками П. Толочко “перший конституційний акт” [603, с. 55], який узагальнив існуючі правові норми на Русі X – початку XI століть. З таким категоричним висновком ми не можемо погодитись бо “Руська правда” (в оригіналі “*А се есть Правда Русская*”, її ще називають “Правда Ярослава”, або “Короткою Правдою” – всі визначення ми вже наводили вище) [663, с. 91; 504, с. 10-11; 640, с. 508; 592, с. 420; 331, с. 89] не відповідає всім ознакам конституції, вона більше відноситься до судово-правового кодексу, що закріплював феодальний устрій того періоду. Так в “Руській правді” (розділ 2) закріплюється централізація влади: “*Правда уставлена руською земли, егда ся совокупилъ Изяславъ, Всеволод, Святославъ, Коснячко Перенегъ, Микифор Кыянинъ, Чюдинъ Микула*” [663, с. 252].

На централізації влади, як позитивного явища XI століття в Київській Русі наголошував і М. Карамзін. Він зазначав, що Ярослав Мудрий як “державець мудрий” хоча і не здобув зброєю нових земель, але повернув втрачене Руссю у бідах міжусобиць [362, с. 26-29]. Такої ж точки зору дотримувався і видатний історик Б. Греков. Він наголошував, що об’єктивно боротьба Ярослава з братами Святополком, Мстиславом і Судиславом, яка стосувалася державотворчих звершень Ярослава була об’єктивно боротьбою і відповідала інтересам єдності держави, хоч досягнення ним “самовладдя” не обійшлося також без моральних втрат [260, с. 483-486].

Намагання централізації влади феодалами також поширюється і на економічні стосунки.

У літописній статті 988 року “Повісті минулих літ” під 1014 роком повідомляється, що Ярослав коли жив у Новгороді виплачував Києву, де володарював Володимир Святославович (батько Ярослава), щорічно данину в 2 тисячі гривень. Усього він збирав із Новгородської землі 3 тисячі, але одну тисячу лишав для потреб новгородської дружини. Це є підтвердженням правового врегулювання порядку сплати данини Києву всіма “*посаднищи Новъгородъстии*” тобто податі всіма васалами [520].

Дослідження “Устава князя Ярослава про церковні суди” показує, що Ярослав Мудрий як державний діяч разом з митрополитом Іларіоном переймаючись питаннями соціальних стосунків, церковно-державної реформи часів Київської Русі (1037 р.), розробили перший писемний кодекс сімейного та шлюбного права [481, с. 309-310; 370, с. 195-198; 81, с. 258-268] за яким вперше на відміну від родоплемінного звичаю були розроблені і закріплені стосунки між подружжям. Так, наприклад, за зраду, народження дитини без або позашлюбних стосунків (статті 5, 6, 8, 10) чи блуд (статті 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28) призначається покарання у вигляді “штрафу” .

Значною ознакою перших правових джерел є те, що в них закріплювалась кримінально-правова охорона людини, її життя, здоров’я, воля, честь та гідність. Так, зокрема, в ст. 1 “Руської правди” об’єктом злочину є життя особи, яке характеризується діяннями винного на підставі “*мьстить*”, тобто з прямим умислом. Відповідальність визначалась в 40 гривень (кримінальний штраф) за голову.

Також вперше була зроблена класифікація злочинів в залежності від ступеня тяжкості. Це підтверджують статті 2, 3, 4. Так за нанесення тілесних ушкоджень, пов’язаних з “*кровавъ или синь*” (ст. 2) передбачався штраф 2 гривні. За нанесення більш значної шкоди здоров’ю шляхом ударів “*батогом, либо жердью, или пястью, или чашею, или рогомъ или тылеснию*” штраф 12 гривень (ст. 3), аналогічна відповідальність передбачалась і за удар людини мечем (ст. 4). Більш ґрунтовний аналіз “Руської правди” дозволяє зазначити, що феодалський устрій вплинув на розмір кримінальної відповідальності в залежності від соціального статусу людини. Відповідальність зменшується від 80 до 5 гривень (статті 19-26) відповідно за вбивство: огнищанина, тивуна, сільського старости, смерда та холопа.

“Руська правда” також вперше визначила правопорушення пов’язані з певними обмеженнями з приводу добування звірів і птахів [461, с. 54]. Збірник окреслив найбільш значущі правопорушення того періоду: крадіжку бобра (ст. 69 розширеної редакції), розорення борті чи викрадення з неї бджіл, викрадення з феодалських угідь журавлів і лебедів (ст. 36), “*песь, или ястребъ, или соколъ*” (ст. 37). Міра відповідальності за нанесені збитки була досить великою. Так за песця, яструба чи сокола брали по 3 гривні, за бобра – 12 гривень кримінального штрафу. Аналогічний штраф потрібно було заплатити феодалу-землевласнику за полювання в його володінні або за

перебування там чужих знярядь полювання [504, с. 107-108; 355, с. 112; 289, с. 96].

Київська Русь XI століття визначалася і жвавими стосунками в зовнішньополітичній діяльності. Головними напрямками були: 1) південний – русько-візантійські стосунки, які істориками характеризуються як дружні; 2) західний – стосунки з Германською імперією. В 1030-1031 і 1040-1043 рр. сторони обмінювалися посольствами. Германський хроніст XI ст. Ламберт повідомляв про посольство короля Русі Ярослава до імператора Генріха III в 1043 р. [347, с. 32].

Таким чином можна відзначити, що за часів правління Ярослава Мудрого (XI ст.) здійснилося поступове об'єднання Київської Русі, зміцнився адміністративний апарат; повсюдно поширилась церковнослов'янська мова як літературна так і писемна; виникла ідеологія, спрямована на захист єдності володінь династії, яка закріпилась у перших правових джерелах; зміцнилася військова могутність; встановилися і закріплювалися міжнародні зв'язки. Все це призвело до певної етнічної консолідації населення, насамперед його верхівки, у межах всієї держави [263, с. 519-520; 256, с. 747; 294, с. 97; 432, с. 91-93; 487, с. 175-176; 339; 508; 626, с. 147-226].

Однак Київська Русь під керівництвом Ярослава Мудрого не була така сконсолідована й сильна в середині, як це здавалося ззовні. Після смерті Ярослава Мудрого (1054 р.) знову почався розпад Київської Русі на окремі землі. Це було спричинено партикуляризмом окремих східнослов'янських племен, який спирався на різні умови географічно-етнографічного характеру, що і призвело до сепаратистських уподобань [307, с. 49]. Чисельні міжусобні війни спустошували і послаблювали державу, чим і користувалися зовнішні вороги – половці, литовці, поляки, угорці. Для припинення цього негативного процесу князі з ініціативи Володимира Мономаха зібралися на знаменитий княжий “СНЕМ” (з'їзд) у Любечі (1097 р.). На снемі була винесена постанова, щоб кожен князь держав свою (отчину “батьківщину”), тобто закріплювався поділ руських земель за окремими феодалами. В подальшому з'їзди князів відбувалися під Києвом (1100, 1101, 1111 рр.) але вони суттєвих результатів по об'єднанню українських земель не принесли. Знедолені смерди, пригнічені феодалними війнами і здирницькими цінами торгівельної верхівки вчинили у 1113 р. в Києві повстання. Це повстання змусило Володимира Мономаха звернути увагу на загострення класових протиріч в державі і з метою поступки знедоленим верствам населення видати “Устав Владимира Всеволодовича”, в якому були зменшені “лихварські” проценти, обмежені права можновладців над селянами – закупами [307, с. 57; 663, с. 93].

Поряд з цим не зважаючи на складні протиріччя між феодалами останні піклуючись про громаду і майбутнє покоління створюють при церквах бібліотеки і книговидання. Так першою енциклопедією Древньої Русі історики називають “Изборник Святослава 1073 года”, який був виданий в

Києві. Він включав в себе 383 статті які стосувалися: християнського богослов'я, астрономії, фізики, граматики, історії, права, етики тощо. Це свідчить про значне розповсюдження писемності і освіченості серед населення. Підтвердження цього ми знаходимо в новгородських берестяних грамотах XII – XIII століть, які стосувалися “ділової та любовної тем”, “челобитные”, заповіти заможних громадян [417, с. 18-21].

Остаточний розпад Київської Русі припадає на XII століття. На землях України формуються князівства Київське, Чернігівське, Переяславське, Волинське, Галицьке. На півночі в 30-х роках XII століття від Київської Русі остаточно відокремився Новгород, формуються Суздальська і Ростовська землі, які входили до цього в Чернігівське та Переяславське князівство. Усі ці процеси мали своїм наслідком вплив на безпеку Української державності, суспільно-політичні відносини, етнічні стосунки, економічне зростання, зародження правового порядку тощо.

Таким чином проаналізувавши історико-правові джерела які стосуються зародження княжої влади і основ писаного права в Київській Русі можна окреслити основні етапи розбудови перших основ безпеки:

1. Влада у продовж століть тримається на авторитарному військовому устрої. Розбудова власної безпеки, як внутрішньої так і зовнішньої складових здійснюється переважно кожним князем самостійно. Метою її є: а) забезпечення особистої безпеки – князівської; б) княжого устрою; в) тримання в підлеглих людей (холопів) і громаду.

2. Незважаючи на немічність Київської Русі (намагання окремих князів відокремитися і похитнути політичну єдність і стабільність зароджуваної державності) влада в особі Київського князя на протязі X і першої половини XI століть використовуючи різні засоби (політичні, економічні, правові) спрямовувала всі зусилля на розбудову суспільно-політичного устрою.

3. Прагнення протистояти вороже налаштованим племенам як з Заходу, так і зі Сходу згуртувало слов'янські племена, які проживали на території сучасної України, в один народ. Така єдність дозволила зародитися виробничим силам, створити нові економічні і політичні центри.

4. Землевласники (феодалі) закріпили свою владу завдяки розбудові державної організації (хоча і примітивної).

5. Були засновані перші міждержавні стосунки, що спрямовувалися на мирне співіснування і взаємодопомогу, які закріплювалися договорами.

2.2. Значення виникнення Галицько-Волинської держави для забезпечення безпеки української громади

Наступним четвертим періодом у забезпеченні безпеки Південно-Західних руських (українських) земель є друга половина XIII – перша половина XVI століть.

В кінці XII століття на землях Русі виникає досить сильна Галицько-Волинська держава на чолі з Романом Мстиславовичем. Літописець називає його великим князем, “царем на Русі”, “самодержцем всея Русі”, причому слово “самодержець” вперше в літописі вжито стосовно Романа. Аналізуючи дії князя по забезпеченню внутрішньої безпеки України-Руси, можна зазначити, що літописець вказує, що він “подолав усі поганські народи завдяки своєму розуму й мудрості і поводився згідно з законом Божим”.

У зовнішньополітичних зносинах також мудро підтримувались стосунки з Візантією, Угорщиною, з папою Інокентієм III.

Значимою особливістю політичного устрою Галицької землі є той факт, що тут раніше ніж в інших державах з’являються “посадові особи”. На них покладається певний обов’язок в керуванні окремою сферою князівського управління.

Найважливішою фігурою, серед “посадових осіб”, так би мовити заступником князя у адміністративних, військових і судових справах став “двірський”. Ця посада відповідала західноєвропейському “палатинові”. За аналогією до Візантійських посад при дворі князя був введений “печатник”, а за західною – “стольник”, “сідельничий”, “конюший”.

Вся Галицько-Волинська земля поділяється на воєводства, на чолі з воєводою.

Отже Галицько-Волинська держава, стала другою великою державою на українській землі, яка змогла об’єднати біля себе значну частину української етнографічної території. Після занепаду Київської Русі посередницька роль в торгівлі між заходом і сходом переходить до Галичини. Сюди приїждять купці з Польщі, Німеччини, Греції, Угорщини, Балканських держав. Розбудова міст, храмів, замків зумовила запрошення різних майстрів і ремісників, як своїх русинів, так і ляхів, німців, угорців, татар тощо. Переселенцям, серед яких було багато німців, надавалось право порядкувати за своїми звичаями. Це свідчить, що з цих часів в українських землях поряд з Візантійськими хрисовулами, договорами Київської Русі і Візантії, Руською правдою і літописами з’являється німецьке право, яке діяло на основі законів, що застосовувались в Німеччині [266, с. 4-6, 62; 307, с. 80-96; 345, с. 75-84].

Що стосується питань забезпечення безпеки української громади, про яку вже можна чітко заявити, то тут не можна не погодитися з професором М. Грушевським, який підкреслював, що Галицько-Волинські князі так само, як і київські намагались для попередження можливих загроз громаді

заручатися династичними зв'язками з різними пануючими домами Європи. Поступово входить в обіг латинська мова – мова дипломатичних зносин і урядового застосування; з'являються княжі печатки з латинськими написами, а грамоти (правові джерела) останніх галицько-волинських князів пишуться латиною [264, с. 549-551].

В цей же період – XIII століття (1239-1241 рр.) монголо-татари здійснили вторгнення на українські землі. Були захоплені Чернігів, Київ, Володимир-Волинський, Галич і інші міста. Золотоординські хани вважали руські землі як політично автономні, які мають свою (особисту) владу в особі князя, але знаходяться у васальній, від ханів, залежності та повинні нести військову службу і платити данину – “вихід”. Основою права в цей період слугували збірники звичаєвого права, так звані “Яси”. Як, як відзначав К. Маркс, із зародженням у монголо-татар феодальної державності поступово закріплювали феодальні права і отримали назву “Велика Яса” [177, с. 262]. Але треба відзначити, що навала монголо-татар на українські землі аж ніяк не сприяла безпеці людини, суспільства, держави.

Монголо-татари з вогнем і мечем пройшлися по Київській, Волинській і Галицькій землях знищуючи і вбиваючи все на своєму шляху. Постійна небезпека, вбивства і загроза попасти в рабство змушували корінне населення кидати насиджені місця й переселятися у безпечніші регіони – у Полісся, Галичину, а також Північно-Східну Русь. Поряд з цим літописні повідомлення і народні перекази свідчать, що населення давньоруських (українських) земель вело героїчну боротьбу за свою незалежність [596; 510] і”... залишилось на своїх місцях, хоч і потерпіло від татарського наїзду, але стосунки і обставини життя дуже змінилися” [307, с. 99; 349, с. 16-18].

Як свідчить грамота 1316 р. у Галицько-Волинському князівстві активну участь у зовнішньополітичних стосунках здійснювали два брати Андрій і Лев. Вони же відповідно врегульовували порушений правопорядок і внутрішньо-господарські відносини на Волині і Галичині.

В цей період під владу Литви підпали західно-руські землі, що значно покращило економічну й військову могутність Литовської держави і в свою чергу активізувало її наступ на Північно-Східну та Південно-Західну Русь. З метою забезпечення безпеки суспільства і територіальної цілісності галицько-волинські князі пробували обпертися на допомогу Владислава Локетека і Тевтонського ордену. Грамотою (1316 р.) підтверджувався союз із Прусським орденом. Отже можна визначити, що, галицько-волинські князі, хоч нормально і визнавали владу Золотої Орди, фактично проводили незалежну внутрішню і зовнішню політику, спрямовану на забезпечення власної безпеки.

При таких обставинах у незручному для себе становищі опинилися литовці і вони розгорнули експансію на Русь. На початку XIV століття Гедимін вторгся на Волинь. Пізніше були захоплені Берестейська і Дорогичінська землі. Але поряд з цим розумна політика українських князів спонукала литовських князів до не порушення місцевого укладу життя; навіть удільної системи, що спиралася на своє законодавство.

Більш вища культура русинів мала непереможний вплив на литовців. Вони перейняли для себе військову організацію й способи оборони. Були запозичені правові норми: обслуговування за допомогою застави; княже господарство й адміністрація; податкова організація; судова система [307, с. 102-104, 107; 349, с. 20-21].

Можна відзначити, що західні і південні землі Русі створили свій новий адміністративно-політичний осередок, після того як впали осередки у Києві і у Галичині.

Але зближення між Галицько-Волинським князівством і Литвою не влаштовувало польських і угорських феодалів. За згодою польського короля Казимира II з королем Угорщини Карлом-Робертом були здійснені загарбницькі напади на галицько-волинські землі в 40-50-х роках XIV століття. До 70-х років XIV ст. більшість південно-руських (українських) земель, політично роз'єднаних і послаблених залежністю від Золотої Орди, підпала під владу Польського королівства й Великого князівства Литовського [266, с. 232-234].

Для ліквідації правового розмаїття і, в певній мірі, правового нігілізму в цей період польські і литовські феодали, що були зацікавлені в розвитку міст як джерела доходів і у боротьбі проти місцевої феодальної анархії впроваджують Магдебурзьке право^{*}.

Як зазначав з цього приводу Ф. Енгельс: “Що в усій цій загальній плутанині королівська влада була прогресивним елементом, – це цілком очевидно. Вона була представницею ладу в безладді ... на противагу роздробленості на бунтівні васальні держави. Всі революційні елементи, які утворювались під поверхнею феодалізму, тяжіли до королівської влади, так само, як королівська влада тяжіла до них” [456, с. 393]. Магдебурзьке право впроваджувало нові підходи до повинності (частина натуральних зборів з міського населення замінялася на грошові збори з торгівлі і промислів). Міста формально виходили з-під юрисдикції королівських чи великокнязівських намісників. Їх компетенція переходила до призначеного урядом війта, який ставав тепер на чолі магістрату – органу міського самоврядування. Вперше на українських землях вводились, при магістраті, дві колегії: – лаву (суд у кримінальних справах) і раду (адміністративний орган і одночасно суд у цивільних справах). Однак, при більш ґрунтовному дослідженні правових джерел можна зробити висновок, що між ними ще не було чітко визначених функцій. Протягом XIV-XV ст. магдебурзьке право одержали Львів (1356 р.), Кам'янець (1374 р.), Санок (1389 р.), Луцьк (1432 р.), Кременець (1438 р.), Житомир (1444 р.), Київ (1494-1497 рр.). Разом з тим, на теренах всієї України воно мало обмежений характер – не повністю звільняло міста від феодальної залежності, перепліталось з нормами місцевого (князівського) – писаного і звичаєвого права. Поряд з цим на

^{*} Своєю назвою це право зобов'язане німецькому місту Магдебургу, “хартія” населення якого правило на зразок самоврядування

західноукраїнських землях були обмеження у впровадженні і користуванні даним правом. Його дозволялося застосовувати лише католикам. Для православних українців, за цим правом, впроваджувалися певні обмеження: на торгівлю, ремесло, вони позбавлялися права на участь в органах самоврядування. Таким чином литовська влада в своїй політиці проводила дискримінацію українського міщанства в національно-релігійній сфері, а також скасовувала удільне князівство. Це спричинило боротьбу українського удільного князівства і міщанства за ліквідацію обмежень у користуванні магдебурзьким правом, пов'язаних з політикою насильного покатоличення і колонізації, яка проводилась польським і литовським урядами. Національне визволення розпочали українські удільні князі, на чолі з Михайлом Олельковичем, сином останнього київського князя. Для підтримки своїх намірів він вступив у таємні переговори з Москвою [307, с. 108]. В цей період поступово втрачається вплив польсько-литовських князів на українські землі. З цього приводу М. Грушевський відмічає, що організація оборони земель була ніяка: "... шляхта і староста, того начальства не слухають; наємне військо, не дістаючи на час платні, виходить з карності, бунтується й грабує людність; сили того війська за малі" [263, с. 21]. Такий стан захисту власної безпеки свідчить про втрату українськими князями влади і можливості на основі правових заходів впливати на процес забезпечення як всезагальної безпеки, так і внутрішньої її складової – іде процес зростання рівня злочинності та уникнення відповідальності на загальному підґрунті нестабільності та захоплення території України іноземними колоністами (поляками, німцями, сілезцями), що призводить до політичного, економічного, соціального та національного гноблення місцевого населення. Нема чітко – врегульованої системи правового захисту державності. Також втрачаються зовнішньо – національні пріоритети – іде активне втручання інших держав у переділ суспільно – політичного ладу, зовнішньо – економічних відносин, перерозподіл існуючих територій (кордонів). "Руська держава тим самим стала перед перспективою дроблення *in infinitum*" [265, с. 500].

Підсумовуючи четвертий період розвитку державності на Україні можна відзначити, що в цей період були започатковані основи створення вітчизняної правової бази, вперше почали визначатися напрямки і правові засади забезпечення безпеки української громади і українських земель. Це зокрема:

1. В XI – XIII століттях іде активна модифікація, на українському підґрунті, державно – культурного процесу розвитку Українських земель. Це спрямовує зусилля всього українського суспільства на вмотивовану орієнтацію розвитку держави і культури у самостійно – визначеному, але початковому напрямку. Активізується процес розвитку і впровадження феодального права.

2. В кінці XII століття Київська Русь, на підставі міжусобних роздорів князів, втрачає свою могутність, а в подальшому під впливом загарбницьких

нападів Золотої Орди та Західних держав (Польщі, Литви) підриваються перші основи створення власної (вітчизняної) безпеки, також втрачається контроль і над внутрішньою безпекою, збільшується рівень злочинності.

В цей період головним і майже одноособовим суб'єктом забезпечення безпеки виступила громада.

3. Друга половина XIII і перша половина XIV століть характерна переміщенням українського політико – культурного життя до Галицько-Волинського князівства. Розвиток правової думки іде під впливом німецького права. Про духовне благополуччя (безпека в сфері духовності) та просвітництво громадян турбувалась церква. Миротворчі витoki безпеки можна знайти в християнській релігії. Християнство запропонувало в своїх заповідях нові підходи по створенню умов безпеки та всеохоплюючої суспільної злагоди. Про це свідчать перші стосунки Руських князів з Візантією. Так в перших посольських грамотах вже вбачається обумовлене передбачення нового порядку суспільного життя, що сприяло забезпеченню безпеки і мирного існування всіх членів суспільства.

4. В середині XIII століття втрачається пріоритетність князівсько-дружинного політичного устрою середнього Подніпров'я. Це зумовило те, що боротьба з “лихими людьми” хоча і велась князями, але вона була вкрай незначною і непослідовною. Князі виявились неспроможними захистити людей і громаду від знущань і пограбувань. Це визивало багато нарікань серед громад.

5. Боротьбу із загрозами, які походили від захворювань, пожеж, голоду ніхто не вів: на це не було а ні засобів, а ні сил як у князя, так і у громади. Від голоду населення позбавлялося завдяки розвитку жвавої торгівлі між князівствами, а від інших двох ніхто крім себе не міг врятувати.

2.3. Зародження козацтва і його вплив на основополагаючі засади безпеки українських земель

П'ятим періодом у розвитку правових засад внутрішньої безпеки українського суспільства можна вважати другу половину XIV – перша половина XVII століть. В цей період у Західній і Східній Європі іде активний процес утворення національних держав, що зумовлює подальший соціально – економічний розвиток кожної країни, розміщення в них класових сил, а також зародження відповідних владних структур і заходів по забезпеченню своєї безпеки. В цей історичний період на землях, які раніше входили до складу Давньоруської держави, під впливом цих змін, також зароджуються соціально – економічні й політичні умови для їх об'єднання і гармонізації спільних заходів подальшого розвитку, а також усвідомлення значущості і створення власної системи безпеки.

Так наприкінці XIII – на початку XIV ст. на території Південно-Західної Русі під егідою галицько-волинських князів, які хоча формально і визнали

свою залежність від Золотої Орди, здійснювався активний супровід на відстоювання підвладних їм територій від загарбницьких зазіхань з боку Польщі, Литви та Угорщини. Врегулювання правових стосунків між Польсько-Литовськими князями і Київською Руссю здійснювалось завдяки литовсько-руським соймам (1401, 1413, 1446, 1566 рр.), що безперечно певною мірою вплинуло на розвиток права в Київській Русі. Союми знайшли своє відображення в кодексі шляхетського права “Литовському статуті”.

В Північно-Східній частині Русі починає формуватися Російська централізована держава, яка була утворена під егідою Московського великого князівства, що зумовило також визначення зовнішніх відносин.

Південні українські землі весь час перебували під загарбницькою централізованою політикою золотоординських ханів (розпад Золотої Орди, розпочався з середини XIV ст., після смерті хана Джанибека (1357 р.). З цього періоду Золота Орда, ослаблена внутрішніми суперечками, розпалася на окремі орди. Цим скористалися кримські татари, які утворили свою державу на чолі з династією ханів Гіреїв (1428 р.). І вже починаючи з першої половини XV ст. на південні українські землі насунулась нова загроза її незалежності. Татарська правляча верхівка користуючись неспроможністю українських князів захистити себе, селян, ремісників і свої землі від пограбувань і знущань здійснила походи на Київщину, Волинь, Холмські та Бельські землі, дійшовши до Вісли. У 1502, 1508 і 1509 рр. татари сплюндрували Поділля і Галичину, а в 1508, 1512 і 1517 рр. – Волинь, у 1524 р. розорили Львівську і Подільську землі, в 1534 і 1549 рр. знову пограбували Волинь [266, с. 256 – 335].

Всі ці загарбницькі зазіхання на Українські землі призвели до занепаду селянства і міщанства що змушувало останніх переселятися з українських земель, підвладних литовським і польським феодалам, у межі сформованої Російської держави. Об’єднання навколо Москви, основної (великоруської) території супроводжувалося реорганізацією старого адміністративно – господарського апарату колишніх удільних князівств, створенням централізованої державної системи управління, кодифікацією загальноросійського феодального права (Судебник 1497 р.), військовими та фінансовими реформами [349, с. 66; 266, с. 272 – 273, 276]. Такі значні кроки дали змогу у 80- х роках XV ст. Івану III визначити напрямок зовнішньої політики Росії і його особистий, як “государя всея Руси”. Він проголосив своєю “отчиною” “всю Руську землю”, всі російські а також українські й білоруські землі, що перебували, на той час, під владою Великого князівства Литовського [349, с. 66].

Але не зважаючи на пагубність загарбницької політики інших держав по відношенню до України в її суспільстві починає зароджуватись національна свідомість, яка поступово набуваючи сили в надрах українського суспільства, проявилася у боротьбі за незалежність. І такою опозиційною силою стає українське козацтво.

Слово “козак” тюркського походження, вперше зафіксоване у половецькому словнику 1303 р., а в 1492 р., за визначенням істориків, з’явилося в Україні. У намаганні пояснити звідки взялися козаки й хто вони такі, від якого імені походять, сперечались відомі історики, соціологи, юристи всього світу. Так польсько-литовські хроністи дотримуються різних поглядів, зокрема, Матвій Стрийковський вважає, що козак походить від стародавнього “козака”, що боровся з татарами, Павло Пясецький, Веспасіян Коховський (козак від слова “коза” бо були такі ж жваві, як кози), Григорій Гробянка (походить від хозар), Петро Симоновський (на Кавказі була область Гірканія, – це батьківщина козаків, бо “hircus” по латині означає козел, отже звідси і походять козаки. Француз Боплан (автор відомого “Опису України” (1640 р.) і український літописець Самійло Величко вважали козаків за місцевий, тубільний стан – сарматами або козарами. Д. Бантиш-Каменський автор “Історії Малої Росії” (1822 р.) вважає, що козаки вийшли із черкасів або черкесів, що переселилися з Кавказу на Наддніпрянщину. Російські вчені М. Владимирський-Буданов і М. Любавський вважали, що козаки походять від тюркської колонізації українських степів за князівських часів. В свою чергу А. Польський та історик Ал. Яблонський, що козаки повстали з нащадків татар і їх київські князі XV ст. Олелько і Симеон оселилися на південнім пограниччі.

Дещо протилежної точки зору дотримуються П. Куліш яку він висловив в працях “Першій періоді козацтва аж до ворогування з ляхами” (1868 р.), та “Історії возсоединенія Руси” (1873 р.), В. Антонович (1863 р.), “Изслѣдованіе о казачествѣ по актамъ съ 1500 по 1648 годъ” та М. Грушевський “Історія України-Руси” (1909 р.). На їх погляд козаччина – органічне явище українського життя [253, с. 77 – 121; 307, с. 144 – 151; 266, с. 337; 349, с. 116 – 118], зародилась і розвивалась як результат особливих умов українського етносу XV – XVI ст. на степовому пограниччі, в умовах захисту своїх земель від татарсько-кримських набігів (захисту своєї незалежності). Ми не ставимо за мету дослідження цього явища, бо воно виходить за межі нашої роботи, але, на нашу думку, остання точка зору найбільш вірогідне пояснення цього слова.

Козаки були органічним результатом невпинної боротьби з хижацьким степом, боротьби осілого хліборобського народу з кочовим грабіжницьким населенням степової частини України. Козаччина поєднала в собі декілька взаємообумовлених основ захисту соціальних прав людини:

а) по-перше, протидія селян, міщан, міського населення від “домінальної власті”, яка не ставала на захист “бодай в теорії” “горожанських прав і силкується реагувати всіми приступними йому способами проти визиску й надужити зі сторони державців” [268, с. 269];

б) по-друге, попередження загроз від литовських, польських і українських феодалів, що намагалися поневолити люд, для свого збагачення;

в) по-третє, попередження загроз з боку татар і турків які грабували, гвалтували, вбивали, забирали в полон (рабство).

Існування серед невинних загроз, щоденної зустрічі з ворогом, врегулювання відносин між куренями і старшинами, а також місцевим населенням змусило козаків розробити і впровадити в життя правові норми існування. Виникло навіть таке поняття, як “козацьке право”. Воно ґрунтувалося на звичаєвому праві та вже відомих на той час нормах, яких дотримувались князі із “Руського права”, Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., Статуту 1588 р., тощо [278, с. 1-19, 209-239, 442-459; 342, с. 118; 599, с. 26-27].

Також треба відзначити, що захоплення українських земель Польщею сприяло тому, що в XV – XVI ст. на значній частині України була поширена польська політика, господарська і правова системи. Вони були введені на підставі Польської Королівської постанови 1569 р. (Литовського статуту “Люблінська унія”) і діяли у Галицькому, Волинському, Браславському і Київському воєводствах. Всі справи, що виникали в цих воєводствах розглядав Судовий орган – особний трибунал. Такий порядок в деякій мірі сприяв стабілізації внутрішньополітичної ситуації але загальмував, на певний період, як правотворчу так і правозастосовчу діяльність вітчизняного права. В той же час безпека людини, громади її майна і взагалі всієї території України велась не досить плідно і цілеспрямовано на що вказує М. Грушевський: “... великі пограничні простори, повні елементів безправних і протиуправних, де як раз найбільше треба було нагляду й власти” [267, с. 341]. Це свідчить про те, що в межах держави не було надійного правопорядку і не застосовувався належним чином правовий вплив, з боку влади (князів), до правопорушників. Українські князі настільки були розділені між усобницькими сварками і ідеями свого “виживання”, що не спромоглися забезпечити надійну і стабільну безпеку людей і суспільства від правопорушень, як у своїх воєводствах так і в цілому в державі [600, с. 43].

Така ситуація сприяла появі козацтва яке стало домінуючою і найбільш владно-структурованим в суспільстві, що взяло на себе відповідальність за розробку відповідних інституцій з правом застосування адміністративно-розпорядчих функцій, на основі права, з метою протидії злочинності, забезпечення безпеки – своєї (людини), суспільної (громади) та державної (всеукраїнської). Для цього козаки розробили і впровадили своєрідний військовий статут, який врегулював: військово-адміністративний устрій (порядок виборів і функціонування органів влади і управління), порядок володіння і користування землею, спільним нерухомим і рухомим майном, порядок судочинства, підстави і порядок відповідальності за злочини і заподіяну шкоду тощо. У кримінально – правовій практиці, для злочинців, поряд із смертною карою широко застосовували “жорстке” покарання (залишення без їжі; біля позорного стовпа; відправлення на попереднє місце проживання) чи “погодження дівчини вийти заміж” за цього злодія з метою його виправлення [541, с. 83; 561, с. 133; 261, с. 77-78; 253, с. 170-173].

У протидії злочинності козаки жорстко дотримувались принципу рівності всіх перед законом, невідворотності покарання за скоєні злочини.

Цьому свідчить відомий в історії факт, коли в 1598 р. частина козаків всупереч рішенню козацької старшини, утекла з війська, під час походу на татар. Повернувшись на Дніпро, у кіш (місце постійного перебування), вони “позабирали й пограбили наші човни, наші “борошна”, нашу казну”. За ці злочини козаки, після повернення з походу “скарали ... кількох бунтівників дійсно найголовніших”, що на їх розсуд “військо наше зраджують і видають під лицем неприятеля” [269, с. 241-243].

Активні протидії запорозьких козаків проти загарбників – турків і татар, а також їх повстання у 1625, 1630-1631, 1635, 1637-1638 рр. проти свавілля поляків, згуртували всі верства населення: міщан, духовенство й козацтво. В цей період “козацький стяг – писав Яків Шульгін, – таким робом, став стягом усього південно-руського народу, і боротьба, що велась козаками з Річчю Посполитою, помалу стала боротьбою не за інтереси самого козацького стану, але за всю Русь (Україну – авт.) за віру і народність” [650, с. 3]. Цей всеукраїнський процес викликав значні зміни у соціально-економічному і політичному розвитку України. Землі польських магнатів, заможної шляхти і католицької церкви переходили в розпорядження новоствореної старшинської адміністрації. Зразками нового державного апарату, що створювався в Україні, стали традиційні військові й адміністративні органи Запорізької Січі. Найвищим органом влади в середині XVI ст., на визвольній території України, від поляків, вважалась Військова (Генеральна) рада, яка розв’язувала найважливіші політичні, військові і господарські питання. Судочинство здійснювалось Генеральним Судом. Правовою основою вирішення всіх питань було, так зване, “Козацьке право”.

На чолі Військової ради був гетьман, обраний цією радою. У нього концентрувалася необмежена влада. Він керував військом і мав право переглядати рішення Генерального Суду. З метою забезпечення рівноправних стосунків з іншими державами (зовнішня безпека) гетьман, від імені Української держави, здійснював дипломатичні відносини. На Україну прибували послы Росії, Сімградського князівства, Молдавії, Валахії, Туреччини, Кримського ханства та інші. Активна дипломатична діяльність покращувала міжнародне становище України і дозволяла убезпечити державу від зовнішніх вторгнень, а це сприяло стабільному розвитку і процвітанню. Таким чином, аналізуючи історико-правові джерела, можна дійти висновку, що в другій половині XVI ст. в Україні починає відроджуватись ідея державності, і в порівняно самостійній, в політичному аспекті, території України відроджуються ідеї самовизначення, централізації влади, забезпечення свого безпечного існування. Процесу прискорення централізації влади на українських землях сприяла зовнішньополітична боротьба проти іноземних поневолювачів, тобто нагальна потреба збереження безпечного існування всього українського суспільства.

Можна стверджувати, що в процесі подолання феодалної роздробленості в XIV – XVI ст. відбулось формування української

народності. І це проходило в період жорстокого протистояння українців проти монголо-татарської навали, татаро-турецької, литовської, польської і угорської феодалної агресії. В цьому протистоянні згуртовувалась єдність всіх земель поневоленої України. Але така національна ідея отримала жорсткий супровід з боку Польщі та Московії [161; 162].

В 30-х – 40-х роках XVII ст. набули спроби польських і російських урядовців розмежувати власні українські землі [181, с. 20-24; 511, с. 129-131; 180, с. 155]. Відстоюючи національні інтереси і свою територію український народ на передодні великої Визвольної війни проти Польщі чітко встановив свій східний кордон який розмежовував Україну і “Московію”. Ця межа протягом XVII ст. бралася до уваги обома сторонами при вирішенні різних прикордонних справ (видачі злочинців, селян-утікачів тощо) [274, с. 18-19, 187]. Кордони в інших регіонах України встановити на сьогодні немає можливості через відсутність точних історико-правових джерел.

Таким чином ми бачимо, що на протязі століть на території колишньої Київської Русі поступово складались такі елементи нації, як: мова, територія, культурна спільність, економічні зв'язки, а також суттєві спільності психологічного складу, тобто відбувався процес формування української народності, як об'єктивно сформованої спільності людей, що передувала утворенню української нації [269, с. 39-40]. Саме в цей період з козацького середовища народжується нова провідна верства, нова національна аристократія, нова інтелігенція, яка взяла на себе і утвердження власної держави і розвиток освіти, спорудження та реконструкцію храмів, будівництво громадських споруд, опікування мистецтвом.

Але поряд з цим постійні намагання поляків, татар та угорців захопити і панувати на Українських землях змусило гетьманів козацтва шукати підтримки для безпеки України у північних сусідів – росіян. В 1654 р. гетьман Б. Хмельницький уклав з Росією Переяславських договір про з'єднання України і Росії і захисту від зовнішніх ворогів [350, с. 58-60, 68-70; 253, с. 394-395]. За дослідженнями істориків метою Б. Хмельницького було об'єднання двох частин України – Лівобережної і Правобережної та захисту від зовнішніх загроз. Але як засвідчує подальша історія це призвело до втрати самостійності і незалежності України, як соборної держави. Так вже 17 жовтня 1659 р. гетьманський уряд Ю. Хмельницького підписав нові, підступні, “Переяславські статті”, які значно звужували значення в альянсі Українського гетьмана. Фактично, цей документ був першоосновою у ліквідації вибореної в 1648 – 1654 рр. широкої української автономії.

Аналіз подальших подій свідчить, що Росія і Польща відстоюючи власні інтереси і користуючись внутрішніми протиріччями між гетьманами та масштабними війнами при гетьмануванні І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи, швидким виснаженням України уклали між собою в січні 1667 р. Андрусівський мирний договір. За цим договором Польща повертала Росії Смоленську і Сіверську землі, а Росія відступалась від Правобережної України, яка крім Києва, відходила до Польщі. Запоріжжя потрапляло під

владу обох держав. Це свідчить, що Росія, уклавши міжнародну угоду з Польщею, про поділ України на дві частини: Правобережну (з протекторатом Польщі) і Лівобережну (з протекторатом Росії) [688, с. 255; 570, с. 360; 253, с. 430 – 431] порушила умови Переяславського договору 1654 року.

Обмеженням гетьманської влади в питаннях зовнішньої безпеки українських земель було підписання з Росією “Статей” (1669 р.) за якими гетьману заборонялось незалежно визначати зовнішню політику.” Гетьманські представники тепер могли лише бути присутніми на посольських з’їздах в Москві, де вирішувалось питання щодо України” [348, с. 259]. Аналогічно вирішувались питання стосовно і внутрішньої безпеки. Так царська дипломатія досить успішно, використовуючи вузько – корисливі прагнення щойно обраних гетьманів на своє володарювання застосовувала практику укладання окремих договорів “про поділ повноважень” на українських землях. Це призвело до значного зменшення влади гетьманів і відповідно посилення влади Московії на Україні; до нівелювання не лише політичної, а й соціально-економічної автономії Гетьманщини у складі Московського царства [242, с. 15-16]. Аналогічно вирішувались питання і в боротьбі із злочинністю. Так зокрема щодо покарань злочинців, які стосувалися злочинів пов’язаних з загальнодержавними інтересами: гайдамацтво, збройні виступи проти козацької старшини і російських урядових осіб та інші, то обвинувачених у цих злочинах обов’язково потрібно було передавати для “присуду” представникам російської влади.

Услід за Переяславськими статтями 1659 р. з’явилися Батуринські (1663 р.) та Московські (1665р.) І. Брюховецького, Глухівські (1669 р.) Д. Многогрішного, Конотопські (1672 р.) та Переяславські (1674 р.) І. Самойловича, Коломацькі (1687 р.) І. Мазепи, Решетилівські (1709р.) І. Скоропадського, і “Рішительні пункти” (1728 р.) Д. Апостола. Покарання злочинців за цими статтями визначалось на підставі російських законів [128, с. 320 – 321].

Отже на теренах України (Лівобережжі та Правобережжі) були занедбані витoki свого права і почало існувати справжнє розмаїття законодавств. Поряд з Литовським статутом, який на думку І. Яремко (Білорусія) та О. Гуржія (Україна) увібрав в себе поточне законодавство, постанови судів, звичаєве право Литви, України, Росії, Німеччини [274, с. 146] діяло Магдебурзьке право та похідне від нього – Хелмінське право (від назви міста Хелма – Холма) [662, с. 437-438; 599, с. 29].

З 1730 р. на Україні у судочинство була впроваджена “Інструкція” гетьмана Д. Апостола, в основі якої лежали Литовський статут і магдебурзьке право. Статут визнавався головним кодексом при розгляді цивільних і кримінальних справ.

Хотілося б зазначити, що серед фахівців історії і права відсутня єдина думка про силу та вплив магдебурзького і хелмінського права при вирішенні правових питань на Україні. В. Антонович та В. Юшков наприклад, вважали,

що магдебурзьке право, в значенні кодексу, було мертвою буквою в містах. Воно відігравало тільки суттєву роль при організації створення і діяльності міської влади і колегій. В сою чергу міські суди здебільшого керувалися при розгляді справ нормами місцевого звичаєвого права. Іншої дуки був М. Володимирський-Буданов, він, навпаки, заперечував застосування судами звичаєвого права. Так би мовити об'єднаної точки зору, з цього питання, дотримувався О. Кістяківський. Така правова хаотичність у застосуванні права спонукала у 1734 р. видати повний збірник правових норм “Процесс краткий приказной изданный при резиденции гетманской”, але він не дістав офіційного затвердження і практично не застосовувався на практиці. Наступним кроком у розбудові законодавства в середині XVIII ст. став Російський звід законів під назвою “Права, по которым судится малороссийский народ”. Головною метою якого, як свідчить царський указ від 28 серпня 1728 р., було, звести в єдине ціле всі діючі закони на Гетьманщині, а також і необхідність врахування тієї соціально-політичної ситуації, яка існувала на той час в територіальних межах “Малоросії”. Розробники зводу законів ґрунтуючись на Литовському статуті та магдебурзькому праві передбачили деякі аспекти самоуправління на Лівобережжі. Але дане правове закріплення перших ознак “місцевого самоврядування” викликало гостру критику царського уряду. Через цю обставину він так і не був санкціонований верховною владою Російської держави.

Проведений нами змістовий аналіз вище наведених законодавчих актів дає підстави зробити висновок, що по своїй суті вони були феодално-кріпосницькими. Не торкаючись майнових прав, зобов'язального права, шлюбно-сімейних відносин і спадщини які потребують окремого дослідження та не стосується теми нашої роботи, зосередимо увагу на нормах кримінального права.

Перш за все потрібно відзначити, що як і в попередні часи в цих законодавчих актах чіткого розмежування між нормами кримінального і цивільного права не існувало. Можна погодитись з А. Ткачем, В. Юшковим, які відмічали, що під злочином розумілося порушення встановлених правил (як писаних норм, так і звичаїв): непідкорення волі феодала, короля, князя, пана, а також дії, що наносили шкоду здоров'ю, або майну, честі, гідності, а також життю потерпілої особи [600, с. 311; 663, с. 72]. Злочини поділялися на види:

- 1) проти релігії (богохульство, відступництво, перехід в єресь, чародійство тощо);
- 2) проти королівської і панської влади (замах на життя короля чи пана, бунт, зрада, допомога ворогам);
- 3) проти майнової недоторканості феодала (грабунки, підпали, розбій, крадіжка, наїзди, пошкодження чужого майна);
- 4) проти життя і тілесної недоторканості особи (вбивство, безчестя, різні форми образи і клевету).

Що стосується покарань за злочини, то простежується відсутність чіткості визначення міри покарання. Це дає підстави стверджувати, що судді самотійно, на свій розсуд в залежності від соціального стану особи, визначали міру покарання. Види покарань також були різноманітні (А.П. Ткач дослідив 12 видів) які за діючими нормами права переслідували різну мету. З одного боку покарання переслідувало відшкодування збитків, а з іншого – караність за злочин та страх для інших. Також феодальні закони передбачали відповідальність у вигляді відпрацювання на пана (барщина) [509, с. 76-77; 472, с. 64; 618; 5894, с. 456-457; 219, с. 197-259; 652, с. 24; 274, с. 143-156; 597, с. 30-34].

Підводячи підсумок цього періоду розвитку Української (або ще можна назвати “козацької”) державності можна зазначити, що це своєрідний, часом визначний, а часом трагічний шлях, що не має аналогів не тільки в європейському розвитку країн, але й у всьому світі. Період другої половини XIV – першої половини XVII ст. з огляду забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства характерний тим, що:

1) соціально-політичний лад на Україні в період подолання феодальної роздрібненості визначається подальшим поглибленням класових суперечностей та класової боротьби;

2) Українські землі підпадають під владу держав з досить агресивно налаштованими урядами з прагненням підкорення своїй владі українців і України, що сприяє подальшій криміналізації суспільства;

3) козацтво стало домінуючою і найбільш владно-структурованою інституцією в суспільстві, яка протидіяла злочинності і забезпечувало безпеку суспільства;

4) гетьманська влада, усвідомлюючи пагубність впливу злочинності на безпеку людини та суспільства, запроваджує розробку і прийняття законодавства яке сприяє протидії цьому негативному явищу. Так, у 1730 р. для провадження єдності в судочинстві була прийнята “Інструкція” Д. Апостола. У 1734 р. виданий збірник правових норм “Процес краткий приказной изданный при резиденции гетьмана”. Також використовувався Російський звід законів “Права, по которым судится малороссийский народ”;

5) починає формуватися український народ з почуттям національної свідомості, гідності, самобутніми культурними витоками;

6) на всіх історичних етапах гетьманського правління фактично відсутня продумана політика з національного питання і пов’язаного з цим захисту національних інтересів, які б повною мірою передбачали незалежний статус і розвиток корінної спільності;

7) вироблення протягом значного часу і усвідомлення автономним населенням основ і традицій демократичного способу життя (самоуправління міст, система виборності у козаків і великих містах тощо) значно відрізняли українців від суспільно – політичних устроїв держав з тоталітарним режимом;

8) в правових нормах, кодексах, звичаєвому праві, рішеннях суддів починають закріплюватися основи захисту прав і свобод людини (всіх без винятку), суспільства (основної маси етносу), держави. Ці норми поступово законодавчо закріплювались по всій території України;

9) гетьманська влада визнаючи соціальний характер всезагальної безпеки в цілому, та окремих її сфер, не спромоглася проникнути в аспекти соціально – політичної природи феномену “безпеки”. Тому всезагальна (національна) безпека розглядалася переважно як зовнішня безпека держави від ворогів, а внутрішня безпека суспільства як від загроз природного походження, а людини – як захист її життя або майна від інших людей чи стихійних лих.

2.4. Політико-правові та соціальні передумови створення органів поліції на Україні як органу забезпечення внутрішньої безпеки суспільства: зародження основ запобігання злочинності

Шостим періодом становлення внутрішньої безпеки на Україні можна вважати період другої половини XVII – XVIII століття.

В кінець XVII ст. Україна й Росія об’єдналися в єдине державне утворення. З цього часу все більшого поширення на українській землі набувають російські правові норми і всі правовідносини визначаються завдяки їм. Здебільшого це були царські грамоти й “іменні” укази, постанови сенату та інших вищих органів влади. Значний вплив на правовідносини в Україні мав перший в історії Росії систематизований закон “Соборное Уложение” 1649 р., який юридично завершив закріпачення селянства (скасувавши “заповідні” й “урочні літа”). Уложення включало двадцять п’ять глав, це зокрема: “О богохульникахъ и о церковныхъ мятежникахъ; О Государской чести, и какъ Его Государское здоровье оберегать; О Государевъ Дворъ, чтобъ на Государевъ Дворть ни отъ кого никакого безчинства и брани не было; О подписчикахъ, и которые печати подделываютъ; О денежныхъ мастерахъ, которые учнутъ делати воровскія деньги; О проезжихъ грамотахъ въ иныя Государства; О службе всякихъ ратныхъ людей Московскаго Государства; О искупленіи пленныхъ; О мытахъ и о перевозахъ и о мостахъ; О суде; Суд о крестьянахъ; О суде патріаршихъ, приказныхъ дворовыхъ и всякихъ людей и крестьянъ; О Монастырскомъ Приказе; О крестномъ целованіи; О вершенихъ делахъ; О поместныхъ земляхъ; О вотчинахъ; О печатныхъ пошлинахъ; О посадскихъ людяхъ; Судъ о холопахъ; О разбойныхъ и о татинихъ делахъ; Указ о корьмахъ” тощо. Аналізуючи Соборне Уложення можна відмітити, що воно визначило коло питань, які стосувалися кримінального та цивільного права, судочинства тощо, а в главі XXI “О разбойныхъ и о татинихъ делахъ” статтях 1, 3 визначено державний орган який “въдаты” “разбойныя и убійственныя и татиныя дѣла”, це “Разбойный Приказъ” якому були підлеглі у забезпеченні правопорядку Губні Старости,

целовальники і в окремих випадках Воеводи та приказні люди. “А вѣдати въ городѣхъ разбойныя и убійственныя и татиныя дѣла Губнымъ Старостамъ и цѣловальникомъ по наказамъ изъ Разбойного Приказу, а Воеводамъ въ городѣхъ такихъ дѣлъ ничемъ не вѣдать. А гдѣ Губныхъ Старостъ нѣтъ, и въ тѣхъ городѣхъ губныя дѣла вѣдать Воеводамъ и приказнымъ людямъ” [80, с. 280].

Характерним фактором цього періоду є експансія України з боку бояр Росії, яка спиралась на відповідні правові норми. Російський уряд своїми указами почав роздавати землі України російським боярам, а українських селян і козаків поступово закріпачувати. Така політика царського уряду викликала незадоволення селян які чинили супротив і тікали від поневолювачів. Але царський уряд вимагав від гетьманського правління повернення російським землевласникам їх посполитих – втікачів (холопів). Це здійснювалось через місцеві суди. В разі відмови у поверненні нові власники примушувались до сплати за них позивачу значного штрафу [80, с.234-280]. Чинність “Соборного Уложения” 1649 р. простежується навіть у другій половині XVIII ст., за правління Катерини II, коли вона прагнула довести “давність” закону про заборону селянам подавати скарги на своїх кривдників поміщиків, у 1767 р. видала з цього приводу спеціальний указ [435, с. 19], а якщо кріпак з будь яких причин відмовлявся (ухилявся) іти на військову службу, то у відповідності із статтею 345 “Уставъ о предупрежденіи и пресъченіи преступлений” “Крѣпостные люди, оказавшіеся неспособными къ воинской службѣ, назначаются къ переселению въ Сибір, если они не дряхлые и не увѣчные” [82, с. 21]. Всі укази також були правочинними і по відношенню до українського населення.

Це свідчить про марні сподівання українських селян які мріяли, що якщо вигнати польських землевласників – магнатів і шляхту – то прийде визволення від феодального гноблення взагалі, і вони зможуть вільно господарювати на землях де вони проживають. Але з вигнанням польських магнатів і шляхти посилювалися економічні, політичні і правові позиції Російського уряду, православного духовенства, новоствореної української шляхти і козацької старшини яка отримувала від уряду Росії певні привілеї. Закріпачення селян і повернення біглих своїм панам, як фактор їх пригноблення і позбавлення всіляких прав, продовжувалось завдяки видання російським урядом низки відповідних указів: 1713, 1715, 1727, 1736, 1738, 1739, 1763 рр. [74, с. 50; 197, с. 239; 275].

Так, наприклад, Указом від 3 травня 1783 р. Катерина II остаточно закріпачує українське селянство, та проводить межі між окремими станами. Зокрема в §8 наголошувалося: “Для извѣстнаго и вѣрнаго полученія казенныхъ доходовъ въ Намѣстничествахъ Кіевскомъ, Черниговскомъ и Новгородскомъ-Сѣверскомъ, и въ отвращеніе всякихъ побѣговъ къ отягощенію помѣщиковъ и остающихся въ селеніяхъ обитателей, каждому изъ поселянъ остаться въ своемъ мѣстѣ и званіи, гдѣ онъ по нынѣшней послѣдней ревизіи написанъ, кромѣ отлучившихся до состоянія сего Нашего

указа; въ случаѣ ж побеговъ послѣ изданія сего указа поступать по общимъ Государственнымъ установленіямъ” [14, с. 908].

Все це свідчить про те, що з кінця XVII ст., в умовах демонтажу української державності, нема підстав говорити хоча б про які-небудь основи формування власної Української безпеки. Вона формувалася російською владою не без значної підтримки частини українських можновладців. Російська влада по суті все більше посилювала політико – адміністративний, а з часів Катерини II і фінансово – економічний тиск на Україну. Підтвердженням цього можуть також служити підписані І. Мазепою Коломацькі статті (25) VII, (4) VIII (1687р.), за якими ще більше, ніж було, обмежувались політичні права гетьмана. Тепер уже гетьману заборонялося без дозволу царського уряду позбавляти старшину посад, та разом з тим у старшини відбирались права переобирани гетьмана. Тут простежується намагання царського уряду відірвати старшину від гетьмана і зробити останнього вже не представником України (козацтва), як це було за Б. Хмельницького, а іншої держави – Росії. Це робилося на загальному підґрунті довіри до козацтва. Так Петро I всіляко підкреслював своє схвальне ставлення до діяльності Мазепи і в 1700 р. нагородив гетьмана орденом Андрія Первозданного [393, с. 178]. Сам Мазепа задля побудови оновленої України пропонує нову політичну програму [253, с. 456–457] і як крок гетьмана – політика, в цьому напрямку, переходить з частиною української старшини та запорожців у 1708 році на бік шведського короля Карла VII.

Такий крок української політичної еліти не розходиться з традиціями української політики – захисту національних інтересів. У зв’язку з цим дуже доречно висловився М.С. Грушевський: “Гетьман Мазепа з своїм союзом з шведським королем против централістичної політики царя Петра був тільки вірним репрезентантом і виконавцем традиційної політики української старшини, і більше ще – її традицій давнішого союзу з Швецією в інтересах забезпечення самостійності України” [270, с. 8]. Але цей факт в історії належить до числа маловивчених і потребує окремих ґрунтовних досліджень.

Подальші дії Петра I до Української державності були більш – менш передбачуваними. Він знищив столицю гетьмана Батурин. Сучасники з жахом згадували про це: “То місто взято, въ которомъ 10.000 президію було, ізъ тѣхъ нѣсколько животом спаслись, а другіе въ штурмъ пропали. И то место все потомъ выжжено и розорено, но и впредь никакому поселидбищу буті тутъ заказано” [271, с. 26]. Це дійство також підтверджується археологічними розкопками, які проводились вже в XXI ст., де на місці побоїща, біля Воскресенської церкви було знайдено 70 погребінь, з яких більше 30 дітей [241]. В подальшому односторонній незалежності і самостійності України були жорстко покарані, як за рішенням спеціального суду, в містечку Лебедин, куди повернена була ставка царя з Глухова наприкінці 1708 року, так і в інших містах України та Запорізької січі. Автор

“Історії Русів”, писав, що “багато старшин і козаків, запідозрених у прихильності до Мазепи (тому, що вони не прибули до Глухова на вибори нового гетьмана. Їм став Скоропадський), вишукували по домах і віддано на різні тартури: їх колесували, четвертували, вбивали на палю, а вже зовсім за іграшку вважалося вішати і рубати голови. Тортурами примушували до того, що люди самі признавали себе винними, а потім уже їх карали смертю”. Загинуло, за підрахунками цього ж хроніста, близько 900 чоловік. “Число се може бути прибільшене”, – вказує він, “але, судячи з кладовища, відлученого від християнського і відомого під назвою “Гетьманців”, треба думати, що зарито їх тут чимало” [344, с. 269; 318, с. 693-695].

Прихильність старшини і козацтва до цих волелюбних ідей не можна назвати як шанобливість чи боязнь до постаті Мазепи. Ці люди поставили на карту власне “життя, здоров’я, маєтки, спокій і добробут свій і своїх близьких” в ім’я вільного але невідомого майбутнього своєї Батьківщини. “Проміняли достатне, багате життя у влади й пошанівку на гіркий хліб вигнання, на тортури і заслання в сибірські нетри” [270, с. 20]. В їх діях простежується продуманість, зваженість і згуртованість у суспільних мотивах. Ці суспільні дії можна порівняти з добою Б. Хмельницького, коли народ вів наполегливу і тривалу боротьбу з польським урядом. Тоді заради політичної, соціально – економічної, релігійної і правової незалежності український народ об’єднався з Росією, уклавши відповідні договори. Разом з тим географічне розташування України, вплив різних народів на його самобутність згуртувало населення, яке поступово виробило свій соціально – економічний лад життя, зовсім протилежний від польського, чи російського, що і обумовило захист його принципів і основ. Виходячи з цього зіткнення інтересів України і Росії є адекватна відповідь на намагання Росії підкорити своїй волі Україну і поневолити її народ, а України одержати жадану незалежність і самовизначеність.

Аналізуючи ці події з точки зору безпеки людини, суспільства всієї української держави можна зазначити, що державницькі погляди І. Мазепи по забезпеченню держави від зовнішньої загрози були вкрай небезпечними, але в деякій мірі виправдані.

Поразка Мазепи і його однодумців у визвольній боротьбі викликана, насамперед, наступними факторами: 1) Мазепа вбачаючи розправи над собою і своїми прибічниками з боку Петра I довгий час вагався у правильності своїх поглядів; 2) народ і козацтво більшої частини України не були готові до всенародного захисту своїх прав і свобод; 3) частина старшини, яка отримала привілеї від царя була більш менш нейтральна. Її влаштовував новий порядок впливу на владу гетьмана і разом з тим вона прагнула до економічної експлуатації та закріплення за собою козацтва; 4) Мазепа і його прибічники не змогли в повній мірі використати свої польські можливості по забезпеченню можливих загроз як всередині держави так і за її межами. Терор який вчинив царський уряд проти козацтва негайно вплинув на тих союзників, які могли б підтримати Карла XII і Мазепу. Хан

Девлет-Гірей, хоч і висловлював своє бажання воювати з Росією, однак відмовився пристати до шведів в їх боротьбі. Туреччина, після повідомлення про зруйнування Січі, почала ще більше вагатися в питанні про укладання союзу зі Швецією [686, с. 51].

Наступним славетним кроком XVIII ст. у намаганні формування і забезпечення власної безпеки України (внутрішньої та зовнішньої її складових) була перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика (1710 р), хоча вона залишилась тільки на папері. Сам договір був розроблений з урахуванням його дії на всю Україну. Аналіз його статей свідчить, що він був не теоретичним проектом, а досить прогресивним і реальним. Всі пункти договору закріплюють основні конституційні норми, за допомогою яких пануючий клас намагався перший і єдиний раз незалежно і самостійно підвести юридичне підґрунтя під державний лад України [512]. Договір було затверджено присягою новообраного гетьмана – П. Орликом.

В договорі зазначено, що це не швидкоплинний юридичний акт, а він має вічне значення: “...постановили, щоб не тільки його ясновельможність за-дай, Боже, – щасливого свого гетьманування свято дотримувався духу оцих угод і Конституцій (що висловлено у наступних пунктах), про що присяг своєю честю, але щоб їх незмінно виконували й інші гетьмани – наступники того уряду” [512, с. 22].

Аналіз Конституції свідчить про те, що вона пронизана ідеєю самостійності та незалежності українського народу, негативного ставлення до ідеї самодержавної влади. Всі пункти договору присвячені досить актуальним питанням. Так, перший пункт закріпив основи охорони православної віри і не допущення в Україну поширення іншої віри. Другий пункт окреслив завдання і мету охорони кордонів Вітчизни. Гетьман зобов’язаний забезпечити охорону цілісності і непорушності “території нашої Вітчизни, Малої Росії”, межі якої простягались до річки Случ. Третій пункт закріплював обов’язкове дотримання міжнародних відносин і взятих на себе зобов’язань по мирному співіснуванню і дружбі з сусідніми державами. Четвертий пункт був присвячений поверненню і відродженню “військового гнізда” запорожців, Січі Запорізької, а також всіх військових ґрунтах і маєтках на яких Московська імперія розміщала свої фортеці. Цей пункт має більш політичне значення у протистоянні козацтва і Московського уряду. П’ятий пункт присвячений одній із вагоміших проблем держави – проблемі здоров’я нації. На законодавчому рівні це закріплювалось вперше. В обов’язок гетьмана покладалось повернення “Війську Запорозькому” міста Терехтемирова для відновлення його як шпиталю для пристарілих, убогих чи покалічених від ран запорожців. Тут яскраво простежується соціальний аспект конституції, що свідчить про бажання набутого раніше досвіду по лікуванню і догляду за людьми. Шостий пункт договору передбачав спробу генеральної старшини внести нові засади в адміністративно – територіальний, управлінський устрій України. Таке намагання також закріплювалось вперше. Вбачається, що воно впроваджувалось з метою “...

безпеки Вітчизни”, а також прагнень “про спільне благо і про всі громадські справи” та унеможливлення прийняття гетьманом рішень “що могли б завдати шкоди безпеці Вітчизни і громадському благу” [512, с. 31-32]. Демократичними основами Конституції можна вважати закріплені в VI пункті правові основи запобігання “самодержавства гетьмана”. Для цього при гетьманові повинна була існувати Рада. Без рішення якої гетьман не міг розпочати жодної серйозної справи: “стосовно справедливостей, або хибних дій щодо військових прав і вольностей чи зловорожого Вітчизні”. Члени Ради мали право вільного волевиявлення “свободи голосу”. Передбачалось, що інтереси громади в Раді повинні представляти обрані генеральні старшини, полковники і генеральні радники. Обумовлювався в договорі і точний термін їх зібрання: перший – на Різдво Христове, другий – на Воскресіння Христове, третій – на Покрову Присвятої Богородиці. Така активна законодавча діяльність Ради [514, с. 23], з нашої точки зору, була також спрямована і на послаблення впливу Російського законодавства на Україну і зокрема козацтво. Згідно з яким старшинам надавались певні привілеї без обмеження прав. В свою чергу конституція навпаки обмежувала незаконно захоплену деякими гетьманами “необмежену владу, геть потоптавши рівність і звичаї, і свавільно встановивши отой закон: “Так хочу – так повеліваю”. Сьомий пункт, також вперше у законодавстві, закріпив принцип рівності всіх громадян України, незалежно від їх соціального статусу, перед законом. Гетьман уже не міг самовільно вирішувати долю інших громадян. Всі справи: кримінальні, цивільні, тощо, повинен був розглядати Генеральний Суд. Таке обмеження впливу гетьмана на судову владу закріплювало основоположні принципи права – незалежності і рівності всіх гілок влади. Аналогічне обмеження влади гетьмана було передбачено і у фінансовій галузі. Гетьман усувався від розпорядження військовим скарбом (казною) і повинен був задовольнитися у приватному житті, раз і назавжди, визначеними доходами. Як за керівником держави, за гетьманом, зберігався загальний нагляд за діяльністю адміністрації. Він не повинен був допускати зловживань та утисків народу, козаків і посольства.

Таким чином можна відзначити, що перша Конституція України, хоча і не була запроваджена у життя, але мала великий вплив на розвиток правової думки на Україні: перших засад обмеження централізованої влади гетьмана, розбудови Генеральної Ради як законодавчого органу, а не лише як органу, який підвладний гетьману. Закладаються перші основоположні принципи: рівності всіх перед законом; виборності, хоча і із згоди гетьмана; фінансової підзвітності і підконтрольності; соціальної справедливості; захисту прав і свобод громадян; захисту здоров’я нації; незалежності суду. Все це свідчить про намагання П. Орлика і його однодумців про розбудову основних засад незалежної держави, перших кроків створення національної безпеки України. Але історичні умови для здійснення цього наміру не були сприятливими.

В цей час, безпосередньо для судочинства Гетьманщини, мали значення петровські укази з питань кримінального права від 12 і 19 листопада 1721 р. та “О форме суда” від 3 листопада 1723 р. Ці укази скасували положення Литовського статуту. Наступний Указ від 1724 р. відповідно до постанови Малоросійської колегії підкреслював, що всі норми права чинні на всю Україну [630].

Згідно з цим указом Петро I поставив остаточну крапку на знищенні української автономії. В указі була сконцентрована і доведена до логічного кінця вся попередня політика Петра I щодо України. Президентом колегії було призначено бригадира Вельямінова. У складі колегії, крім нього, значилось 6 офіцерів з розташованих в Україні російських полків та прокурор. У цивільних справах Малоросійська колегія підпорядковувалась Сенату, у військових – головнокомандувачу російської армії в Україні. Підпорядкування “українських справ” компетенції Сенату означало, що Україна втрачала статус держави, і ставала частиною Російської імперії.

В подальшому Царський уряд використовуючи розпорошеність і неузгодженість дій запорозької старшини приймає 22 серпня 1728 р. “Решение, учинённое по его императорскому величайшему Указу в Верховном тайном совете, на подданое прошение Войска Запорожского обоих сторон Днепра, гетьмана Апостола” згідно з яким визначався порядок обрання гетьмана, генеральних і полкових старшин, розгляду судових справ, подачі апеляцій до різних інстанцій, а також визначався порядок накладання штрафів за невірне винесення вироків місцевими органами судочинства. Крім того, за для нагляду за діяльністю Генерального суду до його складу вводилися три особи з сусідньої держави “з великоросіян” [76].

З 1730 р. окремим ордером Генеральний військовий суд зобов’язувався застосовувати спеціальне положення “Суд по формі” [589, с. 19]. На підставі цих законодавчих актів Царський уряд заборонив незалежно-самостійне судочинство та адміністративну діяльність, а натомість повернув в Україну нову Малоросійську колегію, але під іншою назвою – Правління гетьманського уряду. В ньому засідало шість осіб – троє росіян і троє українців. Фактичним правителем Правління гетьманського уряду став російський генерал князь Шаховський. А в 1770 р. царським урядом був розроблений і впроваджений новий “Проект законов о правах войсковых казачих” [75], який разом з “жалованными грамотами” на привілеї міст Російської імперії, а також на права, вольність та переваги Російського дворянства від 21 квітня 1785 р. визначили правовий статус населення і міст Лівобережжя і Слобожанщини. В них визначались основні права козацької старшини, що прирівнювались до прав дворянства Росії. Встановлювалось і виняткове право на володіння маєтками, а також підсудність, в разі оспорювання набутих прав, що здійснювалась лише дворянським судом [17, с. 344-385].

Місцеві суди також використовували укази як Петра I так і Єлизавети Петрівни (1760 і 1761 рр.), які, зокрема, скасували смертну кару на довічну

каторгу в Сибіру [594, с. 418; 505]. З початком царювання Катерини II в 1764 р. була остаточно скасована посада гетьмана і замість гетьманського правління тимчасово призначалась Малоросійська Колегія з президентом на чолі. Останній фактично став генерал – губернатором і зосереджував у своїх руках всю владу.

Всі ці законодавчі впровадження свідчать, що на протязі другої половини XVII – XVIII ст. вплив російського законодавства на терени України значно посилювався. Це призвело до здебільшого витіснення (заміни) попередніх юридичних актів (Литовського Статуту). Спостерігається поступове, але неухильне підпорядкування національних правничих інституцій великодержавницьким.

В цих умовах, становлення і закріплення на Україні Російської правової системи, постало одне з найгостріших питань – забезпечення внутрішньої безпеки держави. Російський уряд розумів, що перехід від тривалої децентралізації влади до її централізації та підтримання її в межах певних територій дозволить убезпечити введення приватної власності, дотримання законодавства і підняти законослухняність суспільства. Бо за козацької доби кожний полк, на чолі з полковником (а у 1654 р. їх налічувалося 17 в яких було понад 100000 козаків) [238, с. 316, 517-518] виконував задачу не тільки захисту України від зовнішніх ворогів, але і забезпечував внутрішню безпеку (дотримання правопорядку, вирішення економічних і побутових питань тощо) у містах і містечках звідки і формувався цей полк.

Револьюційним кроком у намаганні забезпечення засад внутрішньої безпеки на теренах Російської імперії, включаючи і підлеглі українські землі, було створення у 1718 р. Указом Петра I поліції. З її заснуванням одночасно вводилась посада генерал – поліцмейстера Санкт-Петербурга. Слово “поліція” походить від древньогрецького *politeia* (*polis* – місто) – так Аристотель називав міське, чи державне управління. Взагалі на сьогодні в науці існує більше 150 визначень поліції [544, с. 147; 233, с. 91, 109-112]. Під терміном “поліція” в XVIII – XIX ст. почали розуміти певний виконавчий поліцейський персонал та поліцейські установи, які охороняють життя, здоров’я, майно, суспільний порядок та публічну безпеку.

Наступним кроком у розбудові поліційної системи було створення за наказом Петра I у 1721 р. Московської поліцмейстерської канцелярії, яка “рождает добрые порядки и правоучения... препятствует дороговизне...производит чистку на улицах и в домах... предостерегает все приключившиеся болезни...призирает нищих, больных, увечных и прочих неимущих...защищает вдовиц, сирот и чужестранных по заповедям Божиим...воспитывает в целомудренной чистоте и честных науках...” [203, с. 172]. Також при канцелярії було створено орган політичної поліції – Тайна канцелярія. Наступна Єкатеринінська епоха, кінець XVIII ст., визначилась тим, що були розроблені функції і впроваджені компетенції поліції на місцевому – губернському рівні: в 1775 р. було засновано “Учреждение для управления губернией”, а в 1772 р. “Устав благочиния”. З цього часу

інститут поліції поділявся на чотири підрозділи: виконавчу поліцію; поліцію безпеки; поліцію благополуччя; господарську поліцію (див. Додаток 1). Питаннями внутрішньої безпеки опікувалась виконавча поліція. Цей устав уперше, на рівні закону закріпив в Росії, і таким чином на Україну, як васальну територію, структурні і функціональні складові системи забезпечення внутрішньої безпеки: склад сил і засобів, їх функції, а також межу участі суспільства в поліційній діяльності. Управління поліцією в містах здійснювалось поліційними управами або управами благополуччя. Очолювали їх оберкоменданти. В штат управи входили: оберполіцмейстер, пристави цивільних і кримінальних справ, два громадських представника, які обиралися із місцевих мешканців. В підпорядкуванні оберкоменданта були городничі. Під керівництвом управи безпосереднє ведення поліційних справ покладалось на приватних приставів, квартальних наглядачів з поручиками та поліційну сторожу. В обов'язки міської поліції входив розгляд справ, що стосувалися: виконання законів та рішень вищих органів влади; нагляд “за сохранением благочиния, добронравия и порядка” (нагляд за дотриманням правил торгівлі, законів про паспорти, справністю шляхів сполучень та мостів, нагляд за охороною церковного благочинія, за дозволеними об'єднаннями громадян, переслідування заборонених видів гри, нагляд за лотереями, театральними виставами, попередження аморальності) [233, с. 145-146] (див. Додаток 2).

Аналіз правових джерел царського уряду XVII-XVIII ст. дає підстави зробити висновок, що з цього періоду вперше в історії розвитку Російської державності починається розділення повноважень та спеціалізації армії і створеної поліції. Остання визначалася як “часть гражданская” [203, с. 174]. Таким чином в кінці XVIII ст. зародився і почав діяти спеціальний державний орган – поліція до функцій якої входили: боротьба із злочинністю, охорона громадського порядку, допомога знедоленим та виховання молодого покоління. З метою більш всеохоплюючого покращенню стану безпеки суспільства і досягнення поставленої мети на думку М. Володимирського-Буданова, було бажання влади залучити, на допомогу поліції, різні верстви населення, які б ґрунтувалися навколо їх станових основ [624, с. 127].

Наступним періодом у створенні основоположних засад безпеки людини і суспільства можна вважати сьомий період (рубіж XIX – XX ст.), який визначається усвідомлено-цілеспрямованою політикою Російської влади по виробленню власних, незалежних підходів по забезпеченню внутрішньої безпеки, яка уособлюється з намаганням покращення матеріального і духовного добробуту громадян на всій підлеглий їй території.

Це підтверджується діяльністю Павла I та Олександра I, які продовжували розпочаті попередніми царями наміри по зміцненню державної та суспільної безпеки (поняття національної безпеки, ще не існувало і дії влади, ще не відповідали тим вимогам, що охоплює це поняття сьогодні). З цією метою в 1802 р. було запроваджено нові органи

центрального управління – міністерства. Царський уряд створив 8 міністерств, в тому числі Міністерство внутрішніх справ, в обов'язки якого входили питаннями внутрішньої безпеки російської держави [203, с. 176]. Повноваження Міністерства внутрішніх справ Росії були розповсюджені і на терени України, що в свою чергу, разом із застосуванням російського законодавства і на Україні позбавляло останню можливості самостійного визначення пріоритетів внутрішньої безпеки, а також створення відповідних відомств.

В структуру Міністерства внутрішніх справ входили: корпус жандармів і департамент поліції. В обов'язки департаменту поліції входило: захист громадянської безпеки та громадського порядку; попередження та припинення злочинів; здійснення методичного керівництва поліційними закладами на місцях та нагляд за їх діяльністю; здійснення охорони державного кордону та прикордонного сполучення; здійснення негласного нагляду за особами в особливих випадках; здійснення нагляду за питними установами; реєстрація та затвердження різних громадських установ тощо. [203, с. 176] В 1826 р. на підставі нестабільної внутрішньої ситуації в державі – повстання декабристів, що похитнули монарші устої (1825 р.), Російська влада з метою визначення, заздалегідь, політико-правових та соціально-економічних факторів, які можуть впливати як на державну безпеку та своєчасного попередження негативних впливів на стабільний розвиток суспільства сформувала новий орган – політичну поліцію. Цю функцію було покладено на третє відділення Власної Його Величності канцелярії. Її завданнями було: забезпечення боротьби з фальшивомонетництвом; адміністративна висилка неблагонадійних осіб; збереження державних секретів; збір відомостей про осіб, які знаходяться під наглядом поліції; створення інституту жандармів [203, с. 175].

Так, до прикладу, поліція і жандарми здійснювали нагляд за таємними товариствами декабристів, які засуджували кріпосне право, а в подальшому за соціал-декабристами [493, с. 38-40; 390, с. 110-112; 235]. В історії така діяльність поліції отримала назву – політики “поліцейського соціалізму”. Засновником її був – начальник охоронного відділення Зубатов.

Також третє відділення здійснювало певну діяльність по убезпеченню загроз з боку спецслужб іноземних держав, зокрема, які активізувалися у зв'язку з Боснійською міжнародною кризою 1878 р. (анексія Австрією Боснії, що викликало обурення Росії), і проводилися на українських землях. Так, зокрема, у 1885 р. в структурі центрального апарату австрійської військової розвідки “Кундшафтсштелле” було створено спеціалізовану групу, для координації розвідки щодо Росії. Австрійські консульські установи, що були розташовані в Росії отримали наказ зайнятися розвідувальною роботою на її території включаючи і Україну [543, с. 11-12; 669, с. 138-139; 545, с. 225], що зумовило підрозділи третього відділення, що розташовувались на Україні активізувати свою діяльність.

Вкрай визначною подією у забезпеченні внутрішньої безпеки суспільства було прийняття Росією “Свода Уставов о предупреждении и пресечении преступлений” 1832 року. Де зокрема в ст. 1 закріплювалося: “Начальники Губерній, мѣстныхъ городскія и земскія поліції и вообще всѣ мѣста и лица, имѣющія начальство по части гражданской или военной, обязаны всѣми зависящими отъ нихъ средствами предупреждать и пресекать всякія дѣйствія, клонящіяся къ нарушенію должного уваженія къ вѣрѣ, или же общественнаго спокойствія, порядка, благочинія, безопасности личной и безопасности имущества, руководствуясь какъ данными имъ наказами и инструкціями, такъ и привилами, въ семъ Уставѣ определяемыми ” [77, с. 16].

Подальшим кроком у розвитку системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства можна вважати 1864 р., коли було здійснено судову реформу. Згідно неї в судоустрій впроваджувались важливі елементи правосуддя: суд присяжних засідателів та адвокатуру; було введено інститут судових слідчих; вилучено із обов’язків поліції виконання вироків і передали їх судовим приставам. Поліція і жандарми, при необхідності, залучалися судовими слідчими до розкриття злочинів і проступків [237, с. 272-276]. Разом з тим, як відзначають науковці того періоду, поліція та суди не відстоювали, на рівних і однаково, права всіх громадян, зокрема кріпаків, і всіляко “скривала жестокости” і не карали “помещиковъ выгораживающихъ своихъ односословниковъ” [223, с. 259]. Так, наприклад, “Правительствующий Сенат” видав Сенатський указ “О взысканіи съ Малороссійскихъ крестьянъ владельческаго чины въ недоимки подушного сбора”, в якому зазначалось, що “тамошніе владѣльцы, большею частию изъ тамошнихъ жителей, а не изъ Великороссійскихъ помѣщиковъ, которые собирая до сего съ подданныхъ Черкасъ казенные подати и не объявляя въ платежъ, сами безстрашно корыстовались”. У зв’язку з чим Сенат вимагав видати указ на підставі якого “...владѣльческіе Черкасы, противъ Великороссійскихъ помѣщичьихъ крестьянъ, по 2 рубли съ души платить будутъ не въ состояніи, принужденною” все одно з них обов’язково вчиняти “взысканіи вышеписанной доимки” [13, с. 60-61]. Проти такої правової сваволі поліції і суду, за рівні права всіх громадян перед законом, їх політичну, соціальну і економічну складову активно виступали, в цей період, професор Харківського університету Якоб (“Задачи Вольно-экономического общества”), професори Куніцина (“Естественное право”), Арсеньєв (“Начертаніе статистики Россійскаго государства”), Гольцев (“Законодательство и нравы XVIII в.”), Дубровін (“Русская жизнь въ началѣ XIX в.”, “Пугачѣвъ и его сообщники”) [223, с. 182-183, 257].

Наступним, не менш важливим етапом у розбудові внутрішньої безпеки став 1870 р., коли в Росії були запроваджені земства та почало діяти міське самоуправління, відповідно з новим Міським положенням. Згідно нього впроваджувались нові адміністративні кордони міських самоуправлінь які співпадали з кордонами поліцейських органів.

Міському поліцейському управлінню підкорялись дільничні пристави, поліційні наглядачі та городові. В сільських місцевостях функції поліції виконували волосні та сільські старости.

В цей період різні аспекти поліцейської діяльності і зароджуваного поліцейського права активно досліджувалися І.Платоновим (проф. Харківського університету), Н. Бунге (проф. Київського університету), Е. Андреєвським (проф. С.-Петербурзького університету) В. Лешковим (проф. Московського університету), Степановим (проф. Казанського університету) і іншими вітчизняними і російськими вченими [517; 431; 583; 582; 217; 165; 170, с. 389-401]. Можна погодитись з думкою професора Київського університету Н. Бунге, який зазначав, що зароджуване поліцейське право має подвійний вплив. По-перше, воно застосовує закони які відносяться до добробуту, і закони, які відносяться до безпеки. В перших законах він вбачав прикладну частину політичної економіки, а в інших – безпеку, як частину державного права. Він, один з перших на Україні, розробив теоретичні основи безпеки: запропонував класифікацію небезпек і загроз; дав перші визначення понятійного апарату теорії; заходів націлених на локалізацію та ліквідацію загроз та небезпек (пожеж, епідемій, бідності, засух, майнових злочинів тощо) [170, с. 74-79, 382-385; 233, с. 157].

На розвиток науки про безпеку значний вплив здійснили також роботи Юсті, Зонненфельса, Білефельда, Деламара, Ришельє, Неттелбадта, Локнеція, Монтескьє, Т. Мора, Мураторі [233, с. 151-152; 470, с.77].

Виходячи з аналізу праць науковців можна відзначити, що в ХІХ ст. під поліцейським правом розуміли внутрішнє державне управління, яке вбачало не тільки заходи по охороні порядку і безпеки, але і ті, що стосуються забезпечення подальшого розвитку матеріальних і духовних сил населення.

З метою визначення що відноситься до закону і однозначного їх застосування державними (поліцейськими) органами, судовими установами і приватними особами було видано Закон “О священных правахъ и преимуществахъ Верховной Самодержавной Власти” де в ст. 53 було закріплено, що “Законы издаются въ видъ уложеній, уставовъ, учреждений, грамотъ, положеній, наказовъ (інструкцій), манифестовъ, указовъ, мнѣній Государственного Совѣта и докладовъ, удостоенныхъ Высочайшаго утверждения” [15, с. 13]. Для забезпечення виконання законів було видано наказ “Коммисіи о составленіи проэкта новаго Уложенія” в якому третю главу було присвячено питанням “О безопасности постановлений Государственныхъ”, де стаття 18 закріплювала, що “Власти средняя, подчиненныя и зависящія отъ верховной, составляютъ существо правленія”, а стаття 20 визначала, що “Законы, основаніе Державы составляющіе, предполагаютъ малые протоки, сирѣчь Правительства, чрезъ которые изливается власть Государева” [124, с. 194-195]. Тоб то законодавчо закріплювалась повнота влади на всій території Російської Імперії.

Також необхідно підкреслити, що на розвиток вітчизняних теоретичних засад безпеки і зокрема внутрішньої безпеки суспільства та ролі в ній

поліцейського апарату значну роль відіграв і зарубіжний досвід. Так, зокрема, в Англії ще у XVIII ст. при Парламенті був створений орган (Parliamentary Boards), який забезпечував успішну діяльність поліції через аналіз знань про життя громадян. В цьому йому допомагали: міністерство внутрішніх справ, торгова управа, інститут шерифів та мирових суддів.

Досвід Франції знаменитий тим, що в державі на рівні з міністерством внутрішніх справ, вперше в світі була започаткована політична поліція, яка займалася розкриттям змов проти уряду, попередженням незадоволень народу діями влади.

В Німеччині поліція поділялась на державну і громадську. Громадянська поліція створювалась в тих містах, де нараховувалось не менше 1500 чоловік і захищала інтереси громади. Очолював її бургомістр.

Таким чином можна відзначити, що в державах Європи в XIX ст. також була визнана необхідність створення спеціальних органів які б забезпечували внутрішню безпеку. Ці органи отримали назву поліція і їх діяльність мала жорсткий і централізований характер. Держава, завдяки поліції, намагалась здебільшого вирішити свої суто політичні питання.

Аналізуючи теоретико-практичні засади діяльності поліції в XIX ст. дозволяє нам відмітити, що її зусилля були сконцентровані над двома основними видами загроз для держави: 1) небезпек, які походять від волі людини; 2) небезпек, які не залежать безпосередньо від людської волі (пожежі, стихійні лиха тощо). Але робиться висновок, що ті і інші можна попередити заздалегідь, якщо покращити умови життя людей, як захід ліквідації загроз з боку людини (див. Додаток 3).

Підводячи підсумки вищезгаданих періодів можна зазначити, що:

1. В українській державності знову втрачаються пріоритети як основ національної безпеки так і внутрішньої безпеки. Як і в попередні століття перевага віддається основам зовнішньої політичної безпеки. Людина і суспільство весь час прилаштовуються до швидко змінюваних факторів життєдіяльності які впливають на стабільний розвиток і правопорядок.

2. Вітчизняна наукова думка віддаючи перевагу зовнішньополітичним та військовим аспектам Української (національної) безпеки, усвідомлено визнає, що безпеку особистості і суспільства потрібно розглядати не лише з точки зору її матеріального та духовного добробуту, але і з точки зору політичних прав і свобод людини і громадянина (Конституція П. Орлика 1710 р.).

3. Вплив Російського права на українське суспільство, економічні, соціальні і духовні чинники обумовили поєднання безпеки і добробуту як невід'ємних органічних зв'язків, в силу очевидної обставини: заходи націлені на забезпечення безпеки і криміналізації суспільства сприяють добробуту, а зростання добробуту сприяє безпеці.

4. Разом з вище наведеними трьома чинниками, які створюють у своєму взаємовідношенні історію зародження основ безпеки України, є наступний четвертий – позитивний вплив інших культур, правової думки,

асимільований на українському ґрунті й прийнятий до української психіки в процесі створення своєї національної культури і зародження конституційно-правової політики, що виявилась першою в світі.

5. Російський уряд починає розуміти, що для здійснення безпечних умов життя, праці, відпочинку громадян і суспільства в цілому, вочевидь, необхідно застосувати новітні заходи, форми і методи які були б чітко спрямовані на локалізацію і попередження виникаючих внутрішніх загроз, забезпечували внутрішню безпеку суспільства. Бо одним військовим впливом на громадян і суспільство цього зробити неможливо. З цією метою була створена поліція, повноваження якої були розповсюджені і на українські землі.

6. Усвідомлене розуміння феномену безпеки на рубежі XIX – XX століть почало розглядатися в тісному взаєморозумінні з людиною, громадою та державою. Започатковуються методолого-правові основи забезпечення як всеохоплюючої (державної) так і внутрішньої безпеки суспільства як її складової. Але поряд з цим як вчені так і органи поліції не спромоглися окреслити сфери безпеки, визначити фактори впливу, що сприяють подальшій криміналізації суспільства та відповідно до цього визначити заходи протидії злочинності.

7. Аналіз закономірностей та суспільно-політичних процесів, які впливають на внутрішню безпеку зумовили владу створити новий виконавчий орган – Міністерство внутрішніх справ як орган захисту громадянської безпеки і громадянського порядку, попередження та припинення злочинів.

8. В народжуваній науці про поліцію, як органу що забезпечував внутрішню безпеку не знайшли свого місця такі ключові поняття теорії безпеки як “суспільна безпека”, “об’єкти і суб’єкти безпеки” і їх взаємообумовленість, “види безпеки”, “загрози”, “рівні безпеки”, “небезпека” тощо.

2.5. Створення української міліції і її вплив на криміногенний стан в Україні в першій чверті XX століття

Восьмий період (перша чверть XX ст.) визначається різноманітністю підходів до формування, становлення і розвитку української міліції як провідного суб’єкта забезпечення внутрішньої безпеки Українського суспільства.

Початок XX ст. ознаменувався лютневою буржуазно-демократичною революцією 1917 року. Під час якої українські землі (територія нинішньої України) входили до складу двох імперій – Російської (Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Чернігівська, Харківська, Херсонська губернії) та Австро-Угорської (Буковина, Галичина, Закарпаття). Це спричинило виникнення двох

незалежних республік в яких були створені самостійні правоохоронні органи, які забезпечували внутрішню безпеку. Із здійсненням революції все змінилось.

Після того як 2 березня 1917р. імператор Росії Микола II зрікся престолу, на Україні почалися кардинальні зміни. На III Універсалі Центральної Ради М. Грушевський, зокрема, наголошував, що в період коли в Росії скинуто уряд, іде міжусобиця і кровова боротьба “Наш край (мається на увазі Україна – авт.) так само в небезпеці. Без власті, дужої, єдиної, народної, Україна теж може впасти в безодню усобиці, різни, занепаду”. І ми, українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім’я творення ладу в нашій країні, в ім’я рятування всієї Росії оповіщаємо: “Віднині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність, ми твердо станемо на нашій землі, щоби силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів” [388, с. 106].

І знову в історико-правовому аспекті, беручи до уваги основи національної безпеки і її складову, внутрішню безпеку, ми бачимо одні і ті ж болючі слова “край в небезпеці”, “усобиці”, “різня”, “занепад”.

Це свідчить, що українська громада всі свої зусилля націлювала на попередження можливих загроз для всього суспільства і шукала всі можливі шляхи для стабілізації ситуації в державі.

25 листопада 1917 р. Центральна Рада ухвалила Закон “Про порядок видання нових законів”, згідно з яким “До формування Федеративної Російської Республіки і утворення її конституції – виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Українській Центральній Раді”, а “Право видавати розпорядження з обсягу урядування, на основі законів, належить Генеральним Секретарям Української Народної Республіки”. Юристи, історики, політологи критикують цей Закон в частині де зазначається, що він не припинив дії “всіх законів і постанов”, які мали силу на території Української Народної Республіки (УНР) до 27 жовтня 1917 р. (малося на увазі Російське законодавство) і не скасував “всі державні уряди і установи, які zostавалися на території Української Народної Республіки по дня 7 листопада 1917 року з дотеперішнім їх ділокругом, урядженням і штампами, які уряди і установи Української Народної Республіки” [629, с. 21]. На нашу точку зору, такий правотворчий підхід до даного закону був історично обумовленим, бо кардинальне відмежування від всього законодавства, що вже було напрацьовано і застосовувалось всіма органами влади і суспільством могло привести до всезагального краху в державі. Молода держава ще не була досить потужно-розвиненим державним організмом, який би в одну мить кардинально змінив існуючий лад. Цьому є підтвердження тої ситуації в Україні які сталися після проголошення незалежності України (1992р.) і неготовність влади і правоохоронних органів по стабілізації криміногенної ситуації в державі.

А 9 січня 1918 р. IV Універсал Центральної Ради проголосив Україну самостійною Республікою. Центральна Рада уповноважила уряд вести наполегливу боротьбу з порушниками прав Української Республіки. Передбачалося, що після встановлення миру армію потрібно буде розпустити, а замість неї буде створена народна міліція, яка є виразником інтересів трудящих. Надія була на те, що всі громадяни УНР стануть на стороні свободи і благополуччя українського народу [222, с. 73-77].

Для тимчасового керування справами Адміністративного управління на території УНР вводився Відділ внутрішніх справ при Директорії УНР. Цей відділ у відповідності з Наказом № 411 Директорії УНР від 10 грудня 1918р. мав наступні завдання: “а). Перебудувати адміністративний апарат в губерніях і повітах УНР відповідно законам, виданим Центральною Радою, постановам Генерального Секретаріату, Ради Народних Міністрів, наказам, постановам і розпорядженням Директорії УНР; б). Мати догляд і давати відповідні директиви органам місцевої адміністративної влади; в). Дбати про забезпечення порядку і спокою на місцях, також про забезпечення за людністю політичних і громадських прав; г). Інші біжучі справи, які стосуються до відомства справ внутрішніх.” [122, с. 60].

З метою захисту прав і свобод громадян, необґрунтованого їх переслідування з боку минулої влади Рада Народних Міністрів УНР ухвалила Закон “Про відновлення гарантій недоторканості особи на території Української Народної Республіки” від 28 лютого 1919 р. В якому зокрема зазначила, що “Кожний громадянин УНР може підлягати переслідуванню і позбавленню волі лише за передбачену належним карним законом злочинства тільки чином, зазначеним в законі” (ст. 1). Підставами затримання особи, згідно ст. 2, визначались вчинки, які загрожують “... республіканському ладу, спокою і внутрішньому порядку в УНР” [26, с. 63-64]. Таким чином з моменту свого створення УНР ставила перед собою завдання по захисту і відстоюванню правовими методами прав і свобод громадян, суспільства і держави. Подальшим кроком в цьому напрямку був Закон “Про створення Коша охорони Республіканського ладу” від 28 лютого 1919 р. Згідно з яким “Для охорони республіканського ладу, внутрішнього порядку і спокою в Українській Народній Республіці та забезпечення вольностей і прав народу в складі Міністерства внутрішніх справ утворюється Кіш охорони республіканського ладу” (ст. 1).

Також УНР піклувалася і про забезпечення економічної і екологічної безпеки республіки, як одних із основ національної безпеки. Так, до прикладу, в Наказі Губернським і повітом комендантам і комісарам від 30 листопада 1918 р., підписаним В.Винниченком, зазначалося, що “Знищенням фабрик і заводів підривається зовсім промисловість України” і в зв’язку з цим Уряд УНР наказує “... місцевій владі негайно припинити всяку порубку лісу і розгром фабрик і заводів Республіки” [122, с. 60].

Політичні, економіки і соціальні негаразди, які на той момент спіткали народжувану молоду державу не призвели до поневіряння народних мас у

можливості відстояти внутрішній порядок і спокій в державі, застосовуючи лише правові заходи. На допомогу міліції у забезпеченні внутрішньої безпеки держави відгукнулися мешканці сіл, містечок, повітових центрів, які почали організовувати народну охорону. Її діяльність, правовий статус та підпорядкованість були визначені в “Наказі про народну самооборону” від 11 червня 1919 р. підписаному Головою Ради Народних Міністрів Б.Матросом та Народним Міністром внутрішніх справ І.Мазепою [123, с. 65]. Поряд з народною самообороною почало створюватися громадське об’єднання “Вільне козацтво”. Свою метою “Вільне козацтво” ставило вживання”... всіх заходів щоб не був порушений порядок та спокій населення, охороняє громадян та добро мешканців од знищення, їх грабування, і взагалі стоїть на сторожі спокою та порядку на Україні” [78, с. 80]. Але діяльність Вільного козацтва ніяким чином не виключала існування міліції як державного органу, і йому заборонялося виконувати ті функції які покладалися на міліцію. Це зокрема: чинити труси, арешти, проводити розслідування. В її обов’язки входила тільки допомога міліції і зокрема в тих населених пунктах, де її обмаль чи мало [131, с. 80-81].

Для стабілізації економічних, соціальних, політичних та правових відносин в УНР були прийняті закони стосовно: націоналізації землі, про восьмигодинний робочий день, про грошову систему, про державний герб, про громадянство, про новий адміністративний розподіл України на “землі”.

Також слід відмінити і активну зовнішньополітичну діяльність керівництва УНР. Її незалежність, суверенність була визнана Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, які 9 лютого 1918 року підписали з Українською Народною Республікою мирний договір. На підставі цього договору укладались мир і дружба між всіма сторонами, визначались кордони України, звільнення окупованих земель, налагоджувались дипломатичні і економічні стосунки [388, с. 190-193].

Все це свідчить про те, що з моменту створення УНР (1917 р.) молода держава піклуючись про внутрішню безпеку створила Міністерство внутрішніх справ з міліцейськими формуваннями, яке з початку свого існування і весь час поки воно діяло спрямовувало свою роботу по удосконаленню форм і методів націлених на забезпечення правопорядку і боротьби із злочинністю.

В цей же період для попередження загроз і стабілізації ситуації в східно-центральному регіоні України з початку березня 1917 року, під керівництвом Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів були створені різні по назві та структурі військові формування, які представляли собою різновид “пролетарської міліції”, “робітничої міліції”, “бойових загонів” [595, с. 4; 346, с. 127-128].

В різних містах України – Києві, Одесі, Харкові, а також селах, до прикладу, селі Борщагівки Київського повіту, створювалися самостійні підрозділи робочо-селянської міліції та Червоної гвардії [569, с. 89; 126, с. 90; 125, с. 90; 127, с. 105].

В грудні 1917 р. у Харкові під проводом більшовиків, лівих есерів, соціал-демократів та безпартійних делегатів було проведено Всеукраїнський з'їзд Рад, котрий проголосив Українську Радянську Республіку (УРР) (пізніше Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР) на противагу УНР. У відповідності з рішенням даного з'їзду Центральний Виконавчий комітет 30 грудня 1917 р. створив уряд, до завдань якого, поряд з іншими, входила охорона революційного порядку та суспільної безпеки, боротьба з кримінальною злочинністю.

З перших днів свого існування влада сконцентрувала свої сили на створенні нової, “революційної” законності, що ставила за мету – захист революційних завоювань. Злочинними і караними були визнані “дії і бездіяльність, що були суспільно небезпечними для інтересів соціалістичної держави робітників і селян, для інтересів перемігшої Великої Жовтневої соціалістичної революції” [469, с. 15]. Але представники старої влади, хоча і були скинуті більшовиками, не збиралися здаватися і концентрували свої сили з метою її відновлення. Це протистояння призводило до неконтрольованого зростання кількості злочинів. Як свідчать різноманітні історико-правові документи цього періоду найпоширенішими злочинами вважалися: змови і заколоти, шпигунство і контрреволюційний саботаж, диверсії і терористичні акти. Одним із найбільш поширених видів контрреволюційних злочинів була організація контрреволюційних змов, саботажів [397, с. 275-292; 398, с. 18-62; 635, с. 136-140].

Створювана в цей час міліція ставала озброєним органом робітників і селян з метою боротьби з контрреволюцією і захисту революційних надбань. Цей орган став виконувати як функції армії – здійснюючи протидію контрреволюції та захисту Української Радянської Республіки від внутрішніх та зовнішніх ворогів, а також функції поліції – охорони громадського порядку. Аналізуючи різноманітність правового процесу створення органів міліції на теренах УРР свідчать, що форми і методи її зародження були різноманітні але завдання і функції діяльності здебільшого були однаковими.

Правовий нігілізм у створенні міліції на всій території України, як вірно зазначає А.П. Тимченко, зумовив необхідність розробки єдиного нормативно-правового акту за яким чітко визначиться організація і одноособова підлеглість цього важливого державного органу [595, с. 47]. 9 лютого 1919 р. Рада Народних Комісарів УРСР видала декрет “Про організацію міліції” згідно нього очолював міліцію народний комісар внутрішніх справ. В обов'язки робітничо-селянської радянської міліції входили: 1) охорона революційного порядку; 2) особиста безпека громадян; 3) боротьба з кримінально злочинним елементом [16, с. 102]. Разом з тим, слід відзначити, що всі подальші кроки по правовому забезпеченню організації діяльності органів міліції на Україні узгоджувались і відповідно розроблялись у відповідності з нормативно-правовими актами Російської Федерації. Це призвело до того, що регламентація діяльності Української міліції була повністю адаптована Російському законодавству. З нашої точки

зору, такий правовий порядок був виправданим кроком і дозволяв більш злагоджено і чітко діяти органам міліції на всій території яка підпадала під патронат Росії. Таку правову основу діяльності між двома республіками було закріплено на VI Всеукраїнському з'їзді Рад 25 травня 1920 р., де було прийнято постанову “Про державні стосунки між УРСР та РРФСР”. В постанові зокрема зазначалося, що всіляка націоналістична і шовіністична травля з метою роз'єднання робітничих і селянських мас є по суті контрреволюційною і націлена проти свободи і незалежності робітників і селян України [106, с. 172-173].

Політична і військова ситуація на Україні в 20-і роки продовжувала складатися таким чином, що органи міліції, по суті, використовувались не тільки по захисту внутрішньої безпеки, від злочинних проявів, але і як військові формування з відповідними завданнями. Це зумовило Раднарком України 14 вересня 1920 р. прийняти положення “Про робітничо-селянську міліцію” в якому чітко зазначалось, що радянська робітничо-селянська міліція є озброєним виконавчим органом держави, і їй надається значення озброєних частин особливого призначення з відповідними повноваженнями.

Наступні події грудня 1920 р. остаточно закріпили військовий і господарський союз між Росією і Україною. Хоча договір і обумовлював незалежність і суверенітет держав, але передбачав об'єднання зусиль з метою оборони і господарського співіснування. Для досягнення цієї мети уряди обох держав об'єднали 7 народних комісаріатів: військових та морських справ; зовнішньої торгівлі; фінансів; праці; шляхів сполучення; пошти та телеграфу; ВРНГ, які входили до складу РНК РРФСР і РНК УРСР.

Основоположні закони, декрети, інструкції, положення про завдання і діяльність міліції також надходили в Україну із Росії. Це було значним кроком по втраті незалежності України. Україна таким чином з кінця 20-х років XX ст. втратила можливість самостійно визначати і вирішувати основи як внутрішньої безпеки так і в цілому національної безпеки.

Ще однією важливою подією на Українських землях, в цей період, була поява в листопаді 1918 р. після падіння Австро-Угорської імперії Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Національна державність на землях Західної України була конструктивною. Вдумливий підхід до створення державного ладу дозволили за короткий термін свого існування сформувати основні ланки державного механізму: законодавчий орган (Національну раду); центральні та місцеві органи державної влади і управління; правоохоронні органи, включаючи навіть спецслужби; військові формування. На території ЗУНР діяло впроваджене раніш австрійське законодавство, яке на думку М. Стахівського змінити “... в ближайшее время нельзя было, поэтому вынуждены были оставаться старые..., которые подлежали постепенной смене или замене” [421, с. 179].

Формування механізму забезпечення внутрішньої безпеки суспільства вбачало також і створення органів загальнодержавної безпеки ЗУНР. Державна жандармерія (або корпус Державної жандармерії) був створений в

листопаді 1918 р. при Державному секретаріаті (міністерстві) військових справ. Остаточну спрямованість та юридичний статус цього органу закріпив закон від 15 лютого 1919 р. “Про Державну Жандармерію”. Згідно із законом на неї покладалися завдання захисту суспільного ладу, боротьба із шпигунством, охорона громадського порядку, державного і особистого майна, підтримання спокою і порядку в країні. У стислий термін було створено територіальні органи Держжандармерії (повітові, міські, селищні) [132, с. 24; 420, с. 264].

Поряд з Державною Жандармерією в березні 1919 р. в складі Галицької армії було створено польову жандармерію. Згідно з “Положенням про польову Жандармерію Української Галицької Армії” її завданнями було: “1) повнити військово-поліційну службу в області дієвої армії та в етапі; 2) помагати військовій старшині в службі під час походів, у вишукуванні квартир, при звідах та воєнній розвідці; 3) доставляти асистенції; 4) доставляти кур'єрів, важніших вістових, переводити важніші ескорти та повнити в загалі служби охорони і безпеченства”. В ч. 1 §1 також зазначається, що завданням жандармерії також є: “... удержання публічного спокою, ладу і безпеченства”. На необхідності дотримання законності в своїх діях підкреслюється в ч. 1 §13 “Полеві жандарми мають завжди бути свідені свого високого завдання, як оборонці і сторожі закону та поступати все і всюди після нього”. Очолював польову Жандармерію “заглавний хорунжий” [130, с. 15-20].

Загострення зовнішньо-політичної ситуації в ЗУНР та погіршення стану на фронтах 9 червня 1919 р. зумовило Президента Західної області УНР Є. Петрушевича проголосити себе Диктатором, підпорядкувавши собі, як диктатору, Державну Жандармерію. В той же час польова Жандармерія залишалася у підпорядкуванні Галицької армії [135, с. 22].

Галичани були прибічниками стабільності і не вважали за потрібне розповсюджувати на своїй території радикальні східні ідеї. Їх усталений спосіб життя, усвідомлено-швидке впровадження правових інституцій свідчить про намагання стабілізації внутрішньої безпеки, дбання про державну безпеку. На підтвердження цього можна навести той приклад, що після остаточного переходу керівництва та силових структур Західної області УНР за Збруч (на територію УНР) після 16 липня 1919 р. було ухвалено рішення про перейменування органів безпеки: Державну Жандармерію ЗО УНР на “Народну Сторожу”, а Польову Жандармерію на “Польову Сторожу”. Цей політичний крок закріплений наказом Диктатора Західної області УНР Є. Петрушевича було зроблено тому, що, як зазначено в наказі, термін “жандармерія” міг викликати негативне сприйняття у населення Наддніпрянської України з асоціацією із жандармерією царської Росії [134, с. 23].

Але політична і економічна ситуації, що склалися в державі на період польсько-української війни не дозволили Центральній Раді розробити і прийняти відповідні закони, які б унеможливили спад знедолення народу.

Почалися грабежі, розбійні захоплення земель, що раніше належали поміщикам. Все це негативно впливало на внутрішню безпеку суспільства цієї території України.

Аналізуючи утворення і нетривале існування Західно-Української Народної Республіки (неповних 9 місяців) дає нам підстави вважати, що в історико-правовому аспекті це стало актом величезного міжнародного і внутрішньо українського значення. Створення ЗУНР показало всьому світу (Парижській мирній конференції), що українська спільнота, яка проживала на Західній Україні, збудувавши державу, проголосила і законодавчо закріпила принципи народного суверенітету, народовладдя, рівності і справедливості.

Що стосується подальшого історико-правового аналізу розбудови і забезпечення як національної так і внутрішньої безпеки Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), яка входила до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, аж до 1992 року – утворення незалежної України, то необхідно відзначити, що цей період потребує ґрунтовного окремого дослідження. Даний аспект проблеми забезпечення внутрішньої безпеки УРСР не входить в предмет нашого дослідження і ми залишаємо за собою право повернутися до нього задалегідь.

Висновки до розділу II

Зроблений історико-теоретичний аналіз методологічно-правових основ генезису внутрішньої безпеки суспільства з усією очевидністю засвідчив про постійну актуальність і науково-практичну значущість цього феномену. Він дозволив використати історико-політичний аналіз та принципи побудови внутрішньої безпеки в єдиному загальному напрямку, який забезпечив всебічний розгляд багатьох факторів, що формують і визначають національні інтереси держави.

Національні інтереси можна визначити як усвідомлення потреб трьох компонентів нації – особистості, суспільства та держави. Потреби об'єктивно виникають в різних сферах життєдіяльності людей, серед яких можна виділити наступні: економічні (зовнішні і внутрішні); політичні (зовнішні і внутрішні); соціальні (зовнішні і внутрішні); екологічні (зовнішні і внутрішні); оборонні (зовнішні і внутрішні); інформаційні (зовнішні і внутрішні). Вони зароджуються, розвиваються і впливають на виникнення різноманітних внутрішніх витоків загроз, в тому числі кримінальних. Сфери інтересів проявляються на трьох рівнях: автономному, регіональному та місцевому. Вони взаємопов'язані і неодноразово перехрещуються. При захисті їх необхідно використовувати весь комплекс засобів і заходів що забезпечують безпеку.

Історико-правовий досвід становлення та розвитку внутрішньої безпеки українського суспільства свідчить, що ступінь криміналізації суспільних відносин, в різні історичні періоди, була залежна від багатьох факторів –

політичних, економічних, соціальних, релігійних, морально-психологічних, неадекватної внутрішньої політики стосовно часто змінюваної влади, залежності української громади від різних держав (часто не тільки з різними внутрішньополітичними але й зовнішньополітичними поглядами), нерозвиненою системою управління суспільством, зародженням правоохоронних органів.

Ступінь розвиненості і стабільності цих факторів якраз і сприяє забезпеченню внутрішньої безпеки суспільства.

Історико-правовий аналіз показує, що в X –XV століттях дві соціально-політичні сили визначають світоглядне спрямування і вибір засобів забезпечення безпеки, а саме: церква і князь. Церква пропагує думку, що першоосною всіх подій, всіх здобутків і негараздів, творіння подальшої долі (історії), є Боже провидіння, а безпосереднім божим виконавцем і захисником громади є князь і його дружина, які безпосередньо протидіють злочинності.

XVII – XVIII століття в історії України знаменні появою козацтва і гетьманської влади. Усвідомлюючи пагубність впливу злочинності на безпеку людини і суспільства приймаються відповідні нормативно-правові акти, зокрема: “Інструкція” Д. Апостола (1730 р.), збірник правових норм “Процес краткий приказной изданный при резиденции гетьмана” (1734 р.). Козацтво стає тією структурою, яка протидіє злочинності і забезпечує безпеку суспільства.

Наступною і важливою теоретичною засадою діяльності державних органів по забезпеченню внутрішньої безпеки є наука про поліцію. При виконанні внутрішньо-стабілізаційних функцій в суспільстві держава використовує поліційну (міліцейську) діяльність. Аналіз цієї діяльності дає нам підстави вважати, що в науці, в суспільній свідомості і в законодавстві прогресує думка, що об’єм, склад і напрямок міліцейської діяльності визначалися і досі визначаються пріоритетами соціального призначення держави. Це зокрема його функціях по відношенню до людини, суспільства і державоутворюючих основ, по забезпеченню інтересів як кожного із об’єктів, по одинці, так і забезпечення загальнонаціонального інтересу через державне управління.

Держава в більшості випадків ставила перед собою мету використання силових структур і заходів які, на її думку, являються більш прискореним шляхом нормалізації стану налагодження дотримання законності та правопорядку, надання необхідної допомоги та здійснення умов для вирішення конфлікту силовими заходами, що призведе до ліквідації загроз безпеки громадян і суспільства. Такий підхід, із зробленого нами історико-правового аналізу наукових і законодавчих джерел дозволяє спрогнозувати тенденції розвитку внутрішньої ситуації, в якій буде здійснюватись політика забезпечення внутрішньої безпеки суспільства. Політика реалізується через стратегію забезпечення безпеки як на регіональному так і на місцевому рівні. Політика визначає основні напрямки руху по досягненню наміченої

мети. А стратегія, яка проявляється в конкретних державних актах, є тим варіантом дій державних органів з визначенням ресурсів і конкретних заходів, які необхідні для реалізації політики. Державні органи які виконують ці програми, в межах своєї компетенції, і є виразниками політики в галузі забезпечення внутрішньої безпеки.

Також треба підкреслити, що історично виробленими і виправданими на практиці є такі соціально-правові та організаційні принципи забезпечення суспільної безпеки як гуманізм, справедливість, рівність, послідовність і системність прийнятих рішень, неухильність і обґрунтованість їх застосування, всеоб'ємна відповідальність тощо.

Розділ III

СУЧАСНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ВНУТРІШНЮ БЕЗПЕКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В багатьох наукових працях, українських та зарубіжних вчених: юристів, політологів, соціологів, економістів, психологів при дослідженні становлення і розвитку суспільного життя постає одне і теж питання, – з'ясування факторів, які сприяють (обумовлюють), детермінують або гальмують даний процес. На різних етапах створення державних інституцій, розвитку соціально-економічних та політичних гарантій суспільства, прав і свобод людини і громадянина вчені прийшли до висновків, що є певні стійкі групи взаємозалежних ознак та певні фактори, що їх обумовлюють [408, с. 57-60; 668, с. 74-92; 416, с. 312-321; 255; 200, с. 444-460; 535, с. 221-226, 240-255].

В кримінології факторний аналіз всіх видів криміногенної детермінації дозволяє більш ґрунтовно з'ясувати і опанувати всі явища і процеси суспільного життя які опосередковуються і взаємодіють із злочинністю. Також факторний аналіз як складовий компонент системного аналізу дає можливість більш чітко систематизувати об'єктивні, в тому числі, і казуальні (причинно-умовні) фактори злочинності які мають значення для пояснення її породження та обумовлюючих підстав існування [454, с. 172].

Для вирішення вузлової проблеми початкового етапу проектування в галузі побудови систем управління, в теорії складних систем при створенні концептуальних моделей, в якості керівних засад передбачається використання як у мого максимальної кількості виявлених закономірностей та сформульованих принципів функціонування та розвитку систем управління. Викладена нижче система факторів, з нашої точки зору, дозволяє виявити закономірності і принципи побудови і застосування систем державного і громадського управління, а також окреслити деякі нові якості факторного впливу, які не вбачались при окремому розгляді кожної із груп факторів, що дає змогу оцінити повноту обіймання закономірностей і принципів, що впливають з них. Виявлені системи факторів, закономірностей і принципів і в їх трансформації, дозволяють опанувати цей процес з метою забезпечення безпеки українського суспільства і організації системи запобігання злочинності – основного об'єкта розгляду в даній роботі.

Термін фактор (від лат. factor – такий, що скоює, відтворює) позначає рушійну силу будь-якого процесу чи явища [568, с. 1391]; не існує поза умов і завжди є частиною умов, формою їх прояву; це вже реалізація причин, тобто таких причин, які вже існують у реальних явищах і процесах з наявністю всіх необхідних для цього умов, (факторів – причин і умов), що

впливають на національну безпеку держави. Їх вивчення, аналіз і групування по певним ознакам (загрозам) дозволить сконцентрувати зусилля всіх суб'єктів національної безпеки по розробці заходів запобігання як окремих злочинних проявів так і злочинності в цілому. А також дасть можливість законодавчому органу держави, з суб'єктами законодавчої ініціативи, проводити кримінологічну експертизу і приймати відповідні закони які б унеможливили факторне загострення безпечного існування людини, суспільства, держави.

Національна безпека як соціальна система є складною і багатогранною. Процес її формування обов'язково здійснюється по об'єктивним законам розвитку людства, а також під впливом множинності факторів, які постійно взаємодіють, впливають один на одного, що обумовлює їх змінність і мінливість, а це необхідно враховувати при забезпеченні діючої національної безпеки.

Стан національної безпеки також залежить від конкретних заходів держави та суспільства по її забезпеченню, що в свою чергу безпосередньо пов'язано з факторами, які впливають на: а) національні інтереси України; б) загрози національній безпеці держави.

Аналіз сучасних наукових досліджень, законодавчої діяльності і статистичних даних дозволяє згрупувати за основними закономірності-типовими процесами ті фактори які впливають як на національну так і внутрішню безпеку і детермінують злочинність. Найбільш суттєвими, з нашої точки зору, є: економічні, соціальні, суспільно-психологічні, негативно-правові, екологічні, техногенні, організаційно-управлінські. Всі криміногенні фактори різного змісту але в своїй сукупності детермінують злочинність [408, с. 58]. Разом з тим треба зазначити, що криміногенні фактори тільки тоді можна вивчати в якості "механізму" впливу на злочинність і злочинні прояви коли вони розглядаються в конкретний період і на певній території (історично-визначений період, в межах держави, регіону, в залежності від рівня розвитку суспільства, стану законності і правопорядку тощо).

За допомогою факторів, що не мають "вигляду" узагальнюючої суб'єктивної оцінки, можна набагато точніше дослідити реальний стан внутрішньої безпеки і використовуючи метод факторного аналізу передбачити зміни і пріоритети серед складових як національної так і внутрішньої безпеки. Все це в повному обсязі якраз і відноситься, наприклад, до такого аспекту безпеки як злочини проти основ національної безпеки України де виявлення відповідних факторів і дозволить ефективно впливати на їх запобігання з метою недопущення цих злочинів.

Національна безпека тісно пов'язана як із внутрішньо-національними інтересами держави, так і із зовнішніми пріоритетами. В залежності від характеру та виду загроз безпеці здійснюються ті чи інші заходи та застосовуються відповідні засоби їх запобігання.

В різних аспектах безпеки закладені правові норми, які обумовлюють діяльність суб'єктів безпеки відповідно до їх повноважень. Об'єднання їх зусиль з метою запобігання злочинних проявів і є одною із завдань держави.

Оскільки національні інтереси ґрунтуються на життєво важливих матеріальних, інтелектуальних і державних цінностях Українського народу, який об'єднує понад 100 національностей з їх самобутньо-історичними інтересами, складом життя, рівнем матеріального і духовного розвитку можна відмітити, що спектр національних інтересів України досить об'ємний і охоплює визначальні потреби суспільства і держави в різних сферах економічної, соціальної, політичної, військової, екологічної, науково-технічної і інших сторін життєдіяльності.

Усвідомлюючи великий обсяг різноманітних сфер національних інтересів України ми не ставимо за мету ґрунтовно розглянути всі ці сфери, а згрупуємо свої зусилля на тих з них, які, на наш погляд, у найбільшій ступені взаємопов'язані з проблемою внутрішньої безпеки суспільства і зокрема злочинністю та її запобіганням.

Такий системний аналіз забезпечення внутрішньої безпеки дозволить:

- 1) визначити комплекс організаційних заходів та суб'єктів по координації зусиль, що необхідно здійснити для розробки та реалізації стратегії безпеки;

- 2) розробити цілеспрямовані рішення щодо захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави від загроз.

Також запропонована система вміщує концептуальні, організаційні і ресурсні аспекти.

Концептуальний аспект дозволить окреслити методологічні основи забезпечення безпеки.

Організаційний аспект націлений на розробку і впровадження відповідної правової бази, необхідних структур і їх підрозділів, що забезпечують непохитність безпеки.

Ресурсний аспект визначає якісно-доцільну кількість сил і засобів для виявлення, легалізації і попередження загроз безпеці.

Метою же системи забезпечення внутрішньої безпеки є реалізація стратегії та політики забезпечення найвищої соціальної цінності суспільства (життя і здоров'я людини, честі і гідності, недоторканості і безпеки) через державні механізми, яка згідно із ст. 3 Конституції України відповідає перед людьми за свою діяльність.

Як показує аналіз факторів, які впливають на безпеку людини, суспільства, держави, їх можна поділити на дві окремі групи: глобалізаційні (зовнішні) і внутрішні. Розглянемо їх детальніше.

3.1. Зовнішні фактори впливу на внутрішню безпеку українського суспільства в умовах глобалізаційних процесів

Визначаючи зовнішні фактори впливу на безпеку суспільства треба в першу чергу зосереджувати увагу на тих основоположних засадах існування держави які закріплені в ст. 1 Конституції України: суверенність, незалежність, демократичні, соціальні та правові основи існування держави. Беручи їх за основу ми і розглянемо ті детермінуючі фактори, що можуть в умовах глобалізаційних процесів у світі впливати на безпеку українського суспільства.

Суверенність. Ще за часи “холодної війни” суверенність держави, її існування і недоторканість в межах існуючих кордонів були основоположними засадами. Забезпечення цього здійснювалось завдяки обороноздатності держави, її конституційного устрою, територіальної цілісності, що були головними пріоритетами державного рівня як країн – членів Варшавського Договору так і НАТО. Ідеологічна війна між цими двома блоками спрямовувалась на знищення самого образу життя протиборствуючих сторін. І на цій основі проникнення буржуазної ідеології, з одного боку, чи навпаки комуністичної ідеології, з іншого, у суспільне усвідомлення вважалось загрозою національній безпеці, а незмінність ідеологічних догм держави – основоположним національним інтересом.

В якості ключових інтересів перевага віддавалась укріпленню обороноздатності держави та зменшенню уразливості від зовнішньої воєнної загрози.

Але з ліквідацією СРСР, розпадом Варшавського блоку, зникли підстави по збереженню того чи іншого устрою держави з боку прибічників ліберально-демократичних чи комуністичних ідей. Вочевидь в ХХІ ст. буде переважати мислення лібералізму, яке вже сьогодні здійснює великий вплив на сприйняття національних інтересів, цінностей та характеру загроз.* І в Україні на зламі століть безпека людини, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість визначені найвищою соціальною цінністю. А безпека держави в якості ключового компонента, що забезпечує безпеку особистості і суспільству. Лібералізм стає домінуючою ідеологією, що виокремлює відношення між особистістю і державою [1 статті 3, 11, 16-19; 57; 558, с. 17-18; 159; 602].

Ліберальні філософсько-світоглядні погляди на проблеми національної безпеки здійснюють безпосередній вплив на саме середовище безпеки в якій

* Політологи, юристи, соціологи, філософи ототожнюють лібералізм з важливим принципом забезпечення, в якості основополагаючих, життєво важливі інтереси особистості; ці інтереси ототожнюються з правами і свободами особистості. Зосереджується увага на важливості моральної свободи. Філософія ліберальної держави відповідає інтересам індивідуума завдяки системі прав. Ліберальна держава націлена забезпечити доступність всіх громадян до цієї системи прав та результатів цих прав. Широка економічна свобода, мінімізована участь держави в керуванні економікою.

розвивається людина, суспільство, держава і вони вплинули на розробку нових концепцій національної безпеки і на Україні в кінці XX століття [104].

В зв'язку з цим в сфері обороноздатності змінилися підходи до визначення і оцінки загроз національної безпеки. На сьогодні розглядаються загрози прикордонних суперечок, незаконного поширення зброї масового ураження і засобів їх доставки поряд з загрозами екологічних катастроф, нелегальної міграції, тощо.

Але вочевидь треба враховувати, що проголошення незалежності України (1992 р.), визнання України суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою автоматично не змінило старе мислення як окремих політичних діячів, так і цілих соціальних спільнот.

І в цей же період постала одна з пріоритетно-ціннісних дилем людини, суспільства, держави – з'ясування основоположних засад – національних інтересів. Але, з цього ж таки часу, почалися конфронтації між новоствореними партіями, рухами, течіями та гілками влади, боротьба між старим і новим розумінням історичної значущості оновленої, незалежної України. Все це спричинило анархію у чіткому формуванні національних цілей, цінностей та інтересів України.

Прибічники “особливої ролі” та “особливого шляху” України зводять політику забезпечення національної безпеки до особливого місця України у Європейському просторі, інші вважають, що треба повернутися до того шляху що вже був пройдений, але із врахуванням демократичних змін, що сталися в Україні. Але часта зміна правлячої еліти в державі призвела до того, що на протязі, ось уже, 16 років незалежності у державі не вироблено чіткого розуміння “національних інтересів” яке б відповідало справжнім інтересам нації. Україна у політичній сфері донедавна курсувала між двома полюсами: Росія-Захід і не могла для себе визначатись чи вона прибічник певного відсторонення від Росії і інтегрується до Євроатлантичних структур, або об'єднання України з Росією і іншими державами, бувшими республіками СРСР, на кшталт співдружність незалежних держав і є її пріоритетом [485, с. 99-106; 440, с. 20-21; 323]. Ця невизначеність негативно впливає на безпеку суспільства в цілому. Йдуть руйнаційні і дезінтеграційні процеси в політичній, економічній та соціальних сферах. А це сприяло різкому зростанню злочинності починаючи з 1990 по 2000 рр. та розповсюдженню тяжких і особливо тяжких її проявів.

Одним із обставин такого прояву різнобарвності у пріоритетності національних інтересів є той факт, що в період однопартійного, тоталітарного режиму в СРСР, у XX столітті, комуністична партія всіляко відмежовувалась від наявності “національного” питання. У всіх документах використовувався термін “радянський народ”. Всі етнічні меншини відчували на собі попередні сталінські репресії, тому боялись говорити і відстоювати свої права. Про це також свідчить і той факт, що ще до 60-х років XX століття у селян не було паспортів і заробітна плата їм видавалась

трудоднями, що звісно не дозволяло громадянам вільно пересуватися за своїм бажанням, а це порушення прав людини. І на сьогодні неврегульовані питання між національностями виокремлюються у етнічні конфлікти, які є серйозною загрозою національній безпеці.

Прикладом можуть слугувати війни в Чечні, Придністров'ї, Афганістані, бувшій Югославії, Абхазії, Нагірному Карабаху. Такі конфлікти неминуче породжують регіональні проблеми безпеки у зв'язку з тим, що біженці та бойовики протиборствуючих сторін часто-густо, з метою збереження свого життя, переходять на територію сусідньої держави, де мешкають представники етнічних груп, які приймають участь у конфлікті. Це, в свою чергу, впливає на криміналізацію населення, що втягнуте в даний конфлікт і, як кінцевий результат, впливає на забезпечення безпеки людини, суспільства та в цілому всієї держави.

Фактор незалежності.

Діяльність держави, як єдиної політичної організації, у політичній сфері, ґрунтується на принципах суверенності і незалежності які дістають своє відображення у таких основних атрибутах, як: територія (матеріальна основа існування держави), громадянство, спеціальний апарат управління, апарат легального примусу (збройні сили, міліція (поліція), арештні доми, кримінально-виконавчі установи), видання загальнообов'язкових юридичних норм і забезпечення їх реалізації, єдина грошова система, єдина система оподаткування і фінансового контролю, державні символи, столиця. Демократизм держави знаходить свій прояв насамперед у порядку формування органів державної влади, у їх системі, структурі, функціях, у типі і формі держави, за характером здійснення державної влади [521, с. 47]. І така діяльність може здійснюватись на певній території, тобто на визначеному просторі; у межах якого держава і здійснює свою владу на населення, що мешкає тут [560, с. 39-40].

Але на сьогодні держава в особі влади не змогла закінчити, сформувати і закрити відповідним режимом та законодавчо закріпити кордони України. Ми спостерігаємо, що у ХХІ столітті з новою силою постає стара загроза безпеки у вигляді прикордонних конфліктів. Сьогодні предметом суперечок держав-сусідів є державний кордон. Згідно із ст. 1 Законом України “Про державний кордон України” (1991 р.) визначено, що державний кордон – це лінія і вертикальна поверхня, що проходять по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору [33].

Існують і інші визначення, але вони загалом лише доповнюють вищенаведене. Так, зокрема, Мала енциклопедія етнодержавознавства доповнює наведене визначення, уточнюючи, що межі державної території – суші, вод, надр, повітряного простору – встановлюються за взаємною згодою між державами шляхом делімітації і демаркації, що юридично закріплюється в системі міжнародних договорів про державні кордони [453, с. 462].

Аналіз спеціальної літератури та законодавчих актів пов'язаних з визначенням державного кордону, дає підстави виділити основні його ознаки:

- представляє собою штучну лінію (а не зону) і вертикальну поверхню, що проходить по цій лінії;
- проходить по суші, воді, в надрах, в повітряному просторі;
- визначає межі території держави відмежовуючи її від територій інших держав, та територій із міжнародним і змішаним правовим режимом;
- визначає просторові межі територіального верховенства держави;
- встановлений юридично (договорами) чи фактично (історично) [1, ч. 3 ст. 2; ст. 18; ст. 73; п.2. ст. 85; ст. 132; 193; 475; 631; 145; 144; 146].

Територіальні спори частіше всього виникають тоді, коли кордони між державами чітко не визначено. Прикладом цьому є незавершене правове оформлення (делімітація та демаркація) державного кордону України, зокрема, з Білоруссю, а також з Російською Федерацією, на основі норм міжнародного права стосовно спірних питань щодо розмежовування в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці (острів Тузла – 2004 р.), врегулювання з Румунією спірних питань щодо делімітації континентального шельфу біля острова Зміїний та виключних економічних зон у Чорному морі. До сих пір Севастополь декларований Російською Думою як російське місто, і ця постанова не скасована. Прозорість кордонів сприяє контрабанді, нелегальній міграції, злочинам пов'язаним з наркотичними речовинами тощо.

Геополітичний та економічний фактори.

Після розпаду СРСР, на серпень 1991 року – час проголошення незалежності України, держава опинилася із слабкими позиціями у всіх сферах безпеки: кордони залишилися відкритими, територія чітко не визначена, втрата традиційних економічних партнерів та ринків збуту продукції, нестабільність в геополітичному та торгово-економічному становищі. Виникаючі нові держави, колишні республіки СРСР внутрішньо нестабільні, і також не мають чітко визначених зовнішньополітичних та економічних орієнтацій.

Все це призвело до послаблення всієї інфраструктури. Різко скоротилися транспортно-комунікаційні можливості держави, зв'язки з зовнішнім світом, як з ближнім так і з далеким зарубіжжям. Треба відзначити, що Україна маючи розгалужену систему транспортних комунікацій, отримала їх в нащадок в дуже непридатному для використання стані. Значно скоротилися для України і можливості залізничного транспорту, який попередньо займав одне з провідних місць в економіці держави.

В цей тяжкий час перед державою постало доленосне питання – увійти в глобалізаційний світовий процес, що дасть змогу країні зі своєю економікою і культурою адаптуватися до самої глобалізації (Європейського союзу), або держава може поступово занепасти і вкінці кінцем зникнути.

Однак породжені питання не тільки не вирішені досі, але й породили нові. XXI століття засвідчило, що глобалізація не лише підштовхнула, а й прискорила економічні кризи в заможних і стабільних країнах. Вона призвела до того, що невеликі країни Європи об'єднали свої зусилля за для спільного виживання в світі, а великі, такі як США, Китай, Індія, Росія постали перед загрозою розпаду.

Це сталося тому, що однією із принципових проблем глобалізації було забезпечення поступового розвитку економіки всіх країн які входять в цей союз. Однак, як засвідчує історичний досвід кінця XX –початку XXI століть відбувається поступове поглинання більш сильних економік і фінансово-банківського сектору одних держав, слабких інших, які увійшли в союз. І розрив відчутно не зменшується.

Також треба відзначити, що великий вплив на безпеку України мали й мають її відносини з Росією. В цих відносинах, на протязі років незалежності, відмічалися тенденції то до поглиблення нестабільності, то навпаки, до покращення взаємовигідних стосунків. Такий нестабільний стан як ми вже відмічали, пов'язаний з чіткою невизначеністю України тобто в якому напрямку їй просуватись далі – чи у напрямку інтеграції з Росією, чи інтеграції з Євросоюзом.

Наступний, не менш важливий чинник, який впливає на геополітику держави є наявна розмежованість ідеї інтеграції поміж східними та південними регіонами, а також західними районами бувшої Галіції. Де перші виступають за тісну економічну інтеграцію з Росією, другі – з Європою. Теж саме можна спостерігати і в Криму, де переважно проживає російськомовне населення, яке вболіває про подвійне громадянство, а кримські татари, що повертаються в Крим, із інших місць примусового проживання, пропонують автономію на своїй історичній батьківщині. Все це є дестабілізуючими чинниками, що також опосередковано впливає на зростання злочинності, а це безпосереднім чином впливає на безпеку суспільства.

В сучасному світі національний фактор складає об'єктивні підстави не тільки для міжнародних відносин, але і для відносин безпосередньо в самому суспільстві тієї чи іншої держави. Тому для розбудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави владі необхідно розробити теоретико-правові напрямки по вивченню національних питань, що допоможе прийняти і впровадити необхідні заходи по закріпленню внутрішньої стабільності, а це сприятиме зменшенню злочинності і стабілізації в суспільстві.

Другий і не менш важливий аспект, який безпосередньо впливає на геополітику та економіку України – це енергетика. Розвиток економіки України залежить від спожитих енергоресурсів. На сьогодні, маючи застарілі та енергоємні технології, економічний сектор (важка промисловість, хімічна і машинобудівна промисловість) споживає найбільше в Європі і майже в світі енергоресурсів, а це призводить до того, що 55% від загального обсягу первинних енергоресурсів держава імпортує. Основу

ресурсної бази енергетики держави складають традиційні види палива – вугілля, природний газ та нафта.

Вугілля є єдиним енергетичним ресурсом, який має Україна в обсягах, достатніх для покриття власних потреб в цьому виді палива. Але внаслідок вище зазначених обставин видобуток вугілля постійно зменшується з 164.8 млн. т. у 1990 р. до майже 55 млн. т. у 2005 р. Потреби України в природному газі можуть в значній мірі бути задоволені за рахунок збільшення власного видобутку. Програмою “Нафта та газ України до 2010 р.” передбачається збільшення видобутку до 35–40 млрд. м³/рік. Зараз на рік видобувається біля 18 млрд. м³.

Потреби України в нафті фахівцями оцінюються у 35-40 млн. т./рік, а видобувається трохи більше ніж 4 млн. т. Сподівань на суттєве збільшення власного видобутку, без вкладання значних коштів у розвідку родовищ, практично немає.

Але разом з тим розрахунки експертів показують, що забезпеченість України власними первинними природно енергетичними ресурсами (ПЕР) до 2015 р. значно не погіршиться і буде знаходитись на рівні 43–47% [315, с. 17-18, 50-51; 301; 316, с. 47-52].

Враховуючи існуючі обставини, а також зробивши аналіз досліджень фахівців, в даній сфері народного господарства, тенденцій розвитку зарубіжних держав та тенденцій законодавчого регулювання основних напрямків державної діяльності по забезпеченню енергетичної безпеки України можна прийти до висновку, що в найближчі роки пріоритетними діями в галузі забезпечення енергетичної безпеки України повинні бути:

1. Зменшення обсягів імпорту паливних ресурсів при безумовному забезпеченні потреб в них економіки та соціальної сфери в необхідних обсягах.

2. Економічно доцільне (виправдане) збільшення обсягів власного видобутку паливних ресурсів.

3. Підвищення рівня ефективності використання ПЕР у всіх галузях економіки та в соціальній сфері країни.

4. Диверсифікація джерел надходження паливних ресурсів в країну по імпорту.

5. Розробка техніко-економічних основ та конкретних механізмів державного регулювання економічної та господарської діяльності енергетичних галузей та підприємств що є природними монополіями [315, с. 51].

6. Розробка альтернативних джерел енергії (біопаливо).

Як позитивний крок у цьому напрямку, слід відзначити, що Україна, використовуючи своє геополітичне становище, в останні роки взяла курс на більшу співпрацю з Європейським Союзом і намагається увійти у єдиний економічний простір (ЄСП), але поряд з цим Росія є і залишається стратегічним партнером України, співпраця з якою повинна ґрунтуватися на взаємовигідних і рівноправних засадах.

Екологічний фактор.

Наступний суттєвий фактор сьогодення – це небезпека, пов'язана з погіршенням екології, яка більш ніж наведені вище загрози, може в повному обсязі слугувати прикладом змін нашого уявлення про національну безпеку. Ще зовсім “недавнє” погіршення екології не розглядалося в якості суттєвої загрози національній безпеці. Якщо, наприклад, в південних регіонах України, де гостро не вистачало питної води, це була проблема виснаження природних ресурсів, то сьогодні ця проблема сприймається вже зовсім інакше і пов'язується з глобалізаційними процесами.

Здорове середовище мешкання людини сьогодні розглядається в якості надзвичайної національної цінності. Але ця цінність знаходиться під загрозою в результаті транскордонних забруднень, наприклад, розлив мазуту після шторму з Російського пароплаву біля острова Тузла, наприкінці 2007 р. В майбутньому ці розбіжності можуть набути ще більшу гостроту: екологічні питання ще більше призведуть до росту напруги та посилення протиріч між державами і по суперечливим спірним питанням. Це, наприклад, викиди в повітря шкідливих відходів від виробництва. В Європі і зокрема Україні ратифікували цю міжнародну угоду і зменшили викиди, а США не погодились з цим і не ратифікували угоду відстоюючи інтереси великих корпорацій.

Екологічна безпека як явище є однією із загальної сукупності факторів, що формують систему національної безпеки держави [374]. А екологічна безпека України, в своїй основі, ґрунтується на концепції всеохоплюючої системи міжнародної (глобальної) безпеки [646, с. 7-8, 137; 379, с. 43-49; 373, с. 7-13].

Після проголошення України як незалежної держави, для здійснення і підтримання необхідного рівня безпеки, почала створюватись і плідно розвивається система правових норм, яка регулює відносини у сфері екологічної безпеки. Так ще в Декларації про державний суверенітет України (1990р.) цьому питанню було присвячено розділ “Екологічна безпека”, де зокрема, зазначено, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молоде покоління, а також має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій й інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці [3]. Такий підхід відповідає принципу, згідно з яким право громадянин на екологічну безпеку тісно пов'язане з забезпеченням здоров'я і життя людини, які, як і сама людина, її честь, гідність, недоторканість та безпека, визначені державою найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Також потрібно підкреслити, що законодавець вперше у законі “Про міліцію” зафіксував, що: “на міліцію покладається обов'язок забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів” [51]. Ця позиція також узгоджується з законом “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 р., де зазначено: “охорона довкілля, раціональне використання

природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід’ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України” [59].

Як свідчить наше дослідження, науковці по-різному підходять до визначення поняття “екологічна безпека”. Проаналізувавши їх, ми дійшли до висновку, що їх можна об’єднати в три окремі групи.

До першої, відносяться науковці, які вкладають в її зміст “сукупність вимірів”, які сприяють запобіганню погіршення екологічної обстановки, небезпечної для здоров’я і життя людини, навколишнього природного середовища і режиму використання природних ресурсів [379, с. 48; 167, с. 34; 166]. Друга група вчених вважають екологічну безпеку “процесом захищеності інтересів особи, суспільства, держави і природи” від реальних і потенціальних загроз, породжуваних антропогенним, техногенним або природним впливом на навколишнє природне середовище [623, с. 46-47; 194, с. 48]. До третьої групи дослідників належать автори, які під екологічною безпекою розуміють “стійкий стан природного середовища”, що оточує людину, який забезпечує відсутність небезпеки заподіяння незапланованої шкоди життю і здоров’ю людей, екосистемам відповідно до умов допустимого ризику, пов’язаного з застосуванням різних технологій [240, с. 18; 539, с. 637; 461, с. 43-44].

Як бачимо серед вчених, що займаються даною проблемою є різні точки зору з приводу досліджуваного поняття, які ми вже означили, а також є розбіжності у єдиному розумінні об’єкта правопорушень, що стосуються злочинів проти довкілля але наш аналіз, виходячи з предмету нашого дослідження, зосереджується на врахуванні взаємодії (впливу) екологічної безпеки з національною безпекою і як перша впливає на міжнародну (глобальну) безпеку.

Для цього поняттю “екологічна безпека” необхідно надати соціально-правовий зміст, включивши у визначення суттєві ознаки, проаналізувавши які можна сформулювати дефініцію даного явища. З нашої точки зору це:

1. Екологічна безпека є складовим елементом як національної, так і внутрішньої безпеки, яка відповідає життєво важливим інтересам людини, суспільства і держави.

2. Об’єктами екологічної безпеки, так як і внутрішньої, є людина, її життя, здоров’я з правом на придатне для життя навколишнє природне середовище; суспільство з його духовними, морально-етнічними, інтелектуальними, матеріальними цінностями, які залежать від навколишнього природного середовища; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність та недоторканість; небезпека техногенного, у тому числі ядерного, біологічного тероризму тощо.

3. Екологічна безпека як складова національної і внутрішньої безпеки є певним станом навколишнього природного середовища придатним для нормального проживання. А це передбачає: а) захист життя і здоров’я

людини (суспільства) від наслідків антропогенного порушення та техногенної діяльності; негативних ситуацій техногенного та природного характеру; б) захист природних екосистем від будь-якого впливу, який може безпосередньо або побічно негативно позначитись на житті, здоров'ї та умовах проживання людей [194, с. 48].

4. Наявність загроз, з боку всіляких факторів, та умов які впливають на безпеку життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави. Тому існування і розвиток загроз безпеці приводить до висновку про необхідність комплексно-системного підходу до вирішення всієї сукупності питань безпеки на будь-якому рівні: глобальному, державному, регіональному, локальному, окреме підприємство або людина.

5. Необхідність наукового прогнозування впливу існуючих та можливих розроблюваних технологій (ядерної, біологічної тощо), як на темпи науково-технічного прогресу, так і на аналіз його наслідків для навколишнього природного середовища в майбутньому.

6. Екологічна безпека від появи і наявності загроз забезпечується проведенням економіко-політичних, науково-технічних, соціально-правових, організаційно-превентивних, регулятивно-стимулюючих та інших заходів, які спрямовані на локалізацію та попередження загроз безпеці [105; 25; 107].

Таким чином на підставі аналізу вище викладеного ми вважаємо, що **екологічна безпека як складова національної і внутрішньої безпеки** є станом захищеності людини, суспільства, держави від загроз з боку небезпечних природних об'єктів забруднених внаслідок аварії, катастроф, господарської, військової чи наукової (генно-біотехнічної) діяльності, природних явищ, небезпек техногенного (в тому числі ядерного та біологічного тероризму) і природного характеру.

В державах Європи та інших країнах світу деякі екологічні проблеми призводять не тільки до виникнення напруги, але і до ситуації близьких до конфліктної. Це, в першу чергу, пов'язано з проблемою спільного використання водних ресурсів, утилізації небезпечних відходів, виробництва ядерної енергії. Тому в питаннях національної безпеки, необхідно розраховувати не тільки на добру волю держав сусідів, але і на свою здібність правовими заходами відстоювати свої спільні інтереси і спрямовувати дії інших держав по унеможливленню рахуватися з собою, а сприймати і визнавати українські національні інтереси. Чинний Кримінальний кодекс України також передбачив у розділі VIII кримінальну відповідальність за злочини проти довкілля.

Міграційний фактор.

Ще одним із сучасних факторів глобалізаційних процесів у світі, які суттєво впливають на національну і, зокрема, внутрішню безпеку, є масова міграція. Україна відчула на собі цю проблему коли до Криму почали повертатися кримські татари, примусово вивезені з України в 50-ті роки ХХ століття. Також іде проникнення на територію України Афганських біженців, представників В'єтнаму, Лаосу, Індії. Потік мігрантів охоплює

майже всі регіони держави, поширюється неконтрольований міграційний процес і, поки що, досить тяжко спрогнозувати його подальший вплив на національну безпеку.

Такий стан міграції, з одного боку, фактично компенсує еміграційний відтік населення із західних і східних економічних регіонів, а з іншого боку, іде приховане заселення української території населенням інших держав, що може призвести до суттєвих демографічних змін в деяких регіонах України, зокрема в Автономній Республіці Крим.

Вивченням кримінальних справ які пов'язані з незаконною міграційною діяльністю, за останні 15 років, дають підстави стверджувати, що в Україні активізується діяльність організованої злочинності яка спеціалізується насамперед на створенні транснаціональної розгалуженої мережі управління нелегальними іміграційними потоками.

Аналізуючи сучасний стан міграційних процесів в Україні та світовий досвід з цієї проблеми можна констатувати, що це може призвести до:

- формування на певній території анклавів з переважною більшістю етнічних іммігрантів; поступове втручання держави (звідки емігрує населення) у внутрішні справи держави, з метою захисту прав і інтересів своїх співвітчизників;
- в разі погіршення соціального розвитку держави, в місцях проживання іммігрантів, серед корінного населення збільшиться кількість безробітних; зменшиться середня заробітна плата; впадуть доходи населення; показники здоров'я і освіти; характеристики екологічного стану; демографічні показники та інше [551, с. 137];
- збільшення конфліктів на міжетнічних відносинах;
- збільшення конфліктів на міжрелігійних відносинах;
- збільшення злочинних проявів.

Тероризм і транснаціональна організована злочинність.

В умовах інтенсивної глобалізації принципово нових ознак набуває тероризм. Індивідуальний чи груповий тероризм мало вже кого вражає. Останнє десятиліття пов'язано із зростанням нового виду агресії – транснаціональної організованої злочинності та міжнародного тероризму. Як відмічають В. Крутов, В. Картавцев, А. Бутейко, А. Гуцал та інші дослідники, останній намагається перенести цю загрозу всередину держави.

Інтеграція України у міжнародне співтовариство та процеси глобалізації ще більше посилюють вплив транснаціональної злочинності та міжнародного тероризму на ситуацію в державі і її положення в світі. На підставі аналізу наукових праць можна зробити висновки, що до умов криміналізації даних процесів відносяться:

- прискорення інтеграції України у Європейський і світовий ринок товарів та послуг;
- підключення нашої держави до міжнародної фінансової, банківської систем, світових систем комунікацій;

- різке збільшення масштабів еміграції з України та імміграції в Україну, поява багатонаціональних міст-мегаполісів;
- “прозорість” кордонів з сусідніми державами;
- зростання кількості організованої злочинності всередині держави;
- послаблення ефективності діяльності правоохоронних органів України у боротьбі із злочинністю та її організованою складовою [411, с. 6-8; 218, с. 11-12; 368, с. 16-18; 277, с. 18-20].

Зазначені фактори здійснюють великий вплив на формування нових тенденцій в розвитку злочинності, закріплення її зв'язків з транснаціональними кримінальними корпораціями, формування регіональних кримінальних та світового кримінального ринку. В сучасних умовах світової економічної співпраці різних країн великі злочинні організації були в змозі досить успішно вмонтуватися в інтеграційні та глобалізаційні процеси і використати це в своїх кримінальних цілях.

Підтвердженням цьому є факт незаконної, по суті, безкоштовної передачі під виглядом реструктуризації комерційній структурі у Криму майна державного підприємства “Бахчисарайський винний завод” вартістю понад 13 млн. грн. (біля 2.5 млн. доларів США). Також непоодинокі факти криміналізації зовнішньоекономічної діяльності. Характерним способом злочинності в цій сфері є мільйонні заборгованості за зовнішньоекономічними операціями внаслідок взаєморозрахунків між фіктивними українськими і іноземними фірмами [580, с. 163-164].

Поряд з цим не менш небезпечним явищем на сьогодні є тероризм, який є серйозною загрозою не тільки для окремих держав і урядів, але і для регіональної і глобальної безпеки світу в цілому.

Тероризм, як явище, розповсюдилось в період коли суспільство увійшло у процес тотальних глобальних змін. Такими змінами або основними зовнішніми факторами, які впливають на безпеку суспільства, можна назвати: а) змінюваність міжнародної економіки (транснаціональні корпорації, групи); б) стан світової соціальної сфери; в) виникнення нових держав і в зв'язку з цим загальний цивілізаційний рівень розвитку прилеглих держав; г) формування і перегрупування міжнародних транспортних комунікацій; д) розвиненість інститутів міжнародної і регіональної безпеки; е) розвиненість і співпраця з різними конфесіями на міжнародному рівні і в конкретному регіоні; ж) рівень і направленість діяльності організацій по попередженню екологічної безпеки ядерних об'єктів і надійний радіаційний захист населення та довкілля, а також природно-кліматичних катастроф; з) рівень співпраці у науково-технічній сфері; і) створення і розвиток міжнародної інформаційної системи; к) наявність і спрямованість діяльності воєнно-політичних організацій.

Ці зовнішні фактори можуть виступати одними з ключових детермінантів, які об'єктивно впливають на особу, суспільні відносини, розвиток державних інститутів. І для людини, суспільства, держави це може бути, з одного боку, позитивним фактором, що проявляється у формуванні

нових безпечних взаємовідносин, а з іншого – глибокою кризою в суспільстві. І в першу чергу – кризи ідеології, яка призведе до кризи державно-правової системи. У такому суспільстві (світовому співтоваристві) неминуче виникають різні опозиційні групи – політичні, соціальні, національні, релігійні, які ставлять під сумнів законність тієї або іншої існуючої влади, системи управління в державі, а також об’єктивний характер домінуючих тенденцій функціонування світового співтовариства. А екстремістська, за своєю суттю організація деяких з таких груп, призводять до того, що якщо немає змоги домогтися своїх цілей легітимними засобами, вона починає сповідувати теорію та застосовувати практику терору як одного з найдієвіших, на її погляд, знарядь досягнення бажаної мети. Причому потрібно зазначити, що моральним виправданням терору для таких організацій слугує високе ідеологічне обґрунтування останнього (поза такої високої “Ідеї” терор це просто геноцид, політичний вандалізм).

3.2. Внутрішні фактори впливу на безпеку суспільства

XX століття у світі визначається як століття значних економіко-інформаційних новацій. На значні зміни в розвитку суспільств, держав, в історичному контексті, не останню роль відіграли ідеї: “індустріального суспільства” [679, с. 29], батьком цього терміну вважають Ю. Хаяші, професора Токійського технологічного інституту; “постіндустріального суспільства” – ця ідея належить американському соціологу Д. Белл, яку він висловив у книзі “Настання постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозу” (1973 р.) [670] та “постекономічне суспільство”, основоположниками вважають Г. Каном і Д. Белл, початок 70-х років. Такі новації не могло не вплинути на трансформацію українського суспільства в нову економічну, політичну і соціальну якість. Нові пріоритети держави були закріплені в Конституції України (1996 р.) після чого Україна почала розробляти новітню державну політику, націлену на ринкові відносини в економіці. Але це, у сукупності із розпадом СРСР, спричинило втрати економічних зв’язків і ринків збуту, що призвело до значних проблем у суспільстві і державі в цілому.

Беручи це за основу до внутрішніх факторів впливу на безпеку суспільства на нашу думку, треба віднести: географічне розташування та демографічний стан, стан економіки, охорона здоров’я, соціо-психологічні фактори, міжконфесійні відносини в суспільстві, етнополітичний чинник, інформаційна сфера. Від позитивного їх вирішення та вмілого регулювання з боку держави і суспільства залежить внутрішня стабільність і безпека людини, суспільства, держави.

Вплив географічного розташування України на демографічний стан в державі.

Перш за все треба відзначити, що географічне розташування України в центрі Європи суттєво вплинуло на народження, становлення та розвиток української нації – як нації європейської. Разом з тим постійне намагання держав сусідів заволодіти землями України, для свого збагачення, (про що йшлося в Розділі II) змушувало народ шукати більш спокійного життя за історичними межами етнічної території України, що призвело до значного скорочення населення.

Мінливість демографічного стану суттєво впливає як на розселення так і на вікову структуру населення.

На підставі аналізу наукових джерел та статистичних даних ми спробуємо дослідити як демографічний стан впливав на розвиток національності та стабілізації національної безпеки.

Як свідчить історичний досвід, українська еміграція мала два вектори – східний і західний. Східний вектор діаспори (народжувався в основному у Полтавській, Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій областях) і характерний переселенням українців у XVIII-XIX ст. у найближчі райони Російської імперії – у Поволжя та на Північний Кавказ. У середині XIX ст., за дослідженнями В. Трощинського, О. Швачки, А. Попок, українське населення у Нижньому Поволжі подвоїлося і досягло майже 400 тис. та 1.3 млн. на Кавказі. Понад 100 тис. українців оселилися в Казахстані та Середній Азії [605].

В кінці XIX ст. була породжена нова хвиля еміграції з України, яка спричинена тотальною бідністю українського селянства, бо переважна частина земель знаходилась в поміщицькому володінні. Селяни переселялися на вільні землі Алтаю, Сибіру, Далекого Сходу. Цьому масовому явищу всіляко сприяв Російський уряд Столипіна. За дослідженнями істориків С. Брук і В. Кабузан за 1897–1916 рр. з України виїхало 912.8 тис. осіб, а це, за їх ствердженнями, до 76% усіх переселенців в Росії того періоду [216].

Підтверджує ці дослідження, з більш ретельним аналізом, Н. Полонська-Василенко яка доводить, що між 1896 і 1990 рр. після спорудження Транссибірської залізниці, на схід СРСР переселилося близько 1.5 млн. українців. А починаючи з 1906 р. цей потік весь час збільшується (Див. табл. 1) [526, с. 427-428].

Таблиця 1.

Рух переселенців з України на початку XIX ст.

Роки	Рух переселенців і ходаків обох статей (у тис. душ)	З того числа повернулося переселенців обох статей (у тис. душ)	Оселилося переселенців чоловічої статі (у тис. душ)
1900	219.3	33.8	39.6
1905	44.0	3.8	27.0
1906	216.7	6.1	44.8
1907	577.0	27.2	207.9
1908	758.8	37.9	245.2
1909	707.5	82.3	245.3
1910	353.0	114.9	232.5
1911	326.1	117.0	181.5
1912	259.6	57.3	156.5
1913	327.9	42.9	—
1914	241.8	27.6	—

На рубежі 1914 р. на Далекому Сході проживало біля 2 млн. етнічних українців. Цей край був названий “Зеленим клином” в якому населені пункти були названі нетиповими для Східної Азії назвами: Українка, Чернігівка, Ромни, Новокиївський Івал тощо.

В той же час росіян, які бажали оселитися на Сході в пошуках вільних земель було вдвоє менше, ніж українців. Російські селяни надавали перевагу міграції до міст, де ставали пролетарями та їхали працювати на підприємства України. За дослідженнями В. Покшишевського у праці “География населения СССР” за XIX ст. і до 1917 р. міграційний потік росіян у степові губернії України та на Північний Кавказ склав більше 8 млн. осіб.

Аналіз статистичних даних останнього періоду XX ст. свідчить, що кількість емігрантів з України невпинно зростає. Так в СРСР у 1979 році поза межами України проживало 13.8% етнічних українців країни, а в 1989 – вже 15.4%. За переписом 1989 року в Росії проживало 4.4 млн. українців, в Казахстані – 890 тис., в Молдові – 600 тис.

Західний же вектор еміграції української громади, за дослідженнями українського вченого В. Діяка, до початку XXI ст. мав 4 хвили [300, с. 62-69]. Перший, пов’язаний з кінцем XIX ст. і до 20-х років XX ст. Характерною його ознакою є переважна бідність населення і пошук кращої долі на чужині. Як відмічають в своєму дослідженні В. Євнух і О. Ковальчук в цей період емігрували 256,1 тис. осіб до США, 135 тис. до Канади, 47,3 тис. до Бразилії, 15 тис. до Аргентини [317].

Друга хвиля еміграції, згідно “Енциклопедії українознавства”, припадає на 30-ті роки ХХ ст. Коли з політичних причин емігрували до США і Канади високоосвічені діячі культури, науки. Серед них такі вчені як Ю. Вернадський, Ю. Кістяківський, О. Грановський, В. і С. Тимошенки. За матеріалами слухань у Верховній Раді України на тему “Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної трудової міграції” – (17 листопада 2004 р.) видно, що із Західної України тільки за три роки з 1939 по 1941 рр. було депортовано ще 550 тис. осіб.

Третя хвиля депортації пов’язана також з політичних міркувань. Як стверджує дослідниця О. Малиновська, з Національного інституту проблем міжнародної безпеки, не менше 200 тис. осіб визнали депортації у 50-ті роки ХХ ст. за обвинуваченням у зв’язках із українським національно-визвольним підпіллям [299, с. 178].

Внаслідок таких хвиль еміграції чисельність українців, які опинилися за межами етнічної території становить до 20 млн. – третина всього українського етносу.

Четверта хвиля еміграції почалася з 1990-х років. І цього разу вона знов була спричинена соціально-економічними мотивами, безробіттям і як наслідок тотальною бідністю населення та зменшенням тривалості життя. За статистичними даними кількість українців з 1990 р. по 2008 р. скоротилося з 52 млн. до 46 млн. 200 тис.

У зв’язку з відсутністю можливостей економічно себе реалізувати, мільйони українських громадян виїжджають на роботу за кордон. За даними МВС України виїзд громадян у 1987 р. становив не більше 85 тис. на рік, а вже у 1992 р. сягнув 2 млн. Тільки за офіційними даними, за 1995–2005 рр. з України емігрувало біля 3 млн. осіб, а за експертною оцінкою директора Інституту трансформації суспільства О. Соскіна кількість громадян України, що тимчасово працюють за межами, становить 5 млн. осіб. Сотні тисяч українців, більшість з яких з вищою освітою, працюють в Іспанії, Італії, Туреччині, Португалії, причому у виснажливих умовах, за мізерні кошти [565, с. 24-25]. За оцінками аналітиків так званий “відплив мізків” обходиться Україні в 40-90 млн. грн. на рік. Тільки фахівців з програмування, з нашої держави, щороку виїжджає від 2.6 до 6 тис. осіб. Втрати держбюджету на підготовку одного такого фахівця перевищують 10 тис. грн. [227]. Даний факт свідчить про те, що молоді, обдаровані фахівці, вчені з різних галузей науки намагаються виїхати в ті країни, де їх знання потрібні і де за них пристойно платять. В Україні же здебільшого залишається науковий потенціал який без певних наукових амбіцій, і який без відповідних фінансових інвестицій не спроможний зробити відповідні “пропозиції” в науці.

На підставі вище наведеного нашого дослідження можна відмітити, що ті соціальні, економічні, правові труднощі з якими зіткнулись окремі групи населення у процесі проживання, діяльності та інтеграції в регіональні господарства та система вимушеного переселення в інші регіони чи

держави, стали докорінними причинами еміграції та примусового переміщення етнічного населення України. Такий еміграційний процес неминуче негативно впливає на соціальні, політичні, економі та правові реформи що проводить держава і стають криміногенним фактором як для внутрішньої національної безпеки так і міжнародного співтовариства.

Також на криміногенну ситуацію в державі впливає і та обставина, що після розпаду СРСР в Україні залишилась велика кількість іноземців: студентів, спеціалістів, нелегалів які не бажали виїхати на батьківщину і перейшли на нелегальне становище. На початок 1992 р. за даними Міністерства у справах національностей, міграції і культів на території України залишилося 670 студентів, 1600 спеціалістів, 3900 нелегальних мігрантів [637, с. 136]. І цей показник із року в рік збільшується. Так вже на 1996 р. він становив 465.5 тис. осіб більш як із 150 країн світу. Один тільки Київ офіційно реєструє біля 170 тис. іноземних громадян, які чи залишаються працювати в Україні, чи мігрують в інші країни, здебільшого західні [579, с. 7]. Таким чином Україна стала перехрестям міжнародних міграційних потоків. Для свого існування, проживання і подальшої міграції, вже з території України, іноземці починають скоювати правопорушення тим самим поглиблюючи криміногенну ситуацію в Україні. Так за даними МВС України, тільки у 1996 р. іноземцями скоєно понад 80 тис. правопорушень, це зокрема: контрабанда, торгівля наркотичними засобами, організація нелегального проїзду чи перебування в країні тощо. За даними Державного комітету в справах охорони державного кордону України, серед іноземних мігрантів затриманих як порушники кордону у період з 1991–1995 рр. були представники 128 країн світу. Серед них чоловіки становлять 93%. Як відмічають в своєму дослідженні О. Джужа і А. Мозоль ці люди мало освічені і не мають фахової професійної підготовки, 77% з числа затриманих – безробітні та особи без певних занять [291, с. 40]. Ця тенденція залишилась і по нині. Такі масштаби іноземної міграції, серед яких на першому місці громадяни Йорданії, Індії, В'єтнаму, Афганістану, Китаю, Шрі-Ланки тощо не тільки сприяють зростанню злочинності, а й поширенню підпільного ринку праці, проституції, контрабанди, поширенню невідомих ще в Україні хвороб.

Можна погодитись з О. Джужою та А. Мозоль які вважають, що одними з причин нелегальної і транзитної міграції через Україну є: а) соціальні катаклізми; б) низький рівень життя; в) розпад СРСР і пов'язані з цим загострення міжнаціональних відносин; г) етнічні війни, в результаті яких частина громадян залишила місця проживання; д) ліберальне законодавство, прозорість кордонів, що зручно для нелегальної міграції, у тому числі і транзитної; е) розширення комерційної діяльності; ж) нові зовнішньоекономічні відносини в результаті яких певна кількість працівників іноземних виробничих структур тривалий час перебуває на території України [291, с. 41]. Але, на нашу точку зору, ці причини в основному були пріоритетними в період розпаду СРСР і становлення

співдружності незалежних держав (СНД) 1991–1996 рр. Починаючи з 1996 р., прийняттям нової Конституції України, перших кроків до євроатлантичної співдружності, співпраця і в подальшому входження в Європейське співтовариство, НАТО – причини нелегальної міграції в Україну і транзитної міграції через Україну та в інші країни світу дещо доповнюються і змінюються. На нашу думку це:

- розвиток громадянського суспільства в Україні, його демократичних інститутів;
- поступове зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки;
- націленість держави на поступове зростання рівня життя і добробуту населення;
- пріоритетність політики України інтегруватися в європейський політичний, економічний, правовий простір та в європейський безпековий простір.

Економічний фактор.

Економічний розвиток держави є тим складним та взаємообумовлюючим внутрішньополітичним фактором, який безпосередньо впливає на планування суб'єктами забезпечення національної безпеки необхідних заходів по запобіганню загроз, що можуть вплинути на внутрішню безпеку суспільства.

В цій групі факторів, слід, перш за все, відмітити взаємозалежність ступеня економічного розвитку з рівнем політичної стабільності в державі. Ступінь економічного розвитку, її підйом чи спад, є тим каталізатором який здійснює безпосередній вплив на стан безпеки. Тобто будь-які економічні відносини, їх протиріччя чи економічна нестабільність зумовлюють злочинність та впливають на безпеку суспільства, а ринкові відносини від самого початку обтяжені підвищеною криміногенністю.

Якщо розуміти національну безпеку як захищеність суспільних відносин, які забезпечують прогресивний розвиток суспільства в конкретних історичних та природних умовах, від небезпек, витоком виникнення яких є внутрішні і зовнішні протиріччя, то економічний фактор як один із її видів, являє собою захищеність відносин в економіці. В свою чергу захищеність відносин в економіці, визначає рівень благополуччя суспільства, а також основи формування обороноздатності держави. Інакше кажучи, економічний фактор як важлива складова національної безпеки, в якому науково-технічний прогрес є основою економічного розвитку, здійснює визначальний вплив на техніко-економічну невразливість і незалежність держави (економічне відставання є основою залежності від інших держав, яке може призвести до втрати економічної незалежності, а в остаточному підсумку – незалежності політичної).

Дослідження праць вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі економічної безпеки свідчить, що є декілька точок зору щодо визначення економічної безпеки держави (далі ЕБД). До першої, належать вчені, які схильні вважати економічну безпеку як вузько службову, інструментальну роль, яка відводиться суб'єктам її забезпечення. Мається на увазі діяльність державних органів по усуненню чи нейтралізації загроз, які можуть вплинути на національно-державні інтереси, не допустити переходу кордонних параметрів безпечного існування за небезпечний рубіж – захистити державу від соціально-політичного вибуху. Цієї точки зору дотримуються вітчизняні вчені В. Геєць, О. Лепіхов, С. Кузнецов, Є. Петрова та їх російські колеги С. Ликшин, А. Свиначенко, А. Архіпов, А. Городецький, Б. Михайлов та інші [386; 428, с. 80-81; 515; 452; 178].

Другої точки зору дотримуються вчені К. Іпполітов, В. Мазуренко і В. Савін, які вважають, що під економічною безпекою треба розуміти “надійну і безпечну, завдяки всім необхідним засобам держави, захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки, від внутрішніх та зовнішніх збитків”. У своїх працях вони наголошують на необхідності всілякими засобами захищати і розвивати економічний потенціал держави, який сприятиме підвищенню добробуту всіх членів суспільства і забезпечить основи обороноздатності країни [340; 550, с. 14-16; 556, с. 574].

Третя точка зору в своїй основі, так би мовити, об'єднала дві попередні. Її прибічники Л. Абалкін, І. Бінько, Я. Жаліло, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Предборський, В. Шлемко вважають, що економічна безпека держави – це наявний комплекс умов та факторів, які забезпечать стабільний розвиток національної економіки її поновлення та самовдосконалення для задоволення економічних інтересів особи, суспільства та держави [645; 321; 507; 158].

Четверту дефініцію поняття “економічна безпека” дають автори монографічного дослідження “Экономическая безопасность и инновационная политика (страна, регион, фирма)” за загальною рекцією Е. Олейнікова. На їх точку зору економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, але й повсякчасна готовність та здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності [653, с. 12].

З нашої точки зору визначення ЕБД більш ґрунтовно і повно дано прибічниками третьої точки зору, до якої ми і схиляємося.

На сьогодні Україна проголосила концепцію “відкритості” національної економіки для співпраці з зарубіжними партнерами. Як масштабний, динамічний і певним чином структурований процес інтернаціоналізації, на мікрорівні, він проявляється в інтенсифікації залучення фірм до міжнародних операцій, а на макрорівні – у розширенні та поглибленні світогосподарських зв'язків завдяки підвищенню міжнародної мобільності.

З огляду на національну економіку важливо вирізняти внутрішні прояви процесу інтернаціоналізації (імпорт товарів, послуг, капіталів, трудова еміграція): у світогосподарському контексті – екстернальні шляхи розвитку (у традиційній структурі факторних і товарних ринків); та інтернальні (у структурі внутрішньо корпоративних міжнародних ринків).

З огляду на це не можливо не бачити, що хоча в державі є певні позитивні зміни, які здійснюються за останні 16 років (перш за все у галузі політичної демократії), в цілому економічний стан України значно погіршився. Як один із негативних факторів цього може слугувати той аспект, що за оцінками зарубіжних експертів рівень відкритості української економіки є порівняно невисоким: відповідний рейтинг зроблений The Heritage Foundation I “Wall Street Journal” у 1998 р. засвідчив, що із 161 країни Україна на 124 місці; а у 1999 р. експертами Світового банку економіка України взагалі оцінювалась як “закрита”. Питанню про причини кризового стану економіки України присвячено багато ґрунтовних та всебічних досліджень [588; 308]. У зв’язку з цим, в монографії ми лише окреслимо економічний фактор як важливу частину внутрішніх причин що впливають на безпеку. При цьому зауважимо що існує пряма залежність між принциповими змінами в економічній політиці держави, компетенцією суб’єктів забезпечуючих національну безпеку і тими засобами якими вони впливають на попередження злочинних проявів в даній сфері. Закріплення в Конституції України (ст. 41) трьох форм власності: державної, комунальної і приватної призвело до змінення ролі держави в економічних відносинах між різними суб’єктами. Виходячи з цього, економічну безпеку, як загальну дефініцію, можна розділити на три рівні: міжнародну (глобальна і регіональна), національну (внутрішньодержавну – регіональну, галузеву), приватну (юридичні чи фізичні особи). Основуючись на Конституції, можна зазначити, що чинним законодавством задекларовано за суб’єктами здійснення права власності: а) право власності українського народу; б) право державної власності; в) право комунальної власності; г) право приватної власності, у т.ч. право спільної власності подружжя, членів сім’ї, осіб, що ведуть селянське (фермерське) господарство.

В умовах розвитку ринкових відносин (основою яких, прибуток став основним мотивом економічної діяльності), в якісно новій площині, постала проблема економічної безпеки держави, і в тому числі, механізму її забезпечення. І тепер в першу чергу, на законодавчому рівні потрібно дати відповіді на такі важливі питання: а) що захищати в економіці; б) хто це має робити; в) якими методами захищати; г) яке місце державних і громадських органів в забезпеченні економічної безпеки. Економічна безпека тісно пов’язана з різноманітними чинниками економічної системи і взаємообумовлена із світовою економікою, в зв’язку з чим, держави з більшим чи меншим ступенем розвитку ринкової економіки забезпечуючи свою економічну безпеку повинні враховувати як внутрішні так і зовнішні загрози. Проаналізувавши їх можна стверджувати, що загрози можуть бути:

стихійними, пов'язаними з циклічністю вільного ринку; спланованими; тимчасовими; постійними; локальними (які зачіпають окремі галузі); регіональними (в рамках окремого регіону) чи міжнародними. Загрози можуть бути спричинені: інфляцією; незаконним використанням ресурсів; станом безробіття; екології; економічної злочинності (вітчизняної чи міжнародної) тощо.

Також потрібно відмітити, що економічний фактор національної безпеки досить вразливий і з боку безпосередньої підривної діяльності зарубіжних спецслужб, які намагаються нанести Україні прямий економічний збиток та послабити її військово-економічний потенціал. Це проявляється, зокрема, в намаганнях не допустити продаж нашої державі передової технології і тим самим закріпити наше відставання в найбільш перспективних галузях науки та виробництва, а також проштовхуванні на український ринок застарілих технологій. А це призводить до того, що ряд галузей вітчизняної промисловості та наукових напрямків залежить від іноземного капіталу. Такий стан речей говорить про те, що в компетенції суб'єктів, які забезпечують національну безпеку повинно знайти своє місце такий напрямок діяльності, як отримання інформації про загрози для України в економічній, оборонній, науково-технічній галузях та забезпечення нею високопосадових органів державної влади для прийняття відповідних, своєчасних і адекватних рішень.

Слід зазначити, що Кримінальний Кодекс України (ККУ) 2001 р. має 51 статтю, де передбачена відповідальність за злочин у сфері економічних відносин. Це зокрема розділи VI та VII КК України “злочини проти власності” і “злочини у сфері господарської діяльності”, а також норми статей які передбачають відповідальність за контрабанду (ст.201), зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203), незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст.204), фіктивне підприємництво (ст. 205), легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ст. 209), ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212), порушення антимонопольного законодавства (ст. 230), незаконну приватизацію державного, комунального майна (ст. 233) та інші злочини. Аналізуючи всі ці злочини можна погодитись з думкою В. Тація, який відмічає, що специфічністю даного кола злочинів є ознака, яка полягає в тому, що вони значною мірою є корисливо вмотивованими та вчиняються особами, що виконують певні функції у сфері виробництва та послуг, або особами, які координують чи контролюють цю сферу діяльності [593, с. 14]. Цієї точки зору дотримуються і Російські кримінологи Е. Петров, Р. Марченко і Л. Барінова, які розглядають економічну злочинність як “сукупність корисливих злочинів, вчинених у сфері економіки особами в процесі їхньої професійної діяльності, і у зв'язку з цією діяльністю посягаючи на власність та інші інтереси споживачів, партнерів, конкурентів і

держави, а також на порядок управління економікою в різних галузях господарювання” [198, с. 12].

Більш детальний аналіз вітчизняної і зарубіжної правової і зокрема кримінологічної літератури, а також архівних кримінальних справ, пов’язаних з економічними злочинами надав нам змогу виділити наступні ознаки економічної злочинності:

1. Виражений корисливий мотив. Метою злочинів є отримання вигоди в результаті присвоєння економічних ресурсів з порушенням принципу еквівалентності. Дана ознака є обов’язковою. При цьому злочин може бути вчинено з метою одержання особистої вигоди, або вигоди, в інтересах третіх осіб чи організацій.

2. Здійснюються в процесі професійної діяльності. Ця ознака є визначальною при виробленні дефініції економічної злочинності.

3. Взаємозв’язок із договірними зобов’язаннями, які виникають у суб’єктів між собою чи з державою і які є притаманними в діяльності з виробництва, переробки, придбання, розподілу й обміну матеріальних благ, послуг.

4. Колективність жертв. Ця ознака зумовлена тим, що суб’єктом посягання злочинів є економіка в цілому, окремі її сектори, приватнопідприємницька діяльність чи окремі групи громадян.

5. Анонімність жертв. Дана ознака вказує на те, що для цих злочинів характерною є велика відстань між жертвою і злочинцем. При вчиненні економічного злочину процес віктимізації відбувається з самого початку економічних взаємостосунків і прихований від самої жертви [405, с. 67-70].

6. Наявність двох суб’єктів – юридичної особи (злочинність корпорації) і фізичної особи (злочинність по роду зайнятості), яка діє від імені і в інтересах підприємства. Юридична особа є суб’єктом злочину лише в тих країнах, де законодавством передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб (США, Франція) [287, с. 12-14].

7. Істотний збиток, заподіюваний економічним інтересам держави, окремим підприємствам і громадянам.

8. Множинний характер.

9. Перерозподіл матеріальних благ як наслідок економічних злочинів.

10. Триваючий системний характер.

Крім визначених ознак і кола злочинних посягань у сфері економічних відносин, слід відмітити, що ці злочини, за оцінками фахівців, здебільшого є латентними [534, с. 60-64]. На сьогодні, як зазначає В. Тацій, спостерігається розбіжність у відомостях про їх кількість, зокрема між загальними статистичними даними, вибірковыми науковими даними та даними судової статистики. Постає необхідність у розробці ефективної методики визначення латентної економічної злочинності, а також єдиної загальнодержавної системи обліку відповідних злочинів із урахуванням окремих видів (відповідно до норм КК України) та галузей де вони

вчиняються [593, с. 14-18], це дозволить розробити заходи по більш ефективній їх профілактиці.

Аналіз стану боротьби із економічними злочинами та криміногенної ситуації в економіці, що склалася за останні десятиліття, показує, що починаючи з 90-х років XX ст. і перші роки XXI ст., на фоні розвитку нових господарських відносин, було допущено послаблення державного контролю за економічними злочинами. В цей же період здійснювалась реструктуризація всієї правоохоронної і судової систем (часта зміна керівництва, нестабільність законодавчого поля), що також вплинуло на ефективність роботи в даній сфері. Така ситуація призвела до появи і закріпленню багаточисельних кримінальних угруповань, які почали застосовувати тіньову економіку* для отримання та легалізації протиправних доходів. Неврегульовані економічні відносини почали визначати рівень організованої злочинності, яка наносить все більш відчутні політичні, економічні і моральні збитки нашому суспільству, гальмує і дискредитує сучасні реформаторські та стабілізаційні процеси, дезорганізує діяльність державних інститутів. Відомо, що злочинність, сама по собі, як кримінально-правове явище, традиційно знаходиться в сфері діяльності правоохоронних органів, забезпечуючих внутрішню безпеку. Але сьогоднішні масштаби злочинності, в сфері економіки, виросли до реального фактору політичної і соціальної дестабілізації, до рівня, який являє загрозу економічній безпеці держави.

На що зробив свій акцент і VII конгрес ООН, який в одній із своїх резолюцій, відніс економічні злочини до надто небезпечних і запропонував світовому співтовариству посилити боротьбу з ними [153].

Всі ці обставини спрямовують зусилля державної політики на забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки, що неможливо без сучасної структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Основуючись на нашому дослідженні можна відмітити що першочерговими завданнями повинно бути:

- прийняття законодавчих актів для поліпшення інвестиційного клімату;
- дієвого захисту прав власності;
- удосконалення регуляторного і корпоративного законодавства;
- розвиток фінансового і фондового ринків;
- реформування податкової системи і прийняття податкового кодексу;
- забезпечення державного контролю за діяльністю суб'єктів природних монополій і використання ними фінансових ресурсів;
- чітка тарифна і регуляторна політика.

* Під тіньовою економікою в літературних джерелах розуміють “фактично неконтрольоване державою виробництво, розподіл, обмін та використання товарно-матеріальних цінностей та послуг, які втягують людей у деструктивні, дефективні і кримінальні відносини, деформуючи їх інтереси і економічну поведінку”.

Дані заходи сприятимуть тому, що правоохоронні органи зможуть сконцентрувати свої зусилля на таких криміногенних сферах як: незаконні валютні операції; розкрадання в особливо великих розмірах; прояви економічного саботажу; попередження розкрадань та розпродажу національних багатств; забезпечення безпеки вантажів, які прибувають до нашої країни в рамках економічної – гуманітарної допомоги; а також надання допомоги в реалізації урядової програми невідкладних заходів по забезпеченню населення продовольчими товарами та товарами першої необхідності. Зрозуміло, що вирішення даного роду задач повинно призвести до адекватних змін в середині системи правового регулювання і одним з перших кроків в цьому напрямку був Указ Президента України “Основні засади детінізації грошового обігу” від 20 березня 2001 р. № 183/2001, де якраз було запропоновано ряд заходів по обмеженню детінізації грошового обігу поза банками [501].

Зростаюча злочинність в сфері економіки, зумовила, в останні роки, націлити погляди вчених на вивчення особливостей діяльності організованої злочинності, яка виокремлює бажання по отриманню надприбутків від використання кримінальних методів в галузі легальної економічної діяльності. Цією проблемою займалися як вітчизняні вчені Ю.В. Баулін, В.В. Голіна, О.М. Джужа, О.М. Костенко, М.І. Камлик, М.І. Панов, В. Поповіч, В.В. Сташис, В.В. Тацій, В.Я. Шакур, так і російські їх колеги юристи Я.І.Гілінський, А.І. Гуров, А.І. Долгова, В.В. Лунєєв, Ю.Г.Козлов, В.С. Очинський, І.І. Рогов, О.М. Яковлев, а також економісти А.А. Крилов, А.В. Нестеров, В.М. Єсипов, О.В. Осипенко і інші.

На підставі змістовного аналізу праць вчених, їх поглядів і ідей можна дійти висновку, що під організованою економічною злочинністю, що безпосередньо впливає на економічну безпеку держави необхідно розуміти – складне антисоціальне явище, яке уособлює в собі сукупність стійких злочинних об’єднань, діючих від імені легальних учасників економічних відносин. Проведений же аналіз злочинної діяльності цих угруповань, які спрямовували свій намір на сферу економіки дозволяє визначити характерні ознаки, які їм притаманні:

- корисливо-мотивована діяльність в економічній сфері;
- безпосереднє здійснення злочинів в процесі економічної діяльності;
- підвищений рівень організованості злочинних угруповань;
- високий ступінь її поширеності. Більшість злочинів скоєних в Україні пов’язана з економічними відносинами. Наприклад, у загальній структурі зареєстрованих злочинів питома їх вага за 2004 р. складала 65% і ця тенденція не зменшується;
- тривалий, системний характер злочинної діяльності;
- націленість на незаконне збагачення, шкода яка завдається економічними злочинами суспільству, державі, є значною. За даними МВС України, сума матеріальних збитків, завданих злочинами в сфері економіки, кожен рік складає більше 500 млн. грн.;

- використання всіляких форм і методів злочинної діяльності;
- зрощування загально кримінальної та економічної злочинності. На сьогодні правоохоронні органи виявляють значну кількість корумпованих злочинців де виявляють зрощування державного апарату з криміналізованими лідерами злочинних груп, а також з керівниками комерційних, виробничих, банківських, інвестиційних груп;
- бажання до часткової чи необмеженої монополізації окремих видів економічної діяльності. Так, наприклад, Антимонопольний комітет визнав “Торговий Дім ТНК-Україна” монополістом на ринку нафтопродуктів, а ТОВ “ЛІНОС” та ЗАТ “Укртатнафта” колективними монополістами, доля яких на ринку в 2004 р. склала 60%;
- суттєвий збиток, який завдається економічним інтересам держави, підприємствам і громадянам України;
- здатність економічної злочинності до суттєвих і швидких трансформаційних змін і адаптації до нових умов і правил господарювання. Мається на увазі використання протиріч, а інколи і помилок в прийнятих законодавчих актах. Так, наприклад, до способів ухилення від сплати податків, зборів, інших обов’язкових платежів, які використовували правопорушники користуючись частою зміною правової бази можна віднести: неподання або подання у невстановлені строки органам податкової служби документів, пов’язаних з обчисленням або сплатою податків, зборів та інших обов’язкових платежів (декларація про прибуток, за податком на додану вартість чи розрахунків по сплаті акцизного збору); приховування об’єктів оподаткування; заниження сум податків, зборів, інших обов’язкових платежів; заниження об’єктів оподаткування; неутримання чи не перерахування до бюджету сум прибуткового податку з громадян, яким виплачувались доходи; приховування (неповідомлення) про втрату підстав на пільги з оподаткування, тобто незаконне користування податковими пільгами [226, с. 27-31];
- зрощення економічної злочинності з корупційними діями. Великий відсоток економічних злочинів пов’язано з даванням чи отриманням хабара. Це, наприклад, у сфері приватизації; чи під час роздержавлення, розпаювання землі, отримання відповідних державних актів; видачу підрядів чи ліцензій на вигідних, для організованих злочинних груп, умовах тощо;
- посилення зовнішньоекономічного характеру злочинної діяльності.

Одним із характерних видів злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності є контрабанда [207], яка завдає великої шкоди економічній безпеці держави. Використовуючи недосконалість чинного законодавства, неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів і слабку матеріально-технічну оснащеність злочинці безперешкодно переміщують через митний кордон стратегічну сировину, металопродукт, ліс, автотранспорт тощо. Так, тільки в 2001 р. порушено 412 кримінальних справ про контрабанду. Це за

даними Держкомкордону на 13% більше у порівнянні з 2000 роком. І ця тенденція не зменшується;

– високий рівень латентності.

Така криміногенна ситуація, яка склалася в галузі економіки в сучасних умовах обумовлена залишенням негативних тенденцій. Це зокрема:

1. Продовжується великий вивіз капіталу за кордон.
2. Зрощення частини державних чиновників з нечесними підприємцями. Велика кількість порушень в ході приватизаційного процесу; протизаконна передача приватним власникам (до 80% контрольних пакетів акцій конкурентоспроможних підприємств), що призводять до їх втрати через доведення до банкрутства [239; 598; 449].

3. Масові розкрадання і привласнення чужої власності; злочини у топливно-енергетичному комплексі; валютні спекуляції на біржі; бюджетна і не бюджетна сфера; сфера зовнішньоекономічної діяльності; легалізація кримінальних грошей.

4. Продовжується криміналізація фінансово-кредитної, банківської сфер. За даними Національного банку України об'єм прострочених і неповернених кредитів, у банківській сфері України, щороку зростає і досягає 400-500% на рік. Так, наприклад, на кінець 2007 р. Першому українському міжнародному банку (ПУМБ) доля неповернутих коштів склала 584%, Укрексімбанку – 527%, Правексбанку – 468%.

Такому стану речей сприяла:

- а) халатна “перевірка” банками необхідної інформації про позичальника;

- б) наявність довідки про доходи (оцінка платоспроможності), (Див. схеми 1, 2, 3) [586, с. 7].

Схема 1.

Прибуток українських банків (млрд. грн.)

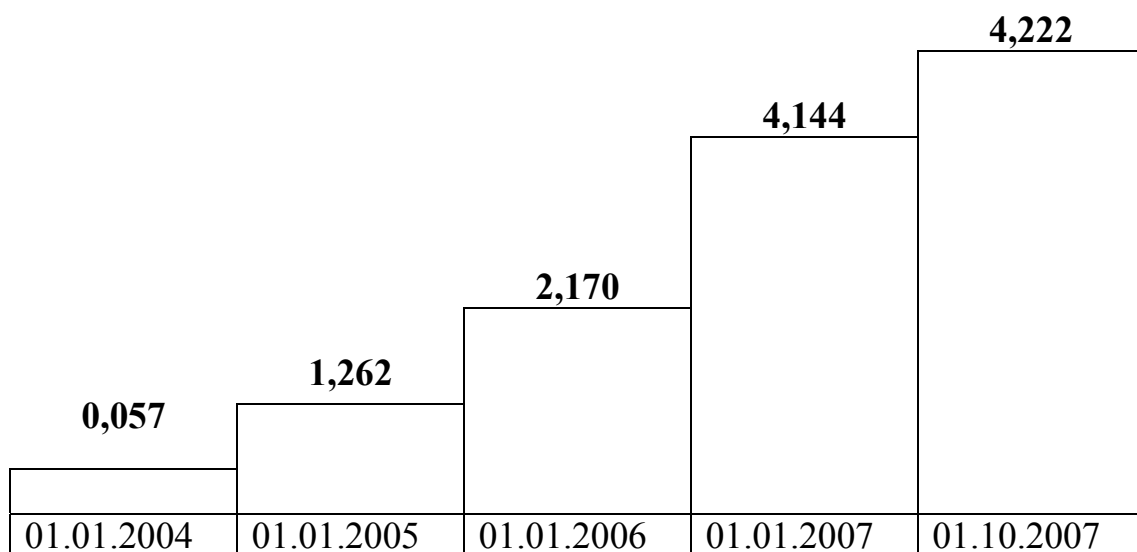

Схема 2.

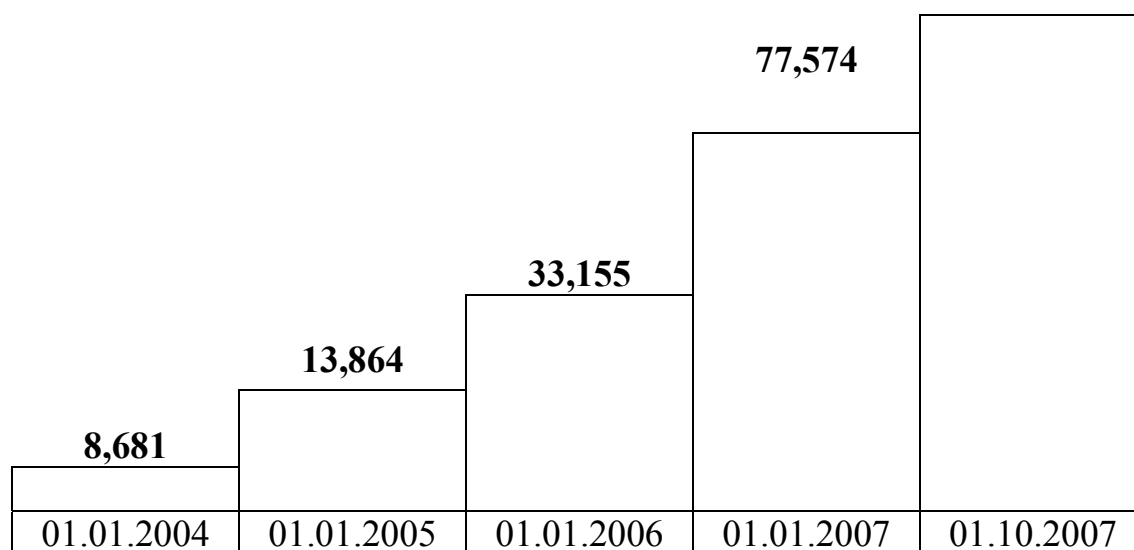
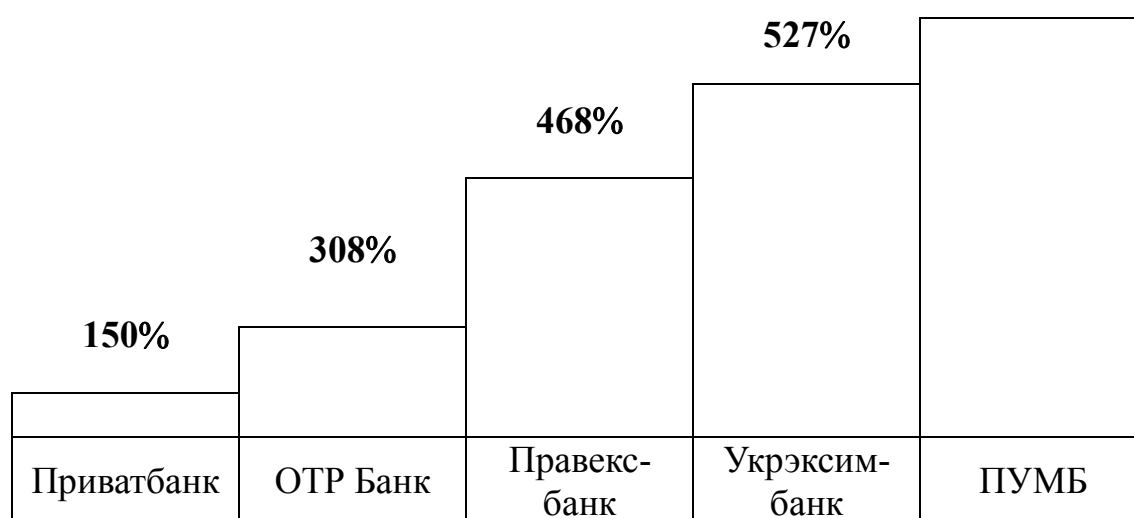
Зростання кредитів які видані громадянам (млрд. грн.)**127,969**

Схема 3.

Зростання неповернутих кредитів з початку 2007 р. (%)**584%**

Аналогічний стан речей відбувається і в Російській Федерації. За дослідженнями російських вчених П. Пономарьової, Г. Коїмшиді, Е. Коновалової одними із самих криміногенних в галузі економіки є також банківські установи. Річні темпи зростання злочинності в цих установах складають 250%, в той час, як рівень латентності злочинів в комерційних банках складає не менше 90%. Основними зловживаннями є видача і неповернення банківських позик [573, с. 60-64].

5. Загострюється криміногенна ситуація на підприємствах і організаціях споживчого ринку. За підрахунками ВМС кожний третій злочин економічної направленості було пов'язано із споживчим ринком. Це зокрема:

незаконне підприємництво, торгівля фальсифікованими товаром, порушення правил торгівлі тощо. Яскравим прикладом може слугувати продаж фальсифікованої алкогольної продукції.

6. На криміногенну ситуацію в Україні також великий вплив здійснює і латентна злочинність, що використовує умови вільних економічних зонах (ВЕЗ). В результаті активної криміналізації господарської діяльності у ВЕЗ злочинці перейшли від накопичення капіталу до його вивозу в офшорні зони і скупки контрольних пакетів акцій підприємств та установ господарюючих суб'єктів.

7. Все більше починає розвиватися злочинність у сфері інтелектуального піратства.

8. Зростання злочинності пов'язаної із інвестиційною та інноваційною діяльністю в Україні [567].

Фактор охорони здоров'я.

Треба наголосити, що одним з основних об'єктів як національної, так і внутрішньої безпеки як України так і передових країн світу є Людина – як головна продуктивно-суспільна сила. Використання та репродукція людини як продуктивної сили суспільства визначаються багатьма чинниками, один із головних – це її здоров'я. Тільки здорова особистість в змозі ефективно і творчо впливати на соціальний прогрес в суспільстві.

Але, на сьогодні, проведений нами аналіз праць фахівців системи охорони здоров'я України Р. Богатирьової, А. Сердюк, В. Москаленко, Р. Макомела, В. Загороднього та науковців, що вивчають проблеми управління охорони здоров'я в Україні Л. Пиріг, А. Нагорної, А. Жаліло, Я. Радиш, І. Солоненко та інших свідчить, що система охорони здоров'я у затяжній системній кризі.

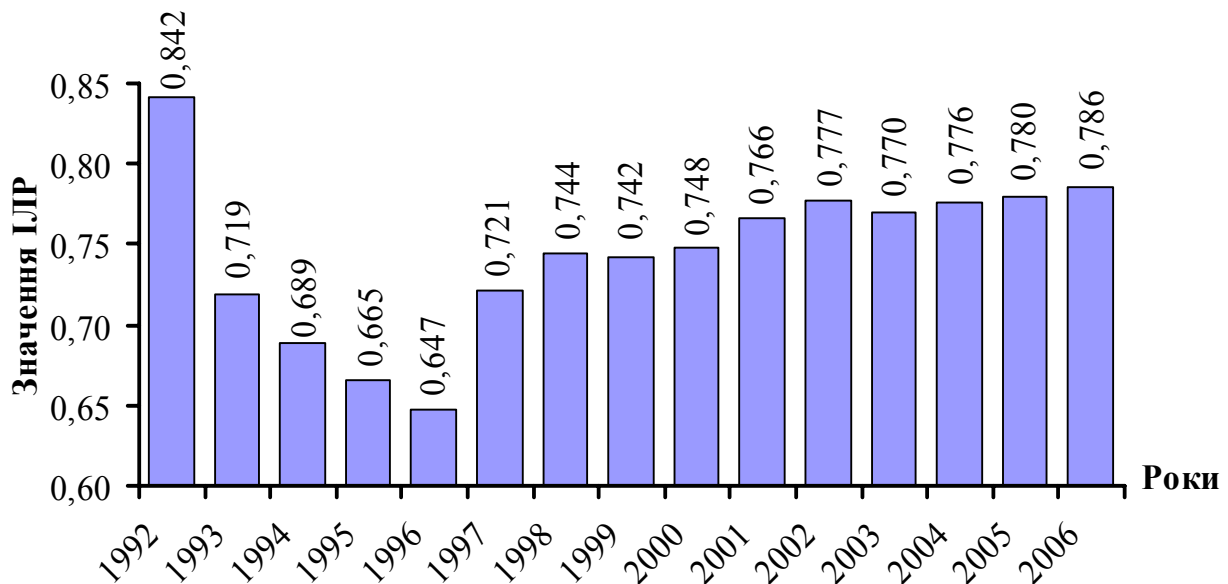
Так, за даними президент-академіка АМП України Л.А. Пиріг, який виступив зі звітом про діяльність Всеукраїнського лікарського товариства (ВУЛТ) у 2001 р., свідчить, що починаючи з 1989 по 1995 рр. середня тривалість життя українців зменшилась. У чоловіків на 4,9 роки; жінок – на 2,6 роки. На 2000 р. ця тенденція збереглася. Середня тривалість життя становить: у чоловіків – 62,7 р., у жінок – 73,6 р. Україна за цим показником перебуває на 108 місці (на рівні Таджикистану, Туркменістану, Йордану, Перу, Гондурасу, Алжиру); від Західних країн Україна відстає на 9 років, а від Японії (країни з найбільшою тривалістю життя) на 13 років. Сумарний показник народжуваності зменшився з 1,9 дитини у 1989 р. до 1,1 у 2000 р. Середній темп його зниження протягом десятиріччя (1989–1999 рр.) був у 10 разів вищий, ніж за попереднє тридцятиріччя (1959–1989 рр.). Сучасний рівень смертності в Україні становить – 14,8 на 1000 населення. Такий стан свідчить про те, що постійна чисельність населення зменшується на 400–500 тис. людей щорічно, це 0,8 % – від всього населення. У розвинених країнах Європи навпаки щорічно збільшується на 0,4%. Україна посідає 11 місце за величиною частки населення віком 60 і більше років (для порівняння Білорусь – 23, Росія – 27 місце). У віці 65 і більше років на початок 2000 р. в

Україні було 27,2% населення (9,7% – чоловіки і 17,5% жінки). На початок 2000 р. в Україні відбулось надзвичайно високе демографічне навантаження на осіб працездатного віку. За кількісними показниками це становило в містах 749 осіб (340 дітей і 409 дорослих пенсійного віку) на 1000 осіб працездатного віку, а на селі – 994 (відповідно 416 і 578) [516].

Всім відомо, що людина за своє життя весь час знаходиться у процесі розвитку. Але найбільш продуктивною є та частина (життя), яку фахівці назвали – індексом людського розвитку (ІЛР)* [615] – показника, що відображає на макрорівні ступінь матеріального забезпечення населення, його здоров'я й освіченість. Цей показник також використовується при визначеності критеріїв результативності державного управління в сфері забезпечення здоров'я нації [457, с. 10] та критеріїв, що характеризують національну безпеку України [478].

Як видно з попередніх даних починаючи з 1992 р. по 1996 р. в Україні індекс людського розвитку послідовно зменшувався. Але починаючи з 1997 р. починається поступове зростання ІЛР і така тенденція триває (див. рис. 1). Ці оптимістичні дані дають підстави стверджувати, що зниження ІЛР можна призупинити завдяки ефективним заходам з боку всіх зацікавлених суб'єктів і, в першу чергу, держави [615, с. 13].

* Людський розвиток – період активної життєдіяльності особи для розширення можливостей особистісного вибору. Можливості вибору з філософсько-соціальної точок зору можуть бути нескінченними та постійно змінюваними. Але на всіх рівнях розвитку визначальними є три: 1) можливість прожити довге життя (при доброму стані здоров'я); 2) можливість отримати пристойну освіту; 3) можливість реалізувати себе, що дозволить забезпечити гідний життєвий достаток. Сталий людський розвиток означає задоволення фізичних, духовних, матеріальних та інших потреб людини на сталій основі, тобто розвиток, який є досить тривалим та який не відбувається за рахунок погіршення стану існування (можливостей) наступних поколінь. Для кількісного вимірювання рівня людського розвитку використовується показник індексу розвитку (ІЛР), що обчислюється Програмою розвитку ООН (ПРООН). Вважається, що країни з ІЛР менш 0,5 мають низький рівень людського розвитку; 0,5–0,8 – середній рівень; 0,8 і вище – високий рівень розвитку.

Джерело: Звіти ПРООН за 1995 – 2008 роки.

Рис. 1. Індекс людського розвитку України у 1992 – 2006 рр.

Підсумовуючи вище наведене слід відзначити, що гарантами безпеки здоров'я української нації необхідно вважати:

- право на здоров'я;
- право на охорону здоров'я;
- гармонізація національних стандартів якості життя громадян з європейськими;
- забезпечення доступності якісних медичних послуг для всіх верств населення;
- добровільність у забезпеченні здоров'я і наявність вибору для цього;
- ризик для здоров'я повинен бути “прозорим” і компенсованим;
- правове регулювання ризиків;
- доступність інформації щодо ризиків та їх шкоди здоров'ю;
- компроміс між поколіннями на користь прийдешнім поколінням [320, с. 340];
- реформування і розвиток системи охорони здоров'я, приведення її у відповідність із європейськими стандартами;
- збільшення бюджетного і інвестиційного (приватного) фінансування сектору, що пов'язаний із забезпеченням здоров'я людини;
- підготовка кадрів для органів, що забезпечують охорону здоров'я;
- своєчасна і достовірна інформація суспільства, про діяльність органів державної влади у цій сфері.

Це свідчить про те, що політичні, соціальні, економічні, правові, інформаційні і інші чинники безпеки, самі по собі, не в змозі гарантувати

надійність національної безпеки держави як макросистеми, якщо не будуть враховуватися інтереси людини та не будуть адаптовані ці чинники до вимог, які диктуються зазначеними вище складовими одного з суб'єкта цих перетворень – людини як складової частини всього населення. Враховуючи це можна стверджувати, що розвиток і відтворення населення, в прогнозований історичний період, з урахуванням його соціальної іманентності: освітнього, професійного, фізичного та відтворювального потенціалу у найближчі десятиліття буде не досить оптимістичним. За дослідженнями фахівців Україна буде неспроможна в прогнозованій тенденції відтворювати себе в нових поколіннях упродовж найближчих 25 років. (Див. рис. 2) [614].

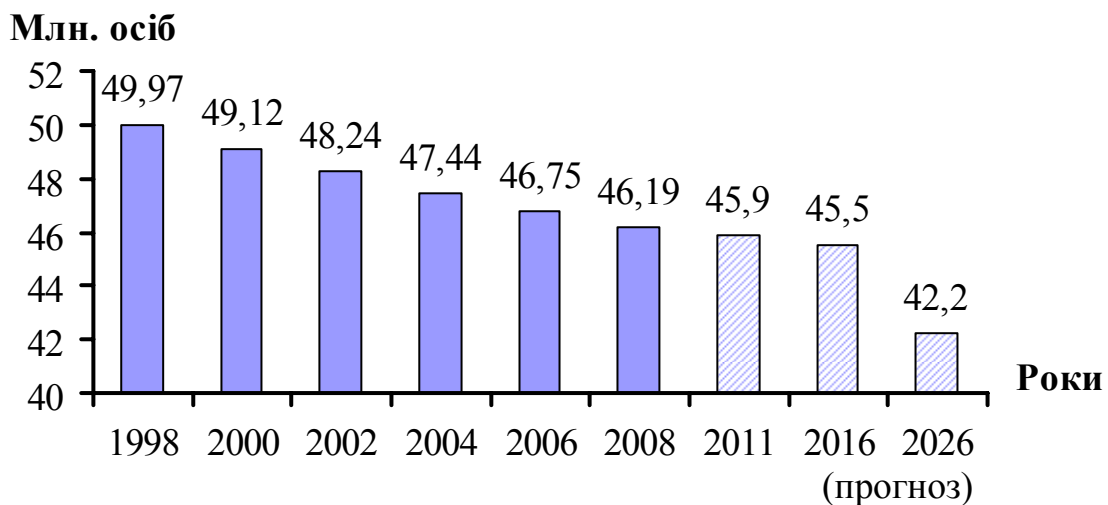

Рис. 2. Показники відтворення населення України в 1998 – 2026 рр.

Такі тенденції негативно впливатимуть на демографічні перспективи української нації: працересурсний, призовний контингент, а також на здійснення реформи соціального забезпечення, зокрема пенсійної реформи, тощо. Тому для опанування цієї значущої проблеми необхідно на підставі наукових і обґрунтованих теоретичних досліджень розробити стратегію змін стосовно зміцнення людської (демографічної) безпеки, показником якої є здоров'я нації, яке спроможне відтворювати себе в наступних поколіннях. З нашої точки зору, для досягнення цього потрібно:

1. Розробити на державному рівні теорію стратегії змін щодо зміцнення людської (демографічної) безпеки.

2. Впроваджувати комплексні заходи щодо сприяння зміцненню середнього класу та подолання бідності, гармонізувати національні стандарти якості життя громадян з європейськими, створювати умови для зменшення рівня смертності українського населення, здійснювати доступність якісних медичних послуг для всіх верств населення, здійснювати реформи соціального забезпечення.

3. Окреслити основні завдання зацікавлених суб'єктів по впровадженню запланованих заходів.

4. Надати максимально можливі повноваження органам виконавчої влади і місцевого самоврядування щодо комплексних підходів до реалізації всіляких програм по стабілізації демографічної ситуації на місцях, забезпечувати на цій основі проблеми економіки та соціальної сфери у трудових ресурсах.

3.3. Соціально-психологічні умови трансформації суспільства як детермінанти його внутрішньої безпеки

Відстежуючи і вивчаючи факторний вплив на соціальну безпеку суспільства необхідно прискіпливо звертати увагу як на соціо-психологічний так і на моральний стан суспільства. Фактори безпеки суспільства визначаються соціо-психологічним станом суспільства у наявності чи відсутності моральних і духовних цінностей та установок. Із всіх сфер суспільного життя (право, наука, мистецтво, релігія та інші) мораль займає особливе, специфічне становище. Виховування моральних принципів, здорового соціо-психологічного стану суспільства – пріоритетна складова виховного процесу населення, де складовими є національно-культурні цінності, моральні якості, освіта, здобута професія і передача отриманих цивілізаційних надбань прийдешнім поколінням.

Мораль – це сукупність принципів, правил, норм якими людина керується в своїй поведінці, у своєму ставленні до інших людей, до оточуючого природного середовища, до власності на засоби й продукти виробництва [559, с. 51]. Тому так необхідно з'ясувати наявність чи відсутність у людини тих чи інших моральних цінностей та установ. Виховання людини її моральних засад, здорового соціально-психологічного клімату в суспільстві повинно здійснюватись у напрямку виховання громадянина держави як патріота своєї Батьківщини. Якщо тільки готувати освіченого фахівця своєї справи, який володіє іноземними мовами, уміє спілкуватися з іншими тощо, але не любить своєї держави, не є її патріотом, не вболіває за її процвітання, то нема впевненості, що цей громадянин може використати свої знання виключно в інтересах України. Поглиблюючи цю думку Г.С. Альштуллер, Б.Л. Злотін, А.В. Зусман, В.І. Філатов зазначають, що могутність і розвиток держави не потрібно оцінювати тільки кількістю енергії, виробленої на душу населення, кількістю заводів та запасом природних копалин, силою армії. Потрібно звертати увагу на поняття іншого, духовного порядку. Вони значно важливіші матеріальних багатств тому, що визначають майбутнє держави, всього людства. Моральні і ділові якості людини (творчих колективів) якраз і є тими новими значними факторами які сприятимуть задоволенню зростаючих потреб суспільства [522, с. 247-264]. На сьогодні в творчих та наукових задумах людини, колективах людей необхідно впроваджувати нове розуміння життєвих орієнтирів, вміння спілкуватися з усім світом, розуміти, що певні позитивні

здобутки в життєдіяльності людини, суспільства і держави не виникають із певних політичних гасел, а здобуваються у відповідності реаліям життя.

Також треба зазначити, що право – це частина соціальної складової розвитку скульптури, і це визначає один із її видів – правову культуру.

В своїй основі правова культура тісно взаємопов'язана з культурою народу, бере від неї основоположні засади і в кінцевому результаті слугує відображенням рівня її розвитку. І тут треба зазначити, що формування правової культури українського суспільства, в історико-правовому аспекті, не є однозначним і відокремленим процесом, а здійснювалось у розвитку з іншими видами культури – політичної, моральної, естетичної на протязі багатьох століть і має свої, притаманні тільки їй, особливості і чинники, що якраз і вплинули на цей процес.

Правова культура є невід'ємною частиною і найважливішою засадою демократії. І в залежності від носія правової культури її розрізняють на види: а) правова культура суспільства; б) правова культура особистості; в) правова культура професійної групи.

Проаналізувавши праці науковців з цього питання і взявши до уваги основні положення розділу II нашої монографії, ми визначили наступні основні чинники, що впливали і впливають на формування кожної із зазначених видів.

Правова культура суспільства формується враховуючи наступні фактори:

1. Індивідуалізм особи. Як зазначав М.Костомаров, демократичній вдачі українців властиве розуміння переваги особистості над общинністю, цінування особистої свободи, навіть у крайньому її прояві – сваволі, і звідси – непостійність, невиразність мети та форм життя [392, с. 29-30].

2. Соціальна інерція. Коли в своїй більшості населення було пов'язано з сільським господарством і не було націлено на широкі організаційні форми [422, с. 154-15].

3. Неприйняття українцями деспотичного характеру влади і, відповідно, права, що відстоює влада [564]. На протязі багатьох століть в Україні змінювалось багато влад (Польща, Литва, Австро-Угорщина, СРСР) і населення по суті було виключено із активного політичного процесу. А в силу незадоволеності своїм станом воно (населення) не вірило в справедливість влади і було в опозиції до неї. Сучасну інерцію недовіри до влади можна суттєво зменшити, якщо владні структури будуть не на словах, а на ділі доводити прагнення дотримуватися букви закону, а не угоди політичної кон'юнктури. В іншому разі нам ще неодноразово прийдеться зіштовхуватися із патологією права, а значить з певною дестабілізацією суспільних відносин.

4. Ментальність української інтелігенції яка формувалася під впливом різнодержавницьких політичних течій та не притаманного їй іншого суспільного життя (релігії, науки, мистецтва, освіти, права).

Враховуючи це можна відмітити, що правова культура суспільства як різновид загальної культури, становить систему цінностей, що здобуло українське суспільство виходячи із своєї ментальності і історичного досвіду у галузі права та правової реальності сучасного суспільства.

Не менш важливим чинником стабільної соціальної атмосфери та правової культури суспільства, є довіра громадян до проголошеної і закріпленої в Конституції України принципу правової держави (ст. 1). Вочевидь, що із законністю, як основною ознакою правової держави, в Україні справи складаються не зовсім вдало. Продовжує триматися великий криміногенний рівень, зростає чисельність тяжких злочинів, в тому числі пов'язаних зі зброєю та наркотиками, а також зростає хабарництво. Держава вважається одною із корумпованих в світі. Непоодинокі випадки коли політика намагається відсторонити право на другий план.

Аналізуючи формування правової культури особи необхідно зазначити, що на сьогодні великий вплив на деморалізацію особистісної свідомості, яка пов'язана з правовою культурою особи відіграє правовий нігілізм який прищеплюється через “комерціалізацію” та “приватизацію”. Мова йде не про самі засади ринкової економіки, а про негативний бік цієї діяльності: зловживання при приватизації; списання державою із року в рік боргів підприємств і зокрема аграрно-промислового комплексу (АПК) які втратили свою конкурентоспроможність; свавілля банків, які зволікають із поверненням страхових внесків вкладникам тощо. При цьому населення перестає вірити у незворотну силу закону і держава втрачає значно більше, ніж від того, розуміє населення чи ні, що такі дії це законодавчо – визнаний злочин. Якщо в кримінальному кодексі злочином визнається передбачене ним суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ст. 11 ККУ), то в кримінології під злочином розуміються ті діяння, які згадуються в законі. І в умовах вже існуючої прогалини чи виключення із кримінального кодексу навіть і дуже небезпечних для суспільства поступків (діянь) вони зникають із правового поля зору. В зв'язку з чим, постала необхідність, при розробці законопроектів проводити більш ґрунтовну їх кримінологічну експертизу та здійснювати всебічну правову поінформованість населення про прийняті закони (інтелектуальний чинник).

Ще одним суттєвим фактором який впливає на правосвідомість особистості є загрози, які виникають при порушенні чинних правил організації та проведення виборів в законодавчі та місцеві органи влади, що впливає на переконаність у необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів (емоційно-психологічний чинник). Практика виборчих компаній в Україні свідчить, з однієї сторони, про розвиток демократичних інститутів та поступову удосконаленість законодавства про вибори, а з другої сторони, про недостатню правову культуру виборців, організаторів виборів та інших учасників виборчого процесу. Це пов'язано, зокрема, з високою політичною активністю, але при цьому індіферентністю до

наполегливих (і в деяких випадках небезрезультатних) спроб проникнення представників організованих злочинних груп в органи державної влади та місцевого самоврядування, ростом злочинних посягань на виборчі права громадян, як в процесі організації так і під час проведення виборів. І якщо в політику прийдуть особи, які будуть обіцяти одне, а робити зовсім інше (впроваджувати в життя вигідну тільки їм ідеологію) то така “ідеологія” по відношенню до людини і суспільства буде злочинною.

Також необхідно зазначити, що на формування особистості, її правової культури, впливає повсякчасний психологічний тиск з боку різноманітних інформаційних структур, які завдяки передачам, що пропагують культ насилля, жорстокості, опір правопорядку, перетворюючи кримінальну поведінку, в поведінку “героя”, який відстоює правопорядок і справедливість, впливає на людську свідомість привчаючи її, особливо молоду людину, до такого способу життя. В засобах масової інформації (ЗМІ), телебаченні, кіно біля 80% матеріалу домінуючи віддається кримінальній тематиці. Це вкрай негативно впливає на можливість не тільки говорити, але і намагання зберегти та зміцнити загальнолюдські моральні цінності суспільства, традиції патріотизму і гуманізму, збагатити культурний і науковий потенціал країни. Українські громадяни постійно знаходяться в полі лжеправового середовища і вони починають звикати до кримінальних розбірок та аналогічному способу життя і інтенсивно, на півсвідомому рівні, тягнуться до його відтворення через власне (поведінковий чинник).

Але роль ЗМІ зовсім не в цьому. Їх завдання полягає в актуалізації і розповсюдженні демократичних засад існування суспільства. В цьому аспекті доктор Фредерік Кюгін один із фундаторів інтернаціональних інформаційних програм з прав людини Федерального юридичного центру (м. Вашингтон) наголошує, що “Ніяка інституція не є більш важливішою ніж вільні засоби масової інформації. Вільні ЗМІ можуть допомогти уряду прозоро і чесно висвітлювати корупцію, кумовство, вигідні контракти для друзів або родичів та інші зловживання на місцевому, регіональному або національному рівні” [673, с. 11]

Варто також звернути увагу і на всебічне застосування і вивчення української мови як державної. Бо це є не тільки фактором реформування та розбудови системи освіти, а й основою відтворення інтелектуального потенціалу українського народу, представників національних меншин, що населяють нашу країну [427, с. 304; 138; 302, с. 19-20].

Але на сьогодні як відмічав на парламентських слуханнях з проблем свободи слова голова Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення Іван Драч – на Україні державною мовою зареєстровано трохи більше як 2.5 тис. газетних видань; решта, понад 7 тис., російською та двомовні (англійська, французька, іврит, українська, тощо). Ситуація склалася таким чином, що зарубіжні засоби масової інформації мають доволі кращі умови існування і розповсюдження [552, с. 9]. Це свідчить, що на державному рівні здійснюється заздалегідь непродумана

інформаційно-ідеологічна політика. А враховуючи те, що інформаційна галузь належить до стратегічних інтересів будь-якої країни то до попередження всіляких загроз людині, суспільству, державі, в даній сфері, потрібна особлива увага з боку Ради Національної безпеки і оборони України, агентства радіомовлення і телебачення, громадських об'єднань.

Необхідно усвідомити, що як соціально-політичні так і соціально-економічні фактори різноманітні, але як вірно зазначив В.Н. Кудрявцев, якщо особа в соціально-політичних відносинах почуває себе не на рівні з іншими, обмеженою, ошуканою, завжди треба очікувати певний протест в її поведінці, як крайнє вираження – прояв злочинності [412, с. 159].

З цим не можна не погодитись, бо проблема злочинності, її факторний комплекс, збільшується ще й тим, що з розпадом марксистсько-ленінської ідеології адекватної їй заміни, незважаючи на закріплення в Конституції України 1996 р. (ст. 41) приватної власності, в суспільній свідомості не відбулося. Це підтверджується дослідженнями проведеними в 1997–1998 роках Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності Академії правових наук України на тему: “Кримінологічна характеристика й попередження господарських і корисливих посадових злочинів в Україні” та Донецьким інститутом економіко-правових досліджень Національної академії наук України по проблемі боротьби з економічною злочинністю. Аналізуючи їх результати можна відмітити, що на 10-ту річницю незалежності України в державі зламана стара планова економіка, але не сформувалась, а ні ринкова, а ні соціально орієнтована. Про це свідчать непоодинокі факти слабкості та неефективної діяльності державних структур всіх рівнів, зростання корупції, хабарництва тощо. При відсутності чіткої програми адміністративної реформи, розвитку місцевого самоврядування гальмуються місцеві заходи по системній протидії злочинності.

Особливої криміногенної значущості набувають питання, що пов'язані із зловживанням службовим становищем державних службовців при обігу державних фінансових ресурсів, діяльності по приватизації (через фіктивне банкрутство ст. 218 КК) державних підприємств, інвестиційної політики, стану збереження державного майна. Монополізм влади завжди призводить до системи непідконтрольності та вседозволеності з боку державних чиновників.

Як наслідок такого стану в останні десятиліття за дослідженнями вітчизняних і зарубіжних кримінологів у мотивації злочинності відбулись зміни. Спостерігається значний ріст корисливої злочинності [402, с. 310] і це загальна тенденція ринкової економіки. Але піку вона ще не досягла. Наприклад, в США вона складає 93% загального числа злочинів, у Великобританії – 95%, у Західній Німеччині – приблизно стільки ж [402, с. 308]. За підрахунками різних експертів на початок ХХІ ст. в державі “тінізація” економіки становить від 30% до 50% внутрішнього валового продукту (ВВП).

На безпеку суспільства та рівень злочинності в державі впливає не тільки незбалансованість соціально-політичних негараздів (зміна політичного курсу держави, часта змінюваність керівництва виконавчої гілки влади, політичні конфлікти, що призводять до економічних прорахунків), але і всепоглинаюча атмосфера недовіри в суспільстві, коли проголошені лозунги не підтверджуються чи спростовуються конкретними справами.

До числа факторів, які викликають найбільш різку реакцію всього українського суспільства, слід віднести різноманітність політичних інтересів та виникаючі на цьому підґрунті різноманітні конфлікти. Це стосується політичних інтересів різних партій, рухів, течій які в більшості випадків пов'язані з боротьбою за владу, а вже через неї до зловживань в різних сферах соціального життя суспільства. В свою чергу це призводить до дестабілізації кримінологічної ситуації в державі. Як свідчить світовий досвід і перші роки незалежності України найбільш ключовими питаннями в цьому аспекті є – національні відносини і проблема рівності всіх перед законом. Ні релігія, ні державна ідея суверенізації, в умовах всеохоплюючого життя на рівні виживання, не змогли об'єднати все суспільство – як єдине ціле, як одна нація. Більшість населення як показують соціологічні опитування сприйняло таку “ідеологію” як мораль індивідуального виживання.

Цьому також свідчать президентські перегони 2004 року де на ґрунті політичних пристрастей боротьби за владу роздмухувалось політичне протистояння між сходом і заходом України, у відношенні непродуманих та легковажних лозунгів деяких політиків стосовно “федералізації” й зазіхання на територіальну цілісність України.

Аналізуючи всю наявну інформацію в державі прес-служба СБУ повідомила, що на теренах України лунають заклики до створення автономії в складі Автономної Республіки Крим, Донецької, Херсонської, Одеської, Дніпропетровської, Харківської й інших областей і про приєднання її надалі до Російської Федерації. Цей факт схвилював всю Україну та об'єднав всі прогресивні сили у відстоюванні територіальної цілісності держави та зароджуваних демократичних засад.

Голова Верховної Ради України В. Литвин виступив, у цей складний час для держави, з промовою про недопущення роздмухування сепаратизму з боку певних політичних сил та деяких місцевих органів влади, всупереч конституційним нормам і законодавству України. Дане питання також схвилювало світову громадськість і воно виносилось у порядок денний ООН. Секретар ООН закликав Україну зберегти єдність і територіальну цілісність. Було наголошено, що це важливо не тільки для українського народу і безпеки України, а й міжнародної безпеки.

Така політична незрілість політиків призводить до загострення ситуації в державі, зростання тяжких злочинів проти національної безпеки України, включаючи економічні складові, соціальні, політичні тощо. Легковажні

лозунги і ідеї можуть призвести до різкого зростання загально-кримінальної злочинності (крадіжки, грабежі, розбої), сплеску злочинів пов'язаних з наркотичними речовинами, захватом зброї тощо.

На безпеку суспільства і рівень злочинності також впливає фактор різкого розмежування суспільства на багатих і бідних. Тим паче, що ще зовсім недавно всі, у фінансовому становищі, були більш-менш на однаковому рівні. Неможливо не рахуватися з неприязню одних верств населення до інших у відношенні непропорційної заробітної плати, наявністю маєтків, машин чи великих помешкань. Зрозуміло, що ідея рівності – це тільки ідея, абсолютної рівності ніколи не було. Але в сьогоденних умовах життєдіяльності, коли біля 5 млн. громадян України виїхали за межі Батьківщини, на заробітки, владі неприпустимо втрачати свій ключовий шанс на об'єднання всієї нації навколо національної ідеї – розбудови оновленої державності. І в цьому аспекті потрібно намагатися зберегти принцип соціальної справедливості який будувати на ґрунті правового забезпечення життєдіяльності людей. Звісно коли суспільство бачить, що значна кількість загальнонародних підприємств за безцінь скуповується, відносно невеликою купкою приватних осіб, це призводить до втрати будь-якої довіри до влади. Починає процвітати корупція, хабарництво тощо. На підставі цього виникає бажання, як вихід із даної ситуації, пошуку шляхів нового перерозподілу власності “реприватизація”, як приклад “Криворіжсталь”. Все більше громадян починають розуміти, що держава, при її нині діючій економічній політиці, виступає в якості основного порушника не тільки раніш нею же встановлених правил [419, с. 157], але й невід'ємних прав громадян – закріплених в Конституції України (статті 41, 43, 46, 48, 50): право на власність, можливість працювати, бути соціально захищеним, достойно і безпечно жити. На цьому підґрунті суттєвої тривоги викликає той факт, що Верховна Рада України приймаючи щороку значну кількість законів, поправок до них, не спромоглася знайти з виконавчою гілкою влади ефективних механізмів призупинення ситуації нестабільності, та досягнення стабільності в суспільстві.

На сьогодення динаміка соціально-політичних процесів набуває свого пікового стану: сформувались партії (їх вже зареєстровано Міністерством юстиції України більше 100), вони об'єдналися в певні політичні блоки і об'єднання, розроблені чіткі програмні дії від помірковано консервативних до вкрай радикальних. Політична свідомість більшої частини населення настільки зросла, що вже здатна зробити усвідомлений вибір. Значні верстви населення спроможні вести активну політичну боротьбу між ідеологіями і тими партіями, що їх уособлюють. Однак, ще не досить багатий досвід демократичних звершень, толерантності і культури ведення політичних дискусій, може призвести до втрати контролю над ситуацією, появи сепаратистських настроїв і запровадження деструктивних, кримінальних методів досягнення поставленої мети. Про це свідчить період зміни влади в державі (2004–2005 рр.), вибори Президента України 2004 р. [383; 23; 136].

В цьому аспекті можна погодитись з Д. Рівманом, Л. Франком, І. Башкатовим, В. Конопльовим і Г. Трухановим які наголошують, що в умовах розвитку і становлення нових політичних систем складаються досить благодатні підґрунтя для певних видів політичних злочинів. Виникають підстави зародження нової теорії – масової віктимності. Вона полягає в тому, що масова віктимність розглядається як соціальне явище і має статистичний характер своєї відтвореності [621]. Тобто конкретні соціально-середовищні умови з послідовною стабільністю репродукують як жертву, так і злочинця. Інакше кажучи середовище виробляє специфічні умови співіснування, які несуть в собі певний стереотип віктимності. І на відміну від індивідуальної випадковості, масовий прояв завжди реалізує свою закономірність для певної частини відповідної вибірки [202; 384]. Така негативна тенденція призводить до того, що населення починає недовіряти владі і асоціює поняття “влада” із корупціонізмом, організованими злочинними угрупованнями (О.Г. Кулик, О.М. Бандурка, В.А. Друзь) [419, с. 159; 190]. Але найбільш негативним фактором стає той, що громадяни перестаючи довіряти владі, захищаючи свої права і законні інтереси, намагаються звертатися до злочинних угруповань, використовуючи при цьому неправові методи.

Виховання моральності, правової культури, здорового соціального стану суспільства важливий аспект діяльності держави. З іншого боку моральний статус людини – (повага до неї) сприяє демократії, а зневага – заперечує цей процес. Якщо мораль суспільства утверджує високу цінність людської особи, людського життя, прав на освіту, працю, соціальні цінності тощо, то і демократія в ньому матиме більші шанси, ніж у суспільстві, де життя людини не цінується, де панує правовий нігілізм, звичка розв’язування проблем, вдаючись до порушення честі, гідності, норм закону. Отже, соціальний прогрес суспільства, проявляючись через демократію, має яскраво виражені моральні корені, цінності, які живляться етикою взаємоповаги і людинолюбства, солідарності та взаємодовіри. Виключно важливе значення має наявність відносно усталених норм моралі й законності та усвідомлено-шановливого ставлення до них громадян, уміння користуватися правовим інструментарієм, що стане на заваді брутальному насильству і беззаконню. Якщо люди звикають зневажати закон, якщо вони не довіряють йому, то демократія перестає бути механізмом розвитку суспільства.

Таким чином, аналізуючи вище наведене необхідно зазначити, що весь арсенал негативних факторних впливів може суттєво позначитись на зростанні динаміки злочинності. В причинному зв’язку перебувають як зовнішні так і внутрішні фактори, а також ті соціально-політичні інтереси, і, виникаючі на цьому підґрунті загрози, які безпосередньо об’єднавшись між собою опосередковано впливають на злочинність і таким чином на внутрішню безпеку суспільства. Потрібно вивчати, аналізувати і на підґрунті репрезентативних досліджень приймати відповідні правові, організаційні,

економічні, соціальні і інші заходи, що спроможні протидіяти криміногенним наслідкам розпаду СРСР та впливу різноманітних чинників міжнародної інтеграції.

Також при врахуванні факторних впливів на внутрішню безпеку необхідно більш ретельно і уважно звертатись до таких її чинників, як соціо-психологічний стан людини. Бо під механізмом усвідомленого людського вчинку треба розуміти зв'язок та взаємодію як зовнішніх факторів об'єктивної дійсності, так і внутрішніх, психологічних процесів та станів, які викликають здатність у особи прийняти відповідне рішення і здійснити вчинок. На це звертають увагу в своїх дослідженнях В. Бачинін, А. Баранін, І.Даньшин, А. Закалюк, С. Занюк, О. Добродум, О. Димова, В. Кудрявцев, С. Матвеева і ін. [414; 415; 325; 200, с. 444-526; 413; 606; 328; 195; 460; 668].

Якщо цей механізм дії розглянути з позиції кримінології, стосовно злочинних проявів, то можна стверджувати, що особа сприймаючи і інтеріорезуючи вплив зовнішнього середовища на підставі соціальної та генетичної інформації ("Я" існування), формує власне ставлення до злочину. Воно визначається внутрішнім конфліктом між психологічними процесами та діючим законом.

Зроблений нами аналіз формування правової культури суспільства і правової культури особистості дозволяє більш ґрунтовно зупинитися на останньому виді – правовій культурі професійної групи.

Як відмічається в правовій літературі під правовою культурою професійної групи розуміється професійна юридична діяльність спільності людей, яка потребує фахової освіти і практичної підготовки [560, с. 473; 276, с. 320].

Беручи це за основу можна відмітити, що в сфері юридичної діяльності працюють фахівці – професіонали, які володіють спеціалізованими правовими знаннями, відповідними навичками роботи, виконують кваліфіковано юридично-значущі дії, що якраз і визначають зміст їхньої роботи.

Таким чином професійна культура юриста полягає у:

- а) спеціальній підготовці фахівців з вищою юридичною освітою;
- б) знанні законодавства і можливостей юридичної науки. Своєю діяльністю юристи створюють закони і підзаконні акти, які регламентують життєдіяльність досить значної частини населення;
- в) переконаності у необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів для впорядкування та узгодження суспільних відносин. Завдання, що вирішуються під час юридичної діяльності здебільшого полягають в тому, щоб встановлювати межі можливої поведінки суб'єкта, захистити сферу можливого від протиправного втручання інших суб'єктів та зобов'язувати винних до відновлення порушеного права;
- г) уміння користуватися правовим інструментарієм для вирішення конкретних життєвих ситуацій як фізичних так і юридичних осіб.

Процес формування професійної свідомості та культури юристів відбувається в соціальному середовищі, але воно в свою чергу здійснює свій вплив на всі процеси, що відбуваються в ньому.

Правове виховання юриста здійснюється у різноманітних формах та має на меті безпосереднє втручання в духовний світ особи, внесення корекції в її світоглядні позиції. Безпосередніми формами правого виховання можуть бути: правове навчання, юридична практика, правова агітація, пропаганда, самоосвіта тощо. В подальшій практичній діяльності ці форми реалізуються у діючій системі юридичної освіти, підвищенні кваліфікації, стажуванні, участі у науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах тощо. Особливе місце в правовій культурі відіграє характер формування морального мікроклімату в колективі юристів. Бо тільки професіоналізм всіх членів групи і є основою професійної правової культури.

Також на професіоналізм групи, яка є продуктом певного соціального середовища впливає економічний і політичний устрій, правова система суспільства, домінуючі в суспільстві політико-правові ідеали, результативність діяльності юридичних інституцій.

З огляду на це проаналізуємо діяльність правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ, які і покликані захищати права і свободи людини і громадянина.

Біля 67% населення України, за різними соціологічними опитуваннями, не задоволені роботою правоохоронних органів (і зокрема міліції) по захисту безпеки суспільства та громадян. Яскравим прикладом цього може слугувати проведений в березні 2005 року комісією МВС України прийом громадян у громадській приймальні м. Києва з питань оцінки роботи підрозділів міністерства. Звернулося майже 800 киян та 800 осіб з інших регіонів України, і біля 70% з усього числа респондентів скаржилися на різні порушення з боку працівників міліції [519]. Така ситуація, як за дослідженнями вітчизняних вчених, так і румунської вченої Сюзан Роуз-Аккерман обумовлюється тим, що якраз в період трансформації суспільних відносин в державі (будь то Європи, Америки, Азії чи Африки) зростають корупційні прояви в різних ешелонах влади і зокрема в органах поліції [546, с. 110].

В органах внутрішніх справ на підґрунті економічних, політичних, соціальних і інших факторів почалися управлінські та структурні трансформації всіх департаментів і підрозділів. Виникли певні труднощі у матеріально-технічному забезпеченні всього відомства.

На це неодноразово звертало увагу керівництво МВС. Так заступник Міністра внутрішніх справ України В. Поважнюк, відмічав, що тільки в 2003 р. на заробітну плату співробітникам не вистачає 250 тис. гривень, а на матеріально-технічне забезпечення – більше 100 тис., не кажучи вже про інші статті витрат [51]. І таке становище кардинально не змінилося і по нині. Це призвело до масового скорочення фахових працівників, частоті зміни керівного складу, непродуманої реорганізації різних відомств, погіршення

підготовки та перепідготовки кадрів. Ще одним негативним явищем для співробітників органів внутрішніх справ стала політизація самого відомства, яка також породила чисельні звільнення та заміни як працівників різних департаментів середньої ланки так і керівного складу, від начальників обласних управлінь до лінійних органів МВС. Вкрай загрозлива ситуація в Міністерстві внутрішніх справ набула свого піку в 2005–2006 рр. коли із органів внутрішніх справ звільнено 31 тис. працівників, з них зі стажем служби понад 10 років 19 тис. або 62.5%. Було замінено 37 начальників обласних і транспортних підрозділів та 167 їх заступників, а також 96% керівників міських, районних та лінійних органів МВС. У результаті цього 89% начальників міських райорганів працюють на займаних посадах до двох років. Чверть з них до одного року і тільки 25 осіб – понад 5 років[581]. Небезпечним для суспільства є і той факт, що в правоохоронних органах почалися корупційні прояви, хабарництво, зловживання владою і як крайній прояв – “перевертні” злочинці в погонах [173, с. 53; 358; 480, с. 92; 601; 296].

Але відомо, що соціальний престиж органів внутрішніх справ залежить від дотримання її працівниками законності, та забезпечення її в державі.

Поряд з цим недостатньо ефективне виконання державою правоохоронної функції, на нашу думку, породило досі невідомі негативні явища.

По-перше, на підґрунті відсутності чіткого правового регулювання та провадження державного контролю почали з’являтися легальні, напівлегальні та нелегальні установи, зайняті охоронною діяльністю чи комерційною безпекою. В цих установах легалізовано і напівлегалізовано працює велика кількість людей, які офіційно мають зброю, значна частина з них ще й проходила підготовку з різних бойових видів спорту. Такий криміналізований контингент осіб, перебуваючи поза полем постійного державного контролю спроможний до застосування сили поза вимог законодавства.

По-друге, у зв’язку з втратою, з боку держави, контролю над криміногенним середовищем, цю функцію, тотального контролю над злочинністю, взяло на себе саме кримінальне середовище [419; 357]. Це підтверджується зростаючою кількістю організованих злочинних угруповань за останнє десятиліття (див. Додаток 4) [314, с. 8-9, 38; 578, с. 515].

Наведена статистика засвідчує, що починаючи з 1993 р. і до 2000 року є прогресуюча динаміка виявлених організованих злочинних груп. Її щорічне зростання дорівнює 19.2 %. Якщо у 1993 р. було виявлено 469 злочинних груп, то вже в 2000 р. – 1166. Це в 2.3 рази більше.

Збільшувалась кількість злочинів, скоєних цими групами. За даний період їх кількість збільшилась у 2,4 рази, а середній щорічний зріст становить 0,4%. Також зростає їх кількість по відношенню до загального числа зареєстрованих злочинів в державі. Якщо в 1993 р. цей показник

становив 0,54%, то вже в 2000 р. – 1,64%. В динаміці за весь період це – 0,9%.

Разом з тим, починаючи з 2001 р. по 2004 р. динаміка виявлення злочинних груп показує про їх зменшення. Так, якщо в 2001р. виявлено 960 злочинних груп, то вже в 2004 р. – 655. Це майже у 1,5 рази менше. Також відмічається і зменшення кількості злочинів, скоєних цими групами. За цей період їх кількість скоротилась з 7744 (2001 р.) до 6159 (2004 р.), що у 1,3 рази менше, а середній щорічний спад склав – 20,5 %.

Аналіз даних свідчить, що за 1993–2004 рр. було виявлено 10527 злочинних груп якими було скоєно 73324 злочини. Це значний показник, за яким стоять десятки тисяч крадіжок, пограбувань, зґвалтувань, вбивств тощо. Але ті негативні процеси, що відбулися в органах внутрішніх справ не дали можливості виявити, закінчити розслідування і передати до судового слідства виявлених злочинців. В середньому за весь період було закінчено розслідуванням біля 6110 злочинів.

Найбільш високий середній показник зареєстрованих злочинів, вчинених групою осіб відмічався в Дніпропетровській (7896), Донецькій (7270), Запорізькій (4596), Луганській (7447), Одеській (4265), Харківській (5360) областях.

Наступним негативним чинником, який впливає на соціальний стан в державі, є небезпечний психологічний поріг терпимості суспільства до злочинних проявів. З одного боку, це обумовлено тим, що в ЗМІ іде масова агітація на перетворення злочинця, в суспільній свідомості, на вдалу, успішну і пристойну до наслідування людину, яка займається меценатством та намагається навести порядок в суспільстві, а з іншого – повсякчасне поневіряння у можливості правоохоронних органів та судової влади надійно захистити особистісну та майнову безпеку, громадську безпеку.

Інформаційно-комунікаційна дезорієнтація значної кількості населення значно пов'язана з пропагованою протиправною поведінкою, правовим нігілізмом, який панує в суспільстві, та спрямовано-пропагованим низьким рівнем довіри суспільства до судових і правоохоронних органів. Такий вплив на соціо-психологічний фактор безпосередньо впливає на рівень внутрішньої безпеки суспільства.

В сучасний період розбудови основ демократії, налагодження діяльності правоохоронних органів, організовані злочинні групи не стоять осторонь цих процесів в державі, вони ділять між собою зони свого злочинного впливу, вкладають капітал в кримінальний і легальний бізнес, підтримують “певний порядок” в підконтрольній їм сфері. Здійснюється це не тільки традиційними кримінально-силовими засобами, але і завдяки своїх можливостей через засоби масової інформації, представників легального бізнесу та державних службовців куди і проникає кримінальне середовище.

Іде процес зрощування представників кримінального бізнесу з посадовими особами різного рівня. За даними кримінологічних досліджень, близько 2/3 кримінальних злочинних угруповань користувалися протекцією

посадових осіб різних рангів. Від 15% до 25%, від вартості реалізованих товарів підприємців, йде на давання хабарів співробітникам митної служби, прикордонникам, посадовим особам різних підприємств і установ. Так, начальник Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України В. Литвиненко відмічав, що ще у 1997 р. в Україні співробітники міліції вели певну роботу по відношенню 450 організованих злочинних угруповань, які мали міжрегіональні та міжнародні зв'язки, вплив в органах влади. Їх загальна чисельність становить більше 10 тис. осіб [288]. І цей процес продовжується.

По-третє, у зв'язку з недостатньо обґрунтованою і продуманою системою підготовки співробітників правоохоронних органів втрачається їх професіоналізм. Це стосується підготовки фахівців здатних виявляти і розкривати злочини у фінансово-банківській сфері, приватизації, у зовнішньоекономічній діяльності, інформаційній безпеці. Навчальні програми в системі вищої освіти МВС здебільшого націлені на підготовку слідчих, оперативних працівників, співробітників ДАІ, дільничних інспекторів міліції, паспортної служби і не передбачають поглибленого фахового спрямування по найбільш криміногенним галузям народного господарства чи конкретним напрямкам (інформаційна сфера, банківські операції, інноваційна та інвестиційна діяльність) [567]. Цьому також сприяє і відсутність достатньої кількості фахівців-викладачів та наукових досліджень по найбільш криміногенним напрямкам.

Таким чином здійснюється підміна та витіснення державного контролю злочинності – злочинними організаціями. В цілому злочинні організації не зацікавлені в реєстрації злочинів бо це неминуче призведе до посилення, з боку держави, за правопорядком, кримінальної політики та попереджувальних заходів. І якщо і в подальшому державний контроль над злочинністю буде недостатній то це може призвести до нових непередбачуваних і неправомірних методів “регулювання” суспільних відносин, розвитку процесів формування кримінальної субкультури. Всі ці підстави дають змогу зробити висновок, що нинішня ступінь безпеки людини, суспільства і в певній мірі передбачуваний інтенсивний ріст злочинності – не є похідним самого суспільства, а є похідним від більш глибоких соціальних та психологічних негараздів цього суспільства у взаємодії з іншими факторами чинниками.

Досліджуючи тенденції в зміні криміногенної ситуації в державі ми дійшли висновку, що вона складається не тільки під впливом соціально-економічних, соціально-політичних та соціо-психологічних факторів, але і в силу механізмів впливу системи соціального контролю на неї.

Наприкінці 80-х років, періоду розпаду СРСР і заснування незалежної України система соціального контролю суттєво ослабла і в тому числі за рахунок скасування інститутів суспільного контролю, які раніш активно допомагали правоохоронним органам (добровільні народні дружини, комсомольські прожектора, добровільні помічники дільничних інспекторів

міліції тощо), що призвело до різкого зростання злочинності. За офіційними даними Державного комітету статистики України кількість зареєстрованих злочинів з 1990 по 2005 рр. зросла з 369,8 тис. до 491,8 тис. (ріст на 33,2 %) з них у 2005 р. – 220,8 тис. тяжкі та особливо тяжкі.

Усвідомлюючи це політика держави в останні роки стала більш цілеспрямованою на поновлення та розбудову нової системи соціального контролю. Ґрунтуючись на нашому дослідженні ми вважаємо за доцільне зосередити увагу на тих чинниках які необхідно взяти до уваги при створенні такої системи.

По-перше, всеоб'ємний інформаційний вплив на соціо-психологічний розвиток особи і в першу чергу молодого людини. Цей вплив сьогодні не на користь стабілізації в суспільстві, іде повсякденне, повсякчасне засилля ефіру програмами в яких домінує насильницько-жорстока кримінальна тематика. І якщо ця тематика спочатку 90-х років ХХ ст. домінувала в Американських кіно та телевізійних програмах, то починаючи з ХХІ ст. ця продукція захлиснула як європейське (Українське) так і азіатське телебачення. Люди і особливо молодь починають цікавитись свідомо, чи на підсвідомому рівні особливостями кримінального життя та його пріоритетами і авторитетами.

По-друге, втрата суспільством довіри до співробітників правоохоронних органів і зокрема міліції. А як закріплено в законі “Про міліцію” (ст. 1) саме на органи міліції покладені функції по забезпеченню охорони прав та свободи людини і громадянина [250]. Недовіра, що виникла за останнє десятиліття пов'язана з тим, що престиж правоохоронця почав падати.

Все це можливо змінити на краще при умові збереження в державі відносно стабільної, а тим паче змінюваної в позитивний напрямок ситуації: нарощування економічного потенціалу, ресурсних можливостей, стабільної соціо-психологічної ситуації, відродження національної ідеї. Правоохоронні органи повинні довести, що вони в змозі відмовитись від партійно-підлеглого відношення до партії, яка перемогла на виборах, наростити свій професійно-кадровий потенціал і взявши під контроль кримінальну ситуацію в Україні забезпечити внутрішню безпеку суспільства. Але для цього, з нашої точки зору, потрібні зміни, які торкаються:

а) укріплення матеріальної і кадрової бази органів внутрішніх справ, податкової міліції, СБУ, прокуратури, суду; підвищення їх статусу; соціальної захищеності, прийняття необхідних заходів по моральному і матеріальному стимулюванню праці; укріплення матеріально-технічної бази оперативних та слідчих підрозділів всіх рівнів;

б) чітке розмежування компетенції правоохоронних органів та спецслужб, які приймають участь у боротьбі з організованою злочинністю, уточнення завдань і пріоритетів;

в) розробку на основі міжнародного досвіду і вітчизняних напрацювань нових напрямків і методів по протидії злочинності в різноманітних галузях

економіки, інформаційній сфері, міжнародних транснаціональних корпораціях;

г) укріплення співпраці та кооперації із правоохоронними органами інших держав;

д) відновлення в повному обсязі підрозділів які відповідають за профілактику злочинності і перш за все за профілактичну роботу з неповнолітніми;

е) поновлення повноцінної системи правової освіти і виховання у громадян позитивного образу правоохоронної діяльності;

ж) здійснення державної підтримки, в тому числі організаційної та методичної, самоврядним громадським формуванням, які метою своєї діяльності вбачають охорону громадського порядку біля осель в мікрорайонах, селах, містах тощо;

з) визначення стратегічних напрямків у боротьбі із злочинністю для зосередження зусиль відповідних наукових установ у розробці науково-прикладних програм протидії детермінуючих факторів злочинності і покращення соціо-психологічного стану в суспільстві.

3.4. Міжнаціональна єдність як чинник внутрішньої безпеки

Внутрішній безпеці України повинні відповідати політична стійкість і згуртованість українського суспільства, які в кінцевій меті визначають долю держави, його конституційний устрій та територіальну цілісність. В різних політичних суспільствах одним із головних факторів внутрішньої безпеки є – національне питання або співвідношення етнополітичної безпеки. За радянських часів народ багатонаціональної держави розглядався, як єдина загальнонародна спільність, яка раз і назавжди позбулася класових, расових, національних і релігійних протиріч.

Але національне питання і понині продовжує залишатися однією із самих гострих і актуальних проблем в багатьох сферах життя суспільства.

Причини міжнаціональних конфліктів мають глибинні корені і носять історико-суспільний, довготривалий характер. В зв'язку з чим, тривалий час, вони можуть бути прихованими і поступово визрівати в суспільстві. Вони також можуть бути поєднаними з політикою, економікою, демографією тощо. Виходячи з цього можна виділити слідуючи причини цих конфліктів: історичні, територіальні, соціально-економічні, політичні, етнокультурні, етнопсихологічні, етнодемографічні. Слід відзначити, що рівень і характер вказаних причин не є однозначними в даному явищі. Як і в інших розглянутих вище факторах впливу на внутрішню безпеку одні причини можуть виступати в якості основних, тобто відіграють безпосередню роль у неминучій появі даного наслідку (причинно-наслідковий результат), а інші мають ознаки умов чи передумов виникнення наслідків.

Але разом з тим визначення та вивчення передумов виникнення міжнаціональних конфліктів, а також ідентифікація основних ознак, які впливають на ту чи іншу ситуацію в даному регіоні (території), своєчасно допоможе здійснити комплекс заходів по запобіганню ескалації напруги і проявам таких конфліктів.

Зробивши аналіз різних конфліктних ситуацій на міжнаціональному підґрунті які мали місце на Україні за останні десятиліття, з точки зору міжнаціональної єдності як чинника безпеки нації, ми дійшли висновку, що за формальними ознаками можна визначити наступні території:

По-перше, це так звані етнокритичні території. В Україні до такої території можна віднести Автономну Республіку Крим.

По-друге, це території де виникають непорозуміння на етнічному підґрунті. До них можна віднести місця, де щільно проживає певна національність серед корінних мешканців даної території.

По-третє, це території де конфліктні ситуації виникають у зв'язку з впливом іммігрантів з інших держав.

Разом з тим, розмежування на вище вказані території (види) необхідно здійснювати враховуючи наступні ознаки, а в певних випадках і дії:

- основою яких є боротьба за підвищення статусу національно-територіальних чи державних утворень;
- основою яких є вимоги роз'єднання національно-територіальних чи державних утворень по національним ознакам;
- які виникли на підставі дискримінації по відношенню до національних меншин чи некорінному населенню;
- які пов'язані з територіальними претензіями;
- що виникли на підставі бажання окремих націй, національних меншин створювати нову державу шляхом порушення єдності існуючих національно-територіальних або державних об'єднань.

Критеріями які визначають ці ознаки є:

- характер спрямованості;
- зовнішня форма конфлікту;
- масштабність.

Історичними передумовами міжнаціональних конфліктів в українському середовищі є багаторазові перетворення національно-територіальних одиниць, зміна їх кордонів, створення дво- і багатонаціональних автономій. Це зумовило те, що ідеологи національного руху в якості універсального механізму подолання “колоніальної” спадщини СРСР вирішували національну проблему через суверенітет. На етнічному рівні тенденції національного самоврядування при цьому проявляються в дещо інших формах:

- в прагненні народів, які позбавлені або не маючих національних утворень, придбати права суб'єкта унітарної держави чи федерації;
- в намаганні до підвищення статусу суб'єкта. Разом з тим, в умовах відповідних заяв певних регіональних керівників про суверенізацію з

підігріванням національних гасел, можливі міжнаціональні ускладнення та загроза цілісності України.

Так, зокрема в 1991 році були прийняті зміни і доповнення до Конституції УРСР, згідно з якими визначалось, що “Кримська Автономна Радянська Соціалістична республіка є складовою частиною Української Радянської Соціалістичної Республіки...” (ст.75) [29]. На це також було сконцентровано увагу і в змінах і доповненнях до Конституції України в 1992 р. (ст.70), де зазначалось, що “Територія України є єдиною, неподільною, недоторканою і цілісною...” [30], і як логічним завершенням цього процесу є Конституція України 1996 р. (ст. 134) [62; 1]. Таким чином законодавчо була закріплена єдність, неподільність і цілісність України.

Територіальні претензії, здебільшого, виникають на підґрунті того, що національності, в ході історично-демографічного розподілу, можуть бути поділені кордонами територіальних утворень. Боротьба за підвищення свого статусу в цих умовах отримує територіальний відтінок.

По зовнішньому виразу міжнаціональні конфлікти можна розподілити на: а) конфлікти, які мають мирний характер; б) конфлікти протиправного (озброєного чи кримінального) характеру.

Розглядаючи міжнаціональні конфлікти під кутом зору масштабного розповсюдження треба зазначити, що за основу тут потрібно брати територію охоплення. На підставі даного критерію конфлікти діляться на: локальні, регіональні, міжрегіональні.

У зв'язку з вищезазначеним треба наголосити, що криміналізація суспільства здійснюється не тільки під впливом соціально-економічних та соціально-політичних факторів, але і в силу вирішення морально-правових, культурних, релігійних і міжнаціональних проблем. І якщо їх вирішувати тільки політичним шляхом це, як правило, зазнає краху, викликаючи хвилю екстремістських проявів, дестабілізацію нормального соціального стану в країні чи в окремому регіоні. А сучасний період, період здійснення реформ, пов'язаний з різкою політизацією міжнаціональних відносин, розривом зв'язків, етнічними спорами, зіткненням і правовими конфліктами, які стають нині основою екстремізму.

Треба зазначити, що суть виникнення екстремізму в міжнаціональних відносинах проявляється у порушенні загальногуманістичного принципу рівноправності націй. Рівноправність націй – це сукупність демократичних прав і свобод на самоіснування етнічної спільноти.

Виникнення екстремістських проявів, на сучасному етапі побудови української державності, диктує необхідність відмови від стереотипів, перегляду колишніх уявлень про стабільність і незмінність відносин між етноугрупованнями. Аналіз досліджень вчених і фахівців-практиків з цього питання, дозволив нам визначити суттєві умови, що впливають на дестабілізацію відносин між етноугрупованнями на Україні, це:

- соціально-економічна криза;
- зростаюча конфліктність співіснування етнічних угруповань;

- етноцентризм стихійних масових рухів, що замінюють громадянське самовизначення особи ідеологією національного руху;
- зниження культурного рівня інтеграції, що консолідується на національній платформі, через деморалізацію суспільної свідомості на “комерційному” підґрунті;
- наявність в масовій свідомості національно – забарвленої релігійності;
- амбіції церков і релігій та їх представників;
- деформація політичних структур;
- порушення прав релігійних та етнічних меншин, яке здійснюють посадові особи [489, с. 58-68; 557, с. 26; 236, с. 592; 639, с. 26].

Більш ґрунтовне дослідження цих умов дозволить опанувати причини виникнення екстремістських проявів і вжити необхідні та невідкладні заходи по запобіганню та недопущенню їх в майбутньому шляхом залучення державних інституцій, громадських об'єднань та релігійних громад до цього процесу.

3.5. Міжконфесійні відносини в суспільстві як фактор кримінологічного впливу на внутрішню безпеку

Неоднозначну роль в безпечному існуванні суспільства, на сучасному етапі розвитку людства, грає і релігійний фактор. Історично – віра, релігія, церква складали основу моральності, духовного життя людини і суспільства. Християнство, католицизм, іслам, інші конфесії визначали невід'ємну частину різних культур і цивілізацій [451, с. 38]. В сучасний період релігії переживають ренесанс, і неможливо недооцінювати позитивного значення релігійного фактора в духовному розвитку людства, в миротворчих і гуманістичних акціях, в здобутках об'єднання народів. І оскільки в політиці різних держав церква є важливим ідеологічним фактором [359], який впливає на розвиток суспільства і життя людини, інтереси яких здебільшого не співпадають в умовах різних цивілізацій, вона залучається в протиріччя сфер міжнародних та цивілістичних відносин, як це було, наприклад, в Югославії, Середній Азії. Геополітичні зміни і духовний спад певної частини населення сприяли більш суттєвим, ніж тим, що були, умовам, для релігійної нетерплячості у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявам екстремізму. Догми віри почали часто запозичуватися екстремістськими організаціями, на кшталт ісламського фундаменталізму, та використовуватися як ідеологічне підґрунтя для громадянської війни. Це наприклад, конфронтація між католиками та протестантами в Ірландії; католиками, православними і мусульманами в Хорватії, Сербії та Боснії. І все супроводжувалось кровавими сутичками – поглинаючи у забуття християнські та мусульманські заповіді.

Релігійність українського суспільства в сучасний період є явищем динамічним як у кількісному, так і в якісному вимірах. Зазнають змін соціально-демографічні показники релігійного самовизначення громадян, реформуються традиційні релігії, виникають нові релігійні практики. Динаміка релігійності зумовлюється, зокрема, сучасними процесами демократизації суспільного життя та впровадженням правових засад у церковно-державні відносини. Цьому сприяє також зростання кількості церковно-релігійних інституцій, пік розбудови яких, за даними Секретаріату Кабінету Міністрів України, припадає на 1998–1999 рр. В подальші роки динаміка її зростання значно уповільнилася, набула сталого характеру і складає на сьогодні близько 5–8% на рік. На кінець 2002 р. в Україні, за даними Державного комітету України у справах релігій, представлено 52 віросповідання в межах яких діє 28 383 релігійні організації; 120 конфесій, течій та напрямків [220, с. 22].

Аналізуючи розподіл церковно-релігійних організацій за конфесійною ознакою можна наголосити, що в Україні домінує – православ'я, до якого на початок 2003 р. належало 14 826 організацій, або 52,2% їх загальної кількості. Діють три чисельні православні церкви (Українська Православна Церква, Українська Православна Церква – Київський патріархат, Українська Автокефальна Православна Церква) та біля 11 невеликих угруповань.

Дещо меншою за першою є Українська греко-католицька церква – 3503 або 12,3% від загальної кількості. Але разом з тим порівняльний аналіз динаміки зростання кількості релігійних громад показує на стійку тенденцію до переважного, порівняно з православними, темпу зростання протестантських, а також неорелігійних рухів (зокрема харизматичного напрямку), кожен рік він збільшується приблизно на 3–4%.

Третьою за кількісними показниками є релігійні організації іудейського віросповідання. В Україні іудаїзм представлений Об'єднанням іудейських релігійних організацій України, Об'єднанням хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних громад та організацій України та нечисленних громад різноманітних реформаторських напрямів.

Іслам – є четвертим напрямком у віросповіданні. Єдиного інституційного оформлення конфесія не має, діють три самостійні центри – у Києві (Духовне управління мусульман України), Донецьку (Незалежний духовний центр мусульман України) та Сімферополі (Духовне управління мусульман Криму). Дана конфесія має виразний регіональний характер – 71,7% її громад зосереджені в АРК.

Дослідження розповсюдженості релігійних громад на території України показало, що 38,7% (10 565 одиниць) – діють у Західному регіоні країни: майже п'ята їх частина (19,2%, 5 230) – у Центральному регіоні, у Північному – 15,4% (4 217); у Східному – 14,7% (4 014); Південному – 12,8% (3 269) [220, с. 26-27].

З огляду на вище зазначені тенденції можна погодитись з Ф.Медвідь, який зазначає, що нині українське суспільство – переживає складний період

свого історичного осмислення, сьогодні воно потребує системи базових цінностей, визначених економічних і соціокультурних орієнтацій. У силу цього надзвичайною проблемою виступає соціокультурна ідентифікація України, тобто усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю на основі національної ідеї [464, с. 91-94].

Соціокультурна ідентифікація стосується також і релігійних організацій, зокрема, наскільки вони відповідають ідеї національної церкви. Нині релігійне середовище в Україні характеризується як конфліктне, бо православні церкви і греко-католицька церква виступають суб'єктами релігійного конфлікту. Як одна конфесія так і інша вважає себе значущою в Українській національній ідеї та ідеї національної церкви. Так, на думку відомого вченого-релігієзнавця А. Гудими ідеї національної церкви відповідає на сьогоднішня Українська православна церква Київського патріархату. Іншої точки зору дотримується прибічники католицизму та УПЦ.

На цьому підґрунті проявляються конфлікти на різних рівнях, які мають в цілому системний характер. Зіткнення з цього приводу наприкінці ХХ ст. набуло такого розмаху і гостроти, що стало загальнонаціональною проблемою [465, с. 95; 310, с. 10-12].

На підставі соціологічних опитувань проведених Центром Розумкова головними причинами міжетнічних конфліктів громадяни вважають, по-перше, бажання влади з боку ієрархів; по-друге, прагнення володіти церковним майном та будівлями. На першу причину вказали 47,4% опитаних; з числа віруючих – 43,5%. До другої причини схильні 32% усіх опитаних; з числа віруючих – 30,9%. На політичне забарвлення конфліктів вказали дещо менше опитаних, ніж у 2000 р.: 17,2% (1999 р.) проти 19,9% (2000 р.); з числа віруючих – 17,3% (1999 р.) проти 21% (2000 р.).

І лише 14,3% опитаних вказали на зв'язок між міжцерковними конфліктами та національним питанням [310, с. 10].

Разом з тим треба відзначити, що релігійний чинник, як такий, ніколи не може стати визначальним у процесах етностворення й етноінтеграції, національного відродження. У поліконфесійній Україні національна ідея об'єднує в собі підходи до конфесійної відмінності, як чогось не особливо суттєвого в суспільному і релігійному процесах. Бо для українців – Україна єдина для всіх, і для віруючих, Бог – один для всіх.

Такої думки дотримуються переважна більшість респондентів проведеного опитування 1000 тисячі громадян віком від 18 років з усіх регіонів України (див. табл. 2) [310].

Таблиця 2.

Як на Вашу думку, церква і релігія повинні бути національно зорієнтованими?

Відповідь	Серед усіх опитаних	Віруючі в Бога	Вагаються між вірою в Бога і невірою	Невіруючі в Бога
Так	29.3	34.6	23.5	21.4
Ні	53.4	49.7	59.7	58.5
Ще не визначився	17.3	15.7	16.8	20.1

Отже більше половини респондентів вважають, що церква і релігія не повинні бути національно зорієнтованими – 53,4%, серед віруючих у Бога – 49,7%. Протилежної думки відповідно 29,3% (серед усіх опитуваних) і 34,6% (серед віруючих у Бога). Не визначилися в цьому питанні – 17,3% респондентів, серед віруючих – 15,7%.

Українська національна ідея виходить з автохтонності української нації і формується на базі екзистенціальної, гуманістично орієнтованої національної ментальності українського народу. Вона базується на глибокому усвідомленні приналежності кожного українця до української національної спільноти, ідентифікації його з цією спільнотою, формуванні уявлень про її типові риси, етнічну територію, мову, уявлення про її історичні та духовні цінності [464, с. 93].

Цьому свідчать і проведені соціологічні опитування 2004 респондентів віком від 18 років з усіх регіонів України, які було здійснені в 2002 р. соціологічною службою Центру Розумкова.

Дослідження показало, що релігія в системі першочергових життєвих потреб серед громадян України, посідає 17 місце (з 19 запропонованих для вибору) [638]. На першому, більш вагомому для громадян місці, як свідчать дані цього опитування, є приватне життя та чинники, що забезпечують його існування на гідному рівні і це цілком науково обумовлений факт, на якому ми зупинимось нижче. Також прийняття такого рішення обумовлюється і деморалізацією суспільної свідомості, з огляду на сучасну кризу ідеології, відсутністю соціальних орієнтирів, економічного спаду, втрати офіційною владою авторитету. Але, разом з тим, слід наголосити, що за даними опитування число респондентів які визначають релігію важливим аспектом власного життя сягає 50–55%. Це безперечно свідчить, що релігія в останні десятиліття, після періоду тотальної комуністичної боротьби з нею, стає значною суспільною потребою. Громадяни починають більше замислюватись над значенням життя, свого “Я” існування, своєї сім’ї, близьких, дбати про свій внутрішній світ, поєднуючи його із моральними чинниками свого “Я” і глибинним потягом служіння Богу. Підтвердження

такого стану в суспільстві можна знайти і в соціологічних дослідженнях Н. Дудар і Л. Шангіна, які відмічають, що в життєвих пріоритетах громадян України на першому місці стоїть турбота про сім'ю (79,6%), на другому – турбота про себе (58,1%), на третьому – служіння Богові (32,4%), на четвертому і п'ятому, відповідно: служіння суспільству (27,5%) та державі – 19,8% [310, с. 6].

Як позитивний крок у цьому напрямку світового співтовариства треба відзначити дії європейських країн і церкви які в підсумкових документах Мадридської зустрічі ОБСЄ 1983 р. та Віденської зустрічі ОБСЄ 1989 р. зосередили увагу на праві забезпечення свободи сповідувати релігію всіма державами учасниками, у тому числі і Україною. Було підкреслено, що держави зобов'язані надавати, на прохання віруючих, які сповідають або готові сповідувати свою віру, відповідний правовий статус цим громадам у відповідності з конституцією і законодавством цих країн [492, с. 42-43; 1; 68].

Це дозволяє сконцентрувати зусилля державних органів, представників різних конфесій, а загалом всю громадськість на концентрацію зусиль по недопущенню екстремістських проявів як на релігійному підґрунті так і на міжнаціональних протиріччях, що в кінцевому результаті буде сприяти забезпеченню внутрішньої безпеки суспільства.

3.6. Інформаційна сфера і її вплив на криміногенний стан в Україні

Аналізуючи факторний комплекс як взаємообумовлюючу компоненту впливу на внутрішню безпеку та криміногенний стан в суспільстві неможливо не відзначити, що він посилюється ще й тим, що Україна, залучаючись до прогресивних інформаційних технологій, стає більш прозорою для інших держав, які однією із своїх завдань вбачають в отриманні певної інформації для свого пріоритетного становища в будь-якій сфері.

Сучасний стан розвитку суспільства визначається зростаючою роллю інформаційної сфери, яка уособлює собою сукупність: інформації; інфраструктури; суб'єктів, здійснюючих збір, формування, розповсюдження та використання інформації; системи правового регулювання виникаючих суспільних відносин. Загально визнано, що інформаційна сфера, є системоутворюючим фактором життєдіяльності людини, суспільства, держави і активно впливає на стан політичної, економічної, військової, науково-технологічної та інших складових національної безпеки держави.

Засновниками теорії інформації були Л. Бріллюен (теорія негативного вкладу в ентропію), [215, с. 34] та О. Урсул (теорія цінності інформації для досягнення визначеної мети) [617, с.56].

Сучасне поняття інформації закріплено в Законі України “Про інформацію”, [48] де в ст. 1 визначено, що інформація – це документовані чи

публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі. Законодавець визначив і види інформації, це: статистична, масова, інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого та регіонального самоврядування, правова інформація про особу, довідково-енциклопедичного та соціологічного характеру (ст. 9).

З метою врегулювання стрімко зростаючих інформаційних процесів в Україні в подальшому були прийняті закони “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, [40] “Про телебачення і радіомовлення”, [71] “Про інформаційні агентства”, [47] “Про зв’язок” [46]. Закріплення демократичних засад і принципів права в державі дозволили прийняти закони “Про оперативно-розшукову діяльність” [55] та “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” [56] якими була легалізована і законодавчо закріплена інформація яка отримується негласним шляхом з метою протидії злочинності; її виявленню та використанню в досудовому і судовому слідстві; захисті учасників і свідків кримінального судочинства. Також певних питань інформаційного оприлюднення торкнулися і Закони України “Про банки і банківську діяльність”, [20], а також “Про державну таємницю” [38]. Це дозволило державі сконцентрувати зусилля по визначених напрямках і галузях, що пов’язані з інформаційною безпекою. І тут можна погодитись з О.В. Горбачовим, який зазначає, що “інформаційна безпека та захист інформації стали в один ряд з іншими елементами структури національної безпеки” [257, с. 105]. Разом з тим слід підкреслити, що інформацією та інформаційними технологіями володіє і користується не тільки держава, а й приватні і комунальні підприємства і установи, де також постала нагальна потреба, в захисті такої інформації, від посягань незаконного отримання з метою використання її в злочинних намірах. Також не можна забувати і ту обставину, що після припинення холодної війни між Заходом і Сходом, по суті не зачеплений такий її атрибут як розвідка. Поряд з традиційними її пріоритетами з’явився новий напрямок – технічна розвідка. У сферу її інтересів все більше входять питання: технологій, фінансів, торгівлі, ресурсів – доступ до яких відкривається у зв’язку з конверсією, розвитком міжнародних інтеграційних процесів, впровадженням в державі комп’ютерних технологій та комп’ютерним забезпеченням, здебільшого, одного виробника.

Аналіз статистичних даних МВС, прокуратури і суду свідчить, що за останні роки зростає злочинність яка для досягнення своєї мети використовує інформаційні технології. Як відмічає М. Мельник, досліджуючи злочини в галузі отримання інформації, їх характерною ознакою є отримання інформації, для особистих цілей чи в інтересах третіх осіб і характеризується корисливою і корисливо-злочинною спрямованістю суб’єктів які в непоодиноких випадках зловживають службовим станом [467, с. 117]. За даними МВС України ріст злочинності в даній сфері сягає від 20

до 30% в рік. Така тенденція спостерігається не тільки в Україні, а й в інших країнах світу. На зростаючу криміногенну ситуацію в цій сфері, її локалізацію і запобігання злочинності йшлося на шостому з'їзді Робочої групи по співробітництву правоохоронних органів країн Центральної та Східної Європи (в м. Мюнстері 28–30 серпня 2000 р.).

З метою протидії злочинності пов'язаної з інформаційними технологіями Президентом України був виданий Указ “Про рішення Ради безпеки і оборони України” від 31 жовтня 2001 р., “Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України” від 16 грудня 2001 р. № 1193/2001 [97], який сконцентрував зусилля визначених суб'єктів в цьому напрямку. Можна зазначити, що Україна, розуміючи наслідки, які можуть бути спричинені в інформаційній сфері, разом з іншими країнами почала впроваджувати спільні заходи по протидії та запобіганню злочинності в даній сфері. Таким чином ми бачимо, що зростаюча тенденція загроз в інформаційній сфері змусили сконцентрувати зусилля держави на розбудову правової бази по протидії кіберзлочинності. Але разом з тим, проведене нами дослідження правових джерел, що стосуються даної сфери, дозволяє зробити висновок, що ще є недоліки у чіткості аналізу та оцінці як регулювання інформаційних процесів так і змісту інформації, яка може бути використана в злочинних намірах, а також і в технічних системах захисту інформації.

Що стосується причин та умов, що сприяють правопорушенням в цій сфері, то до них треба віднести:

- низький рівень інформаційно-правової підготовки відповідних підрозділів правоохоронних органів;
- відповідна недооснащеність технічного та технологічного характеру;
- недостатньо відпрацьований механізм обміну інформації між відповідними спецпідрозділами МВС, СБУ, податкової міліції, прикордонних військ;
- нескоординованість дій як правоохоронних так і суддівських органів.

Поряд з цим Р. Калюжний, В. Цимбалюка та О. Горбачьов відмічають, що на сьогодні також непоодинокі наступні явища:

- прояви нездорової конкуренції між спецпідрозділами різних відомств;
- спецпідрозділи СБУ (де сконцентровано найкращий потенціал фахівців) не вважають за доцільне ділитися досвідом зі спецпідрозділами інших відомств щодо методів і способів виявлення, документування і розкриття кіберзлочинів;
- низький рівень інформаційно-правової культури у більшості суддівського корпусу, особливо на районному рівні [356, с. 109; 257, с. 107-108].

Зазначене також негативно впливає на своєчасне запобігання та розкриття злочинів у цій сфері.

Не менш вагомим аспектом інформаційної безпеки є і гуманітарний напрямок, тобто захищеність інформаційних потоків від негативного впливу на єдність і самобутність змістовного простору суспільства, руйнації мовної та культурної самобутності нації в умовах глобалізації, розмивання суспільних цінностей та національної ідентичності. В інформаційному просторі яскраво проявляються недосконалі нормативність сучасної української мови, слабка і різновживана лексикографічна підтримка мовних процесів, на що звертають увагу Народні депутати, письменники, непоодинокі статті в ЗМІ, а також вчені, зокрема Р. Павленко, О. Додонов, О. Горбачик, М. Кузнєцова і інші [503; 303]. Такий стан речей суттєво впливає на різноманіття у визначенні певних категорій і понять та їх однозначного використання в правових актах.

Поряд з цим мовна політика як одна із пріоритетних складових державної гуманітарної політики повинна ґрунтуватися на неухильному додержанні конституційних гарантій по всебічному розвитку і функціонуванню української мови як державної та мови офіційного спілкування в усіх сферах суспільного життя на всій території України, а також вільного розвитку і використання у всіх життєвих потребах громадян російської чи іншої рідної мови (статті 10, 11 Конституції України) [1].

Наступним аспектом інформаційної безпеки є так званий інформаційно-психологічний вплив, який за оцінками фахівців (М. Жулинського, О. Зінченко, О. Белова, О. Шевчука, А. Габович та інших) може використовуватися не тільки в інтересах військово-політичного керівництва іншої держави, але і в практичній діяльності, на ринку інформаційних послуг: засобами масової інформації і масової комунікації (ЗМІ та МК); політичної боротьби; галузі державного управління; конкуренції в економіці [343; 253]; фінансової і банківської сфери; енергетики; транспортних відносинах; при розповсюдженні політичних, релігійних і інших поглядів та ідей; групових та міжособистісних відносинах.

Незважаючи на всю відкритість і свободу циркуляції інформації, є і галузі, які закриті, вони віднесені до державної таємниці. В Україні законодавча база регулювання суспільних інформаційних відносин в сфері державної таємниці створювалась з урахуванням світового досвіду і націлена на забезпечення належної безпеки держави [38; 133].

Таким чином, можна наголосити, що різні чинники, як ті, що вже зазначені, так і інші можуть впливати на динаміку злочинності, якщо своєчасно не буде розроблено і застосовано відповідного конкурентоспроможного національного інформаційного продукту, правових, політичних, соціальних, економічних і інших заходів, які б змогли унеможливити, призупинити чи залишити на тому ж рівні криміногенну ситуацію в галузі інформаційної безпеки в державі. Тому розробляючи такі заходи необхідно враховувати свої внутрішньодержавні пріоритети в інформаційній безпеці, а також і зовнішні – вплив міждержавних взаємовідносин на всі галузі і напрямки суспільного життя.

Висновки до Розділу III

Аналіз факторного впливу на безпеку українського суспільства з усією очевидністю засвідчив, що саме в його основних сферах – економічній, політичній, соціальній, інформаційній народжуються та розвиваються протиріччя, що обумовлюють виникнення різноманітних внутрішніх витоків небезпек, у тому числі кримінальних. Усі фактори взаємопов'язані і мають динамічний характер, який визначається характером суспільних відносин, політичним устроєм, ступенем внутрішніх і глобалізаційних загроз. З визначенням і правовим закріпленням людини як соціально-значущого суб'єкта в суспільстві, держава постає формою політичної організації суспільства яка й повинна захистити людину. Інакше кажучи внутрішня складова безпеки суспільства якраз і полягає в захищеності основних його суб'єктів (людини і держави) від загроз, які можуть бути спричинені відповідними соціально-політичними процесами, діяльністю людей, підприємств, установ, організацій, що знаходяться під управлінням різних суб'єктів підприємницької діяльності як на території України, так і за її межами. Не менш суттєво соціально-психологічна сфера проявляється і у внутрішній безпеці яка органічно пов'язана з безпекою людини і суспільства.

Основаючись на цьому можна відзначити наступне.

1. Система забезпечення безпеки людини, суспільства і держави як об'єктів внутрішньої безпеки досліджуються теоретичними методами, серед яких одне із пріоритетних місць займає факторний аналіз. Розуміння його суті сприяє методологічній обґрунтованості досліджень проблеми злочинності.

Злочинність мінлива і має тенденцію до динамічної змінюваності в залежності від комплексної взаємодії факторів, які існують в державі. В зв'язку з чим вивчення причинного комплексу витоків небезпек повинно бути постійним, динамічним, системним, а здобуті висновки негайно впроваджуватись на макро - та мікрорівнях в політичній, економічній, демографічній, організаційній, соціально-психологічній, технічній, духовно-моральній, освітньо-науковій та інших сферах з метою запобігання криміналізації суспільства. Всеосяжної (цілісної) системи факторних впливів, що обумовлюють виникнення злочинності, як одної із основних загроз внутрішньої безпеки суспільства поки не існує.

2. Ступінь криміналізації суспільних відношень та нинішній стан злочинності в державі є опосередкований результат сумарного впливу всіх існуючих факторів (внутрішніх та зовнішніх), які й спричиняють даний результат.

Вивчення і викорінення криміногенних факторів (небезпек) всіма суб'єктами забезпечення національної безпеки, а також соціально-правовий контроль – найбільш перспективні, всеохоплюючі і гуманні напрямки

забезпечення безпеки суспільства. Він охопить всі складові суспільного розвитку, що, в свою чергу, сприятиме запобіганню криміногенних загроз та стабілізації безпеки всього українського суспільства.

Головний пріоритет діяльності держави – підвищення безпеки громадян. Правоохоронна діяльність влади повинна бути націлена на недопущення насилля над громадянином, а в разі здійснення злочину – забезпечити невідворотність покарання. Політика внутрішньої безпеки передбачає непримиренну протидію злочинності, корупції та спрямована на наведення господарського порядку, дотримання законності, укріплення дисципліни.

Для такого істинно національного напрямку потрібна всеохоплююча загальноприйнята світоглядна основа, на якій поєднались би, остаточно, навіть найбільш радикальні та непримиренні суперники та противники. Такою основою сьогодні може стати ідеологія відродження соборної України як процвітаючої та демократичної, вільної і відповідальної світової держави, яка поєднує свої самобутні історичні особливості із всім тим цінним та передовим, що досягнуто людством. Бо на сьогодні, як свідчить історія розвитку людства, одною із самих реальних загроз для українського суспільства, його перших демократичних перемог, кроків на шляху економічної незалежності, залишається прогресуюча національна і транснаціональна злочинність. Вона поглинає в себе як традиційні види кримінальної злочинності, так і організовану злочинність з проявами тероризму, наркоманії, корупції, екологічних негараздів. Держава, з метою протидії злочинності, підкорення її соціальному контролю, повинна всіма наявними в її розпорядженні засобами – політичними, економічними, правовими, організаційними і іншими впливати на неї. Це потрібно здійснювати на основі послідовної реалізації політики національної безпеки з врахуванням розмежування відповідних повноважень та забезпечення координації дій органів законодавчої, виконавчої та судової влад. Забезпечення цього також неможливо без активної участі в цьому процесі громадських організацій та громадян України, що потребує формування спеціальних механізмів “демократії співучасті”. Потрібно більш активніше залучати такий пласт соціальної політики як сім’я, оточення, освіта, інтелектуальна розвиненість, віросповідання, зайнятість, правова культура, охорона здоров’я.

3. Мірою недопустимого впливу держави на права і свободи громадян повинен бути загальновизнаний всім світовим співтовариством принцип верховенства права. Це гарантія від свавілля.

Одним із важливих напрямків в цій діяльності, яким українське суспільство повинно буде йти, з метою більш ефективного контролю за злочинністю та свого особистісного виживання, є нові обмеження громадянських прав і свобод. Така політика обов’язково повинна здійснюватись через законодавчі заходи. Це дозволить стримувати

злочинність на соціально допустимому рівні в державі та забезпечити достатній рівень безпеки в суспільстві.

4. Демографічна ситуація в державі – є тим якісно-складовим показником який характеризує стан суспільства в історично-визначений час. Максимальна спрямованість зусиль держави по забезпеченню якісних показників у людській (демографічній) безпеці якими є здоров'я нації та її відтворювальний потенціал – найважливіша складова національної безпеки України її об'єднуючий і визначальний компонент серед об'єктів безпеки.

Проблема фізичного і духовного здоров'я української нації виходить за межі системи охорони здоров'я, є надгалузевою, загальнонаціональною і може бути розв'язана тільки при застосуванні міжгалузевого підходу.

5. Велика кількість реальних та потенціальних викликів та загроз, що переростають у внутрішні витоки небезпек, в тому числі криміногенних, можуть бути нейтралізовані чи подоланні за допомогою розробки засобів подолання кризових явищ, укріплення державної влади, підвищення ролі громадських формувань та проведення ефективної зовнішньої політики.

Розділ IV

СТВОРЕННЯ СИСТЕМНОЇ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАГРОЗАМ ВНУТРІШНІЙ БЕЗПЕЦІ СУСПІЛЬСТВА

Соціально-політичні зміни, що відбулися на теренах колишнього СРСР, розвиток демократичних основ в Україні засвідчують, що сучасний стан як національної так і внутрішньої безпеки суспільства характерний тим, що реальні і потенційні кримінальні загрози, що впливають на життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, в більшій ступені, походять із середини держави і стають значно суттєвішими чинниками дестабілізації цих інтересів, ніж зовнішні загрози, що взаємопов'язані із глобалізаційними процесами.

У зв'язку з чим постає нагальна потреба у виявленні і запобіганні цих кримінальних загроз. Це дозволить своєчасно попередити їх негативний вплив на гармонійно поєднані життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, що спрямовані на соціальні, економічні та правові реформи в державі.

Закон України “Про основи національної безпеки України” (2003 р.) визначив, що виконання функції по прогнозуванню і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці здійснюється завдяки системі забезпечення безпеки людини, суспільства і держави (ч. 1 ст. 8). У свою чергу, система забезпечення національної безпеки України – це визначена і врегульована державою діяльність суб'єктів (державних органів, посадових осіб, громадських органів, громадян), які об'єднані спільною метою щодо захисту національних інтересів та здійснюють її у відповідності до законів України.

На правовому рівні поняття “безпека”, як “захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз” визначено в Законі України “Про основи національної безпеки України”. Відповідно до цього життєво важливі інтереси, розглядаються з позиції сукупності цінностей, задоволення яких, на базі основних принципів забезпечення національної безпеки, (ст. 5) надійно гарантує існування і можливість прогресивного розвитку вищезазначеної тріади об'єктів безпеки – їх матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей (ст. 1).

Але якщо, категорію “національний інтерес” розглядати через внутрішню структуру її основних засад то вона має наступні елементи:

– носії (виразники) інтересу – громадяни України; громадські організації; державні підприємства і установ; посадові особи, які формалізують, систематизують та реалізують суспільні потреби і

проголошують національні інтереси (така суб'єктна система закріплена на рівні Конституції України);

- мета інтересу – визначення кінцевого результату, до якого прагнуть суб'єкти інтересу;

- реалізація інтересу – засоби, форми, методи, які використовуються для досягнення поставленої мети.

Це і є, саме ті, ключові і складові елементи поняття “національні інтереси”, на які можуть впливати загрози [590, с. 47-48].

Разом з тим, система захисту національних інтересів, що діє в державі на сьогоднішній день, ще недосконала – бракує консолідації і узгодженості дій на міжвідомчому рівні. Не достатньо конструктивною в цьому напрямку виявилась і діяльність створеної Ради національної безпеки і оборони України. На ефективність її роботи впливали як перманентність реформування всіх її внутрішніх структур так і часта змінюваність керівництва і відповідних фахівців. А це, в свою чергу, негативно вплинуло на аналітичну діяльність по своєчасній оцінці і прогнозуванню потенційно можливих загроз національним інтересам, а також розробки пропозицій щодо їх запобігання.

Аналіз факторного впливу на внутрішню безпеку суспільства засвідчив неспроможність держави, в особі відповідних інституцій, заздалегідь виявити загрози та передбачити наслідки, які були спричинені тими змінами, що відбулися в Україні за останнє десятиліття ХХ ст. Це, в свою чергу, не дало змогу своєчасно попередити і всіляко унеможливити їх негативний вплив на соціальну стабільність та криміналізацію суспільства.

Ситуація в державі, ось уже на протязі 16 років залишається напруженою. Найбільш нестійкими є такі важливі сфери, як:

- державна – влада все ще не діє досить ефективно, проявляються регіональні сепаратистські погляди, набула загрозливих масштабів корупція, вкрай слабка виконавча дисципліна службовців тощо;

- економічна – протягом десятиріч іде постійний спад виробництва у багатьох галузях економіки, непередбачуваними темпами банкрутують і ліквідуються стратегічно важливі підприємства;

- соціальна – соціальний стан в державі залишається незбалансованим, зростає соціальна напруга в різних регіонах держави;

- правова – іде постійне зростання рівня злочинності, втрачаються пріоритети законослухняності, іде процес криміналізації суспільства;

- суспільна – нестабільна демографічна ситуація в державі, різке скорочення народжуваності і середньої тривалості життя значної кількості населення;

- екологічна – стан природного середовища держави в значній мірі не покращився, непоодинокі екологічні катастрофи, що впливають на оточуюче середовище;

- військова – державний кордон і досі в багатьох місцях чітко не визначений та не демілітаризований.

Вбачаючи це, а також враховуючи аналіз факторів і загроз, які впливали на Україну в останні десятиріччя, дозволить запропонувати теоретичні пропозиції і надати практичні рекомендації, які зможуть покращити загальний комплекс заходів по забезпеченню внутрішньої безпеки суспільства.

4.1. Аналіз загроз внутрішній безпеці українського суспільства та їх вплив на криміногенний стан в державі

Ефективність забезпечення внутрішньої безпеки суспільства обумовлюється множинністю факторів: об'єктивних і суб'єктивних, матеріальних і духовних, практичних і теоретичних, явних (відкритих) і латентних та інших.

Мається на увазі, що визначаючою об'єктивно-існуючою закономірністю безпеки є її безпосередня залежність від сукупності умов і факторів небезпек – загроз безпеці.

Закон України “Про основи національної безпеки України” зосередив увагу на тому, що загрози, по-перше, визначають зміст діяльності по забезпеченню безпеки (ст. 3); по-друге, національна безпека досягається єдиною державною політикою; системою заходів економічного, політичного, соціального, правового, організаційного та іншого характеру, адекватних загрозам (ст. 4); по-третє, можуть дестабілізувати національну безпеку (ст. 7) і в зв'язку з чим необхідно визначати найбільш реальні і потенційні сфери впливу загроз; і в-четвертих, до першочергових і основних функцій системи національної безпеки, на всіх її рівнях, віднесена функція прогнозування, виявлення, попередження і нейтралізації загроз(ст. 8).

Дійсно, ефективна діяльність суб'єктів безпеки, по запобіганню негативних наслідків та надійному забезпеченню безпеки об'єктів, неможлива без всеохоплюючого прогнозування, виявлення і оцінки (реального пізнання) та класифікації загроз, вибору і здійснення оптимальних заходів впливу (нейтралізації) на них.

Дослідження питань безпеки, в існуючій юридичній літературі дає підстави говорити про досить велику різноманітність в розкритті суттєвого змісту основних категорій і понять, таких як: небезпеки, витоки небезпек, рівні небезпек і загроз, загрози, система загроз, типи загроз, ризики, виклики тощо. Але без єдиного розуміння сутнісного змісту цих категорій, і загроз зокрема, неможливо з'ясувати ті реальні явища, які в них віддзеркалені [529, с. 36-66; 361, с. 41-44; 483, с. 204-211; 282; 441].

У зв'язку з цим, зупинимося на цьому більш детальноше.

В словнику В.І. Даля під загрозою розуміється дія чи намір “угрожать, грозить, стращать, наводить опасность или опасение, держать под страхом, под опасностью, пригораживать” [281, с. 349]. С.І. Ожегов це поняття розумів як “обещание причинить кому-нибудь вред, зло” [494, с. 447].

Енциклопедичні видання висвітлюють це поняття як “высказанное в любой форме намерение нанести физический, материальный или иной вред общественным или личным интересам” [211, с. 1385], або “выраженное словесно, письменно, действиями либо др. способом намерение нанести физич., материальный или иной вред отд. лицу или общественным интересам; один из видов психич. насилия над личностью” [656, с. 383].

Узагальнюючи це можна зазначити, що під загрозою, розуміється явище, що поєднує в собі намір заподіяти будь-кому шкоду. Вбачаючи, що ця шкода може бути заподіяна, як окремій особі, так і суспільним інтересам. Загальним у всіх визначеннях терміну “загроза”, на наш погляд, є те, що в них підкреслюється її соціальний характер (соціальна спрямованість), яка націлена на заподіяння перешкод об’єктивному існуванню і діяльності людини, суспільства, держави.

Тобто, під впливом загрози, що може здійснюватись як психологічними так і фізичними засобами може бути завдана шкода носію інтересу. Загрози можуть завдати значної шкоди або навіть унеможливити сам спосіб досягнення інтересу, можуть вплинути на необхідність зміни чи навіть діаметрального перегляду самої мети відповідних намірів, мається на увазі, орієнтацію структури цінностей, уявлення громадян, суспільства щодо пріоритетів національних інтересів і шляхів їх досягнення.

У зв’язку з вищезазначеним, особливого значення набуває системний підхід в розкритті, оцінці і класифікації “викликів”, “небезпек”, “загроз” і “ризиків”, тобто в їх нерозривному взаємозв’язку і взаємозалежності.

З нашої точки зору, “виклик”, “небезпека”, “загроза” і “ризик” – самостійні явища. Але зневажливе ставлення до аналізу цих явищ призвело до того, що на практиці ведеться боротьба лише із наслідком виявлених небезпек і загроз та недостатньо приділяється увага викликам як загроз так і небезпек, як уже реальному явищу. Боротьба із наслідками, як би прискіпливо вона не велась, дає лише тимчасовий успіх, і проблема вирішується лише частково. Це пов’язано з тим, що сам виклик небезпек зберігся і, через деякий час, при наявності сприятливих для нього факторів (ризиків) породить нові загрози і небезпеки.

Такий циклічний процес буде перманентним до безкінечності. Тому потрібно мати на увазі, що боротьба з загрозами і небезпеками – задача оперативно-тактична, боротьба із викликами загроз і небезпек – задача стратегічна.

Характеризуючи небезпеку треба відмітити, що в соціальних відносинах викликами небезпек завжди були і залишаються протиріччя, що виникають між: а) сторонами, коаліціями держав; б) державними соціальними рухами, між класами, соціальними групами, націями, етносами, державою і громадським суспільством, центром і регіонами тощо. Перша група протиріч породжує зовнішні небезпеки, друга – внутрішні.

Як зовнішні, так і внутрішні, небезпеки є взаємообумовленими, вони можуть корелюватися (взаємообумовлюватись, трансформуватись). Але це

впливає на форму прояву протиріч та створюваних ними небезпек і загроз, які впливають на різні сфери соціального життя і територіально-просторових об'єднань.

В зв'язку з цим ми вважаємо, що **виклик** – це перервно-безперервний процес який при сприятливих умовах може перерости в небезпеку або загрозу.

Небезпека – це можливість будь-якого явища (предмета, процесу, соціального об'єднання) при певних умовах набути цільової направленості спричинити шкоду, збиток даному об'єкту. Тобто небезпека несе в собі ключову компоненту – “можливість”, “ризик”. А це поєднує в собі декілька вихідних положень: вдача, невдача, успіх, втрата, нанесення шкоди внутрішній безпеці, без нанесення шкоди внутрішній безпеці тощо. Вона в свою чергу може включати як зовнішні так і внутрішні складові.

Зовнішня небезпека – це можливість будь-якого явища чи їх сукупності, що знаходиться поза структурою елементів об'єкта, при певних умовах набути визначену направленість та заподіяти шкоду, збитки, втрати.

Внутрішня небезпека – це можливість будь-якого внутрішнього структурного елемента чи їх сукупності в даному об'єкті спричинити йому шкоду, завдати збиток із середини.

Виходячи із теорії відносин, будь-яка небезпека – це один із видів зв'язків, при виникненні якої, між взаємодіючими явищами, процесами, предметами, з'являються протиріччя або порушується стабільність цих зв'язків. В такому разі одна сторона (суб'єкт) може нанести шкоду, збиток іншій стороні (об'єкту). Таким чином, поза цими дестабілізуючими взаємовідносинами будь-яке явище (предмет), яке наділене (має) рушійний потенціал, не є небезпекою для даного об'єкта.

З цієї позиції доречніше було б казати, що під національною безпекою потрібно розуміти не захист життєво важливих інтересів, а законно належних людині, суспільству, державі цінностей (матеріальних і духовних) від значної шкоди. Аналогічної точки зору дотримувались і американські дослідники. Так, Арнольд Волферс ще в 1962 році писав: “безпека в об'єктивному розумінні визначається відсутністю загроз придбаним цінностям, в суб'єктивному розумінні – відсутністю страху, що на ці цінності буде здійснено напад” [389]. І цього потрібно досягати при захисті життєво важливих інтересів.

Але при такому підході, треба захищати те, що вже існує, без перспективи захисту майбутнього сталого розвитку суспільства. Тобто втрачається сама ідея подальшого існування і розвитку нації, а це, з нашої точки зору, не повністю відповідає потребам людини, суспільства, держави.

При досягненні такого пікового рівня протиріч, між суб'єктом і об'єктом, небезпека набуває той якісний стан, який в науці прийнято називати “загрозою небезпеки”.

Тобто **загроза** – це єдність ворожості (наміру), здатності і готовності суб'єкта небезпеки завдати шкоди об'єкту. На відміну від небезпеки, загроза

проявляється не тільки в намірі, а і в процесі визначення цілеспрямованих діянь. При загрозі, між безпосереднім наміром, на нанесення шкоди національним інтересам і можливістю (здатністю) його здійснення (певних дій) проходить незначний проміжок часу.

Таким чином, можна зробити висновок, що **загроза національним інтересам** – це наявність намірів і можливостей будь-яких суб'єктів, здатних реально створити умови, що спричинять повну або часткову шкоду об'єктам безпеки. Метою їх дій є отримання певних односторонніх переваг у відстоюванні і реалізації своїх (особистісних) життєво важливих інтересів.

Але для того, аби реально пізнати і спрогнозувати загрози національній безпеці необхідно з'ясувати: по-перше – що класифікувати (який конкретний об'єкт і його зміст); по-друге – як класифікувати (на підставі яких правил, ознак, критеріїв, за якими методологічними оцінками робити відбір). Інакше кажучи, визначити методологічну основу систематизації споріднених об'єктів.

Визначаючи, що класифікувати, необхідно окреслити всю систему загроз національній безпеці, які виступають як умови або фактори небезпек збалансованих життєво важливих інтересів, інтелектуальних і духовних цінностей та потреб людини, суспільства і держави.

Відповідаючи на друге питання – як класифікувати, доречно звернутися до Закону України “Про основи національної безпеки України”, в якому законодавець регламентував методико-правову основу для систематизації всієї сукупності умов і факторів небезпек. На законодавчому рівні визначено не тільки поняття “загрози національній безпеці” (ст. 1), але й її місце, роль, напрямки в розробці єдиної державної політики з питань національної безпеки (ст. 8). Ці напрямки державної політики адекватні системам загроз і забезпечують системність діяльності всіх суб'єктів безпеки, спрямованих на ефективне і надійне забезпечення національної безпеки (ст. 9).

Посягання на інтерес якраз і проявляється в кінцевому результаті, як загрози інтересам людини, суспільства і держави. Загрози інтересам, вище вказаних об'єктів існують в кожній сфері безпеки. Вони переходять ззовні і в середині людини (особистості), суспільства і держави.

В науці про безпеку існують різні підходи до класифікації загроз, їх аналіз і оцінка дозволили нам згрупувати їх за наступними ознаками:

I. По територіям зародження – на зовнішні та внутрішні загрози (Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І.):

- загроза конституційного устрою і державному суверенітету України;
- наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах і у певних політичних сил України;
- масове порушення прав громадян в Україні і за її межами;
- загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин;
- порушення принципу розподілу влад;
- невиконання або неналежне виконання законних рішень органів державної влади і місцевого самоврядування;

- відсутність ефективних механізмів забезпечення законності, правопорядку, протидії злочинності, особливо її організованим формам та проявам тероризма;

- загострення політичних протиріч, як особливо небезпечна загроза безпеці будь-якої країни, в тому числі і України [282, с. 26].

II. За масштабом впливу на велику соціальну систему (Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т.) – поділяються на:

- загрози від помилок у визначенні цілей її подальшого розвитку;
- загрози з боку інших соціальних систем;
- загрози з боку внутрішніх соціальних систем (підсистем);
- загрози природного або стихійного характеру [483, с. 206].

Дещо іншу класифікацію загроз великої соціальної системи дають Дзлієв М.І та Потрубач М.М. На їх точку зору це:

- загрози, породжені процесами, які об'єктивно розвиваються (нерівномірність економічного розвитку держави, відставання темпів росту економіки від потреб суспільства, недостатність природних або людських ресурсів, процеси урбанізації суспільства, забруднення навколишнього середовища тощо);

- загрози, викликані соціальними діями, які виникають внаслідок гострих протиріч між державами та політичними і соціальними силами, що їх підтримують [295].

III. За масштабами завданої шкоди:

- глобальні;
- національні;
- регіональні;
- локальні.

IV. За ймовірністю реалізації:

- реальні;
- потенційні;
- уявні.

V. По відношенню до об'єктів безпеки (Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т.):

- застосування будь-яким класом (соціальною групою) різних форм примусу щодо інших класів (соціальних груп) з метою набуття чи збереження економічного чи державного панування;

- фізичні дії (тілесні пошкодження, побої) або психічний вплив (загрози з боку однієї людини іншій) [483, с. 207];

- групові;
- корпоративні;
- державні;
- міжнародні.

VI. За ступенем тяжкості завданих наслідків:

- невеликої тяжкості;
- середньої тяжкості;

- тяжкі;
- особливо тяжкі.

В залежності від спричинення певних збитків і наслідків визначаються витрати людські, економічні, структурні тощо, які необхідно задіяти для подолання наслідків.

VII. За сферами безпеки:

- економічні (Барановський О.І., Сміян Л.С., Нікітін Ю.В., Камлик М.І., Предборський В.А.) [196; 567; 361, с. 39-44; 529, с. 63-92];
- політичні;
- соціальні (Нікітін Ю.В.) [484, с. 142-148];
- гуманітарні;
- екологічні (Шматько В.Г., Нікітін Ю.В.) [646];
- воєнні (Єрмошенко М.М., Єрохін С.А., Нікітін Ю.В.) [313];
- науково-технічні, інформаційні (Ліпкан В.А., Максименко Ю.Є., Жеміховський В.М.) [447]. (Див. Додаток 6).

Така розбіжність класифікації загроз свідчить про багатоаспектність цієї проблеми, про намагання фахівців-практиків і науковців якомога більше охопити і охопити всі найбільш значимі, з їх точки зору, ознаки цих загроз з метою спрямування відповідних зусиль суб'єктів безпеки по їх запобіганню і нейтралізації, в разі реальних небезпек.

Поряд з цим аналіз Закону України “Про основи національної безпеки України” дає підстави говорити, що законодавець як би згрупував всі вищенаведені підходи до класифікації загроз і як найбільш значимі окреслив наступні ознаки:

- а) по об'єктах безпеки, їх ціннісним прерогативам (статті 1, 3, 6 та ін.);
- б) направленням і сферам життєво-важливих інтересів (статті 1, 6, 7, 8);
- в) масштабу загроз (статті 1–5, 9–11);
- г) динаміці загроз: реальні і потенційні (статті 6, 7);
- д) причинам виникнення: внутрішні і зовнішні (статті 6, 7);
- е) можливим наслідком впливу загроз (статті 1, 3, 7, 10, 11).

Враховуючи логіку їх класифікаційної структури можна зазначити: по-перше, при такій класифікації розкривається багатоаспектність і структурованість системи загроз національній безпеці; по-друге, така послідовність класифікації сприяє впровадженню апробованих наукою управління рекомендацій та основних правил-вимог по впливу на загрози з метою їх нейтралізації; по-третє, це дозволяє розробити і впровадити систему взаємно узгоджених заходів у сфері як національної так і внутрішньої безпеки суспільства.

Проте необхідно зазначити, що основні правила-вимоги, по яким здійснюється класифікація субпідрядних об'єктів, виявляючи ступінь схожості, розбіжності і взаємообумовлені зв'язки, не є назавжди незмінною, а знаходиться у постійному розвитку і залежить від ситуаційності, історичної мінливості і відносності.

Функції національної системи безпеки – це виявлення, аналіз і прогнозування загроз безпеки, розробка і здійснення комплексу заходів по запобіганню і усуненню (ліквідації) загроз безпеки. Здатність суб'єктів забезпечити безпеку у значній мірі визначається інтегративними зусиллями держави і суспільства.

І тут слід відмітити, що усталеною традицією для будь-якої цивілізованої і демократичної держави, але новою для України, є невід'ємне прагнення до забезпечення суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості кордонів як найважливіших передумов безпечного існування і вільного волевиявлення розвитку народу.

Інтереси забезпечення внутрішньої безпеки України базуються на врахуванні як історичних так і сучасних потреб особистості, суспільства, держави і вимагають досягнення певних основоположних засад, а саме:

- формування оптимальної для української дійсності системи конституційно-правового регулювання;
- створення системи ефективного забезпечення безпеки, як на рівні держави, так і на регіональному рівні;
- оптимально-швидкий вихід із економічної кризи і в зв'язку з цим розроблення відповідних програм;
- нейтралізація міжетнічних протиріч на основі формування національної ідеї і загальнонаціональних цінностей.

Відповідно до цього, основоположними принципами забезпечення внутрішньої безпеки України на загальнодержавному рівні є:

- додержання законності і правопорядку;
- забезпечення балансу життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави;
- взаємна відповідальність людини, суспільства і держави у забезпеченні безпеки, інтеграції з міжнародними системами безпеки;
- співпраця владних інституцій з громадськими організаціями у справі забезпечення безпеки.

Аналіз внутрішніх загроз дає підстави казати, що в своїй основі вони сприяють також зародженню зовнішніх, що призводить до послаблення держави, провокують потенційно небезпечні зовнішні сили до спроб агресії.

В свою чергу і зовнішні загрози здатні стати каталізатором внутрішньої небезпеки, переходячи із категорії “загроза” в категорію “небезпека”. Так, наприклад, занепад і знищення підприємств легкої та машинобудівної промисловості, що активно провокується діями інших розвинених держав, з метою неспроможності в подальшому зробити ці галузі конкурентоспроможними, призводить до економічних диспропорцій в державі, зниженню прожиткового рівня населення, безробіття.

Як зовнішні, так і внутрішні загрози, в будь-якій сфері впливу, можуть бути потенційними і реальними, а також виступати в якості уявних.

Причиною виникнення загроз із різним характером, що викликають неоднакові по значенню та об'єму наслідки, є наявність відповідних

можливостей і намірів у носія загрози, а також уразливих зон у системі реалізації та захисту національних інтересів України [590, с. 49]. Таким чином, можна вважати, що одною з головних причин виникнення загроз є розбіжності (суперечності) інтересів об'єктів безпеки.

Крім того, кожна загроза, виступаючи одноособово, може і не загрожувати існуванню і стабільності українського суспільства, але всі загрози разом, у взаємодії, перетворюються у мультиплікативну (множинну) загрозу, що вкрай небезпечно для стабільного існування людини, суспільства і держави.

Одною з найбільших небезпек являє собою такий рівень загрози, який набуває характер ризику – або ризику безрозсудного, коли поведінка витоку загрози виходить за межі загальновизнаних правил, стає непередбачуваною, мало прогнозованою, або ризику усвідомленого, побудованого на безмежній вірі у непогрішимості своїх розрахунків.

Ризик – це завжди якась вірогідність того, що те або інше діяння суб'єкта (суб'єктів), під впливом комплексу нових умов, може придбати стан небезпеки для якогось об'єкта, і, як правило, невизначеного рівня. Так, наприклад, це можна віднести до безрозсудного затягування облаштування і чіткого визначення державного кордону України по всій її території.

Аналізуючи сучасний стан національної безпеки України дає підстави вважати що існують реальні тенденції до переплетіння і інтегрування двох видів загроз – зовнішніх і внутрішніх. Це призводить до появи третьої загрози – змішаної. Вони породжені – трансграничними загрозами, здатними нанести збитки національній, регіональній (міждержавній), глобальній (міжнародній) безпеці одночасно. Це, наприклад, ісламський тероризм у вигляді джихаду, руху “шахідів”, “нового тоталітарного руху” ісламських екстремістів, які намагаються нав'язати всьому людству лише ісламські цінності, новий гегемонізм.

Беручи це за основу можна наголосити, що аналіз і оцінка загроз національної безпеки, як внутрішніх, так і зовнішніх її складових, по вертикалі і горизонталі, масштабу і динаміці, причин виникнення і можливим наслідком є основою організації, планування та здійснення практичної діяльності всієї системи забезпечення як національної безпеки України в цілому, так і внутрішньої безпеки українського суспільства, як невід'ємної її складової.

Разом з тим необхідно брати до уваги і той факт, що джерелом загрози може бути і дисбаланс, у забезпеченні безпеки, на користь традиційно створених суб'єктів (структур) держбезпеки. Це вимагає запровадження у політичній структурі національної безпеки системи правових важелів і противаг. Наявність такої системи, з відповідними повноваженнями, унеможливорює порушення діючого законодавств при виконанні загальнодержавними і спеціалізованими органами національної безпеки функцій перспективного та оперативного підтримання оптимального, на даний момент, та стабільного, у майбутньому, рівня національної безпеки.

Тобто, система національної безпеки, як і її систематизовані загрози, виходячи із об'єктивно існуючих первинних і інших закономірностей розвитку і саморозвитку явища безпеки, повинна бути із зворотним зв'язком. Таким чином, ніби завершується черговий етап чи цикл руху, явища безпеки, в системі безпеки на всіх її рівнях.

Виходячи з вищенаведеного ми вважаємо, що класифікацію загроз внутрішній безпеці суспільства, як системи супідрядних об'єктів і впливу відповідних суб'єктів, необхідно здійснювати в двох аспектах:

- 1) без розподілу на сфери діяльності людини, суспільства, держави:
 - використовувати одні і ті ж базисні ознаки для всієї системи;
 - послідовно визначати всі складові елементи;
 - здійснювати взаємовиключення однозначних складових;
 - брати до уваги тільки відповідальність явищ, що визначаються;
 - здійснювати єдиний підхід до всіх складових.
- 2) враховуючи особливості супідрядних об'єктів:
 - визначення приналежності об'єкта до певної системи і на підставі цього класифікувати по визначеній системності (розробка і застосування інформаційних технологій і засобів їх забезпечення);
 - групування, яке здійснюється у відповідності до конкретних історичних (сучасних) умов і підходів;
 - групування по критеріям: основний, підрядний, супідрядний;
 - адекватність (своєчасність, реальність умовам і факторам небезпеки);
 - юридична здатність (комплекс законодавчих актів, що регулюють повноваження всіх суб'єктів системи безпеки);
 - прогнозованість (отримання інформації, знань про майбутнє);
 - зворотній зв'язок. Ця складова системи безпеки особливо очевидна на фоні динамічних і глобальних змін умов і факторів небезпек, як в середині країни, так і за її межами в контексті безперервного зіткнення інтересів, цінностей, потреб, що обов'язково потрібно брати до уваги, але з наступними адекватними корективами.

Як бачимо, другий вид класифікації є більш ґрунтовним, він дозволяє:

- по-перше, застосувати єдиний методологічний підхід до класифікації реальних і потенційних загроз, що, в свою чергу, сприятиме розробці єдиної державної політики та системи заходів забезпечення внутрішній безпеки суспільства;
- по-друге, беручи до уваги той факт, що класифікація загроз являє собою багатоступеневий, циклічний процес пізнання (виявлення, аналіз, систематизація, вплив і прогнозування), такий підхід дозволить стати відправною точкою як для наступних етапів класифікації, так і застосування у циклічному процесі, методологічно розроблених підходів у послідовному і безперервному задоволенні сукупно збалансованих інтересів та прогресивному розвитку інтелектуальних і духовних цінностей Українського народу;

– по-третє, ґрунтуючись на наукових розробках, практичних рекомендаціях, міжнародному досвіді і національному законодавстві впровадження єдиної методології класифікації загроз внутрішньої безпеки суспільства дозволить не тільки систематизувати діяльність всіх суб'єктів забезпечення безпеки, але і впроваджувати контролюючі заходи, які б унеможливили розбалансування сукупності інтересів об'єктів безпеки.

Аналіз і оцінка загроз у всіх сферах діяльності людини, суспільства і держави (економічній, воєнній, внутрішньополітичній, соціальній, гуманітарній, науково-технічній, екологічній, інформаційній та ін.) складають основний зміст ґносеологічної компоненти всієї системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства [590; 231, с. 123].

Беручи до уваги такий комплексний підхід в першу чергу окреслимо зовнішні витоки загроз, що значною мірою впливають на внутрішню безпеку, це:

1. Міжнародно-економічні протиріччя, що обумовлені нерівномірним і непропорційним розподілом природних ресурсів, які вкрай необхідні для всеохоплюючої життєдіяльності людини, суспільства, держави. Це, в першу чергу, стосується енергетичних складових (нафта, газ, вугілля), що призводить до нерівномірних умов розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва, а це впливає на рівень загального розвитку держави, зростанням соціальних програм, народжуваності, розвиток фінансових центрів.

Враховуючи це, можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку України, основними загрозами виступають: явне бажання деяких держав перетворити її із промислово-розвиненої країни в державу з переважно видобувними галузями промисловості, в сировинний придаток розвинених держав; бажання певних промислових кіл витіснити Україну з міжнародних ринків, в тому числі і в космічній та літакобудівній галузях, ринку озброєння, військової техніки і технологій, агропромислового комплексу.

2. Соціально-політичні протиріччя в міжнародних відносинах, обумовлені неспівпадінням геополітичних інтересів різних держав (коаліцій держав) і їх транснаціональних корпорацій, асоціацій. Це яскраво проявляється в районах Близького Сходу, Кавказі, Прикаспійському регіоні, Центральній Європі. На перше місце виступають питання неврегульованості міждержавного розмежування і нерішучістю остаточного врегулювання прикордонних суперечок; поглиблюються загрози ісламських терористичних рухів; сепаратистські бажання відокремлення Криму до Російської Федерації.

До основних загроз в цій сфері можна віднести: всіляка підтримка з боку деяких держав дезінтеграційних процесів в регіонах, що знаходяться поза межами їх контролю та визначаючого впливу; територіальні претензії до України і намагання політичного відторгнення певних регіонів; намагання різних політичних сил у загостренні міжетнічних і інших

соціальних конфліктів; ослаблення центральної влади і провокування напруження між центром і регіонами, Сходом і Заходом.

Одною з суттєвих загроз є транскордонна загроза, що являє собою використання України як транзитної території для міжнародних і внутрішніх злочинних угруповань, зокрема, наркобізнесу, створенню нових наркотрафіків в Україні і через її територію, контрабанді зброї, незаконному обігу ядерних, радіаційних, хімічних і біологічних матеріалів.

3. Духовно-ідеологічні протиріччя, що обумовлені неспівпадінням ціннісних орієнтирів між різними світовими цивілізаціями, релігіями, конфесіями, релігійними сектами та нетрадиційними течіями, ідеологічними настановами різних соціальних вчень і доктрин.

До загроз в цій сфері можна віднести зростаючий обсяг агресивно налаштованої інформації, що висвітлюється в кінотеатрах і телебаченні пропагуючи культ насилля, екстремізму, а також експансія іншомовних видань і негативне ставлення до героїчного минулого історії України і її народу.

Аналіз внутрішніх витоків загроз передбачає зосередження уваги на наступних сферах впливу:

1. Економічна сфера.

Якщо характеризувати економіку держави, то в першу чергу її потрібно об'єднувати із станом захищеності життєдіяльності людини, суспільства і держави. А в другу чергу із здатністю держави незалежного визначення свого економічного розвитку, пріоритетності розбудови окремих галузей, стратегії співпраці з міжнародним економічним співтовариством.

В той же час, на рубежі двох тисячоліть, кримінальна поведінка в бізнесі і в цілому, у сфері господарювання, стала активно впливати на сучасний стан економічної безпеки країни. Матеріальна шкода, що завдається суспільству економічними злочинами настільки значна, що її можна порівняти з величиною національного бюджету деяких держав.

Цьому свідчить і зростання злочинів економічної спрямованості. Так, за даними Департаменту інформаційних технологій МВС України в 2002 р. було виявлено злочинів економічної спрямованості 42387; в 2003 р. – відповідно – 43203. В динаміці ріст на 1,9%. В 2004 і 2005 рр. також зареєстровано зростання: відповідно – 44171 злочин і 45107. І тільки в 2006 р. відбулось певне зменшення зареєстрованих злочинів – 42606, по відношенню до попереднього періоду. В динаміці спад на 5,5%. Але якщо простежити всі п'ять років то тенденція іде не до зменшення, а до збільшення злочинів економічної спрямованості на 0,5% [333].

Така тенденція на зростання злочинності, з нашої точки зору, пов'язана з тим, що в постреформаційний період в Україні відбулися принципові зміни в характері злочинів економічної спрямованості, які детерміновані зміною системи соціально-економічних відносин (відносин власності та привласнення, відносин виробництва, розподілу, обміну і споживання

економічного продукту) та іншими системно-інституціональними змінами в національній економіці.

На сьогодні можна засвідчити, що в Україні докорінним чином трансформувався економічний лад суспільства, система форм власності і привласнення продукту виробництва, вся сукупність соціальних відносин, що пов'язана з економікою.

Також свій вплив здійснили і суперечливі процеси перебудови політичної і правової підсистем соціуму, посилення дисфункціональності в системі моральних імперативів суспільства тощо.

Все це вплинуло не стільки на криміналізацію явищ в економіці і зростання злочинності, скільки на появу принципово нових кримінальних діянь, методів і засобів їх вчинення, розробки і імплементації новітніх технологій (схем) вчинення злочинів з залученням банків, страхових компаній, митних органів, посадових осіб, правоохоронних органів. В зв'язку з чим методологічно вірно можна говорити не про зміну криміногенної ситуації або криміногенних обставин в Українській економіці, а про історико-правові зміни самої природи криміногенності економічного середовища.

Стосовно загроз економічній безпеці України слід відмітити, що це сукупність реальних чи потенційно можливих явищ (чинників), які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів.

За підрахунками фахівців, зокрема З. Варналія – керівника Управління економічної безпеки Апарату РНБОУ, масштаби можливих наслідків загроз економічній безпеці України можуть призвести до глобальних, регіональних, чи навіть національних катастроф.

Проаналізувавши всі фактори, що впливають на економіку України, ми прийшли до висновку, що основними загрозами економічній безпеці держави є:

- значне поглиблення структурних диспропорцій в господарському комплексі;
- низька ефективність державного регулювання соціально-економічних процесів у всіх сферах господарювання;
- поява і значне розширення тіньової економіки. Вочевидь сформувався цілий комплекс тіньових економічних інститутів, характерних і пристосованих до будь-яких сфер економічної і господарської діяльності;
 - тіньове виробництво будь-яких видів продукції, товарів;
 - тіньовий збут товарів;
 - незаконна конвертація капіталу;
 - тіньові доходи;
 - тіньовий відтік капіталу;
 - тіньові інвестиції;
 - тіньова зайнятість робітників;
 - тіньова оплата послуг посадових осіб тощо;

- деградація науково-технічного, людського та виробничого потенціалу;

- перетворення національної економіки на сировинний придаток країн Заходу;

- поглиблення економічної, фінансової, технологічної залежності країни. Так, станом на 1 квітня 2001 року з початку приватизації, за даними Держкомстату, форму власності змінили 73 тис. об'єктів. За весь період приватизації, на 01.04.2001 р. від продажу держмайна надійшло 4391.11 млн. грн.;

- нав'язування міжнародними фінансовими організаціями та країнами-донорами неприйнятної для українських економічних умов стратегії економічного розвитку України. Так, за даними Фонду державного майна України на 01.04.2001 р. загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну становив всього 3 923.7 млн. дол. США, що становить лише 70 дол. на одного жителя України.

В процесі приватизації через укладені договори купівлі-продажу державного майна надійшло інвестицій на загальну суму 1 429.8 млн. грн. і 411,3 млн. дол. США, що становить майже 15% всього обсягу інвестицій в Україну. В тому числі, на стратегічно важливі підприємства – 965,8 млн. грн. і 377,0 млн. дол. США [212, с. 48-49];

- вплив корупції і організованої злочинності на економічні відносини;
- неконтрольований відтік за межі України значних інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів;
- втрата доступу на зовнішні ринки;
- недосконалість правової системи регулювання трудових відносин і економічних мотивацій до праці;
- диспропорції у соціально-економічному розвитку регіонів.

Враховуючи вище наведене можна зробити висновок, що національна безпека України в економічному аспекті полягає в необхідності правових, соціальних і політичних гарантіях реформування її економічної системи з метою невідворотного стратегічно-впроваджуваного плану забезпечення соціальних та інших потреб людини і суспільства у захищеності від зовнішніх і внутрішніх деструктивних впливів, кон'юнктурних коливань ринку, адаптації до вимог Європейського та світового ринків. І в зв'язку з цим можна погодитись з Г.Ю. Дарнопих і В.П. Халіним, які вважають, що характер загроз в економічній сфері самим безпосереднім чином впливає на безпеку суспільства та стан злочинності і визначає основні пріоритети розробки економічної політики держави [285, с. 139-153].

Разом з тим потрібно відмітити, що основу криміналізації економічних відносин в державі складає тіньова економіка яка являє собою складне соціально-економічне явище сучасності і охоплює всю систему економічних відносин суспільства. З переходом України на ринкові відносини, досить значний, неконтрольований державою сегмент економіки, що включає виробництво, розподіл, обмін, а також споживання товарів і послуг,

перейшов у сферу злочинного нагромадження капіталу. Тіньова економіка тісно пов'язана з легальною економікою і являється її складовою частиною.

Аналіз кримінальних справ і статистичних даних у цій сфері дає підстави стверджувати, що до найбільш поширених способів відносяться:

1. Законна діяльність, але в процесі якої зменшується або взагалі не зазначаються, у відповідних документах (товари, послуги), це робиться з метою ухилення від сплати податків або виконання інших визначених законом обов'язків.

2. Неофіційна легальна діяльність, що включає:

а) діяльність незначної (невеликої) установи, фірми, що виробляє певний продукт, але який здатен здійснити вплив на макроекономічну ситуацію в регіоні (виготовлення м'ясопродуктів, продуктів з молока тощо);

б) діяльність невеликого підприємства з неформальною зайнятістю, що орієнтована на продаж вироблених товарів чи послуг, наприклад, діяльність тимчасових бригад будівельників.

3. Неофіційна діяльність, тобто нелегальне зайняття тими видами діяльності, які дозволені законом. Наприклад, діяльність без оформлення відповідних ліцензій (ст. 202 КК – порушення порядку зайняття господарською або банківською діяльністю).

4. Нелегальна діяльність, яка заборонена законом, але на цю продукцію мається великий ринковий попит. Наприклад, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК), зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203 КК) тощо.

5. Нелегальна діяльність, що являє собою незаконне отримання доходів, не пов'язаних з виробництвом товарів і послуг. Наприклад, рекет, шахрайство (ст. 190 КК) тощо.

І якщо економічна діяльність включає в себе виробництво, обмін і розподілення товарів, то поняття “ринок” потрібно розглядати тільки як обіг товарів і послуг.

Специфічність даного сегменту тіньової економіки якраз і проявляється в тому, що ця сфера злочинної діяльності здатна сконцентрувати навколо себе, завдяки професійним знанням і широкій розгалуженості відповідних сфер впливу, різні соціальні верстви населення і зумовити їх спосіб життя. В свою чергу держава, ось вже на протязі другого десятиліття, ніяк не може вирішити нагальні соціальні питання і громадяни, опинившись в скрутній, не звичній для себе ситуації, почали вирішувати їх таким незаконним шляхом. Інакше кажучи, якщо економічні важелі сучасного ринкового господарства поступово доведуть свою відносну ефективність, то в кримінологічному плані воно залишається вкрай далеким від досконалості. Ринковим відносинам одвічно притаманні протиріччя, що зумовлюють наявність і стійке відтворення економічної злочинності як масштабного соціального явища [530, с. 196].

Суттєвий вплив на дестабілізацію національної і, в тому числі, внутрішньої безпеки у сфері економіки, як відмічають професори І. Даньшин, А. Закалюк і інші вчені відіграють і чисельні організовані злочинні структури, які визначаються чіткою координацією, розподіленням ролей, маючи в своєму розпорядженні сировину для виробництва, виробничу базу, матеріально-технічне оснащення, людські ресурси, свою інфраструктуру, ринки збуту тощо [283; 284; 325; 495]. Таким чином організований кримінальний ринок є одним з ключових елементів у загальній структурі тіньової економіки.

Аналіз вищенаведеного дає нам підстави запропонувати наступні шляхи державної політики по забезпеченню економічної безпеки:

а) впровадження нової структури економіки, що здатна досягти економічного зростання усіх сфер життєдіяльності та забезпечення пріоритетів розвитку соціальної сфери. Для цього потрібно: по-перше, заохочувати і впроваджувати можливості українських наукових інститутів у новітні галузі; по-друге, більш повно і раціонально використовувати унікальний біокліматичний потенціал; по-третє, перейти від паливно-сировинної, ресурсопоглинаючої, матеріаломісткої, екологічно небезпечної – до соціально орієнтованої та інтелектуальної, ресурсозберігаючої технології;

б) посилення фінансової безпеки. Нова інвестиційна політика держави повинна бути спрямована на різке підвищення сприйняття економікою технологічних та організаційних нововведень, на рішуче оновлення виробничого потенціалу;

в) забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки. Зважаючи на поступове зменшення традиційних енергоносіїв (вугілля, нафти, газу, гідроенергоресурсів) запроваджувати новітні енергозберігаючі технології. В сільському господарстві швидше переходити до вільного розвитку на селі всіх форм господарювання, цілеспрямованої державної підтримки аграрного сектору (відповідної цінової, технічної, соціальної політики), ринку землі, іпотечного кредитування тощо;

г) відповідність соціально-економічного розвитку України до становлення глобального інформаційного суспільства;

д) виважена регіональна політика і контроль за розміщенням продуктивних сил. Необхідно посилити державний контроль за функціонуванням виробничих потужностей, в тому числі тих, що належать до військово-промислового комплексу (ВПК) та впливають на техногенний стан навколишнього середовища. Технічне оновлення наявних і розміщення нових виробничих потужностей має ґрунтуватися не тільки на економічних та географічних, а й екологічних та соціальних критеріях;

є) посилення конкурентоспроможності України на міжнародних ринках завдяки поглибленню процесів раціоналізації і глобалізації міжнародних економічних відносин. Йдеться про цивільну конкуренцію товаровиробників;

ж) забезпечення національних інтересів у міжнародних економічних відносинах на дотримання норм та принципів міжнародного права, рівноправності у вирішенні спірних питань, всеохоплюючій участі в роботі міжнародних економічних організацій.

2. Політична сфера.

Наступною і не менш небезпечною загрозою для внутрішньої безпеки суспільства в умовах становлення і розвитку демократичних засад української державності, і одним із стабілізуючих чинників національної безпеки є політична безпека.

З нашої точки зору, політичну безпеку людини, суспільства, держави слід розкривати через поняття “політична кримінологія”, що вивчає закономірності та взаємозв’язки злочинності і політики. Цей термін вперше було запропоновано російським кримінологом Д. Шестаковим в 1992 році [643, с. 10].

Досліджуючи цей феномен неможливо не погодитись з І.І. Карпецом, який відзначав, що проблему “політичні відносини і злочинність” потрібно вивчати як проблему політико-соціологічну, де якраз термін “злочинне” набуває не стільки правового змісту, скільки оціночного [364, с. 218].

В цьому аспекті науковці В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко, В.А. Шабалін і інші поряд з феноменом тоталітарної злочинності, який в СРСР проявлявся політичними репресіями і депортаціями, голодоморами і захопленістю ідеологічних догм, ілюзій і партійної (однозначної) оцінки існуючих процесів і їх впливу на стан злочинності в суспільстві, в політичній сфері життя суспільства пропонують досліджувати і брати до уваги також політичний тероризм і політичну корупцію [399, с. 305-363; 636, с. 43-53].

Розкриваючи цей напрямок з позиції кримінології академік А. Закалюк наголошує, що вплив політичних чинників на “загрозливі тенденції зростання інтересів та можливостей олігархічного капіталу, корумпованого високого чиновництва, організованого кримінального промислу, їх поєднання між собою та з владою з метою одержання надприбутків” [324, с. 648], і зумовлює криміногенні процеси в соціальній структурі суспільства. Беручи до уваги вище зазначене можна констатувати, що політична кримінологія якраз і направлена на вивчення і аналіз злочинності у сфері політики, детермінант, що її обумовлюють, особи злочинця та заходів запобігання злочинів в цій сфері. А роблячи наголос на тому аспекті, що злочинність, за своїми соціальними наслідками кримінально караного діяння і нанесеної шкоди, в політичній сфері життя суспільства, має більш тяжкі наслідки, ніж “загально-побутова” злочинність, то і зрозуміло, що вона наносить більш значну шкоду загально обумовленим інтересам всіх об’єктів як національної так і внутрішньої безпеки.

Основою на цьому ми вважаємо, що поряд із загальними детермінуючими факторами політичної злочинності та особливостями її відтворення, в політичній сфері життя суспільства [450, с. 66-79; 352, с. 27-

33], необхідно вести дослідження і окремих її форм та сфер прояву. Мається на увазі: політичний тероризм [446; 292, с. 217-219], політична корупція [468, с. 74; 466], злочинність у сфері службової діяльності [192], злочини, що здійснюються під час виборчого процесу [474, с. 114-115], політичний рекет (рейдерство – захоплення підприємств) [351, с. 24-25; 604, с. 3; 607; 608; 609; 610; 230], тоталітарної злочинності (політичні репресії) [399, с. 364-419; 548, с. 92-97].

Аналіз вище зазначених явищ і судової статистики злочинних проявів дає підстави вважати, що на рубежі XX – XXI століть в політичній сфері життя суспільства виникли взаємообумовлені детермінанти, що сприяли зародженню взаємозалежності політики і злочинності. І цей антидемократичний феномен вкрай негативно вплинув і впливає на кримінологічний стан в Україні.

Узагальнення наукової літератури, відповідних рішень владних структур, загальної судової практики і рішень Конституційного Суду України дали нам змогу виділити основні загрози в політичній сфері. Це зокрема:

- недосконалість механізму беззаперечного дотримання принципу пріоритету норм Конституції України над іншими правовими нормами;
- мінливість та нестабільність системи політичної влади;
- загострення політичної боротьби між соціально-політичними групами (партіями, рухами) за пріоритетність у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики; посилення свого впливу на всі гілки влади;
- необґрунтовано – часта зміна правлячої політичної еліти, що призводить до некомпетентних та безвідповідальних рішень і дій, і це певною мірою сприяє поступовому розвитку феномену злочинності;
- прояв неприязності і конфліктності на етнонаціональному ґрунті, особливо в Автономній Республіці Крим, до осіб із числа кримських татар, німців, греків, вірмен, інших депортованих за національною ознакою [98].

Що стосується загроз екстремістського характеру в політичній і соціально-економічній сферах то до них можна віднести:

- криміналізація сфер діяльності що пов'язані з економікою, банківським сектором, зовнішньоекономічними відносинами;
- політизація організованої злочинності, зростання корупції у владних структурах;
- зростання політичного насилля та екстремізму;
- терористичні групи, в разі їх виникнення на Україні, в тому числі за сприянням зовнішніх радикально налаштованих угруповань;
- політичні партії, якщо вони створили такі групи або мають вплив у збройних силах, службі безпеки, внутрішніх військах, зокрема в їх керівництві чи в окремих підрозділах;
- виникнення збройних конфліктів як поблизу кордонів України, так і на її території.

3. Соціальна сфера.

Одною із значних стабілізуючих чинників внутрішньої безпеки суспільства є соціальна безпека, яка полягає в гарантуванні спільних інтересів всіх об'єктів безпеки, що проявляється у забезпеченості цивілізованих стандартів життя людини, умов праці, сприятливих умов до підвищення конкурентоспроможності робочої сили на Європейському і світовому ринках праці.

Виходячи з цього, можна зазначити, що до основних загроз особистості і суспільства в соціальній сфері відносяться:

- зневажливе ставлення до потреб людини, способу життя, враховуючи мінімальну заробітну плату як можливості соціальної і фізичної життєдіяльності особи;
- зростання безробіття і втрата соціальних гарантій;
- недбале ставлення до збереження генофонду нації, підвищення якості робочої сили, “відтік мізків” за кордон;
- неефективна демографічна політика, що не сприяє підтримці молодії сім’ї;
- зростання невдоволення серед тих, хто вже не може працювати: інваліди, сироти, пенсіонери, чорнобильці – всі соціально вразливі прошарки суспільства. Це проявляється в організованих акціях протесту в різних регіонах України.

4. Духовна сфера.

Наступний чинник внутрішньої безпеки суспільства є духовна сфера, де також проявляються загрози, що впливають на безпеку України. В першу чергу це стосується рівня національної самосвідомості і національної самоповаги всіх громадян України. Держава гарантує конституційні права українців, росіян, представників інших національних спільнот на розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, вивчення рідної мови, історії.

Але аналіз сучасного стану, в духовній сфері, дає підстави вважати, що до основних загроз, що впливають на неї, можна віднести:

- занепад української культури, що був спричинений русофобією всіх народів колишнього СРСР;
- асиміляція українського культурно-інформаційного простору англomовним і російським, що вкрай негативно впливає на національну ідентичність;
- спекуляція різних засобів масової інформації на штучному роздмухуванні міжнаціональних та міжконфесійних суперечок на мовному підґрунті. Це може вплинути на дестабілізацію та погіршення історично добросусідських (братніх) відносин з сусідніми країнами, і в першу чергу – на українсько-російські і українсько-білоруські відносини;
- вплив західної масової культури, що, здебільшого пропагує культ сили, насилля, могутності злочинних угруповань у “захисті знедолених”. І тут, в першу чергу, потрібно акумулювати всі зусилля на вихованні в

українському суспільстві правосвідомості, почуття патріотизму, прагнення до несприйняття вирішувати особисті проблеми завдяки протиправним діям;

– недозволено-затяжна нездатність нової політичної і духовної еліти України запропонувати загальнодержавну ідею, здатну згуртувати суспільство, надихнути на новий геополітичний розвиток суспільства;

– посилення релігійного суперництва на фоні вільного релігійного відродження.

5. Екологічна сфера.

Наступним чинником є екологічна безпека яка є необхідною умовою як для досягнення національної так і внутрішньої безпеки. Загрози у сфері екологічної безпеки – це неможливість досягнення такого стану навколишнього середовища, за якого об'єкт безпеки знаходиться у стані фізичного, духовного і соціального благополуччя. Це в свою чергу передбачає готовність державою впроваджувати комплексні заходи спрямовані на екологічно безпечні умови життя та праці. Тобто держава своїми інститутами повинна сприяти технологічному, соціально-економічному, політичному, правовому і науковому розвитку суспільства, надійному, ефективному і своєчасному вирішенню проблемних питань. Це необхідно для запобігання або зменшенню життєво-небезпечної шкоди природному середовищу і об'єктам безпеки.

Основою екологічної безпеки України повинна бути концепція екологічної політики держави, яка повинна включати:

1) пріоритетність екологічної безпеки людини як основоположного елементу життя народу;

2) впровадження новітніх інститутів безпеки (економічних, політичних, соціальних тощо) із врахуванням значущості екологічної безпеки для життя людини;

3) гармонійне поєднання інтеграційних процесів національного і міжнародного співробітництва у забезпеченні всезагальної (всеохоплюючої) екологічної безпеки, як першооснови виживання людства.

Головною метою даної концепції є збереження та охорона здоров'я людини, як ключового об'єкта національної безпеки.

6. Інформаційна сфера.

Одним із ключових пріоритетів України є інформаційна безпека. Вона міцно пов'язана з національною, регіональною та глобальною безпеками. Без інформації неможливе існування взагалі. Інформаційне суспільство сьогодні – це суспільство, яке орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на подальший його розвиток. Це можливість кожної людини мати вільний доступ, користуватися і обмінюватися інформацією, що дає змогу кожному повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи як суспільству так і особистісному розвитку та підвищенню якості свого життя [58].

Водночас в Україні склалася така ситуація, коли нерівномірно забезпечуються інформаційно-комунікативними технологіями (далі ІКТ)

громадяни різних регіонів держави, що сприяє “інформаційній нерівності” між регіонами, галузями економіки та громадянами. Така нерівність негативно впливає на темпи зростання обсягів та номенклатури товарів і послуг, які виробляються та надаються за допомогою ІКТ, а в цілому – на конкурентоспроможність країни та життєвий рівень людей.

Враховуючи такий стан речей в державі можна зазначити, що до основних загроз в цій сфері можна віднести:

- недостатньо обґрунтована політика держави (відповідних міністерств) у сфері оснащення ІКТ всіх регіонів України, і зокрема закладів освіти і науки, пріоритетних галузей економіки;

- недостатнє фінансування науково-технічних розробок (НТР) в цій сфері.

- не визначені засади взаємодії учасників побудови інформаційного суспільства;

- недостатня забезпеченість цієї сфери діяльності законодавчими актами, що змогли б гармонізувати цю сферу з нормами міжнародного права у питаннях розвитку інформаційного суспільства.

Так, недостатня захищеність державного інформаційного ресурсу сприяє втраті важливої політичної, економічної, військової, науково-технічної інформації.

Одним із витоків загроз, у цій сфері, можуть бути протизаконні дії політичних і економічних структур в галузі формування, розповсюдження та використання інформації. Мається на увазі об’єктивність, достовірність і точність інформації; гармонізація інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній діяльності і просторі Інтернет; публікації інформації, яка має важливе суспільне значення; обмеження доступу до інформації виключно на підставі закону; мінімізації негативного інформаційного впливу та негативних наслідків функціонування ІКТ.

З метою недопущення прогалин, в цій сфері, та посилення протидії комп’ютерній злочинності та комп’ютерному тероризму, що з кожним роком збільшується, необхідно прийняти Інформаційний кодекс України. Це дасть змогу врегулювати питання електронної торгівлі, правової охорони прав на зміст комп’ютерних програм, дистанційне навчання, комерційні таємниці, удосконалити захист прав інтелектуальної власності та використання товарів у мережі Інтернет, надання органами державної влади та місцевого самоврядування юридичним та фізичним особам інформаційних послуг та використання Інтернет через свої мережі.

Загрози у сфері інформаційної безпеки також можуть завдати шкоди і інформаційно-психологічним аспектам безпеки, що в даному контексті пов’язані з інформаційною політикою держави. Масова інформатизація здійснює формування та видозмінює суспільну думку. З іншого боку, вона призводить до змін в способі життя, мисленні та поведінці кожної окремої людини. Тобто, задаючи певні стандарти життя та свідомості, вкладаючи на підсвідомому рівні певні стереотипи мислення та поведінки, населення

можна легко спрямувати на шлях деградації, декультуризації, а ще гірше – злочинності. Інформатизація впливає не тільки на суспільну сферу, але і через неї на групи (спільності) людей та на окремі особистості. Таким чином, впливаючи на поведінку людей, вона може спровокувати і злочинну поведінку як особи, так і групи громадян, впливати на процеси освіти, науки і культури України. В зв'язку з цим вкрай важливо аналізувати наявну інформацію в інформаційному просторі і сприяти розповсюдженню у своїх інформаційних мережах правової культури.

Таким чином нами проаналізовані найбільш суттєві, з нашої точки зору, загрози внутрішній безпеці, які здатні дестабілізувати стан в суспільстві та вплинути на зростання найбільш небезпечних видів злочинів, що призведе до погіршення ситуації в державі.

І тут принципово значна роль, в галузі реального забезпечення внутрішньої безпеки, відводиться системі заходів і сплановано-організаційним діям всіх суб'єктів забезпечення безпеки, які відповідно до Конституції і законів України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, повинні виконувати наступні функції:

а) визначити систему об'єктивних та суб'єктивних факторів та умов, що здійснюють вплив на виникнення загроз в галузі внутрішньої безпеки;

б) оцінювати межі впливу даної загрози в системі соціальних зв'язків; вивчаемого соціального об'єкта (системи внутрішньої безпеки), що здійснюються на основі визначення його типу, виду та форми, ступеня розвиненості, визначення фази, яку загроза проходить в даний період, вивчення вже пройденого нею шляху, варіативності розвитку;

в) спрогнозувати роль і значущість реального впливу правоохоронних органів на процес мінімізації виникнення загроз;

г) визначити основні напрямки, заходи і засоби конструктивного запобігання загроз внутрішній безпеці, формування на цій основі програми дій управлінських структур держави, правоохоронних органів та громадських об'єднань;

д) здійснювати суспільний контроль за діяльністю органів влади, управління та виконання запланованих рішень.

Проведений нами аналіз загроз внутрішній безпеці суспільства та їх впливу на криміногенну ситуацію в Україні дозволяє зробити наступні висновки:

1. Виклик – це перервно-безперервний процес який при сприятливих умовах може перерости в небезпеку або загрозу.

2. Небезпека – це можливість будь-якого явища (предмета, процесу, соціального об'єднання) при певних умовах набути цільової направленості спричинити шкоду, збиток даному об'єкту. Вона несе в собі ключову компоненту – “можливість”, “ризик”.

3. Загроза визначається як сукупність наявних чи потенційно можливих намірів суб'єкта небезпеки завдати шкоди життєво важливим інтересам людини, суспільства, держави.

4. Ризик – це завжди якась вірогідність того, що те або інше діяння суб'єкта (суб'єктів), під впливом комплексу нових умов, може придбати стан небезпеки для якогось об'єкта, і, як правило, невизначеного рівня. Так, наприклад, це можна віднести до безрозсудного затягування облаштування і чіткого визначення державного кордону України по всій її території.

5. Здатність проникнути в суть цих явищ, виявити, розпізнати і не сплутати виклики небезпек із самими небезпеками та загрозами, вірно визначити характер цих загроз у відповідності до сфер життєдіяльності суспільства та надати їм системну класифікацію дозволить спрямувати діяльність всіх суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки, їх сили і засоби, на виявлення, локалізацію та запобігання реально існуючої сукупності факторів і умов, які і створюють небезпеку життєво важливим інтересам людини, суспільства і держави.

6. Можливість випереджальної та адекватної діяльності стосовно загроз внутрішній безпеці суспільства можлива лише за умови створення єдиної системи прогнозованих оцінок у сфері внутрішньої безпеки та формування відповідних структур з визначенням їх функцій щодо даної сфери.

7. Загрози як внутрішні, так і зовнішні, впливають на кризовий стан в економіці, на прояв національного і релігійного сепаратизму, незаконної міграції, на виникнення нових соціальних негараздів у вигляді різних форм організованої злочинності і політичного тероризму, торгівлі людьми, зброєю, вибухонебезпечними матеріалами, наркотичними речовинами. Загрози у сфері інформаційної безпеки можуть призвести до інформаційно-психологічних та інших аспектів безпеки суспільства.

Виходячи з цих обставин, можна відзначити, що, в зв'язку з об'єктивними закономірностями, явище безпеки має не менш жорсткий характер, а ніж закони природи. Ключова проблема полягає в подоланні різниці між реальним і закономірно необхідним (бажаним) станом об'єктів внутрішньої безпеки з їх одночасною еволюцією, і в той же час, в дієздатності і самодостатньо-ефективній і надійній забезпеченості безпеки всіма суб'єктами.

Тому вкрай необхідно виявляти причини і умови злочинності, що несуть реальну загрозу демократичним крокам Українського суспільства, прагненням розбудови соціально-економічних, політичних, правових, культурологічних сфер життєдіяльності об'єктів безпеки, стабільній внутрішній безпеці.

4.2. Злочинність як загроза безпеці суспільства і прогноз на перспективу

Ще у давні часи проблемі злочинності приділяли свою увагу видатні мислителі Платон і Аристотель. Вони розглядали злочинність через філософське осмислення суспільного устрою і пов'язували її з етикою людської поведінки.

Але сам термін “злочинність” з’явився в наукових публікаціях і публічних виступах у другій половині XIX – початку XX ст. Це зокрема у працях Е. Феррі (1881 р.), Г. Тарда (1886 р.), А. Лакассань (1886 р.), Ф. Ліста (1889 р.), П. Лафарга (1890 р.), Д.А. Дриль (1895 р.), А. Принс (1896 р.), Е. Дюркгейма (1900 р.), Н. Колаянні (1903 р.), М.М. Гернета (1905, 1906 рр.), Г. Ашаффенбурга (1906 р.), В. Бонгера (після 1906 р.), Я. Етінгер (1909 р.), Х. Чарихова (1910 р.), В. Бехтерева (1909 р.) та інших.

Вчені розглядали злочинність: – або як вираз загальної кількості злочинів, що були вчинені за певний відрізок часу і на певній території – статистичний підхід; або як узагальнену сукупність злочинів, що були зумовлені відповідними соціальними або суспільними умовами – соціальний або якісний підхід [326, с. 128].

Поряд з цими точками зору, саме в цей період, Ч. Ломброзо запропонував зовсім іншу теорію. В основі її лежить та аксіома, що злочинність – природне явище і воно, в своїй основі, має біологічне походження.

У подальших наукових дослідженнях ця теорія не знайшла свого підтвердження але разом з тим сприяла зародженню цілого напрямку досліджень які були спрямовані на ідеї злочинності як: прояву неусвідомлених інстинктів і прагнень особи (З. Фрейд) [337, с. 130-131]; психологічний захист особи (Г. Сайкс, Д. Мітзой) [337, с. 137]; успадкованої схильності до злочинів (О. Кінберг, Ж. Пінател, Е. Гейер) [682]; ендокринної схильності до злочинів (Ді-Тулйо, Р. Фунес); конституціональної схильності до злочинів (Е. Кречмер) [423, с. 43].

З розвитком радянської кримінології, яка припадає на кінець 50-х – початок 60-х років XX ст. вивченню і визначенню злочинності також приділяється досить прискіплива увага. Аналізуючи підручники з кримінології 1966, 1968, 1970, 1979 років можна помітити, що поняття злочинність визначається як виникаюче в експлуататорських суспільно-економічних формаціях класово-обумовлене, історично перехідне, мінливе, маюче антагоністичний характер соціально-правове явище, вбираюче в себе сукупність всіх злочинів, що здійснюються в даному суспільстві і в даний період та характеризується кількісними та якісними показниками.

Досліджуючи цю проблему відомий радянський кримінолог Н.Ф. Кузнецова в своїй монографії “Преступление и преступность”, запропонувала визначити злочинність як “відносно масове, історично мінливе і соціальне, що має кримінально-правовий характер, явище,

класового суспільства, яке складається із усієї сукупності злочинів, вчинених в державі у визначений період часу” [418, с. 173]. В подальшому її ідеї стосовно соціально-правової злочинності, історичності і класової обумовленості та масовості, як діалектичної єдності ознак і властивостей злочинності, були взяті на озброєння вітчизняними кримінологами і використанні як основоположні засади понятійного апарату цього феномену.

Але з часом точки зору вчених почали дещо деталізуватися. Так одні, і їх більшість, вважають, що злочинність потрібно аналізувати з позицій “соціально-статистичного” підходу (І.І. Карпець [365; 366], О.М. Яковлев, О.М. Стручков, А.І. Долгова [306], В.М. Кудрявцев [412], В.В. Лунєєв [403], Н.Ф. Кузнецова [401; 404], І.М. Даньшин [408], О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв, В.В. Василевич [293; 409], А.Ф. Зелінський [330], В.Г. Ліхолоб, В.П. Філонов. [438] та інші), беручи за основу в об’єднуюче поняття злочинності – соціальне явище.

Дещо іншої позиції дотримуються прихильники так би мовити чистого “статистичного” підходу. Так зокрема В.М. Коган зазначає, що “Злочинність являє собою сукупність всіх злочинів, що вчиняються в певному місті у визначений час, а також сукупність всіх злочинців, винних у здійсненні цих злочинів” [378, с. 37]. С.М. Іншаков, як би уточнюючи цю позицію відмічає: “Злочинність – це цілісна сукупність (система) злочинів, вчинених в державі за той чи інший період часу. Причому її елементи – окремі злочини та їх види – знаходяться у відповідних статистичних вимірах і прогнозованих взаємодіях” [338, с. 16]. Таким чином відстоюється позиції що всі злочини пов’язані між собою як листя одного дерева чи куща, а “легкість” і “яскравість” злочинного життя спонукає до вчинення аналогічних дій.

Дещо іншої точки зору дотримуються прибічники концепції, що визначають злочинність через соціологічний та соціально-психологічний аспекти. Вони відносять себе до так званої “критичної кримінології” які взяли за основу судження Є. Дюркгейма про те, що злочинність – нормальне явище, і вона являє собою якусь функцію суспільства, невід’ємну його частину і “не тільки передбачає наявність шляхів для необхідних змін, але в деяких випадках прямо готує ці зміни” [311, с. 34-40].

Протягом декількох десятиліть цю точку зору в своїх працях відстоювали Л.І. Спірідонов, І.Б. Михайловська, Я.І. Гілінський, Б.Д. Овчинніков, А.А. Трайнін, Д.А. Шестаков, Є. Раска та інші [337, с. 105-107; 574; 642; 538; 326, с. 133]. Сутність соціологічного підходу визначалася в тому, що:

- по-перше, злочинність розглядалася вже не як явище (обумовлений чинник) чи система злочинів (“статистичний” підхід), а як специфічна характеристика суспільства – яка здатна породжувати злочини у великій кількості;

- по-друге, категорія “злочин”, не залежить від законодавства (виключення такої ознаки як протиправність, при залишенні вини та акцентуванні уваги на суспільній небезпечності) [338, с. 27-28]. Тобто

мається на увазі комплекс проявів природних (об'єктивних) і людських (суб'єктивних) чинників, наприклад, голод, епідемія, фінансова криза, що в своїй сукупності і стали “безпосереднім результатом активності людей” [326, с. 135].

Аналізуючи роботи вчених соціологічного підходу, по визначенню злочинності, можна відмітити, що такий підхід надав певні поштовхи в подальшому осмисленні цього феномену і розбудові науки кримінології. Це проявилось в тому, що, по-перше, була зосереджена увага науковців на тому аспекті, що злочинність це не просто сукупність злочинів та злочинців які є, так-би мовити, зовнішньою стороною цього феномену, а, на більш глибинні процеси, що проходять в соціумі; по-друге, виявлення і дослідження всіх можливих детермінуючих факторів, що впливають на злочинність; по-третє, спрямування зусиль на детальне збагнення поняття злочинності і розробки системних заходів запобігання злочинам.

Таким чином вчені доводять, що злочинність – це передбачені законом діяння які спричиняють шкоду суспільству. Суспільство забезпечує себе завдяки протидії цим діям, які є “найбільш небезпечними серед усіх видів людської поведінки”. Виходячи із вищесказаного можна зробити висновок: – злочинність – це соціальне явище, яке притаманне будь-якому суспільству; – умови і детермінанти розвитку злочинності обумовлені руйнуванням соціопсихологічних механізмів позитивної взаємодії особистості і суспільства; – наслідки злочинності, у свою чергу, впливають та деформують закономірності життєдіяльності людини і суспільства.

Цілком зрозуміло, що соціальні напруги в суспільстві, породжені різними факторами, впливають на сфери життєдіяльності людини, суспільства [423, с. 47]. І неможливість (небажання) збалансування (погодження) інтересів всіх членів суспільства і сприяє антисоціальним проявам в тому числі і злочинам. В зв'язку з цим ми не згодні з думкою Г.М. Горшенкова який зазначає, що безплідні спори про генезис злочинності як явища, бо злочинність складає конкретне існування суспільства. Ця конкретність виявляється у злочинах [259].

Беручи до уваги вище наведені точки зору, а також зробивши аналіз досліджень вчених стосовно факторів, причин і умов, що сприяють злочинності, механізму їх взаємодії, структури злочинності кінця ХХ початку ХХІ століття дає нам можливість наголосити, що зміст поняття злочинності історично змінювався і корегувався в залежності від змін, що проходять в суспільстві. Це в свою чергу впливало як на кількість зареєстрованих злочинів так і на окремі види [365; 366; 306; 412; 403; 578, с. 515-521; 616, с. 306-387].

Об'єктивними передумовами цього процесу слугували виникаючі протиріччя періоду демократичних змін в суспільстві і появі ринкових умов співіснування, що прийшло на зміну жорсткого державного планування і контролю. Також зміна суспільного ладу в країні призвела і до змін злочинних проявів та появі нових видів (тероризм, корупція, злочини у сфері

використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж, незаконне перевезення мігрантів тощо). Сама же злочинність як об'єктивна властивість суспільства продукувати злочини залишається незмінною [530, с. 20], і як би, пристосовуючись до нових умов життєдіяльності суспільства “знаходить нові” причини і умови для нових злочинів.

Поряд з цим потрібно відмітити, що вбачаючи на домінуючу позицію вітчизняних і російських кримінологів у вивченні злочинності, а не злочину, як фундаментального предмета визначення кримінологічної науки, позиція західних колег дещо відрізняється. Вона заснована на результатах семантичного вивчення поняття кримінологічної науки. З цієї позиції предметом кримінологічного вивчення повинен бути якраз злочин, а не злочинність (Є. Феррі, П. Джекобс) [337, с. 61-76, 127-128; 674, с. 1351-1352], бо саме він є основою протиправного діяння.

Як бачимо, кожний із наведених підходів до вивчення злочинності має свої аргументи. Але як вітчизняні так і зарубіжні вчені одностайні в тому, що до розуміння злочинності треба підходити з різних точок зору, а саме: з правової, соціальної, антропологічної, психологічної, біологічної, теологічної тощо. І незважаючи на суттєві розбіжності родових понять, що характеризують злочинність, її видові ознаки, такі як соціальність, масовість, мінливість, суспільна небезпечність і інші, в більшості наукових поглядів співпадають.

З огляду на це наведемо їх:

1. Злочинність – соціально обумовлене явище. Даний аргумент доводиться тим, що злочинність може існувати тільки в соціумі і обумовленою реальністю суспільних явищ і процесів. Різноманітність факторів існування соціуму впливають як на розвиток і формування особи злочинця так і на мінливість (рівень) злочинності.

2. Злочинність – відносно мінливе явище. Історико-правовий досвід свідчить, що у зв'язку із змінами які відбуваються в суспільстві, його соціально-економічних, ідеолого-політичних, правових, організаційно-управлінських, науково-технічних та інших об'єктивних умов, змінюється злочинність (як якісно, так і кількісно). Можуть зникнути одні види злочинів, наприклад спекуляція, і з'являються зовсім інші (ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів).

3. Злочинність – правове явище. Цей аспект злочинності виокреслюється з того, що право маючи соціальну категорію і правовий характер виокреслює злочинність як кримінально-правову ознаку.

4. Злочинність – негативне явище. Злочинність не можна поєднувати тільки із статистичною сукупністю злочинів. Злочинність спричиняє величезну шкоду, як окремій людині, так і економічним, соціальним, політичним відносинам в державі. Також вона впливає на громадську безпеку, суспільний порядок, виконання організаційно-управлінських функцій органів місцевого самоврядування і державної влади.

5. Злочинність – має територіальні кордони. Територіальну ознаку злочинності треба розуміти як розповсюдженість конкретних злочинів вчинених на певній території (вся країна, або область, район, місто) у відповідний період часу. Досліджуються особливості кількісного і якісного розподілу злочинів, закономірності та причини і умови, що цьому сприяли.

Підводячи підсумок можна відмітити, що злочинність – явище цілісне і всі його ознаки взаємозалежні між собою, також це явище суспільного життя яке постійно пов'язане із розвитком суспільства і проявляється в існуючих соціальних відносинах.

Разом з тим слід зазначити, що соціуму, для його існування і розвитку, характерна необхідність як регулювання виникаючих в ньому суспільних відносин, так і вивчення причин і умов, що детермінують (обумовлюють) злочинність в цьому соціумі*. В зв'язку з цим, між етапами пізнання і оцінки злочинності та етапом організації протидії їй, обов'язковим є виявлення детермінацій та причинності злочинності. А для побудови ефективної системи попередження злочинності необхідно вивчення як конкретної сукупності злочинів, так і конкретних процесів (факторів) її детермінації та причинності.

Процес детермінації злочинності являє собою складну взаємодію причин та умов, що сприяли цьому явищу. Причинність розглядається як одна із форм універсальної взаємодії, видів детермінації, за якої “виникнення одного явища визначається, опосередковується іншими явищами”. Тут розкривається те, із чого виникло дане явище, як проходив процес його народження, встановлюється факт зв'язку між тим або тими процесами, що сприяли народженню і народженням. Інакше кажучи процес детермінації містить елементи: 1) умови, 2) діяльність (причина), 3) дія (наслідок, результат) [471, с. 89; 304, с. 132-133; 527, с. 34-35]. Але як ми вже відмічали, і на що звертають увагу науковці і зокрема І.М. Даньшин, причинність у суспільстві має соціальний, об'єктивний характер, вона притаманна самим явищам даного суспільства [408, с. 57]. Враховуючи вище наведене можна відмітити, що під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних протиріч (явищ, процесів), їх негативні протилежності і ступінь загостреності, які породжують, обумовлюють і відтворюють їх у суспільстві.

Система таких протиріч дуже різноманітна, це: соціальні, економічні, політичні, ідеологічні, правові, управлінські тощо, а також зміни які породжені процесом розвитку суспільства, боротьбою між новим і старим.

Стрімкий перехід до ринкових відносин в Україні засвідчив, що суспільство не було готове до таких радикальних змін. Країну охопила загальна криза, вирішення якої очікується через 10–25 років, а не за 2–3 роки

* Детермінувати (від лат. *determinare* – визначати) обумовлювати, прирікати, опосередковувати, викликати – тобто мова йде про те, що те чи інше явище (у даному випадку злочинність) не виникає сама собою, поза оточуючої дійсності, а навпаки безпосередньо пов'язана з нею і обумовлена причинами і умовами.

як неодноразово обіцяла влада. Це спричинило протиріччя: соціальні (назріває класовий антагонізм між “новими українцями” яких за різними підрахунками соціологів біля 10%, від загальної кількості населення, і другою – більшою частиною суспільства, що опинилася на межі бідності); економічні (продовжується спад виробництва, деструктивні процеси в сільському господарстві); правові (правовий нігілізм, неготовність правоохоронних органів діяти в нових умовах життєдіяльності суспільства); політичні і ідеологічні (міжнаціональні, світоглядні, управлінські та ін.).

Будь-яка причина діє не поодинокі а в сукупності різних умов. Під останніми на відміну від причин, розуміється такі явища, які не можуть самі породити наслідок (результат), але, супроводжують їх (причини), впливають на них, забезпечують певний розвиток, який необхідний для виникнення наслідку.

Це дає підстави визначити, що умови злочинності – система негативних економічних, соціальних, політичних, правових, ідеологічних, психологічних, екологічних явищ пов’язаних з протиріччями суспільства і держави які сприяють можливості формування та діяльності причин злочинності.

Виходячи із вище зазначеного можна відзначити, що шляхи запобігання злочинності є соціально обумовленими. Їхня ефективність визначається співвідношенням цінностей кожної окремої особистості із цінностями суспільства.

Беручи це за основу проаналізуємо криміногенний стан України в сучасний період, але для того щоб зробити це більш фахово потрібно звернутися до динаміки злочинності ХХ століття, шістдесятих – дев’яностих років, періоду, який найбільш суттєво вплинув на розпад СРСР.

Аналіз праць юристів, істориків, соціологів, політологів дає підстави говорити, що цей період визначається як період загострення соціальних і економічних відносин в державі, які сприяли невпинному зростанню злочинності.

Основою на цьому і для більш передбачуваних заходів протидії злочинності ми проаналізуємо тенденції динаміки зростання злочинності в різні історичні періоди історії СРСР і сучасної України.

1. Починаючи з середини шістдесятих і до початку дев’яностих років (1966–1985 рр.), період розвинутого соціалізму, на всій території СРСР відмічається зростання злочинності більше ніж вдвічі [495, с. 12]. Аналізуючи цей стан ми поділяємо думку вчених Александрова Ю.В., Гаврилишина А.Н., Лихолуба В.Г., що такі тенденції свідчили не про підйом соціального благополуччя, а про загострення кризи в суспільстві, які спонукали початок народження проявів організованих злочинів в економіці, аграрному секторі [407, с. 39], що суттєво вплинуло на дестабілізацію всіх сфер народного господарства.

При скоєнні злочинів, в цей період, починають домінувати корисливі мотиви. Це підтверджують дослідження. Так, при класифікації злочинів, по

домінуючій мотивації, їх структура розподілилася наступним чином: корисливі злочини (50%), насильницькі та з хуліганських мотивів (20–25%), корисливо-насильницькі; навмисні злочини, пов'язані з порушенням професійного обов'язку та ін. (15%) [401, с. 77].

2. Другий період визначається часом так званої “перебудови” (1986–1989 рр.) Боротьба з пияцтвом і алкоголізмом позитивно вплинула на скорочення злочинності, пов'язаної з цим явищем, але це аж ніяк не вплинуло на невпинне зростання корисливої злочинності [305, с. 3]. Поряд з цим, за дослідженнями О.М. Джужи, Є.М. Моїсєєва, В.В. Василевича, з якими не можна не погодитись, саме з цього періоду починаються перші прояви зрощування кримінальних злочинних елементів із злочинцями в галузях економіки і фінансів. Це призвело до появи “тіньової” економіки, “білокомірцевої” злочинності, а також почався процес зрощення злочинності з окремими працівниками державного апарату та правоохоронних органів [293, с. 34].

І в цей же період, держава, вперше, відреагувавши на таку ситуацію, створила підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю в структурі МВС України (1985р.).

3. Третій період можна визначити як початок реформ в суспільстві, державі (1990–1993 рр.). Але перші реформаторські кроки, що здійснювала держава, на шляху побудови незалежної і демократичної України також не вплинули на скорочення злочинності. Як свідчать статистичні дані і дослідження кримінологів з початку 1990 років почалося різке зростання злочинності, іде процес все більшого утягування (залучення) населення в злочинну діяльність. Поряд з цим продовжується і “структурна перебудова” злочинності: реалізується ієрархічність, організованість, чітка спрямованість на скоєння певних видів злочинів, з'являються нові форми прояву злочинів і вкрай небезпечної поведінки, яка межує з викликом до суспільних цінностей і правомірної поведінки.

Рівень злочинності невпинно зростає. Так, якщо у 1990 р. було зареєстровано 369,8 тис., то вже у 1992 р. – 480,5 тис. злочинів, тобто більше на 29,9%.

Динаміка зростання окремих видів злочинів (за 1991–1992 рр.) характеризується наступним чином: вбивства зросли на 26,8%, розкрадання державного і колективного майна (без дрібного) – на 44,6%; розбійні напади – 32,7%; грабежі – 39,0%; виготовлення або збут підроблених грошей – 44,3%; хуліганство – 20%. Загрозливою тенденцією стає і зростання злочинності неповнолітніх – 21,3%; групової злочинності – 23,1%; рецидивної злочинності – 7,9%; осіб, які не працюють і не навчаються – 36,0%. Кількість нерозкритих злочинів збільшилась на 18,1%, так якщо у 1991 р. їх кількість була – 193 482, то у 1992 р. – 228 551 нерозкритий злочин [407, с. 40].

4. Четвертий період – можна визнати як критичний стан у розбудові незалежної України, що призвів до різкого погіршення кримінологічної

ситуації в країні. Він починається з середини і друга половина дев'яностих років (1994–1999 рр.). В цей період найбільш активно продовжують здійснюватись започатковані політичні передумови правових змін в Україні. З проголошеної в липні 1990 р. у Верховній Раді України Декларації про державний суверенітет України і Акту проголошення незалежності України розпочався інтенсивний розвиток конституційного процесу, який завершився прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України, що означало отримання нового статусу України з відповідними правами та обов'язками.

Разом з тим, значна кількість прийнятих законів і підзаконних правових актів не була сприйнята суспільством як такими, що захищають їх права, і вони практично не виконувались, проявлявся стійкий правовий нігілізм як в низових ланках державного апарату та і у вищих ешелонах влади. Така дійсність характеризувала правовий стан української державності як зароджувану антидемократичну державу з неконтрольованими інфляційними процесами, втратою престижу законності і правопорядку в суспільстві.

Аналіз такої ситуації в контексті кримінології дає підстави говорити про те, що законодавча діяльність, яка спрямовувалась на нейтралізацію криміногенних протиріч ринкових економічних відносин, не була усвідомлено сприйнята людиною, суспільством. Бо самі ринкові відносини, як відомо ще з часів К. Маркса, обтяжують злочинність, оскільки вони засновані на конкуренції, пов'язаної з реалізацією корисливих уподобань людини до збагачення [403, с. 182-183].

В зв'язку з чим, прийняття значної кількості законів, введення приватної власності, необмеженої заробітної плати, лібералізації цін потрібно було узгодити не стільки з відповідною соціально-правовою основою, а, в першу чергу, з відповідним економічним станом держави і кожної людини.

В 1994 році ВВП України сягав 1 137 497 млрд. крб. (за даними Міністерства статистики України). Якщо цю суму розділити на чисельність населення, то ВВП на душу населення, в перерахунку на дол. США, становив 912\$ США (в 1990 році цей показник становив 2 467\$ США). За межею бідності опинилася переважна більшість населення. Питома вага вартості праці і ВВП в першому кварталі 1995 р. склала 39%.

Аналізуючи статистичні показники можна з впевненістю сказати, що така ситуація, в державі призвела:

По-перше, до зменшення “традиційних” загально-побутових злочинів, але в той же час відмічалось значне зростання багатьох тяжких злочинів, включаючи замовні вбивства, економічні, посадові і деякі інші. В тому числі і ті, які раніше не вчинялись на території України і бувшого СРСР, це зокрема: захоплення заручників, тероризм тощо.

Так, в Україні, за даними МВС, в середньому на протязі доби вчинялось 13 вбивств, 24 навмисні тяжкі тілесні ушкодження, 14 розбоїв, 84 грабежі та 920 крадіжок [396]. Кримінальна активність населення за п'ять років

виросла вдвічі і зросла з 104,2 тис. (1990 р.), до 212,9 тис. (1995 р.), а на 2000 р. кількість засуджених складала вже 230,9 тис. чоловік [578, с. 516].

Все це свідчить про втрату державою заходів впливу на зростання злочинності, слабкої профілактичної роботи, зростання правового нігілізму в суспільстві. Протиправна поведінка стає нормою життя. Злочинне середовище поповнюється новими особами. Так, склад засуджених у віці 18–24 років зріс з 24,5% від загальної кількості засуджених (1990 р.) до 27,8% (2000 р.), зростання на 3,3%; аналогічно у віці 30 і старше з 42,4% (1990 р.) до 45,0% (2000 р.), зростання на 2,6%. Викликає застереження і зростання злочинності, за цей період, і серед жінок – з 9,5% у 1990 р., до 13,8% у 2000 р., зростання на 4,3%. Такий стан можна пов'язати з тим, що втрата робочих місць і неможливість забезпечити себе і свою сім'ю спонукала значну кількість громадян до вчинення злочинів. Відсоткова кількість осіб, які у працездатному віці не працювали і не навчались, але скоїли злочин, становила 23,2% (1990 р.) і 59,7% (2000 р.), тобто зростання на 36,5%.

Тяжкий економічний і соціальний стан в державі призвів також і до збільшення злочинності серед неповнолітніх. Так, кількість засуджених у віці 14–17 років, із загальної їх кількості, у 1995 році становила 7,8%, а в 2000 р. – 8,7%, зростання на 0,9%; у стані алкогольного сп'яніння – 28,4% (1995 р.) і 23,9% (2000 р.). Також зросла злочинність, пов'язана з наркотичними, сильнодіючими засобами та прекурсорами, – у 1990 р. зареєстровано 7 236 злочинів, а вже в 2000 р. – 45 748, зростання на 532% або в 6,3 рази [578, с. 516-518].

По-друге, відмічається зростання організованої злочинності і корупції. Так, на колегії МВС України зазначалось, що в 1995 році виявлено 7,5 тис. кримінальних об'єднань, із них 3,1 тис. – з ознаками організованості [438, с. 120].

Про масштаби нанесення державі шкоди від діяльності організованих злочинних угруповань, особливо в економічній, фінансовій і зовнішньоекономічній сфері свідчать наступні дані: на період 1995 р. в тіньовій економіці України за підрахунками економістів і правоохоронних органів було зосереджено 420 трлн. крб. Це майже третина всіх наявних грошей в державі [537].

Аналізуючи таку криміногенну ситуацію можна відмітити, що держава весь час знаходилась під постійною потенційною загрозою інфляційних процесів та можливостями впливу кримінальних структур на кредитно-фінансову політику України.

По-третє, зросла агресивність і жорстокість дій злочинців. Про це свідчить:

а) кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів. Так, якщо в 1990 р. навмисні вбивства і замах на вбивство становили 2,8 тис., то вже в 2000 р. – 4,8 тис., зростання майже у 2 рази; навмисні тяжкі тілесні ушкодження також збільшилися з 6,7 тис. (1990 р.) до 6,9 тис. (2000 р.),

збільшення на 0,2%; зареєстрованих розбої і грабежів, за цей же період, також стало майже у 2 рази більше [578, с. 515].

б) аналіз кримінальних прав. Злочинці почали заздалегідь планувати свої злочинні наміри, готуватися до них і використовувати свої знання для приховування своєї причетності до злочинів. А з іншого боку – низький рівень оперативних підрозділів правоохоронних органів, призвів до неспроможності не тільки розкривати злочини, а й мати оперативну інформацію про наміри злочинців і заздалегідь проводити необхідні оперативно-розшукові заходи по виявленню і запобіганню злочинів.

По-четверте, гостро проявляється корислива мотивація вчинюваних злочинів. Так, в структурі зареєстрованих злочинів більше половини складають злочини проти власності та у сфері господарської діяльності. Кількість засуджених осіб за крадіжки зросла з 33,2 тис. (1990 р.) до 108,4 тис. (2000 р.), збільшення більше ніж в 3 рази. Це також вплинуло і на коефіцієнт судимості, якщо у 1995 році він становив 413, то у 2006 р. – 466.

Підсумовуючи цей період можна відмітити, що в цілому: фіксувалося збільшення кількості зареєстрованих злочинів і кількості засуджених за вироками судів; зросла суспільна небезпечність скоюваних злочинів; була наявність негативної структури змінюваності злочинності; почала простежуватися більш інтенсивна криміналізація різних сфер життя суспільства, в тому числі і політичної; в злочинність втягуються молоді особи, які раніше не скоювали злочинів, особливо у віці 18–29 років.

5. П'ятий період – початок XXI століття (2000 – 2007 рр.).

Початок XXI століття – це час прийняття нового Кримінального Кодексу України який закріпив оновлюючі зміни в кримінальній політиці України. Він також вплинув на зміни статистичної звітності злочинності в Україні. Можна відмітити, що, в цілому, склалася більш прийнятна статистична картина злочинності в Україні. Так, кількість зареєстрованих злочинів скоротилася майже на 13,4%, з 567,8 тис. (2000 р.) до 491,8 тис. (2005 р.). Крайнього рубежу 2000 року вона не перевищувала всі роки. Це також вплинуло і на коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення), який у 2000 році становив 1147, а у 2005 р. – 1044. (Див. Додаток 10).

Але разом з тим кримінальна активність населення в ряді регіонів України не тільки не зменшилась, а і навпаки – збільшилась. До таких областей можна віднести: Волинська (7,7 тис. – 2000 р., 8,6 тис. – 2005 р.); Донецька (відповідно 54,7; 58,2); Полтавська (17,7; 17,9); Хмельницька (10,4; 10,6); Чернігівська (4,7; 5,1); міста Київ (28,6; 33,4) та Севастополь (4,3; 4,7) [578, с. 515]. Регіональна різниця в кількості зареєстрованих злочинів має відносно стійку тенденцію. У всякому випадку, переважний час, зберігається практично одна і та ж ієрархія регіонів по коефіцієнтам зареєстрованих злочинів. Таке дослідження “географії” злочинності дає змогу виділити райони з відносно високим, середнім і низьким рівнем злочинності, а це, в свою чергу, допомагає скоординувати зусилля

правоохоронних органів по запобіганню злочинних проявів, і зокрема конкретних її видів.

Також потрібно відмітити, що на фоні відносного скорочення зареєстрованих органами внутрішніх справ тяжких і особливо тяжких злочинів із загальної кількості злочинів (2004 р. – 257,4 тис із 527,8 тис., це складає 48,7%; 2005 р. – 220,8 тис. із 491,8 тис., це 44,8%, зменшення на 3,9%) [578, с. 515; 577, с. 236], продовжує збільшуватися кількість злочинів, пов'язаних із корисливою мотивацією. Так, грабежі зросли з 10,0 тис (2000 р.) до 13,4 тис. (2005 р.), зростання на 34%, причому збільшуючись пропорційно кожен рік.

Поряд з цим за даними МВС України від насильницьких злочинів постраждало в 2003 р. – 351,9 тис. осіб. Серед них – 8,6 тис. неповнолітніх, 113,7 тис. жінок, 41,6 тис. – пенсіонерів. В 2004 р. – 328,5 тис. осіб. Серед них – 9,7 тис. – неповнолітніх, 107 тис. – жінок, 34,5 тис. – пенсіонерів. В 2005р. – 309,2 тис. осіб. Серед них – 13,5 тис. неповнолітніх, 98,5 тис. – жінок, 26,9 тис. – пенсіонерів. В 2006 р. – 255,1 тис. осіб (в динаміці за 4 роки зменшення на 28%). Серед них – 13,2 тис. неповнолітніх (в динаміці за 4 роки це зростання на 53%), 77,4 тис. – жінок (зменшення на 32%), 16,6 тис. – пенсіонерів (зменшення на 60%). Аналіз цих даних свідчить, що питома вага всіх насильницьких злочинів за 4 роки також дещо зменшилась, але по відношенню до найбільш незахищених верст населення – молоді, жінок, пенсіонерів вона все ще залишається значною. Практично кожна третя молода людина або жінка постраждали від злочину. А це призводить до поневір'яння у суспільній думці у спроможність держави і зокрема правоохоронних органів захистити людину від злочинних проявів.

Матеріальний збиток від злочинів за порушеними кримінальними справами за період 2003–2006 рр. відповідно склав: 1 млрд. 552 млн. грн. (2003 р.), 1 млрд. 400 млн. грн. (2004 р), 1 млрд. 57 млн. грн. (2005 р.), 1 млрд. 257 млн. грн. (2006 р.).

Такий незмінно високий рівень завданих матеріальних збитків також засвідчує про наявність корисливої мотивації у вчинюваних злочинах.

Аналіз соціально-демографічної структури злочинності також виявив негативні явища. Дві третини від загальної кількості виявлених осіб, що вчиняли злочини були особи, які ніде не працювали, не навчалися і не мали постійного джерела доходів. У 2006 р. було засуджено 105.2 тис. осіб, що на час вчинення злочину ніде не працювали і не навчалися або перебували на обліку в державній службі зайнятості (64,5% від кількості всіх засуджених, і з них 22,9 тис. осіб – раніше судимі) [332, с. 5].

Наступним, не менш негативним явищем, є злочинність, що пов'язана з наркотичними, сильнодіючими засобами та прекурсорами. Як свідчать кримінологічні дослідження, наркобізнес завжди пов'язаний з відмиванням незаконних доходів. Організовані злочинні угруповання, зайняті у сфері незаконного обігу наркотиків, відрізняються одним із самих високих рівнем організованості, чіткою спланованістю і конспірацією як кримінальної

діяльності, так і самого їх формування. Більшість злочинних угруповань входять у транснаціональну організовану злочинність, що суттєво збільшує її ступінь суспільної небезпеки. Розширення географії міжнаціональних зв'язків наркоманії складає загрозу внутрішній безпеці не тільки України, а і багатьох держав. Число злочинів, пов'язаних з наркотичними, сильнодіючими засобами та прекурсорами зросло з 45748 (2000 р.) до 65017 (2005 р.), зростання на 42,4%. У 2005 році органами внутрішніх справ зареєстровано 13,3 тис. злочинів, скоєних наркоманами. У стані наркотичного сп'яніння скоєно 1,9 тис. злочинів, з них майже половина особами у віці до 30 років (48,5%) [578, с. 516] і ця тенденція зростання продовжується.

Аналіз структури злочинності в даній сфері кримінального ринку за період 1990–2007 роки дозволяє стверджувати, що основну її частину складають злочини, які пов'язані з незаконним обігом наркотиків (незаконне виготовлення, придбання зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів з метою збуту або без неї, а також збут), він збільшився у 8 разів, а проведений аналіз наркотрафіків дає підґрунтя вбачати в цих злочинах не просту сукупність окремих виявлених фактів злочину, а ознаки єдиної організованої системи.

Наступною, не менш актуальною проблемою для суспільства є організована злочинність. Так, за даними офіційної статистики, в Україні за рік виявляють понад 700 організованих злочинних груп (до речі до 1999 р. їх число перевищувало 1100, тобто простежується позитивна тенденція) [324, с. 641]. Але, поряд з цим, хоча кількість зареєстрованих злочинів, скоєних членами організованих груп і злочинних організацій, за аналізуємий період скоротилась з 6703 (2001 р.) до 4682 (2007 р.), число засуджених осіб, які вчинили злочини у складі організованих груп і злочинних організацій, значно не зменшилась: у 2001 р. засуджено 1042 особи, у 2007 р. – 910 осіб (див. Додаток 8). Це свідчить про втягування значної кількості нових осіб у злочинну діяльність.

Проведений нами аналіз діяльності організованих груп та злочинних організацій показав, що сфера їх незаконних дій найбільше розповсюджується на наступні види злочинів, відповідальність за які передбачена діючим Кримінальним кодексом України:

1. Злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення. Це зокрема статті 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311 КК України.

2. Злочини у сфері незаконного обігу зброї: ст. 262 КК (Викрадання, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем); ст. 410 КК (Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування,

військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем).

3. Злочини у сфері незаконного обігу людей і людських органів, придатних для використання: ст. 143 КК (Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людей); ст. 146 КК (Незаконне позбавлення волі або викрадення людей); ст. 149 КК (Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людей).

4. Злочини у сфері моральності: ст. 300 КК (Ввезення або розповсюдження товарів, що пропагують культ насильства і жорстокості); ст. 301 КК (Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів); ст. 302 КК (Створення або утримання місць розпусти і звідництво); ст. 303 КК (Проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією).

5. Інші злочини у сфері криміногенного ринку:

а) злочини у сфері економічної діяльності: ст. 206 КК (Протидія законній господарській діяльності); ст. 207 КК (Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті); ст. 208 КК (Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків); ст. 209 КК (Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом); ст. 210 КК (Порушення законодавства про бюджетну систему України); ст. 216 КК (Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок); ст. 224 КК (Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів); ст. 233 КК (Незаконна приватизація державного, комунального майна);

б) злочини проти довкілля: ст. 248 КК (Незаконне полювання);

в) злочини у сфері громадської безпеки: ст. 258 КК (Терористичний акт); ст. 260 КК (Створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань);

г) злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації: ст. 330 КК (Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави); ст. 332 КК (Незаконне перетинання осіб через державний кордон України);

д) злочини проти авторитету державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян : ст. 358 КК (Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів); ст. 359 КК (Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації);

е) злочини у сфері комп'ютерної інформації: ст. 361 КК (Незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж); ст. 362 КК (Викрадення, привласнення,

вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем);

є) злочини у сфері здоров'я населення: ст. 144 КК (Насильницьке донорство); ст. 147 КК (Захоплення заручників); ст. 152 КК (Згвалтування); ст. 153 КК (Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом); ст. 204 КК (Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів);

ж) злочини проти особи: ст. 374 КК (Порушення права на захист);

з) злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: ст. 440 КК (Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення). (Див. Додатки 7, 8, 9).

Основаючись на аналізі зазначених видів злочинів, правової та економічної літератури, кримінальних справ і законодавства виділимо декілька напрямків, в яких найбільше проявляється діяльність організованої злочинності, це:

– корисливо-насильницька злочинність (вбивства, крадіжки, розбійні напади, наркобізнес тощо);

– економічна злочинність – це різні види злочинів у сфері власності, господарської діяльності, службової діяльності, тобто злочини з корисливою спрямованістю. (Див. додатки 9, 11).

І, в залежності від того, в якому “виді діяльності” спеціалізується організована злочинна група, треба розробляти і впроваджувати методи протидії цьому антисоціальному явищу.

Суспільна небезпека організованої злочинності для України полягає в наступному:

а) іде процес зрощування злочинності із фахівцями, які працюють в економічній сфері (банківській, кредитно-фінансовій, комерційних структурах, підприємствах державної форми власності, системі нафтової, газової та нафтопереробної промисловості тощо) [496; 168];

б) такі організовані злочинні групи у сфері економіки та управління наносять значний матеріальний збиток. За даними різних соціологічних досліджень за останні роки близько 20 млрд. дол. США вивезено злочинцями за межі України;

в) організовані злочинні групи мають тенденцію до встановлення повної або часткової монополії на надання незаконних товарів чи послуг споживачам;

г) продовжує залишатися значний вплив організованої злочинності на всі сторони життя суспільства. Не виключена повністю небезпека проникнення криміналітету в політику і сферу державного управління з метою лобіювання своїх інтересів шляхом підкупу представників влади і посадових осіб, здійснення впливу на хід виборів до представницьких органів, провокування міжнаціональних конфліктів і політичних скандалів, фізичного знешкодження чи залякування небажаних осіб тощо;

д) подальша консолідація злочинних груп по територіальному, регіональному та міжнародному рівнях з одночасним розподілом та перерозподілом території країни і об'єктів бізнесу на сфери злочинного впливу, що може призвести до встановлення кримінального контролю за цілими галузями економіки, включаючи фінансову сферу, страховий ринок, аграрний сектор тощо;

е) посилення протиправної активності засуджених, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, збільшення впливу “злочинців в законі” та “авторитетів” злочинного середовища, подальшим розвитком форм взаємної підтримки засуджених та їх спільників, які знаходяться на волі;

є) ростом недовіри людей до здатності держави ефективно захистити їх від протиправних посягань і, як наслідок, – зростаюча соціальна пасивність населення.

Як відомо, організована злочинність тісно пов'язана з корупцією. Прийняття Закону України “Про боротьбу з корупцією” [21] дозволило виділити це явище в окрему групу правопорушень, зокрема окреслити її зв'язок із злочинністю, її організованими формами, особливостями виявлення та притягнення до відповідальності осіб, що вчинили корупційні діяння.

Корупція як суспільно небезпечне явище безпосередньо пов'язана із здійсненням публічної влади, але спрямована на порушення встановленого законом порядку функціонування державних органів. Тому ми поділяємо точку зору М.І. Мельника, що корупція не просто соціальне, а й політичне явище [468, с.74].

Найбільш серйозну загрозу безпеці суспільства становлять злочинні зв'язки кримінальних елементів з корумпованими посадовими особами в органах влади і управління, державних установах, правоохоронних органах і судах, Збройних Силах і фінансово-банківській сфері, включаючи і зовнішньоекономічну діяльність.

Найвищого рівня корумпованості серед колишніх країн СРСР, за результатами щорічного дослідження, яке проводиться серед 90 країн світу Transparency International (TI), набула у 2000 році наша держава і, відповідно, третє місце у світі [611]. Така ситуація свідчить, що ще не впроваджена належна протидія організованій злочинності та проявам корупції з боку держави [186; 184].

Досліджуючи це ганебне явище можна відмітити, що корупція в Україні як і в інших державах світу виникла як наслідок певних обставин. До них потрібно віднести політичні, соціальні та економічні проблеми, які спіткали Україну на рубежі ХХ – ХХІ століть – періоду економіко-політичних змін в країні.

Зв'язок між корупцією і породжуючими її обставинами є об'єктивною реальністю. Корупція прогресувала (2000 р.) коли в державі був пік проблем перехідного періоду. Цьому свідчать і проведені в 2000 р. соціологічні опитування громадян України. Так, на питання: “Чи задоволені Ви своїм

життям загалом?” – 25,7% респондентів відповіли: “Зовсім незадоволений”, 35,2% – “Скоріше незадоволений”, і лише 1,4% відповіли: “Цілком задоволений” [616]. І в цьому ж 2000 році було зареєстровано один із найбільших спалахів злочинності (567,8 тис.) з початку демократичних змін в Україні.

До найбільш загальних проблем зародження корупції можна віднести: стрімке падіння життєвого рівня громадян і неспроможність чесною працею задовольнити навіть найменші (необхідні) потреби свої і своєї сім’ї; страх перед майбутнім (завжди є ризик втрати свого місця роботи, посади); законодавча неврегульованість багатьох питань, що дає змогу суб’єкту корупції приймати рішення без відповідного контролю (не підконтрольність владі); політична та економічна нестабільність сприяє можливості неконтрольованого отримання, розпорядження і використання бюджетних коштів як довгострокових інвестиційних проєктів, так і короточасних бюджетних асигнувань; пасивне сприйняття оточуючими корупційних дій суб’єктом корупції (принцип соціальної пасивності) [466, с. 72-73].

Таким чином можна відмітити, що корупція має системний соціальний характер, якій притаманні:

1) використання службового стану осіб, які знаходяться у владі, наближені до влади, мають вплив на владних осіб;

2) дії чиновників обов’язково пов’язані з додатковими і тіньовими доходами, що є невід’ємною частиною його загального доходу і повинні перевищувати загальні суми його витрат;

3) корупційні дії стали нормою правової культури і економічних відносин корупціонера;

4) структурна змінюваність корупційних проявів взаємозумовлена наслідками процесів, які відбуваються в економіці, політиці, соціальному житті суспільства.

Даючи визначення корупції, ми приєднуємося до думки М.І. Мельником, який відмічає, що корупцію можна визначити як соціальне явище, яке полягає в неправомірному використанні особою, уповноваженою на виконання функцій держави, офіційно наданої їй влади або посадових повноважень, а також пов’язаних з ними можливостей для задоволення особистих інтересів або інтересів третіх осіб [468, с. 82]. Вона не являється самостійним складом злочину, а є соціальним явищем, яке окреслює ряд службових злочинів.

Таким чином, поряд з організованою злочинністю, корупція на сьогоденному етапі розвитку державності може спричинити вкрай негативні наслідки. Зокрема:

1. Економічні наслідки:

– поширення тіньової економіки, що призведе до зменшення податкових надходжень до бюджету і, як результат, втрати державою фінансових важелів управління економікою;

– руйнування конкурентних механізмів ринку;

- зменшення кількості ефективних приватних власників, в першу чергу на підставі порушень в галузі приватизації;
- неефективне використання бюджетних коштів;
- збільшення ціни за рахунок “корупційного перерозподілу грошей”;
- менеджери ринку втрачають довіру до владних структур, що сприяє погіршенню інвестиційного клімату, і, як наслідок, не вирішуються проблеми оновлення основних фондів, спад виробництва тощо;
- поширення масштабів корупції в приватному і комунальному секторах економіки, що призводить до зменшення ефективності їх роботи, а це, в свою чергу, знижує ефективність економіки держави в цілому.

2. Соціальні наслідки:

- відволікання значних коштів від цілей соціального розвитку, різке зменшення можливості держави вирішувати соціальні проблеми;
- починається збільшення майнової нерівності між громадянами, що може призвести до соціального вибуху в суспільстві;
- суттєво порушуються конституційні права і свободи громадян, дискредитується право як основний інструмент регулювання життя в суспільстві;
- корупція значно дискредитує діяльність державного апарату, підриває довіру до його авторитету і значущості у вирішенні загальнодержавних питань;
- корумпованість правоохоронних органів сприяє безкарності організованої злочинності, її проникненню у владні структури і зневіри громадян у захист державою їх цінностей і самого життя.

3. Політичні наслідки:

- політичні сили починають захищати не загальнонаціональний розвиток, а власні олігархічні групи;
- зменшення довіри до влади, зростання загрози до соціального вибуху;
- на міжнародному рівні зменшується довіра до держави, зростає загроза до політичної і економічної ізоляції.

Цей неповний перелік негативних наслідків дозволяє зробити припущення, що їх сукупна концентрація і вплив на суспільство може знищити зароджувану демократію і, по історичному досвіду, на зміну прийде диктатура – на хвилі боротьби з корупцією і збільшення злочинності.

Таким чином, криміногенна ситуація в Україні залишається складною, темпи зростання злочинності за останні 16 років мають тенденцію до росту. На зазначену несприятливу тенденцію вплинули нестабільність в політичній, економічній і соціальній сферах. Злочинність у зв'язку із суттєвими змінами в суспільстві стала більш кваліфікованою та професійно пристосованою до цих змін.

Разом з тим можна відзначити, що за останні 5 років кількісний ріст злочинності дещо стабілізувався і має тенденцію до зниження і це при радикальних змінах його криміногенних чинників.

Але поряд з цим більша відкритість України для світової спільноти дає підстави казати, що криміногенні процеси, які сьогодні проходять у світовому співтоваристві, в тому числі і в Україні, являють собою не просто одну із загроз національній безпеці, але і є прямим її антиподом, оскільки злочинність безпосередньо впливає на національні інтереси, роблячи неможливим прогресивний розвиток людини, суспільства, держави. В зв'язку з чим можна вважати, що загрози внутрішній безпеці, які проявляються в економічній, екологічній, соціо-психологічній, інформаційній, техногенній та інших сферах і пов'язані з порушенням законодавства, в концентрованому вигляді можуть бути представлені в єдиному понятті національної і транснаціональної злочинності.

Проведений нами аналіз криміналізації суспільства і детермінант, що впливають на злочинність, дозволяє нам зробити прогноз тих тенденцій, що впливатимуть на кримінологічну ситуацію на майбутні 5–10 років.

Перший. Визначаючи кримінологічну тенденцію в державі, необхідно врахувати абсолютне і відносне зростання злочинності в світі (середньостатистичний показник), який буде змінюватись адекватно до прогнозованого спаду економічного росту, зокрема в Європі, Америці і Китаї (тенденція на попередні 5–10 років). Найбільшу увагу потрібно звертати на зростання організованої злочинної діяльності з транснаціональними зв'язками (довгострокова тенденція).

Другий. Різке короткострокове зростання рівня злочинності найбільш характерне в умовах зміни соціально-економічної політики в державі, правового нігілізму.

Указана тенденція яскраво проявилася в період 1990–1995 рр. і частково в 2003 році. Вона найбільш прогнозована і зламати її можливо завдяки недопущенню гальмування започаткованих реформ в соціальній, економічній і політичній сферах. Проте, враховуючи детермінуючий вплив цих факторів на рівень злочинності необхідно брати до уваги, що позитивні зміни в економіці не можуть одночасно суттєво вплинути на підвищення життєвого рівня населення України такою мірою, щоб докорінно змінити дію економічних детермінант на злочинність.

Наступний чинник – політичний (демократичні зміни), що зумовив докорінну перебудову в галузі управління та соціальної сфери, також вимагає певного часу для виправлення деформованих процесів у розвитку підприємництва, створення середнього класу, ліквідації бідності. Загрозливі тенденції впливу олігархічного капіталу, корумпованих владних структур, організованої злочинності на владу і суспільство також водночас не можуть бути подолані без рішучих дій політичної влади (мінлива і короткострокова тенденція).

Третій. Один із найбільш вагомих чинників криміналізації суспільства – ставлення людей до свого соціокультурного надбання, морально-психологічного ставлення до злочинності як антисоціального явища.

Злочинність отримує характер ведучої загрози національній безпеці не тільки і, навіть, не стільки в силу масового скоєння окремих видів чи груп злочинів, скільки в силу генетично закладеного в неї прагнення до насилля, руйнації, деформації основних соціальних цінностей, загальнолюдських відносин, державних і суспільних інститутів.

Період початку докорінних змін в державі (1990–1993 рр.) визначався значною нестабільністю і конфліктністю в суспільстві, державі, що породило спад морально-культурних цінностей більшості населення і виходу на первинне місце необхідності виживання, забезпечення свого майбутнього, масової недовіри, егоїстичного і байдужого ставлення до оточуючих, суспільства в цілому.

Соціальний чинник. Розкриваючи соціальні причини, які породжують правові девіації в соціально-правовій складовій сучасної України, потрібно відмітити, що вони є похідними від політичних і економічних обставин. Дезорганізація суспільства цими обставинами і сприяє введенню його в стан соціальної анемії. Аналіз останньої дає підстави вважати, що в Україні відсутні стійкі ієрархічні соціальні цінності, скривлено поняття добра і зла, справедливості і не справедливості, що можна робити, а що заборонено законами.

Розмах цих відхилень в період загострень в соціальних, економічних і політичних сферах має зростаючий характер, але слідом наступає період спаду (стабілізації), що впливає на зменшення рівня злочинності.

Загальний соціальний стан в Україні такий, що переважна більшість громадян оцінюють існуючий порядок в суспільстві як несправедливий. І злам такої ситуації в суспільстві можливий, але завдяки руйнації авторитетності та авторитарності кримінально-психологічного стереотипу безвихідності, влади сили, грошей (перманентна теорія).

Підводячи підсумок вище наведеним аргументам нам вбачається правомірним висвітлити питання про використання принципу розумної достатності при здійсненні реформ в суспільстві, економіці, політиці, праві.

Четвертий. Ідучи до ідей демократії, кожна людина, суспільство, держава проходить свій шлях, в притаманній тільки їй хронологічній послідовності. Політологи, соціологи, економісти, юристи ще не дійшли до згоди – потрібно тут гальмувати, форсувати, чи перестрибувати через цілі історичні епохи, що, до речі, не призводить до успіху. Цьому свідчить наша історія періоду 1917–1937 років.

Ставлячи перед собою завдання входження в Європейське співтовариство і НАТО прискореними темпами може призвести до глобальних протиріч.

В цьому аспекті стосовно принципу ймовірної криміногенної ситуації на підставі вище наведених чинників потрібно відмітити, що розробка методологічно обумовленої анти кримінальної державної політики можливо лише при умові врахування кримінологічних тенденцій та принципу історичності, який в практиці соціального управління реалізується як принцип розумної достатності.

4.3. Політико-правовий аналіз загальнодержавних комплексних заходів забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства та запобігання кримінальним загрозам

В сучасних умовах розвитку державності внутрішня безпека суспільства залежить від ефективної протидії виникаючих кримінальних загроз і детермінуючих факторів, що впливають на суспільство, її громадян. Власне, незбалансованість в соціальній практиці інтересів людини, суспільства і держави та обумовлююча їх взаємодія і є однією із докорінних проблем сучасної України, вирішення якої, в значній мірі, сприятиме внутрішній безпеці суспільства.

Не остання роль в такому процесі відводиться ефективній діяльності державних інституцій і зокрема правоохоронних органів, які повинні керуватися діючим законодавством.

Формування законодавства України в галузі безпеки, і, зокрема, внутрішньої безпеки та протидії злочинності, проходило неоднозначно. Іноді цей процес гальмувався, іноді він проходив під тиском протистояння різних політичних сил, але все таки він був спрямований на опановування та впровадження нових форм і методів впливу на злочинність.

Аналізуючи цей процес за часи незалежності України ми вбачаємо, що його можна поділити на декілька періодів.

Перший період (1990–1992 рр.). Особливістю цього періоду є проголошення у липні 1990 р. Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України, якою вперше було закріплено що Україна, як суверенна національна держава, розвивається в існуючих кордонах на основі реалізації українською нацією свого невід’ємного права на самовизначення. Декларація також наголосила, що Україна здійснює захист та охорону державності українського народу і будь-які насильницькі дії проти національної державності з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань або осіб переслідується законом.

Проголошено, що тільки народ України є єдиним джерелом влади. Всім громадянам держави гарантовані права і свободи, передбачені законодавством України і нормами міжнародного права, забезпечується рівність усіх перед Законом.

Разом з тим, Декларація визначила суверенітет України як суб’єкт СРСР, а в той час тільки СРСР була самостійним суб’єктом міжнародного права. В зв’язку з чим 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України, основуючись на правових підставах самовизначення, визначених Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами проголосила про створення самостійної Української держави – України, з усіма правовими наслідками. Одночасно з проголошенням Акту про незалежність України, Верховна Рада України прийняла Постанову “Про всеукраїнський референдум”. У референдумі, який відбувся 1 грудня 1991 року, взяло участь 84.18% від загального числа включених до списків громадян, із який 90.32%

відповіли “Так” за незалежність України. 10 грудня 1991 року Верховна Рада України ратифікувала Угоду про СНД, і з цього моменту України стала не тільки повноправним суб’єктом міжнародного права, а і відповідальною за свою національну безпеку.

В січні 1992 р. відповідно до Указу Президенту за №41/92 розпочалась підготовка проекту Концепції національної безпеки України. З метою більш ґрунтовної підготовки Концепції, Президентом України було прийнято рішення про створення Ради національної безпеки України [100].

Таким чином законодавчо було закріплено, що Україна має право самостійно формувати власну зовнішню та внутрішню безпеку, створювати власні Збройні Сили, внутрішні війська, органи безпеки і МВС, прокуратуру, суд тощо.

В цей же період у зв’язку з загостренням криміногенного стану в державі (зростання розкрадань державного і колективного майна, грабежів, розбійних нападів, вбивств, хабарництва, проявів корупції, інших тяжких злочинів, посиленням організованої злочинності) Верховна Рада України Постановою від 19 грудня 1992 року №2894-ХІІ утворила Тимчасову депутатську комісію Верховної Ради України з питань боротьби із організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом [112]. Одним із ключових завдань цієї комісії була перевірка виконання законів у системі правоохоронних органів і судах з питань обґрунтування припинення кримінальних справ і реагування на факти вчинення злочинів.

Другий період (1993–1995 рр.). Цей період визначається формуванням законодавчих основ безпеки України як суверенної, незалежної держави.

Але разом з тим, в цей період, простежується найбільша розбалансованість діяльності органів державної влади і посадових осіб із забезпечення виконання актів законодавства з питань зміцнення законності і правопорядку. Такий правовий нігілізм, на кінець 1995 р., призвів до сплеску кримінальної активності населення більш ніж в два рази, порівняно з 1990 роком [578, с. 516]. Беручи до уваги надзвичайне загострення кримінального стану в країні та виходячи з нагальних потреб активізації боротьби із злочинністю, Верховна Рада прийняла постанову “Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю” [111].

Згідно із п. 1 цієї постанови, представницькі і державні органи виконавчої влади в своїх програмах соціального і економічного розвитку держави повинні включати розділ, який передбачає відповідні адміністративні, цивільні та інші правові заходи, спрямовані на усунення причин злочинності і зловживань службовою владою.

Вперше цією постановою було покладено завдання на Кабінет Міністрів України про розробку державної програми боротьби з організованою злочинністю (п. 5). Мова йшла про довгострокову, сплановану і системну програму. Ключовим етапом цієї постанови можна вважати Державну програму боротьби із злочинністю, затверджену

Постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. №3325-XII і розрахованої на 1993–1995 роки.

Перша державна програма боротьби із злочинністю визнала загострення криміногенної ситуації в країні як небезпечне соціальне лихо, що створює серйозну загрозу розбудові незалежної держави. Наслідками такого стану є кризові явища в політичному і економічному розвитку, в усіх сферах суспільного життя, правовим нігілізмом, фактичною безконтрольністю за підприємницькою, кредитно-фінансовою та банківською діяльністю. Вкрай загрозливими явищами є тенденції злиття загально кримінальної та організованої злочинності, втягування молоді у злочинну діяльність.

Головною метою програми є стабілізація криміногенної ситуації у найближчі роки. Для цього у програмі було передбачено:

а) організаційні і правові заходи протидії злочинності (кримінологічна експертиза відповідних законопроектів; кримінологічне інформування населення про стан злочинності; підготовки законопроекту про профілактику правопорушень тощо);

б) здійснення профілактики правопорушень (комплексні заходи на рівні міст, населених пунктів);

в) розроблення планів спільних заходів виконкомів місцевих Рад народних депутатів, місцевих державних адміністрацій, правоохоронних органів і громадських організацій щодо забезпечення громадського порядку в разі масових його порушень, стихійного лиха, великих аварій, катастроф та інших надзвичайних обставин;

г) боротьбі з організованою злочинністю та злочинністю у сферах економіки;

д) міжнародне співробітництво в боротьбі із злочинністю;

е) удосконалення кримінально-виконавчої системи;

є) кадрове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронної діяльності.

Але більш детальне вивчення цього документу дають підстави говорити, що у програмі боротьби із злочинністю не було надано чітких механізмів протидії злочинності із врахуванням змін, які відбуваються в суспільстві, у відповідності до суб'єктів реалізації цієї програми не визначені задачі й функції суб'єкта, що об'єднує їх зусилля по досягненню головної мети.

Поряд з цією програмою законодавчим органом було прийнято Постанову “Про невідкладні заходи щодо боротьби з організованою злочинністю і корупцією” від 7 травня 1993 р. №3207-XII [108], згідно з якою було визнано за необхідне якнайшвидше підготувати і внести на розгляд до Верховної Ради України проекти законів:

– про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю;

– про державну службу;

- про боротьбу з корупцією;
- про посилення боротьби з організованою злочинністю;
- про захист учасників кримінального судочинства;
- про захист суддів, працівників правоохоронних і контролюючих органів;
- про судоустрій;
- про боротьбу з наркобізнесом;
- про боротьбу з легалізацією грошей і цінностей, одержаних протиправним шляхом тощо.

В цей же період була продовжена робота по удосконаленню законів “Про міліцію”, “Про Службу безпеки України”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, був прийнятий Закон України “Про боротьбу з корупцією”. Всі ці закони тісно пов’язані між собою, оскільки визначають специфіку діяльності відповідного органу – оперативно-розшукового відомства. Одночасно вони забезпечували легітимність різних необхідних заходів для захисту громадян, суспільства, держави.

В плані реалізації Програми боротьби із злочинністю в системі МВС України були створені Державна служба боротьби з економічною злочинністю та Державна служба охорони. Почали створюватися недержавні служби охорони при банках, великих підприємствах тощо.

Але аналізуючи діяльність правоохоронних органів у сфері боротьби із злочинністю, вбачаєш, що держава виявилась неготовою вплинути на зростання злочинів пов’язаних з вбивствами, розкраданням державного і колективного майна, розбійних нападів, грабежів, організованої злочинності, надійно захистити перших приватних підприємців. У зв’язку з невизначеністю в економіці набирає обертів корупція, несплата податків, тіньова економіка, фіктивне банкрутство. На неефективну роботу правоохоронних органів і невиконання програми по боротьбі із злочинністю за 1993–1995 роки наголошував Президент України в своєму Розпорядженні “Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і економічною злочинністю” від 10 лютого 1995 р. №35/95-рп. В ньому зокрема зазначалося, що надзвичайно складна криміногенна обстановка склалася в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Одеській та Харківській областях, містах Києві та Севастополі. В Україні є наявність “рекетирсько-мафіозних” формувань з міжнародними зв’язками, які в поле своєї злочинної діяльності втягують державних службовців і працівників правоохоронних органів.

Тобто можна відмітити, що правоохоронні органи ще не зуміли знайти принципово нові, більш ефективні форми і методи протидії злочинним проявам, що і зумовило прояви загроз як національній так і внутрішній безпеці.

Одночасно піклуючись про національну безпеку України була прийнята Воєнна доктрина України від 19 жовтня 1993 р., яка визначила, що вона є “складовою частиною концепції національної безпеки і становить сукупність затверджених Верховною Радою України основоположних

постанов і принципів щодо організації та забезпечення безпеки особи, народу і держави шляхом політичних, дипломатичних, економічних та воєнних заходів”.

Головною метою воєнної політики України є гарантування національної безпеки України від зовнішньої воєнної загрози, відвернення війни, підтримання міжнародного миру і безпеки” [103].

Таким чином можна відмітити, що була продовжена програма по формуванню законодавчої основи забезпечення національної безпеки України.

Третій період (1996–2000 рр.) є визначним в тому, що була прийнята Конституція України, яка конституційно закріпила основоположні засади Декларації про державний суверенітет України і Акту проголошення незалежності України.

Конституція чітко закріпила захист прав і законних інтересів людини і суспільства (статті 3, 11, 15, 17, 22), що мало суттєве значення для прийняття подальших законів.

Однією з ключових засад конституції у сфері забезпечення національної безпеки є віднесення безпеки до відповідних військових формувань і правоохоронних органів держави (ч. 3 ст. 17). Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення національної безпеки України (п. 7 ст. 116), а координуючим і контролюючим органом у сфері національної безпеки і оборони стала Рада національної безпеки і оборони України (ст. 107).

Подальшим кроком в цьому напрямку стало прийняття 16 січня 1997 р. Концепції (основи державної політики) національної безпеки України [104]. Ключовим в цій концепції є 1 розділ “Загальні положення і принципи”, де вперше було дано визначення національній безпеці України, як “...стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз...”.

Таким чином, визнавши головними об’єктами безпеки громадянина, суспільство і державу, концепція закріпила необхідність системного забезпечення безпеки, яке повинно здійснюватись на підставі організованої сукупності об’єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об’єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність відповідно до законодавства України.

Разом з тим аналізуючи Концепцію національної безпеки України можна відмітити, що в ній не досить чітко було визначено:

- коло суб’єктів забезпечення безпеки і як повинна здійснюватись їх правоохоронна функція;
- функціональні межі впливу на сфери безпеки;
- обґрунтовуючи необхідність системного державного управління в галузі національної безпеки, не сконцентровано увагу на створенні відповідних науково-дослідних, експертно-аналітичних установ і

організацій, що необхідні для прогнозовано-удосконалених управлінських рішень.

В цей період послідовно-логічним кроком було прийняття Закону України “Про Раду національної безпеки і оборони України”, яка у відповідності до Конституції України визнана координуючим органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України (ст. 1) [64].

Наступними заходами протидії злочинності в Україні була Концепція цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки, затверджена Указом Президента від 17 березня 1996 р. № 837/96.

Визначальним положенням цієї програми був той факт, що злочинність визнавалася одним із головних чинників, що загрожують національній безпеці України. Вона, продовжуючи мету попередньої програми, спрямовувала зусилля всіх суб’єктів: правоохоронні органи, міністерства та інші органи центральної влади, місцеві державні адміністрації на активацію боротьби із злочинністю в Україні, проведення більш ефективних профілактичних заходів в нових реаліях соціально-економічного життя країни.

Однак виконання цієї програми наштовхнулося на певні труднощі. По-перше, економічний спад в державі призводив до зубожіння населення; по-друге, продовжувався процес тінізації економіки, значна частина коштів вивозилася за кордон; по-третє, корумпованими і кримінальними елементами всіляко гальмувалося прийняття нових Кримінального і Цивільного кодексів, Кримінально-процесуального кодексу і Кодексу про адміністративні правопорушення, Господарського і Податкового кодексів тощо; в-четвертих, не була впроваджена система по кримінологічному дослідженню законопроектів, що повинні прийматися у Верховній Раді; в-п’ятих, не здійснювались наукові дослідження по запобіганню злочинності виходячи із нових реалій життєдіяльності суспільства.

Як наслідок, в країні зростала корупція, яка стала загрозою забезпечення національної безпеки держави. У зв’язку з цим, 10 квітня 1997 р., Указом Президента було прийнято “Національну програму боротьби з корупцією” (№319/97), і на її основі була розроблена “Концепція боротьби з корупцією на 1998–2005 роки”, яка затверджена Указом Президента України від 24 квітня 1998 р. №367/98 [95; 87].

Разом з тим, як показало наше дослідження, всі ці заходи не дали відчутних результатів, оскільки боротьбу з корупцією у владних структурах пропонувалося здійснити самим державним службовцям, а правоохоронні органи не звертали належної уваги на цей вид злочинності.

Така ситуація в країні визвала занепокоєння Верховної Ради України, яка, заслухавши доповідь Кабінету Міністрів, інформації Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державної митної служби України про стан боротьби із злочинністю та забезпечення законності в державі прийняла відповідну

Постанову “Про стан боротьби із злочинністю та забезпечення законності в державі” від 18 листопада 1997 р. №640/97-ВР [110], де відмітила, що корупція і організована злочинність реально загрожують національній безпеці та конституційному ладу України. Роботу правоохоронних органів визнано незадовільною. Для забезпечення безпеки в країні Верховна Рада України запропонувала правоохоронним органам вжити рішучих заходів щодо посилення координації і ефективності функціонування всієї правоохоронної системи, підвищити взаємодію з міжнародними правоохоронними органами, особливо в боротьбі із наркобізнесом, тероризмом і організованою злочинністю у сфері економіки, як однієї із особливо криміногенних середовищ.

Таким чином, цей період визначається чітким законодавчим закріпленням основ національної безпеки, визначенням суб’єктів безпеки і першими кроками по створенню системної структури забезпечення як національної, так і внутрішньої безпеки України, спрямування суб’єктів безпеки на більш ефективні дії по боротьбі з правопорушеннями.

Четвертий період (з 2001 р. по теперішній час) визначається концептуальними уточненнями положень про національну безпеку України, а також реформами системи державної влади, розбудови громадських інститутів.

Верховна Рада України 19 червня 2003 р. прийняла новий Закон України “Про основи національної безпеки України” [57]. В ньому визначені терміни “національна безпека”, “національні інтереси”, “загрози національній безпеці”, а також об’єкти безпеки і суб’єкти забезпечення національної безпеки, дано перелік принципів забезпечення національної безпеки та розгорнутий, більш детальний перелік загроз національній безпеці України.

Так, у сфері державної безпеки зосереджено увагу на розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб; міжнародного тероризму; поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності тощо.

Напрямки державної політики з питань національної безпеки висвітлені з урахуванням тих змін, які відбувалися в Україні за період з 1997 р., прийняття Концепції (основи державної політики) національної безпеки України. Також закон більш чітко регламентував повноваження і функції суб’єктів забезпечення безпеки і вперше визначив, на підставі Конституції України, які суб’єкти здійснюють контроль за реалізацією заходів у сфері національної безпеки. Згідно із ст. 11 закону, ними є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України в межах їх повноважень, визначених Конституцією і законами України.

Послідовним кроком у запобіганні загроз безпеки і забезпечення безпеки є Указ Президента України “Про Стратегію національної безпеки України” від 12 лютого 2007 р. №105/2007 [102]. В ньому визначено стратегію національної безпеки України, уточнені принципи, пріоритетні

цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз ґрунтуючись на сучасних умовах існування і розвитку України. Також акцентується увага на розвиток національної системи безпеки у взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки, корекція системи безпеки у відповідності до впливу зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз, міжнародних злочинних угруповань на криміногенну ситуацію в державі.

Основаючись на ст. 5 Конституції України, в Указі при переліку принципів, які уособлюють політику національної безпеки, визначено “залучення громадян суспільства до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки”. Це свідчить про намір держави невід’ємно продовжувати розпочаті демократичні зміни. Також визначені пріоритетні напрямки в реформуванні інститутів сектору безпеки і, зокрема, правоохоронних органів. Це:

- удосконалення правової бази діяльності органів сектору безпеки з урахуванням Європейських і Євроатлантичних критеріїв;
- приведення Кримінального законодавства і кримінального судочинства у відповідність із стандартами і рекомендаціями Ради Європи та Європейського Союзу;
- розвиток системи стратегічного планування, координації та контролю діяльності органів сектору безпеки тощо.

Для реалізації програми національної безпеки України приймалися і інші законодавчі акти. Так, для врегулювання гострих міжнаціональних відносин, які почали вирувати в Україні на передодні парламентських і президентських виборів був виданий Указ Президента України від 13 вересня 2001 р., який з метою підвищення ефективності здійснення державної політики у сфері міжнародних відносин, міграції, забезпечення прав національних меншин України, представників депортованих народів, що повернулися в Україну, та біженців відповідно до п. 15 ст. 106 Конституції України створив Державний комітет України у справах національностей та міграції [96]. Для підтримання діяльності національно-культурних товариств було видано розпорядження Президента України від 21 вересня 2001 р. №252/2001-рп, а з метою підвищення ролі громадських організацій національних меншин України у процесі прийняття органами державної влади рішень щодо розвитку етнічної, культурної та мовної самобутності національних меншин України, поглиблення демократичних засад українського суспільства та забезпечення міжнаціональної злагоди в державі було видано Указ Президента України “Про Раду представників громадських організацій національних меншин України” від 19 квітня 2000 р. №600/2000.

У забезпеченні національної безпеки від загроз кримінального середовища була прийнята Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затверджена Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. №1376/2000 [85]. Її метою було забезпечення активної наступальної

протидії злочинності, уповільнити темпи її зростання, об'єднання зусиль держави і громадськості у боротьбі зі злочинністю, вдосконалити законодавство, організацію, засоби і методи попередження і розкриття злочинів.

Президент України своїм Указом “Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції” також спрямовує зусилля всіх суб'єктів на попередження злочинності і зокрема організованим її проявам [99].

Значну увагу цьому питанню приділяє і Верховна Рада України яка приймає Постанови “Про підсумки розгляду звіту Голови Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, доповідей Голови Координаційного комітету по боротьбі з організованою злочинністю, Голови Служби безпеки України, Міністра внутрішніх справ України про стан боротьби з організованою злочинністю, а також доповіді Генерального прокурора України про стан прокурорського нагляду у сфері боротьби з організованою злочинністю” від 26 грудня 2002 р. №388-IV, і “Про стан боротьби і організованою злочинністю у 2004-2005 роках” від 3 листопада 2005 р. №3070 [109], де відмітила про недостатню діяльність відповідних правоохоронних органів у протидії організованій злочинності.

Можна відмітити, що важливим інструментом у сфері забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства являється ефективна діяльність Верховної Ради України по ратифікації міжнародних договорів, що стосуються протидії злочинності і зокрема її організованим проявам. Так, в 2002 р. було ратифіковано “Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом” [148], в 2004 р. Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [151], Протокол “Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності” [155], та “Проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрі, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності” [156], в 2006р. прийнято Закон України “Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції” від 18 жовтня 2006 р. №251-V [65] і Закон України “Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією” від 18 жовтня 2006 р. № 252-V [66].

Але разом з тим криміногенна ситуація в державі залишається напруженою, зростає злочинність в енергетичному і аграрному секторах економіки, загрозливі тенденції проявляються в кредитно-фінансовій і банківських сферах, збільшується злочинність, що пов'язана з наркоманією і, особливо, серед підлітків, посилюється незаконна міграція.

Для запобігання цим проявам Верховна Рада України в 2005 році розглядає і схвалює 4 лютого 2005 року за №2426-IV Програму діяльності Кабінету Міністрів України “Назустріч людям”. Головною метою цієї програми було утвердження і реалізація прав і свобод людини, формування

громадянського суспільства та побудова правової держави. Для реалізації цієї мети в Програмі передбачались заходи по посиленню боротьби зі злочинністю, подолання корупції, боротьба з криміналізацією економічної сфери, протидія зростанню транзиту наркотиків через територію України і, як один із основоположних чинників криміналізації суспільства, – подолання бідності.

В цей же час для покращення запобігання злочинності приймаються Закони України “Про боротьбу з бандитизмом” і “Про контррозвідувальну діяльність”, від 26 грудня 2002 р. №374-IV де зазначено, що метою цієї діяльності є попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеки України (ст. 2).

З метою виконання цих завдань і системної протидії злочинності Кабінет Міністрів України у відповідності з покладеними на нього повноваженнями приймає постанови “Про затвердження програми реалізації положень Варшавської конференції щодо спільної боротьби проти тероризму” від 14 грудня 2001 р. №1694, і “Про стан виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки” від 27 серпня 2002 р. №1120, де зосереджує увагу на необхідності обласним державним адміністраціям більше приділяти уваги фінансуванню заходів з профілактики злочинності і допомозі правоохоронним органам у зміцненні матеріально-технічної бази, а також “Програму боротьби з правопорушеннями на транспорті на 2004–2006 роки”, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 р. №2029 та “Програму протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом на 2004 рік”, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2004 р. №45. Важливим кроком щодо запобігання злочинної діяльності, пов’язаної з наркобізнесом, є затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2003 р. №877 “Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003–2010 роки”. Головною метою цієї програми є зменшення обсягів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, зниження рівня незаконного вживання цих засобів і речовин та пов’язаної з цим злочинної діяльності, підвищення ефективності оперативно-розшукової, слідчої, експертно-криміналістичної, судово-фармацевтичної, судово-медичної, судово-психіатричної роботи з виявлення та документування таких злочинів, зокрема контрабанди, а також осіб, що їх учиняють, надання допомоги громадянам і молоді у критичній ситуації, щодо наслідків немедичного вживання або вживання не за призначенням лікаря цих препаратів, при порушенні правил їх виробництва, зберігання, розподілу та торгівлі.

У всіх постановах Кабінет Міністрів України акцентував увагу на необхідності проведення профілактичних заходів правоохоронними і іншими відомствами з метою попередження правопорушень.

Поряд з цим ці повномасштабні заходи не дали того очікуваного результату, який передбачався. Політична ситуація в державі, перевибори Президента України, Верховної Ради України спонукали до оновлення значної кількості фахівців виконавчої влади та правоохоронних органів, а це призвело до відсутності миттєвої, фахово-ефективної протидії злочинності в багатьох регіонах України, хоча треба відмітити, що у загальному своєму обсязі вона (злочинність) пішла на спад. Так, якщо в 2001 році було зареєстровано 514,6 тис. злочинів, то у 2007 році відповідно – 408,2 тис. (зменшення на 20,6%).

Аналіз вище наведеного дає підстави говорити, що діяльність держави в особі її інститутів, і перш за все правоохоронних органів, хоча й спрямовувались на протидію злочинності та забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства, але разом з тим у зв'язку з недорозвиненим правовим механізмом взаємодії всіх суб'єктів, чітким визначенням задач, функцій і напрямів координації недостатньо сприяли захисту прав і законних інтересів громадян, своєчасному виявленню і запобіганню загроз безпеки людини і суспільства, посиленню протидії злочинності і корупції. У зв'язку з чим, на підставі нашого дослідження ми вважаємо, що найбільш важливими завданнями на сьогодні, в цій сфері, є:

- своєчасне виявлення загроз, що надходять із злочинного середовища;
- вивчення та аналіз негативних процесів та їх вплив на соціальні, економічні, політичні, національно-етнічні відносини; вплив кримінального середовища на ці процеси;
- вивчення причин та умов, що сприяють розвитку негативних тенденцій;
- оцінка стану внутрішньої безпеки і на підставі цього перерозподіл і чітке розмежування завдань та повноважень правоохоронних органів, враховуючи внутрішні і геополітичні (зовнішні) загрози національній безпеці України;
- підготовка і здійснення комплексних цільових програм забезпечення внутрішньої безпеки; аналіз невиконання і шляхи покращення ситуації;
- упорядкування умов організаційно-правового, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів;
- вироблення і запровадження всебічного механізму цивільного демократичного контролю за діяльністю правоохоронних органів;
- поглиблення участі України у міжнародних програмах, у сфері боротьби з тероризмом, корупцією, наркобізнесом, незаконною міграцією тощо.

Реалізація заходів правоохоронних органів по захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави в умовах прояву загроз включає в себе:

- забезпечення своєчасного реагування на заяви і повідомлення про правопорушення;

- своєчасний (негайний) і якісний розгляд матеріалів (заяв і повідомлень) про правопорушення;
- організація і проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій по виявленню і розкриттю злочинів, попередження злочинності;
- своєчасність і адекватність діяльності правоохоронних органів тим ситуаціям, які можуть спровокувати масові заворушення, групову непокору представникам влади тощо;
- участь в урятуванні людей, зберіганні матеріальних цінностей в умовах природних, техногенних і екологічних катастроф;
- забезпечення своєчасного і якісного розгляду кримінальних, цивільних і адміністративних справ в судах;
- усунення корупції в правоохоронних органах завдяки пріоритету професіоналізму, компетентності та відданості справі, моральності та патріотизму;
- координація та взаємодія між суб'єктами правоохоронної системи, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами та населенням у забезпеченні національної безпеки та правопорядку.

Важливе значення має усунення наслідків загроз на національну і, в тому числі, внутрішню безпеку. В цьому аспекті правоохоронні органи повинні здійснювати наступне:

- запровадити науково обґрунтовані методики внутрішнього і зовнішнього оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів і сектору безпеки України;
- здійснювати аналіз інформації про негативні наслідки;
- своєчасно перерозподіляти сили і ресурси на криміногенні напрямки впливу внутрішньої безпеки України;
- з урахуванням прогнозу основних макроекономічних показників економічного та соціального розвитку України на середньострокову перспективу, пріоритетності завдань з реформування та функціонування діяльності конкретних правоохоронних органів розробити комплекс цільових програм запобігання злочинності;
- у відповідності до своїх повноважень розробляти пропозиції та рішення керівництва держави з впровадженням в життя перспективних стратегій реформування правоохоронної системи (структурних підрозділів) і планувати управлінські дії.

Таким чином, політико-правовий аналіз діяльності органів і сил забезпечення внутрішньої безпеки дає підстави констатувати, що в Україні створюється законодавча база, яка здатна забезпечити функціонування відповідних суб'єктів безпеки.

Але разом з тим їх діяльність в сучасних умовах не завжди ефективна і вимагає з урахуванням пропозиції Rec(2004)5 Комітету Міністрів Ради Європи та відповідно до Закону України “Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”

здійснення відповідного корегування чинного законодавства України, визначення й упорядкування діяльності правоохоронних органів в сучасних умовах, уточнення їх завдань, обов'язків та прав в подальшому удосконаленні і оптимізації роботи.

4.4. Концептуальна модель запобігання злочинності в сучасному українському суспільстві

Успіх у реалізації сучасної концепції забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства, як уже зазначалося, залежить від багатьох обставин, у тому числі, від об'єднуючого використання економічних, соціальних, політичних, науково-технічних, духовних та інших факторів запобігання загроз, а також цілеспрямованої діяльності всіх зацікавлених суб'єктів: державних органів, громадських організацій і громадян.

Зміни які відбулися на рубежі XX – XXI століть в українському суспільстві об'єктивно вимагають переосмислення кожним із зазначених суб'єктів, визначення їх взаємозалежності та спроможності у забезпеченні внутрішньої безпеки суспільства. Існуючі досі прорахунки, зумовили зростання нестабільності в суспільстві, державі. І в першу чергу, торкаючись теми нашого дослідження, ці прорахунки вплинули на ефективність діяльності правоохоронних органів, послаблення контролю і своєчасного реагування на невиконання функціональних обов'язків відповідних інституцій, своєчасного прийняття оновленої правової бази (нового кримінального кодексу, кримінально-процесуального кодексу, кодексу про адміністративні правопорушення, кодексу адміністративного судочинства України тощо). В цей період часу (зміни ідеологічних постулатів) відбувся різкий занепад духовно-моральних засад людини, суспільства. На підґрунті погіршення забезпечення неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина, формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних, та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності почався процес зростання злочинності, проявів організованої злочинності, зрощення злочинців з правоохоронними і державними органами. Це призвело до недовіри правоохоронним органам, а в деяких випадках і всієї політики держави.

Ґрунтуючись на цьому і зробивши логіко-гносеологічний аналіз наукових публікацій, законодавчої бази і статистичних даних ми прийшли до висновку, що концептуальні основи оптимізації забезпечення внутрішньої (кримінальної) безпеки українського суспільства полягають в систематизуючих функціональних підходах діяльності державних органів, а також безпосередньої підтримки в цьому напрямку як громадських об'єднань так і самих громадян України. Їх комплексна взаємодія суттєво сприяє оптимізації всіх факторів для усунення внутрішніх і зовнішніх загроз і стабілізації життєдіяльності у всіх сферах.

Таким чином говорячи про оптимізацію запобігання злочинності ми робимо акцент на комплексний процес удосконалення суб'єктно-об'єктного механізму всієї системи державних і громадських об'єднань, а також громадян з метою стабілізації соціально-політичної системи в державі, прав і законних інтересів громадян, дотримання правопорядку в державі.

І в цьому аспекті не можна не погодитись з В. Зеленецьким, який відзначає, що теорія боротьби зі злочинністю здійснює функцію концептуального синтезу і наукової систематизації всієї сукупності емпіричних і наукових даних про боротьбу зі злочинністю [329, с. 148].

Традиційно, ще з радянських часів в кримінології для протидії злочинності використовується термін боротьба із злочинністю.

Він досить часто фахівцями-науковцями і практиками застосовується і в наші дні, зокрема в міжнародних документах, наукових публікаціях, а також діючих законах і підзаконних актах.

Так на сьогодні в ООН діє Комітет по попередженню злочинності і боротьби з нею. Всі держави члени ООН щорічно надсилають Генеральному секретарю доповіді про стан злочинності в їх країнах і систему боротьби з окремими видами злочинів. При ООН діють Інститут держав Азії та Далекого Сходу по попередженню злочинності і поводженню з правопорушеннями – UNAFEI; Інститут ООН держав Латинської Америки по попередженню злочинності і боротьби з малолітньою злочинністю – ILANUD; Африканський регіональний інститут ООН по попередженню злочинності і поводженню з правопорушеннями – UNAFRI які регулярно проводять міжнародні Конгреси по проблемам боротьби із злочинністю та поводженню із правопорушниками.

Науковому підходу до боротьби із злочинністю, в своїх працях, приділяють увагу вчені Л.В. Багрій-Шахматов, В.С. Зеленецький, А.Й. Міллер, В.П.Філонов, О.М.Литвинов, Т.С. Гавриш та інші [329; 619, с. 144-158; 436, с. 7; 657, с. 263].

Аналіз їх праць свідчить, що під боротьбою із злочинністю розуміється складна системно структурована діяльність, що являє собою єдність трьох систем: 1) загальної організації боротьби; 2) попередження злочинності; 3) правоохоронна діяльність [304, с. 208-219; 365].

В законодавчих і підзаконних актах України термін “боротьба із злочинністю” також використовується досить часто. Це зокрема: Закон України “Про боротьбу з тероризмом” (2003 р.), Укази Президента України “Національна програма боротьби з корупцією” (№319/97), що дало підстави для розробки і прийняття Концепції боротьби з корупцією на 1998–2005 роки (1998 р.); Концепція цільової програми боротьби із злочинністю на 1996–2000 р. (1996 р.); “Про Державну митну службу” (1998 р.) де серед інших основних завдань Держмитслужби наголошується на: “боротьбі з контрабандою...” (ст. 2), Постанови Кабінету Міністрів України “Про Концепцію розвитку системи Міністерства внутрішніх справ” від 26 квітня 1996 р. №456, в якій зазначено: “Необхідність розробки Концепції викликана

обставинами”- зростання злочинності до рівня реальних загроз національній безпеці України і в зв’язку з цим пошуком “нових підходів до організації та здійснення охорони громадського порядку і боротьби із злочинністю...” і “Програма боротьби з правопорушеннями на транспорті на 2004–2006 р.” (2003 р.) тощо.

Також потрібно підкреслити, що і в Законі України “Про основи національної безпеки України” (2003 р.) і в Указі Президента України “Про стратегію національної безпеки України” (2007 р.) також ставиться завдання “по боротьбі із злочинністю” як в межах країни так і з її міжнародними групуваннями.

Але з нашої точки зору термін “боротьба із злочинністю” не зовсім вірно, в правовому аспекті, вбирає в себе всеохоплююче поняття запобігання, недопущення злочинності. Сам термін “боротьба” включає в себе активне протистояння протилежних інтересів, мета якої – панування одних над іншими [436, с. 7]. З огляду на це вітчизняні кримінологи, зокрема А.П. Закалюк, О.М. Литвак та інші, на перевагу від зарубіжних колег відійшли від терміну “боротьба із злочинністю” вбачаючи в боротьбі пряме протистояння двох сторін при якому одна із сторін обов’язково повинна перемогти (знешкодити, знищити) іншу. Що стосується злочинності то тут проявляються інтереси, установки, цінності які знаходяться у непримиримому протиріччі з тими які визнало для себе суспільство і завдяки законів охороняє їх. Мета в цьому разі не активне протистояння сторін (перемога, знищення), а недопущення масового порушення кримінального закону завдяки впливу на процеси детермінації (факторний чинник), причини і умови, що сприяють злочинності, недопущення і відмови від протиправних намірів, а в разі вчинення протиправних дій – застосування заходів державного примусу [326, с. 320-321; 189]. І тому боротьба як узагальнююче поняття не розкриває в достатньому обсязі всю змістовну сутність всіх форм опору злочинності, що мають значну сутнісну, а звідси і понятійну різницю, як-то “попередження” чи “запобігання” злочинам та у разі вчинення злочину – судового покарання [326, с. 321].

В останні роки кримінологи для визначення загального впливу на злочинність і попередження злочинних проявів використовують різні терміни: “протиція” (Л.М. Давиденко), або “запобігання” (А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.В. Голіна, О.М. Литвак), “контроль над злочинністю: соціальний” (Я.М. Гилинський) [252] і державний (О.М. Харитонов).

Ми поділяємо думку тих кримінологів які пропонують всі форми та заходи превентивного характеру об’єднати терміном “запобігання”, а під “профілактикою” визнавати заходи по усуненню або недопущенню криміногенних чинників.

Запобігання в кримінології виступає як реальна можливість захисту тих соціальних цінностей, що оберігає суспільство. Воно сприяє не тільки, “скороченню сфери застосування кримінально-правових норм, але й так званої ціни злочинності, її шкідливих наслідків” [433, с. 98]. Тобто

запобігання це система можливих заходів, що застосувало суспільство для контролю над злочинністю без застосування репресивних дій. Бо цілком очевидно, якщо репресії застосовані (покарання за вчинений злочин) – то мета запобігання не досягнута і ті заходи які вживало суспільство виявились недостатніми для нейтралізації причин і умов, що сприяли вчиненню злочину.

На термін запобігання злочинності звертає увагу і ООН, зокрема в Резолюції “Елементи відповідального запобігання злочинності: стандарти і норми” [147]. Аналізуючи Резолюцію вбачаєш, що її автори звертають увагу на уточненні та відокремленні понять кримінологічного запобігання і соціальних програм, що використовуються при вирішенні проблем “соціальної маргіналізації та відчуження” (п. 15). Мова йде про “соціальне запобігання”. І “соціальне запобігання”, як вірно відмічає О.М. Литвак, не є складовою частиною кримінологічних програм, воно може бути використане для усунення окремих кримінологічних чинників на різних рівнях – країн, регіонів, окремих об’єднань [433, с. 99].

Таким чином, запобігання злочинності як родове поняття – це: “система заходів, яких вживає суспільство для того, щоб стримувати зростання злочинності і, по можливості, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, що їй сприяють (профілактики), а також через відвернення та припинення окремих конкретних злочинів” [330, с. 140].

Аналізуючи вище наведене визначення вбачаєш, що воно якраз і зосереджує зусилля всіх суб’єктів, що приймають участь у здійсненні заходів запобігання злочинності не на покаранні винних осіб, не на здійсненні соціальних програм, а на профілактиці можливих злочинів і їх примусовому припиненню.

Підсумовуючи вище зазначене, можна відмітити, що запобігання злочинності включає в себе: по-перше, особливий вид всеохоплюючої системи заходів всіх суб’єктів по спеціально-кримінологічному запобіганню злочинності і проявів окремих злочинів; по-друге, ця діяльність здійснюється між двома сторонами суспільством і злочинцем; по-третє, суспільство з метою недопущення злочинних проявів проти самої себе, як попереджувачий захід, здійснює усунення причин і умов, що сприяють злочинності (профілактику), перешкоджаючи дії детермінантів злочинності (факторів); в-четвертих, будь-яке демократичне суспільство може існувати тільки дотримуючи принципу верховенства права. Всі закони які приймає суспільство для захисту прав і свобод людини, громадянина обов’язково приймаються у відповідності цього важливого принципу. І в разі його порушення суспільство, в особі держави, має право застосовувати заходи відповідальності за вчинені злочини.

Узагальнюючи це можна наголосити, що ми розглядаємо запобігання злочинності як одну із сфер соціального управління, що впливає на причини

і умови злочинності, а також на саму злочинність з метою усунення загроз і запобігання детермінуючих факторів.

Основауючись на цьому загальна організація запобігання злочинності включає:

1) інформаційно-аналітичну діяльність; 2) визначення динаміки злочинності; 3) виявлення латентної злочинності; 4) визначення детермінуючих факторів; 5) визначення структури впливу на злочинність; 6) кримінологічне прогнозування і планування роботи по запобіганню злочинності; 7) законотворча діяльність у сфері запобіганню злочинності; 8) реалізація комплексних програм запобіганню злочинності; 9) здійснення різноманітних видів правоохоронної діяльності по виявленню, розкриттю і нейтралізації злочинних наслідків, розслідування злочинів; 10) залучення засобів масової інформації і інститутів громадянського суспільства та громадян для сприяння зміцненню додержання законності і формування нормального морально-психологічного клімату в суспільстві; 11) організація та фінансова підтримка наукових досліджень у сфері запобігання злочинності.

Запобігання злочинності як складова частина політики національної безпеки здійснюється державними і громадськими організаціями та громадянами України.

З огляду на це попередження злочинності потрібно розуміти як елементом більш загального поняття “запобігання злочинності” [400, с. 126-127].

Діяльність по попередженню злочинності – складова політики держави по забезпеченню національної безпеки України, яка взаємодіє з запобіганням злочинності. На це звернуто увагу і в Законі України “Про основи національної безпеки України”, де в статті 8 “Основні напрямки державної політики з питань національної безпеки” відмічається, що діяльність всіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці; забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності.

Розглядаючи цю мету у всеохоплюючому аспекті потрібно брати до уваги і сьогоdnішній стан в суспільстві: соціальний, економічний, політичний, правовий, морально-психологічний тощо, бо заходи попереджувальної діяльності повинні бути адекватні із станом і можливостями держави.

В зв’язку з цим аналізуючи вище зазначені детермінуючі фактори злочинності, причини і умови, що їй сприяють, ми вважаємо, що найбільш суттєвими напрямками діяльності для досягнення зазначеної мети в найближчі 5–10 років мають бути:

1) активна протидія кримінальним процесам і явищам в суспільстві на всіх рівнях, враховуючи загальнодержавну, регіональну, локальну і індивідуальну профілактику;

2) своєчасна нейтралізація загроз конституційним правам і свободам людини і громадянина, законності і правопорядку, соціально-політичної стабільності в суспільстві у зв'язку із можливістю переходу частини суспільства на шлях вчинення злочину;

3) чітке виокремлення національних інтересів з метою корекції життєвої позиції та поведінки членів суспільства, умов їх життєдіяльності для забезпечення ресоціалізації; сприяння створенню в суспільстві демократичних, соціальних, правових гарантій, стабільності в економіці, політиці; атмосфери спокою і безпеки у морально-психологічному житті як окремої людини, так і всього суспільства;

4) широке залучення громадськості, інститутів громадянського суспільства, засобів масової інформації до забезпечення адекватності системи національної безпеки загрозам національних інтересів та економічним можливостям держави.

Попередження злочинності – це система взаємообумовлюючих і інтегрованих у процесі цієї діяльності елементів для досягнення її результату* [408, с. 94; 423, с. 140; 438, с. 23; 619, с. 160-161].

Зокрема це: а) розуміння злочинності як особливого стану суспільства; б) попередження злочинності як всеохоплюючої суспільної задачі по соціально-правовому регулюванню та управлінню цілісної особливої галузі цієї системи; в) виокремлення рівнів взаємодії і взаємодоповнюючих задач і заходів впливу; г) охоплення попереджувальною діяльністю всі сфери життєдіяльності суспільства: соціально-економічні, демографічні, екологічні, правові, інформаційні та іншого характеру; д) вплив на детермінізуючі фактори, причини і умови, що сприяють злочинності, що формують зростання реальних загроз об'єктивного характеру, з метою їх нейтралізації, відвернення або послаблення їх впливу на виникнення кримінальних мотивів, чи кримінальних стереотипів поведінки; е) розробка і впровадження соціальних програм; є) цілеспрямований розвиток системної організаційної структури, що спеціалізується на попереджувальній діяльності; це сприяє визначенню сфери, формалізованих методів конкретних дій кожного суб'єкта з урахуванням його функціональних обов'язків, можливостей і наданих ресурсів; ж) наявність належного інформаційно-аналітичного, правового, програмного, координаційного, організаційно-управлінського, матеріально-технічного забезпечення попереджувальної діяльності.

При створенні сучасної системи попередження злочинності доречно взяти до уваги і позитивно-діючі чинники минулого століття: періоду 70-х – 90-х років.

* Термін “попередження” і “профілактика” використовується нами як синонімічні категорії. Це впливає не тільки з принципової однорідності цих понять, але і співзамінності смислу цих термінів. Даних поглядів також дотримуються В.В. Голіна, О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик, В.П. Філонов, та інші.

Аналізуючи історичний досвід СРСР, у попередженні злочинності, треба відмітити, що на цей важливий напрямок спрямовувались зусилля як вищого законодавчого органу країни так і Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС). Так в Основах кримінального судочинства Союзу РСР і Союзних республік (1958 р.) в статті 2 “задачі кримінального судочинства” закріплювалось, що одним із напрямків у протидії злочинності є: “...попередження” і “...виховання громадян”.

А Розділ VII Основ передбачав “Заходи по попередженню злочинності”, де в статті 55 закріплено, що “При проведенні дізнання, попереднього слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор і суд повинні виявляти причини і умови, що сприяють здійсненню злочинів” [502, с. 302-319].

Задача попередження злочинності чітко простежується і у партійних документах. Зокрема XXVII з’їзд КПРС направляв зусилля комуністів на “...попередження будь – яких правопорушень” і протидії породжуючих її причин. Пріоритет в цій діяльності віддавався виховній роботі і участі громадян в охороні правопорядку [462, с. 160, 162-166]. Позитивні кроки в соціальній, спеціальній, і індивідуальній профілактиці, висвітлювались в наукових виданнях, зокрема роботах А.Є. Жалинського, М.В. Костицького А.П. Закалюка, І.П. Лановенко, В.Ф. Зудіна, Ф.Г. Бурчака, Т.С. Барило та інших. [319; 327; 336; 425].

І така налагоджена система попередження злочинності давала певні результати аж до розпаду СРСР, про що свідчать статистичні дані. Так, за період з 1972 р. по 1977 р. число зареєстрованих злочинів становило в середньому 140 тис. щороку. Середній темп приросту дорівнював 17%. З 1978 р. по 1983 р. кількість зареєстрованих злочинів щороку почала зростати і на кінець 1983 р. досягла 237 тис. Це майже у 1,7 разів більше ніж у 1972 р. (142 тис.), або на 66,9%. Середній темп приросту становив 9.0%.

За період з 1984 р. по 1988 р. злочинність зростала дещо повільно. Середній рівень злочинності, в цей період, становив 242 тис., а середній темп приросту – 0,6%.

Але вже починаючи з 1989 р. і по 1995 р. реєструється різке зростання злочинності. За ці роки, порівняно з попереднім періодом, злочинність збільшилась у 2,6 рази, і середній темп приросту склав 15,1% [423, с. 60].

На жаль, в силу ряду об’єктивних і суб’єктивних причин, і зокрема, недооцінкою органами влади, стратегічного значення попередження злочинності для майбутнього держави, її вітчизняна система була знівечена. Як приклад до 1991 р. в структурі МВС України дуже успішно функціонувала служба профілактики, до складу якої входили дільничні інспектори міліції. Позитивний досвід цього підрозділу у профілактиці злочинності як на місцевому (районному), так і регіональному рівнях неодноразово, висвітлювався як в наукових так і у відомчих виданнях. Але, цей орган у складі МВС ліквідовано.

Основну ставку у попередженні злочинності з 90-х років держава ставить на покарання, кримінально-репресивний підхід, тобто кажучи медичною термінологією “оперативно-хірургічне втручання” з метою виділення зляканої пухлини.

Але слід підкреслити, що попередження злочинності, в своїй основі, має концепцію утримання людини від злочину. Це першооснова попереджувальної діяльності.

І в цьому зв’язку мова повинна йти про здійснення державою тієї політики, яка націлена на покращення соціально-економічного становища тих верств населення, які потребують цього. В першу чергу це: підтримка сім’ї, дітей, малого і середнього бізнесу, вчителів, лікарів, науковців тощо. І оскільки причинами злочинності в сучасній Україні, є обставини кризового становища, що пов’язані із періодом побудови незалежної, демократичної держави, нам необхідно звернутися до поняття політичний режим, який, на нашу думку, є одним із визначальних факторів формування концептуальної моделі запобігання злочинності.

В науці теорія держави і права є два підходи до визначення поняття політичний режим: політико-правовий (інституціональний) і соціологічний. Прибічники інституціонального визначають режим як систему чи форму правління; спосіб упорядкування існуючої політичної системи [675, с. 35]. Іншої точки зору дотримуються їх опоненти – на їхню думку, режим, потрібно розглядати з позиції порядку, який досягається при рівновазі соціального і політичного, як структура управління, що діє в сукупності елементів ідеологічного, конституційного і соціологічного порядку, що сприяють формуванню державою політичної влади [683, с. 38].

Аналіз точок зору дає підстави вважати, що соціологічна теорія більше охоплює і окреслює ключові норми політичного режиму, досліджуючи його в цілісному підході. Також потрібно брати до уваги, що кваліфікація політичного режиму визначається: а) ступенем розвиненості політичної демократії в країні; б) існуючим політико-правовим статусом людини [560, с. 83].

З урахуванням цього політичні режими поділяють на: демократичні і антидемократичні, а останні в свою чергу на: авторитарний і тоталітарний [560, с. 83-86; 255, с. 32-33].

Виходячи із сутності режиму влада визначає концептуальні положення запобігання злочинності. Бо, будучи інтегрованою в поняття “політичний режим” держава (в особі влади) стоїть перед дилемою визначення форм і методів запобігання злочинності в межах авторитарного, тоталітарного або демократичного режиму. З огляду на це дамо ознаки останніх.

Авторитарний режим – є яскраво вираженою монополією на владу окремої особи, угруповання або політичної партії, рішення яких повинно виконуватись беззаперечно. Наявний єдиний центр управління у протидії злочинності спирається на досить могутній міліцейський (поліцейський) і військовий апарат, який діє за принципом пріоритету інтересів держави над

особою. Авторитарний режим поділяють на: а) революційний – спрямований на зміну типу суспільно – політичного розвитку; і б) стабілізаційний – спрямований на збереження існуючого суспільно – політичного ладу [560, с. 86]. За своєю суттю авторитарний режим поєднує в собі риси тоталітарного і демократичного режимів.

Тоталітарний режим — проявляється там де держава намагається встановити всеосяжний контроль над тими процесами, які відбуваються в суспільстві. Це стосується офіційної ідеології; економічного і соціального розвитку країни; системи господарювання; системи поліцейського контролю за всім, що відбувається в суспільстві, в тому числі, запобігання злочинів і їх припинення.

Демократичний режим — потрібно визначати від ключового терміну демократія яке походить від (грецького *demokratia*: *demos* – народ і *kratos* – влада). Це влада народу, народовладдя, що витікає з організації та функціонування державної влади на засадах визначення народу її джерелом і носієм. Ґрунтується на прагненні забезпечення справедливості, рівності і добробуту усіх при розв’язанні проблем і питань суспільного врядування [524, с. 92]. Демократичному режиму притаманні всі риси правової держави: вільний розвиток людини; захист і розвиток всіх форм власності; захищеність прав і законних інтересів; виборність і змінюваність центральних і місцевих органів влади тощо.

Основаючись на цьому і аналізуючи розвиток і становлення України, як незалежної держави можна відмітити, що від репресивно-тоталітарного режиму 70-х – початок 80-х років, коли тоталітарний контроль здійснювався за всіма сферами життєдіяльності суспільства, Українська РСР під впливом історичних, зовнішніх і внутрішніх процесів прийшла до авторитарного режиму (80-ті – початок 90-х років). З цього часу почали проявлятися перші проблски демократичних цінностей і пріоритетів. Так була дозволена співпраця з іноземними фірмами, з’явилися перші кооперативи. Поряд з цим неврегулювання на законодавчому рівні нововведень в економіці призвело до появи нових видів злочинних проявів, що вплинуло на зростання злочинності. Так, наприклад, недосконалість Закону України “Про кооперацію” дозволила кооперативам при співпраці з іншими суб’єктами господарювання здійснювати розрахунки як в безготівковій формі так і готівкою. Це дозволяло, за експертними оцінками, до 40% обігових коштів привласнювати злочинцями [183, с. 175]. На початок 90-х років репресивний контроль дещо зменшився, але разом з ним зменшилась і його “ефективність”, на що в своїх дослідженнях звертають увагу Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Джу́жа, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, І.П. Лановенко, О.М. Литвак, В.Я. Тацій та інші.

Послідовний рух, спрямований на зміну суспільно-політичного ладу в Україні, призвів до непередбачуваних результатів. Поступово, але регресивно, втрачалися позиції у всіх сферах життя суспільства. Влада втрачала контроль над позитивним розвитком країни, що також сприяло

росту загальносоціальної кримінальної злочинності. Злочинність захлиснула всю країну. Так якщо в 1990 році було зареєстровано 369,8 тис. злочинів, то вже в 1995 році – 641,9 тис. (зростання на 43%) [578, с. 515]. Проведений незалежний моніторинг українського суспільства засвідчив що в цей кризовий період рівень недовіри до вищих органів влади: Верховної Ради України, Президента України, Уряду, був в межах 30%, що є дуже критичним [616, с. 306-387]. І на це потрібно миттєво реагувати бо одними з провідних функцій держави поряд з політичною; економічною; соціальною; екологічною; оподаткування; фінансового контролю; розвитку культури, науки і освіти є функції охорони прав і свобод людини і громадянина, та забезпечення режиму законності і правопорядку. Дві останні якраз і передбачають забезпечення охорони конституційного ладу; прав і свобод громадян; дотримання законності; покращення організації роботи правоохоронних органів і забезпечення правопорядку; дотримання демократичних принципів і норм у діяльності державного апарату [322, с. 74-78].

Але дані функції будуть дієві, лише в тому випадку, коли будуть братися до уваги особливості і закономірності розвитку і динаміки соціально – економічних, політичних, правових, ідеологічних, духовних тощо передумов життєдіяльності суспільства. Взаємообумовлююча реалізація всіх функцій держави якраз і дозволяє вирішувати ті завдання і цілі які ставить перед собою держава, в даному випадку – запобігання злочинності.

Таким чином, можна відзначити, що функція держави по забезпеченню режиму законності і правопорядку має: по-перше, визначальне значення: важливо зрозуміти хто є суб'єктом політики; по-друге, для якої мети здійснюються певні кроки; по-третє, якими засобами будуть досягнуті бажані результати, і чи не є вони протизаконними.

Усвідомлення цього процесу є необхідною умовою, бо реалізація цієї функції владою може здійснюватись з певними особливостями, які притаманні як демократичним та і антидемократичним: авторитарним і тоталітарним політичним режимам, що обумовлюють сутність державної політики та її здійснення.

З огляду на це можна зазначити, що політична влада це – здатність суб'єкта проводити свою волю за допомогою відповідних правових норм (законів, інших нормативно-правових документів), опираючись на примус і спеціальний апарат примусу. Причому вищою мірою політичної влади є державна влада, бо тільки вона має право видавати обов'язкові для всіх закони. Водночас держава забезпечує дотримання законів за допомогою силових структур, правоохоронних органів тощо. Якщо державна влада дотримується принципів та процедур, що обумовлюють демократію, що само по собі характеризує політичний режим, то можна визначити сутність державної політики, яка буде здійснюватися по відношенню до реалізації функцій держави – забезпечення режиму законності і правопорядку. Тут, в першу чергу, відстоюється принцип верховенства права і дотримання

законності, рівності всіх перед законом, гласності тощо. І ні в якому разі не відстоювання своїх особистісних інтересів на перевагу інтересів суспільства.

Забезпечення цієї функції здійснюється завдяки запобіганню злочинності. В сучасній вітчизняній і світовій правовій літературі визначають три напрями впливу на злочинність:

- загальносоціальний (primary, prevention), що включає в себе вплив на соціально-економічні, політичні, екологічні, культурно – виховні умови життя суспільства з метою їх покращення;

- спеціально-кримінологічний (secondary, criminologi prevention) передбачає комплекс заходів безпеки; вплив на групи загроз, ризику. Змістом її є різноманітна робота суб'єктів безпеки (державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, що спрямована на усунення причин і умов які породжують і сприяють злочинності);

- індивідуальний (tertiary prevention) в основі якого лежить попередження злочинності конкретної особи, відносно якої є обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що дана особа потенційно може скоїти злочин.

На сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства створюються передумови для налагодження системної протидії злочинності і зокрема запобігання рецидивної, організованої злочинності, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, злочинності неповнолітніх тощо. Але всі попередні концепції, програми, що спрямовувались на протидію і попередження злочинності, м'яко кажучи, не досить ефективно впливали на зменшення злочинності. При певному уточненні мети і завдань боротьби із злочинністю, за цей період, жодна з цих програм не була на 100% виконана, хоча, при прийнятті наступної, відмічалися позитивні кроки у виконанні попередньої.

Однією із основних причин такого положення, на наш погляд, є те що програми були націлені на збільшення боротьби, яке повинно було досягатися завдяки прийняттю нових законів і інших нормативно-правових актів; зростанню кількості і чисельності силових структур, або їх реорганізації; чисельності відповідних перевірок, що призвело до боротьби заради самої боротьби. При такому підході всі суб'єкти наче стають на позицію жорсткого нормативізму, швидких змін нормативно-правових актів у подоланні злочинності. Але при цьому втратилась сама сутність теорії запобігання злочинності, знівельовані доктринальні принципи Конституції України [329, с. 143-157].

Перш за все, треба усвідомити, що вже не спрацьовує ідея “влада на почутті страху”, але також в достатній мірі не спрацьовує і формула “влада на законі”.

Ті демократичні зміни, які з 1991 року відбуваються в Україні: прийняття нової Конституції України (1996 р), усвідомлення суспільством основоположного принципу “верховенства права”, визнання верховенства

природного права, відмова держави від кримінально-репресивної боротьби зі злочинністю (прийняття нового кримінального кодексу України, 2001 р.), націлюють не до кримінальних репресій у боротьбі зі злочинністю, а на запобігання злочинам як пріоритету державної політики в цьому напрямку.

Таким чином основується на історичному досвіді і демократичних, соціальних і правових принципах існування сучасного українського суспільства потрібен зовсім новий концептуальний підхід до побудови політики запобігання злочинності. Це дасть змогу більш цілеспрямовано підкреслити напрямки діяльності кожного із зацікавлених суб'єктів, спрогнозувати етапи діяльності у відповідності з визначеними пріоритетами.

Це, з нашої точки зору, можна досягти завдяки:

- по-перше, чіткого визначення, що є об'єктом запобігання. Якщо виходити з позиції, що злочинність є певна парадигма, “продукт домовленості” або “суб'єктивних” рішень суспільства (конвенціональність соціальних девіацій), то в такому разі, що є злочин, вирішує законодавець, а правоохоронні органи (міліція) лише констатують сам факт. Але злочинність, як в Україні, так і в інших країнах світу, невпинно зростає, і треба визначитись, як проводити запобігання злочинності, щоб остання не захлиснула все суспільство, і щоб, в кінцевому результаті, не “помінялись місцями”;

- по-друге, для забезпечення мети вкрай необхідно узагальнення розроблених й існуючих в різних інституціях, наукових установах, (підручниках, монографіях, науковим доповідям, курсах лекцій) детермінуючих факторів, причини і умови, що сприяють як злочинам, так і злочинності;

- по-третє, в Україні не існує якихось узагальнених даних по ефективності тієї чи іншої превентивної парадигми. Мова не може йти про якийсь відомчий контроль. Тут потрібна міжвідомча і міждисциплінарна інституція, яка б розробляла критерії ефективності політики запобігання злочинності, оцінювала ситуацію і виробляла пропозиції по організації ефективного запобігання злочинності на перспективу.

Такий концептуальний підхід дещо відрізняється від тотального політичного, ідеологічного і правоохоронного контролю, які хоча і призводили до відносно невисокої реєстрації рівня злочинності (70–80-і роки ХХ ст.), але як свідчить історія, сама така система, призвела до приховування злочинів від реєстрації, збільшення латентної злочинності, ухилення від покарань вищі ешелони влади за протизаконні дії.

В цьому зв'язку концепція запобігання злочинності також повинна бути виразником тих соціальних, економічних, політичних і правових змін, які впливають на розвиток громадянського суспільства.

А це передбачає:

1. Зосередження уваги попереджувальної діяльності на забезпеченні пріоритетності інтересів особи більш вагомими, ніж інтереси суспільства і держави. На сьогодні, серед реальних загроз внутрішній безпеці України

в соціальній сфері є: бідність; порушення прав особистості на безпеку, працю; розповсюдження наркоманії, п'янства; падіння духовності в суспільстві; деградація соціальної сфери; визнання загальносуспільною нормою масове порушення законів і намагання вирішити всі соціальні проблеми тільки шляхом виживання без орієнтацій на розвиток особистості. Вирішення цих нагальних проблем дозволить особистості стати більш вільною, впливовою, незалежною, що і є найвищою соціальною цінністю. Але це ніяк не означає послаблення ролі держави в захисті і охороні особистості (ст. 3 Конституції України). Особа ніколи самотійно не зможе вирішити проблеми особистісної безпеки, безпеки своїх близьких, відновити права, які були порушені злочином. Тут потрібна допомога держави. І тому взаємодія між особистістю і державою є вкрай необхідною. Права людини можуть бути гарантовані тільки сильною державою яка буде спроможна керувати суспільством, допомагати розвиватися особистості. Також права особи аж ніяк не звільняють її від обов'язків як суб'єкта суспільних відносин, взагалі, і правовідносин, зокрема. Тому механізм їх взаємообумовлюючих відносин є пріоритетним в забезпеченні безпеки.

2. Рівність прав і обов'язків кожної людини та їх гарантованість.

Права і обов'язки всіх громадян встановлюються на основі рівності всіх перед законом. Реалізація прав повинна органічно доповнюватись відповідними обов'язками, які виступають гарантом реалізації і захисту прав.

Усі права людини, що передбачені конституцією є невідчужуваними, такими, що не можуть бути звужені чи скасовані (ст. 22 Конституції України).

Жодний державний орган, чи державний службовець не має право порушувати ці права.

Але, в дійсності, стан речей дещо інший: приналежність до владних установ певного рівня є, так би мовити, уособленою індульгенцією на збільшення прав ніж у інших громадян в суспільстві. І влада, не заперечуючи це, стає привабливою для осіб які, за її рахунок, намагаються досягти певних привілеїв: особисте збагачення, вирішення корпоративних інтересів тощо.

Такий стан речей є недопустимим бо втрачається суть демократії – народовладдя. Влада перестає бути відповідальним службовцем суспільства.

3. Відповідальність влади за напрямки впливу на суспільні відносини.

Цілком зрозуміло, що діяльність влади спрямована і безпосередньо сприяє здійсненню головних загальнодержавних функцій – економічної, політичної, соціальної, правової, екологічної тощо. Основуючись на цьому, після проголошення певних пріоритетів розвитку суспільства і їх невиконання, чи неналежного виконання, влада, в особі конкретних невиконавців, повинна нести політичну, правову і навіть моральну відповідальність перед суспільством за невиконання взятих на себе зобов'язань.

4. Оптимізація прийняття рішень.

Воно полягає в тому, що при прийнятті того чи іншого рішення для держави, мається на увазі концепції програми запобігання злочинності, необхідно використовувати досвід і знання всіх зацікавлених суб'єктів, щоб основуючись на ньому знайти оптимальне державне рішення. Для цього потрібно залучати державні інституції, експертів-науковців, вивчати і аналізувати пропозиції органів місцевого самоврядування, громадських організацій, ЗМІ, окремих громадян тощо.

5. Реалізація концепції запобігання злочинності, її корегування та координація діяльності.

Безпосереднє забезпечення реалізація концепції запобігання злочинності має багатоаспектний характер. Воно включає в себе управлінську діяльність; контроль; підбір кадрів; їх належну підготовку та перепідготовку з урахуванням нових кримінологічних і більш об'ємних соціальних реалій; оптимальне формування відповідних підрозділів і їх розміщення; розробка нових видів технічних засобів; матеріальне і ресурсне забезпечення; аналіз ефективності прийнятих заходів і корегування програми у разі потреби.

Корегування передбачуваних заходів у затвердженій програмі дій, в процесі її виконання, може здійснюватись в разі непередбачуваних соціальних, економічних і інших змін в суспільстві. Але така ситуація негативна, як для самої програми, так і для її виконавців, і свідчить, що її розробники некваліфіковано підійшли до обґрунтування напрямів, форм та заходів запобігання злочинності.

Координація діяльності суб'єктів, є на всіх її рівнях і вкрай необхідна. Це пов'язано з тим, що в реалізації програми приймає участь велика їх кількість. І без координації зусиль бажаного результату важко досягти, навіть неможливо.

В цьому аспекті можна погодитись з О.М. Литваком який зауважує, що в Україні для розробки основ кримінологічного планування і координації суб'єктів профілактичної діяльності на відміну від Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України доцільно створити Координаційний комітет впливу на злочинність з регіональними відділеннями [434, с 255].

Але створення такого комітету під егідою лише державних інституцій, зокрема, правоохоронних органів, може звестися лише до “державного контролю” над рівнем злочинності.

Тому, з нашої точки зору, у створенні таких комітетів повинні приймати участь як державні інституції, зокрема, правоохоронні органи, а також органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та інші зацікавлені сторони, що допоможе більш чітко визначити задачі та функції по запобіганню злочинності як на державному, так і на місцевому, регіональному рівні.

Висновки до Розділу IV

1. Всеохоплюючий аналіз загроз внутрішньої безпеки українського суспільства з усією очевидністю показав необхідність своєчасного і всебічного їх виявлення і вивчення з метою запобігання їх негативного впливу на криміналізацію суспільства. Це дозволить визначити найбільш негативні чинники впливу на безпеку і, відповідно до цього, основні (пріоритетні) напрямки діяльності відповідних суб'єктів по локалізації і попередженню сукупності тих факторів, які спричиняють небезпеку життєво важливим інтересам людини, суспільства, держави.

Реалії сьогодення свідчать про те, що загрози слід поділяти на внутрішні і зовнішні в залежності від місця виникнення і розповсюдження небезпеки, а це, в свою чергу, націлює до необхідності (доцільності) періодичної змінюваності у стратегії протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки суспільства.

2. Визначення базового поняття “загроза” і її класифікація у відповідності до сфери впливу має суттєве значення як для всієї системи національної безпеки, так і безпосередньої сфери інтересів, на яку впливає дана загроза. Така класифікація дає змогу більш чітко спрогнозувати сферу негативного впливу, визначити запобіжні заходи, які випливають із всієї сукупності умов і факторів, що сприяють загрозам. Але при цьому треба брати до уваги те, що як національні інтереси, так і загрози можуть трансформуватися, змінюватися у відповідності до конкретних історичних умов, і тому необхідно ідентифікувати найбільш життєво важливі національні інтереси і відповідно до цього – загрози, що впливають на ці інтереси.

3. Аналіз загроз національній безпеці українського народу свідчить, що лівова частка з них належить внутрішнім складовим. Це, зокрема, економічні, соціально-гуманітарні, науково-технічні. Зовнішні загрози більшою часткою зумовлені нинішньою міжнародною ситуацією, яка значною мірою відповідає процесу глобалізації і поки що опосередковано впливають на внутрішню безпеку суспільства. Але за цих умов, швидкоплинності змінюваності різних сценаріїв “точки біфуркації”, глибина прогнозування у часі та її вірогідності зменшується і настає потреба у нагальному реагуванні та швидкодійсності системи внутрішньої безпеки. Тобто, мова йде про перерозподіл певних сил і заходів держави і суспільства для вирішення першочергових внутрішніх проблем, що сприятиме зменшенню злочинності.

4. За останні десятиліття економічний потенціал держави дещо знизився. Це значною мірою вплинуло на соціальний захист громадян України, які в переважній частині опинилися за межею бідності. В умовах загрозової ситуації – втрати роботи, посилились масові міграційні процеси, почались прояви національного і релігійного сепаратизму, духовного занепаду громадян. Це все супроводжувалось системними помилками, які

були допущені на перших етапах проведення демократичних реформ в суспільстві, державі.

Помилки в економіці, соціальній, правовій, правоохоронній та інших сферах державної діяльності сприяли криміналізації суспільства. Так, за 10 років (з 1990 р. по 2000 р.) злочинність зросла майже в півтора рази. Прояви злочинності мають тенденцію до якісних змін, що проявляється у більшій кваліфікації, легалізації злочинно придбаних коштів, співучасті з міжнародними злочинними угрупованнями.

5. Визначення, аналіз і з'ясування суті детермінуючих факторів, що впливають на злочинність в державі, дозволяють нам зробити прогноз кримінологічної ситуації на майбутні 5-10 років. Він буде визначатися впливом наступних чинників:

- Перший. Визначаючи кримінологічну тенденцію в державі, необхідно врахувати абсолютний і відносний ріст злочинності в світі (середньостатистичний показник), який буде змінюватись адекватно до прогнозованого спаду економічного росту, зокрема в Європі, Америці, Китаї.

- Другий. Різке, короткострокове, зростання рівня злочинності найбільш характерно в умовах зміни соціально-економічної політики в державі, правового нігілізму.

- Третій. Один із найбільш вагомих чинників криміналізації суспільства – ставлення людей до свого соціокультурного надбання, морально-психічного ставлення до злочинності як антисоціального явища.

- Четвертий. Приєднання України до Європейського співтовариства і НАТО може привести до значних глобальних протиріч.

Врахування вище наведених чинників у програмах протидії загрозам і детермінуючим факторам дасть змогу покращити кримінологічний стан в державі.

Поряд з цим аналіз політико-правової діяльності суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки свідчить, що в Україні створена законодавча база, яка сприяє діяльності правоохоронних органів, достатньо конкретно визначені їх повноваження, задачі і функції. Але разом з тим їх діяльність потребує подальшого удосконалення у відповідності до Європейських і світових норм внутрішньої безпеки.

6. З прийняттям Конституції України почався незворотній процес реформування і державних органів, зокрема Міністерства юстиції України, МВС, Генеральної прокуратури України, судової системи. Саме з реформуванням МВС України, яке продовжується до теперішнього часу, пов'язане створення на його основі цивілізованої поліції європейської держави. Суть реформи полягає у створенні такої системи МВС, яка б відповідала сучасним європейським стандартам, мається на увазі, перехід від карального до соціально-спрямованого змісту її роботи. Функції відомства повинні бути підпорядковані забезпеченню конституційно гарантованих прав і свобод громадян, охорони їх життя і здоров'я.

Основою на цьому пропонується наступна структурована модель системи МВС: Національна міліція, Слідчий комітет, внутрішні війська, Державна служба з питань міграції, експертна служба, Державна прикордонна служба, Державна служба протипожежної охорони, служба логістики.

7.3 огляду на проведені дослідження можна констатувати, що вирішення проблеми ліквідації кримінальної загрози внутрішній безпеці українського суспільства полягає у сфері удосконалення демократичних змін в державі та основою на цьому оптимізації діяльності всіх зацікавлених суб'єктів: державних інституцій і правоохоронних органів, громадських організацій і громадян у сфері запобігання злочинності.

Оптимізація передбачає неухильного впровадження комплексу заходів по удосконаленню політичної та правоохоронної діяльності в інтересах закріплення демократичних засад життєдіяльності, підвищення її ефективності з метою забезпечення соціально-політичної системи, законності та правопорядку. Вирішення цієї задачі полягає у сфері розробки адекватної сьогоденним реаліям стратегії, оновлення законодавчої бази, створення сприятливої морально-психологічної атмосфери в суспільстві з пріоритетами національної ідеї.

8.3 метою удосконалення правової бази пов'язаної з запобіганням злочинності вбачається за необхідне законодавчо оформити наступні проблеми: Концепцію національної безпеки України (яка б враховувала і соціальну її складову); Стратегію національної безпеки України; про основи профілактики злочинів; про скасування депутатського імунітету від кримінального переслідування та зняття обмежень у здійсненні оперативно-розшукових заходів відносно працівників прокуратури і суду; доктрини інформаційної, економічної та екологічної безпеки України.

В ході вивчення, аналізу і опрацювання нової редакції Концепції національної безпеки України приділити увагу і протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства з обов'язковим визначенням основних понять та термінології.

Вирішенню запобігання злочинності і зокрема організованої злочинності, тероризму, незаконного обігу наркотиків та нелегальної міграції буде сприяти і розвиток міжнародного співробітництва. Це перш за все участь України у діяльності відповідних структур міжнародних організацій: ОБСЄ, НАТО, ЄС, Рада Європи, ГУАМ та інших. Але позитивною і кримінологічно значущою ця співпраця може бути тільки тоді, коли всі складові цього процесу (політичні, економічні, правові, організаційні, морально-психологічні) будуть будуватися на демократичних і правових засадах, підкорюючись забезпеченню прав, свобод і законних інтересів людини, суспільства, держави.

При формуванні Концепції запобігання злочинності на певний період можна використати досвід діяльності влади і громадськості Сполучених Штатів Америки, накопичений при створенні у 2001 році Концепції

“Homeland Security”, коли узагальнювались всі пропозиції “знизу-доверху”, від кожного виробництва, установи, агенції до уряду, конгресу та Президента Америки і на підставі них зроблено основну програму дій.

9. Дослідження місця громадських інститутів у запобіганні злочинності дозволяє зробити висновок, що вони, поряд з органами державної влади і правоохоронними структурами є вкрай важливими суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства. Їх діяльність не тільки доповнює сферу безпеки, але і унеможливорює зловживання з боку державних інституцій.

10. В інтересах підвищення наукового рівня і якості підготовки законодавчих актів для об'єднання зусиль державних і громадських об'єднань в сфері протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства потрібно організовувати у провідних наукових та навчальних закладах України, що спеціалізуються на питаннях безпеки, наукові обговорення та експертизи підготовлених законопроектів. Результати таких обговорень та експертиз надсилати у законодавчий орган країни та висвітлювати у засобах масової інформації.

Також потребують консолідації наявні наукові знання у дослідженні злочинності як мегапроблеми, що негативно впливає на демократичний засади функціонування суспільства. В цьому процесі провідна роль відводиться кримінології як теоретико-прикладної науки, що включає в свій предмет не тільки соціологію, а й філософію злочинності.

Розділ V

СИСТЕМНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Правовий статус системи внутрішньої безпеки суспільства є засновницьким моментом який визначає практичну побудову належних елементів та реалізацію функцій як всередині так і ззовні цієї системи.

Ґрунтуючись на аналізі попередніх розділів та методологічно-правових основах внутрішньої безпеки суспільства ми дійшли висновку, що це складне соціально-обумовлене явище яке історично зародилося у зв'язку з необхідністю захисту життєво важливих інтересів людини, соціально-економічних відносин в суспільстві його національно-духовних цінностей, державних і громадських інститутів від загроз, які надходять від злочинних проявів з боку громадян і можуть заважати стверджуватися та розвиватися суспільству на засадах взаємообумовленості, демократії і права.

І якщо загрози внутрішній безпеці у більшості випадків проявляються у соціальних формах (діяннях і намірах громадян), що можуть мати об'єктивно-суб'єктивну природу, то система безпеки повинна формуватися на підставі загально визначених нормах права які мають системний характер і націлені на застосування превентивних заходів по локалізації чи нейтралізації можливих чи реальних кримінальних загроз.

У зв'язку з цим в основі розробки комплексної системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства у сфері протидії злочинності повинна лежати визначена концепція бачення її структури, механізмів, методів забезпечення, що створюються і реалізуються спільними зусиллями державних і громадських об'єднань.

5.1. Організаційно-правова побудова сучасної моделі внутрішньої безпеки

Середовище безпеки суспільства як України так і кожної із держав в значній мірі визначається філософсько-світоглядним поглядом політичної еліти країни на внутрішню безпеку. На сьогодні ці погляди, з нашої точки зору, чітко не простежуються а ні в Законі України “Про основи національної безпеки України”, а ні в практичній політиці забезпечення внутрішньої безпеки. Цей процес нерозривно пов'язаний з основами національної безпеки України. Але на сьогодні існує ситуація коли різні політичні сили, партії, рухи не знайшли загального порозуміння у найважливішому – національних інтересах України, шляхів подальшого

розвитку, що вкрай негативно впливає на законотворчий процес. Державні органи, як виконавча гілка влади, також весь час знаходяться у стані невизначеності і зайняті розробкою великої кількості “концепцій”, “політик” і “стратегій” безпеки – економічної, інформаційної, військової, освітньої, суспільної, екологічної тощо. Але всі ці “концепції”, “стратегії”, “програми” не спираються на всезагальну національну ідею розвитку, взаємовідносин з різними гілками влади, як в середині країни так і за її межами. Відсутність чіткості в досягненні певної мети призводить до провалу будь-якої політики і як наслідок до поневірянь суспільства до влади. Бо сама політика – це не що інше як досягнення певної мети.

Ліквідація СРСР, криза в державному устрої, формі правління, постійні конфронтації між партіями, рухами і гілками державної влади, ідеологічна боротьба між застарілим і новим мисленням, неадекватне опанування ідеями демократії – все це причини соціально-анархічно-демократичних поглядів у формуванні національних цілей, цінностей і стратегічних інтересів України.

Спектр думок, які існують в суспільстві стосовно політики забезпечення національної безпеки та її підґрунтя – національних цінностей, інтересів і цілей, доволі не однозначні. Це зумовлено історичними передумовами розвитку і існування різних регіонів України та впливу на них різноманітних чинників (економічних, політичних, соціальних, правових, релігійних тощо). Опанування цього дає підстави з'ясувати основи існування певного середовища, в якому здійснюється процес демократизації Українського суспільства, формується парадигма національної безпеки держави на нове ХХІ століття. Але поляризована тенденція думок, по таким важливим питанням, занадто небезпечна для стабільного розвитку держави і внутрішньої безпеки суспільства. Ця небезпека може посилюватися як внутрішньо-економічним становищем в державі так і зовнішньо – політичним курсом. Все це призводить до послаблення інститутів державної влади, громадських об'єднань і, як результат, до втрати контролю над внутрішньою безпекою суспільства і впливом на зростання злочинності.

Визначення і дослідження факторного впливу і загроз на безпеку людини, суспільства, а також розробка і узгодження на найвищому державному рівні національних цілей та національних цінностей позбавлять суто відомчий підхід до політики і зумовлять можливість державним інституціям разом з громадськими об'єднаннями розробити систему і соціально-зорієнтовану програму дій на забезпечення внутрішньої безпеки суспільства.

З огляду на це зазначимо, що під правовим статусом системи внутрішньої безпеки потрібно розуміти закріплені в правових нормах структуру, функції, порядок діяльності, перспективи розвитку цих систем, а також права, обов'язки і відповідальність посадових осіб державних органів, що створюють цю систему.

В свою чергу під терміном система в політичній науці розуміють сукупність взаємозалежних і розміщених у визначеному порядку елементів якого-небудь цілісного утворення [523, с. 118]. Тому побудова системної

моделі внутрішньої безпеки повинна здійснюватись у визначених державно-правових межах. Але будь-яка система передбачає необхідність взаємообміну наявною інформацією, скоординовано-узгодженими діями, диференціацією рівнем управління, структурних і ієрархічних побудов. Тому системний підхід і зорієнтований на розкриття комплексно-цілісного об'єкта та забезпечуючих механізмів його існування. При цьому з'ясовується вся сукупно-взаємозалежна типологія як внутрішніх так і зовнішніх зв'язків, динаміка їх функціонування.

Разом з тим слід відмітити, що системний підхід вимагає використання і розуміння певних методичних положень:

По-перше, влада у філософському ідеалі може належати тільки об'єднаній волі народу [279, с. 72]. Звідси система внутрішньої безпеки не повинна застосовувати заходи впливу які не виражають об'єднану волю всього суспільства. Отже, з висоти категоріального імперативу, ідеал системи безпеки і полягає в тому, щоб кожний суб'єкт безпеки приймаючи рішення для всіх, сприймав його так, як для самого себе. А це зобов'язує приймати такі правові норми які унеможливають прогалини у законодавстві через які зможуть реалізуватися (проявитися) різні види загроз внутрішній безпеці.

По-друге, система внутрішньої безпеки не може бути абсолютно самостійним елементом. Намагання забезпечити абсолютність безпеки, керуючись тільки засобами національного державно-правового регулювання, може призвести до марних сподівань. Слід також наголосити, що треба розбудувати й інституційно-правове регулювання, яке здійснюється державними органами на підставі повноважень, наданих законами чи підзаконними актами, або внаслідок делегованих повноважень, але при цьому треба враховувати, що забезпечення внутрішньої безпеки суспільства в значній мірі залежить від системи забезпечення національної безпеки української держави, де на всеоб'ємному (внутрішньому і зовнішньому) рівні і повинні гарантуватися життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави [57]. А такий рівень безпеки передбачає структурну залежність трьох типів правового регулювання: міжнародному, національному, інституційно-правовому; які, в свою чергу, не повинні суперечити один одному, тобто національне і інституційно-правове регулювання не повинно суперечити міжнародно-правовому і навпаки.

На підставі цього можна відмітити, що хоча внутрішня безпека суспільства і являється відносно самостійною системою, але, все ж таки, є елементом системи більш високого, суспільно-значущого рівня.

По-третє, система внутрішньої безпеки передбачає рівноправну сукупність компонентів безпеки, які складають структурно-об'єктну складову безпеки.

Так об'єктами внутрішньої безпеки є: особистісна безпека людини і громадянина, суспільство і державна безпека.

Всі компоненти, на наш погляд, є рівноцінними і вимагають прискіпливої уваги суб'єктів забезпечення безпеки. Але разом з тим закріплення в

Конституції України пріоритету людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і особистої безпеки, що є найвищою соціальною цінністю [1, ст. 3] спрямовує суб'єктно-об'єктну направленість на здійснення безпеки в першу чергу людини (громадянина) як вищої мети, що забезпечується суспільством системно-комплексними засобами, а суспільство реалізує свою безпеку завдяки державі. Держава же своїми механізмами впливає на людину (громадянина) забезпечуючи внутрішню безпеку суспільства.

Мета створення взаємообумовлюючої системи забезпечення внутрішньої безпеки якраз і полягає в тому, щоб забезпечити існування механізму, здатного виробляти стратегію держави у галузі внутрішньої безпеки та реалізовувати її в конкретній скоординованій діяльності зацікавлених суб'єктів. Ця система організаційно і функціонально базується на інтеграційних зусиллях суспільства і держави, що якраз і дозволяє виробляти соціально-правові механізми забезпечення внутрішньої безпеки.

В основі громадянського суспільства як структурі взаємодії громадян з державою лежить ряд найбільш загальних ідей і принципів які незалежні від специфіки тієї або іншої країни. Вони відіграють значну роль в координації дій, що націлені на досягнення певної мети. Це зокрема:

- економічна свобода, різноманіття форм власності, ринкові відносини;
- безумовне визначення і захист природних прав і свобод людини і громадянина;
- легітимність і демократичний характер влади;
- рівність всіх перед законом і правосуддям, надійна юридична захищеність особистості;
- правова держава, заснована на принципі розподілу і взаємодії гілок влади;
- політичний і ідеологічний плюралізм, наявність легальної опозиції;
- свобода слова і друку, незалежність засобів масової інформації;
- невтручання держави в приватне життя громадян, їх взаємні обов'язки і відповідальність;
- класовий мир, партнерство і національна злагода;
- ефективна соціальна політика, що забезпечує гідний рівень життя людей.

Таким чином узгоджується сама система розмежувань діяльності між суспільством і державою стосовно заходів у забезпеченні внутрішньої безпеки (держава – публічна влада, сфера спільних інтересів; суспільство – сфера індивідуальних свобод, приватних інтересів). Держава повинна служити суспільству бо створена їм (суспільством), як керована єдиним центром вертикальна система, з ієрархією державних органів і посадових осіб, пов'язаних відносинами підлеглості і державної дисципліни. Постійна і головна мета держави, її виправдання і легітимація – охорона суспільства і управління ним.

Формування такої системи передбачає також і здатність адаптації до можливих змін умов її функціонування і розвитку. Тобто система поглинає в

себе необхідність передбачення та сприятливості до впливу на стан безпеки як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, їх аналізі і спроможності до змін, що в кінцевому результаті призведуть до нейтралізації найбільш загрозливих з них та створення умов для функціонування оновленої системи. В науковій літературі стан неочевидності подальшого існування системи, у зв'язку з впливом різноманітних чинників. Здатність спрогнозувати альтернативні шляхи функціонування цієї системи (сприятливий стан розвитку (безпеки)) отримав назву біфуркації [667; 445].

Інакше кажучи система забезпечення внутрішньої безпеки виходячи із принципу перервно-безперервного впливу на неї повинна мати здатність до самозбагачення та самоаналізу, саморозвитку і самовдосконалення в умовах розвитку і змінності суспільно-політичних, економічних, соціальних, правових і інших відносин.

Це, в свою чергу передбачає, що ця система повинна також мати системоутворюючий фактор, як ядро діяльності її суб'єктів, що реалізують загальновизначену мету. Це можна здійснити завдяки наданим їм повноваженням із застосуванням відповідних засобів і методів (економічних, політичних, організаційних, правових, ідеологічних, виховних тощо).

Також потенціал такої системи повинен мати єдину нормативно-правову базу спрямовану на системний характер забезпечення як національної, так і внутрішньої безпеки з чітким визначенням загальної мети, принципів, функцій і методів її реалізації. Це дозволить створити в державі необхідну надійну систему, яка б забезпечувала у повному обсязі виконання функцій покладених на неї. Проблема полягає і в тому, що певна частина суб'єктного забезпечення внутрішньої безпеки (Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, суддівські установи, прокуратура України тощо) користуються різними принципами, методами, параметрами визначення загроз на, що також вказували у своїх дослідженнях і інші науковці, зокрема, М.І. Панов, В.П. Горбулін, М.Б. Левицькі, О.В. Негодченко, Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус, В.А. Ліпкан і інші [282, с. 5-8; 258; 426, с. 117-125; 482, с. 8-13; 483, с. 145-125; 448, с. 223-224]. Це суттєво впливає на злагодженість всієї системи яка необхідна для досягнення мети – забезпечення внутрішньої безпеки. В зв'язку з чим і обумовлюється необхідність впровадження взаємообумовленої системи, яка повинна спиратися на чітке правове поле, врегульовану ієрархічну систему, що дозволить державі в межах розумної достатності, формувати і утримувати систему безпеки.

Виходячи із концепції об'єктно-суб'єктної взаємодії у забезпеченні внутрішньої безпеки необхідно наголосити на тому, що кожний соціальний суб'єкт володіє певними особливостями (притаманними тільки йому), що і визначає функціонально-цільове застосування системи.

Головним призначенням системи забезпечення внутрішньої безпеки є реалізація життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і

держави, що полягають у взаємоузгодженості в соціальній, гуманітарній, економічній, науково-технічній, екологічній, інформаційній, духовно-психологічній та інших сферах та їх конструктивної взаємодії у досягненні мети яка і стоїть перед даною системою. Досягненню цієї мети повинно сприяти і застосовування взаємообумовлюючих засобів.

Але вибір цих засобів для реалізації внутрішньої безпеки залежить від класу загрози і має характер запобігання або прямої протидії. В зв'язку з чим потрібно корегувати сили, засоби і методи.

В Законі України “Про основи національної безпеки України” визначені основні напрямки державної політики з питань національної безпеки, і в тому числі у внутрішній сфері. До них можна віднести:

- прогнозування, своєчасне виявлення, попередження і нейтралізація зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці;
- захист суверенітету і територіальної цілісності України;
- піднесення економіки України;
- забезпечення особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- викорінення злочинності; реформування правоохоронної системи з метою підвищення ефективності її діяльності на основі оптимізації її структури, підвищення рівня координації діяльності правоохоронних органів;
- забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного устрою; вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних і моральних підвалин суспільства; підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади;
- забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень. Інформованості населення, зміцнення на цій основі довіри до владних інститутів;
- формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей [57].

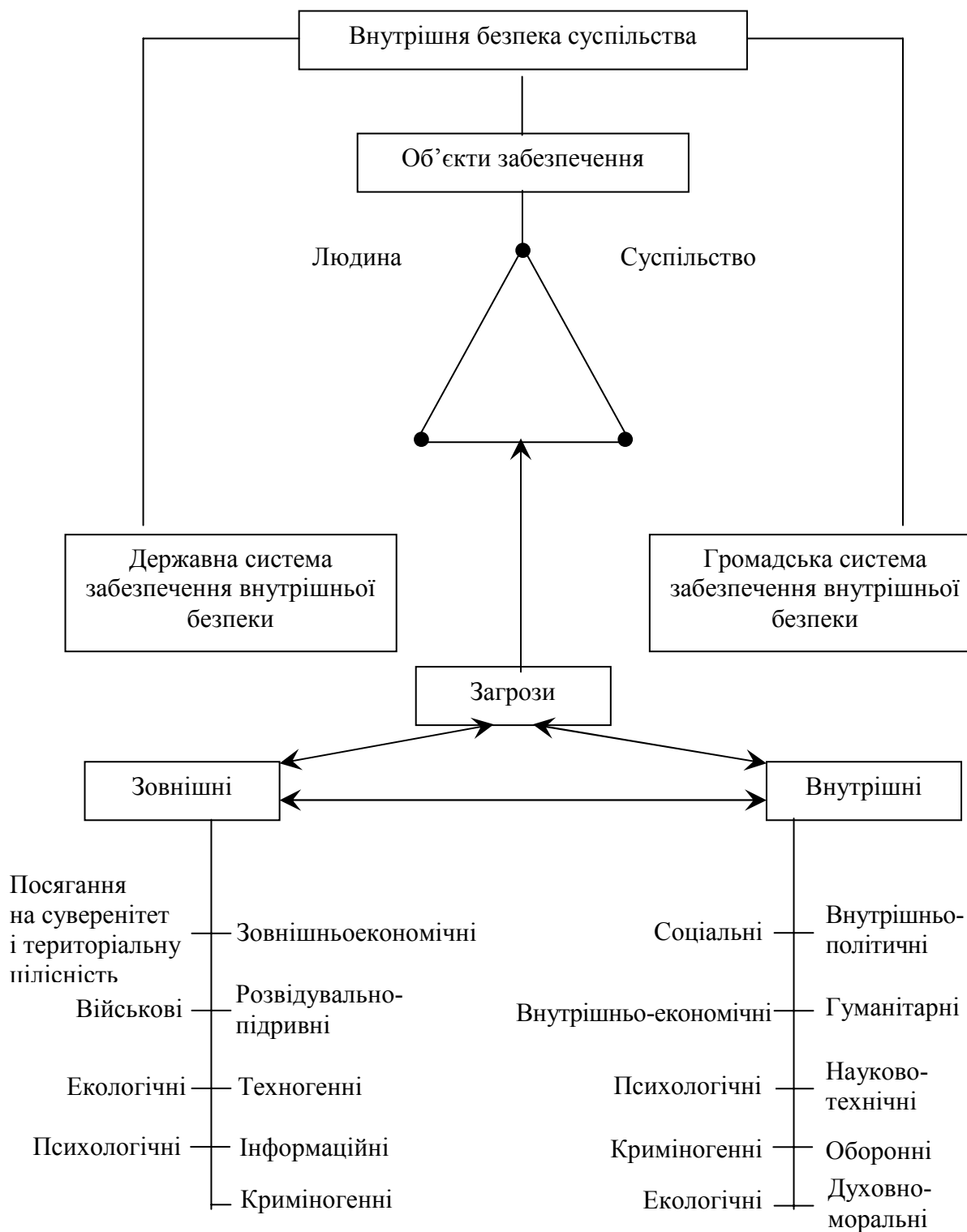
Таким чином, в самому загальному вигляді можна сказати, що формування в державі системи забезпечення внутрішньої безпеки націлено на протидію загрозам безпеки або для реалізації інтересів. Такий складний соціальний об'єкт обов'язково передбачає системного підходу в який включається сукупність підсистемних компонентів, а також системо утворюючих зв'язків та відносин між ними. Ця система не є незмінною вона трансформується і змінюється адекватно із змінами в суспільстві.

Аналізуючи вище наведене, можна наголосити, що **під системою забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства усфері протидії злочинності слід розуміти скоординовану діяльність державних і громадських інститутів, об'єднань громадян діючих з метою виявлення небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни для їх**

запобігання або ліквідації та досягнення необхідного рівня захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз (див. схему 4).

Схема 4.

Система внутрішньої безпеки суспільства у сфері протидії злочинності

Всі суб'єкти які забезпечують та формують систему національної безпеки в Україні, в тому числі і у внутрішній сфері, можна поділити на три основних компоненти. Це:

- по-перше, Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів і підлеглі йому міністерства; Рада національної безпеки і оборони України; Національний банк України;

- по-друге, органи судової влади, органи прокуратури, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України;

- по-третє, органи місцевого самоврядування, громадяни, об'єднання громадян.

Як бачимо система дуже складна, але всі органи і інститути, в тому чи іншому обсязі приймають участь у забезпеченні внутрішньої безпеки суспільства. Разом з тим, загально відомо, що в будь-якій системі, і зокрема в такій складній, як ця, суттєву роль відіграють зв'язки між її елементами. Наявність великої кількості елементів зумовлює і велику кількість взаємозалежних зв'язків між ними, що суттєво може вплинути на управління такою системою. Додаткову складність в узгоджене управління вносить, закріплений в Конституції, принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, їх самостійність. Все це зумовлює необхідність прискіпливої розробки законодавства, чіткої регламентації відносин всіх суб'єктів, що приймають участь у забезпеченні безпеки. Без цього система забезпечення внутрішньої безпеки, так само як і національної безпеки, функціонувати не зможе.

Цілком зрозуміло, що кожна загрозна (критична) ситуація вимагає скоординованої і узгодженої дії всіх суб'єктів (державних інститутів і об'єднань громадян), злагодженої взаємодії посадових осіб, які відповідають за конкретні аспекти забезпечення безпеки. В цьому якраз і полягає основоположний принцип узгодженості правового структурування систем забезпечення безпеки.

Суспільна безпека, маючи високу соціальну значущість, істотно впливає на зміст і форму права. Інтегруючи в собі загальноправові принципи вона являється індикатором формування правових норм в суспільстві. І тут можна погодитись з Данільяном О.Г., Дзьобань О.П. і Пановим М.І. які відмічають, що “у цьому розумінні кожна галузь права, їх інститути і категорії повинні відповідати ідеї безпеки як особливої і постійної творчої (константи) людського існування. Найважливішим елементом у структурі поняття суспільної безпеки в аспекті правової інтеграції повинна бути система гарантій самого права, а також наявність правової захищеності особистості та суспільства” [282, с. 226-227].

Кожна держава встановлює в суспільних відносинах певний порядок, котрий за допомогою виданих нею же нормативно-правових актів забезпечується, охороняється і захищається [377, с. 13]. І тому при нормотворчому процесі сутність правотворчості повинна полягати в тому

щоб: а) забезпечувалась єдність влади як невід'ємної основи юридичного порядку; б) встановлювались і забезпечувались загальноправові принципи і загальнолюдські цінності у всепоглинаючій волі держави. Беручи це за основу можна наголосити, що в умовах співставлення і протиборства цих двох тенденцій основу основ структури забезпечення внутрішньої безпеки якраз і визначено Конституцією України – у вигляді розмежування повноважень органів державної влади.

Основою на цьому неприпустимі будь-які прогалини у правовому регулюванні, що можуть вплинути на всебічну врегульованість суспільних відносин в галузі безпеки людини, суспільства, держави.

Таким чином, виокремивши загальну характеристику правового статусу системи внутрішньої безпеки суспільства, можна зробити наступні висновки:

1. Забезпечення внутрішньої безпеки як складової соціальної системи вимагає системного підходу. В свою чергу системність передбачає зорієнтованість на розкриття комплексно-цілісного об'єкта та забезпечуючих механізмів його існування.

2. Функціональне забезпечення внутрішньої безпеки в Україні здійснюють як державні так і громадські інститути.

3. Категорія правової безпеки є найголовнішим і фундаментальним принципом побудови правової системи в суспільстві, що обумовлюється необхідністю забезпечення безпечного функціонування і розвитку суспільних відносин.

5.2. Структурно-функціональні компоненти протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства

Головним знаряддям надійної системи протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки та наповнення функції безпеки потенціалом захисту виступає розвинута регулятивна інфраструктури всієї соціальної системи безпеки.

Саме вона спроможна забезпечити такий стан безпеки, який визначається збалансованістю і стійкістю до внутрішніх і зовнішніх (кримінальних) загроз, здатністю забезпечення життєдіяльності людини, суспільства і держави, де функція протидії злочинності виступає однією із головних функцій внутрішньої безпеки суспільства.

Поняття “соціальна система” передбачає сукупність структур, інститутів та індивідів, а також різноманітність їх взаємовідносин у соціально-економічних, політичних, правових і інших сферах. І основоположним в цьому є необхідність збалансування життєво важливі інтереси людини, суспільства, держави. За терміном дії вони можуть бути постійними і довготривалими, за характером взаємовідносин –

незалежними, гармонійними або конфронтаційними. Це історично обумовлений процес. Ще у давні часи розвитку суспільної думки (Фрасімах [169, с. 319-320], Аристотель [172, с. 376-380], Цицерон [633, с. 8-64, 94-98]) постійно виникало одне і теж питання: про відношення (співставлення) індивідуальних (особистісних) інтересів із суспільними (колективними) інтересами, про достатньо взаємозалежний зв'язок і погодженість інтересів індивіда з інтересами всього суспільства.

На сьогоднішні проблеми становлення і функціонування правової системи України на основі взаємозв'язку потреб і цінностей людини, суспільства, держави є предметом дослідження відомих українських вчених О. Зайчука, А. Зайця, В. Сіренка, В. Цветкова, М. Козюбри, М. Цвика, О. Копиленка, О. Мироненка, О. Оніщенка, П. Рабіновича, Ю. Шемшученка тощо.

Аналіз їх праць та законодавчої бази і, зокрема, закону “Про основи національної безпеки України” дає підстави наголосити, що для системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства притаманні певні особливості. Розглянемо їх детальніше.

По-перше, це відстоювання основної мети – забезпечення об'єктивних потреб людини, суспільства, держави та надійної захищеності їхніх життєво важливих інтересів.

Реалізація цього цетрується навколо базових особистісних потреб самореалізації та самовизначення людини відносно її сутності.

За оцінками вітчизняних і зарубіжних психологів (В.О. Роменця, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, А. Маслоу, К. Роджерса, Э. Фромма та інших) розвиток процесу сутнісного самовизначення особистості активізується наступними внутрішніми детермінантами: потребою в самоактуалізації, аутосимпатією, саморозумінням, креативністю, гнучкістю, позитивною Я-концепцією.

Однак, розвиток сутності (“Внутрішнього – Я”) і визначення її меж (існування та співіснування) можливо лише при умові зрілості особистості людини (“Зовнішнього – Я”). Ми поділяємо думку психологів, які вивчаючи процес самовизначення в соціумі, наголошували на тому, що провідними є наступні показники: 1) ціннісні орієнтири, за яких пріоритет віддається термінальним цінностям, пов'язаних із смыслом Буття: істиною, справедливістю, добром, цілісністю тощо [459]; 2) автономність як прийняття на себе відповідальності за своє життя, що пов'язане з переживанням внутрішньої “свободи для” [622]; 3) розвинена самоорганізація, яка виявляється в здатності жити в теперішньому часі [458; 647]; 4) довіра до себе і людей. Усі наведені характеристики не є окремими, вони перетинаються одна з одною, по-різному виражають одне і те саме – цілісність і надійність особистості і сутності, смысл “Я” і смысл “Буття”. Їхню взаємодію стимулює рефлексія як здатність людини до виходу за свої межі, до самовідсторонення, до самопоширення і до самозбирання. У період повноліття (18–25 років) закінчується розвиток суб'єктної (самопричинної)

активності людини і настає час апробації, практичної її реалізації [591]. Людина починає осмислювати свої інтереси (потреби), співвідносити їх із суспільними. Інтереси, являючись і причиною, і метою, і рушійною силою соціального розвитку, здійснюють значущий вплив на його процес у цілому [568, с. 496]. Рівень соціального розвитку, окрім зовнішніх об'єктивних умов, в більшій мірі, визначається станом взаємообумовлених соціальних та індивідуальних інтересів людини і суспільства.

Формування інтересу – це цілеспрямована діяльність по створенню у різних суб'єктів глибокої зацікавленості до визначеного змісту. Основою формування інтересу, як соціальної категорії, є об'єктивні умови суспільного співіснування, що визначають характер взаємодії та взаємозалежності соціальних суб'єктів у зв'язку з умовами їх життєдіяльності.

Інтереси особистості формуються не тільки під впливом її соціального положення, але також і під впливом стилю її життя, духовних цінностей, культури суспільства, соціальної психології різних верств суспільного оточення.

Інакше кажучи суб'єктне самовизначення особистості – це перервно-безперервний процес самостійного, відповідального пошуку рубежів “Внутрішнього” та “Зовнішнього” “Я” та встановлення між ними гармонійних мотиваційних відносин у напрямку розширення сфери “Я – сам” і “Я – Ми”. Тут треба наголосити, що вивчення мотивації має давню історію. Із зародженням психології і становленням її самостійною наукою починають складатися різні напрямки та школи тлумачення психологічних явищ життєдіяльності людини, в тому числі розробляються теорії мотивації. Створюються концептуальні моделі мотивації в межах інтроспективної психології (І. Джеймс), біхевіоризму (Дж. Уотсон, Е. Толмен, К. Халл та інші), гештальтпсихології (К. Левін), психоаналізу (З. Фрейд, К. Юнг та інші.).

Теорії гуманістичного напрямку (неофрейдизм і екзистенціальна психологія) стверджують модель безперервного становлення, розвитку та вдосконалення особистості, що і є основою спонукальних причин її поведінки.

Плідною та дієвою, з нашої точки зору, є теорія мотивації А. Маслоу. Основою цієї теорії є уявлення про “ієрархію потреб”, які протягом життя людини так чи інакше зумовлюють її поведінку [500, с. 242-243]. (Див. рис.3). Прихильником цієї теорії можна також вважати К.Гельвеція [249].

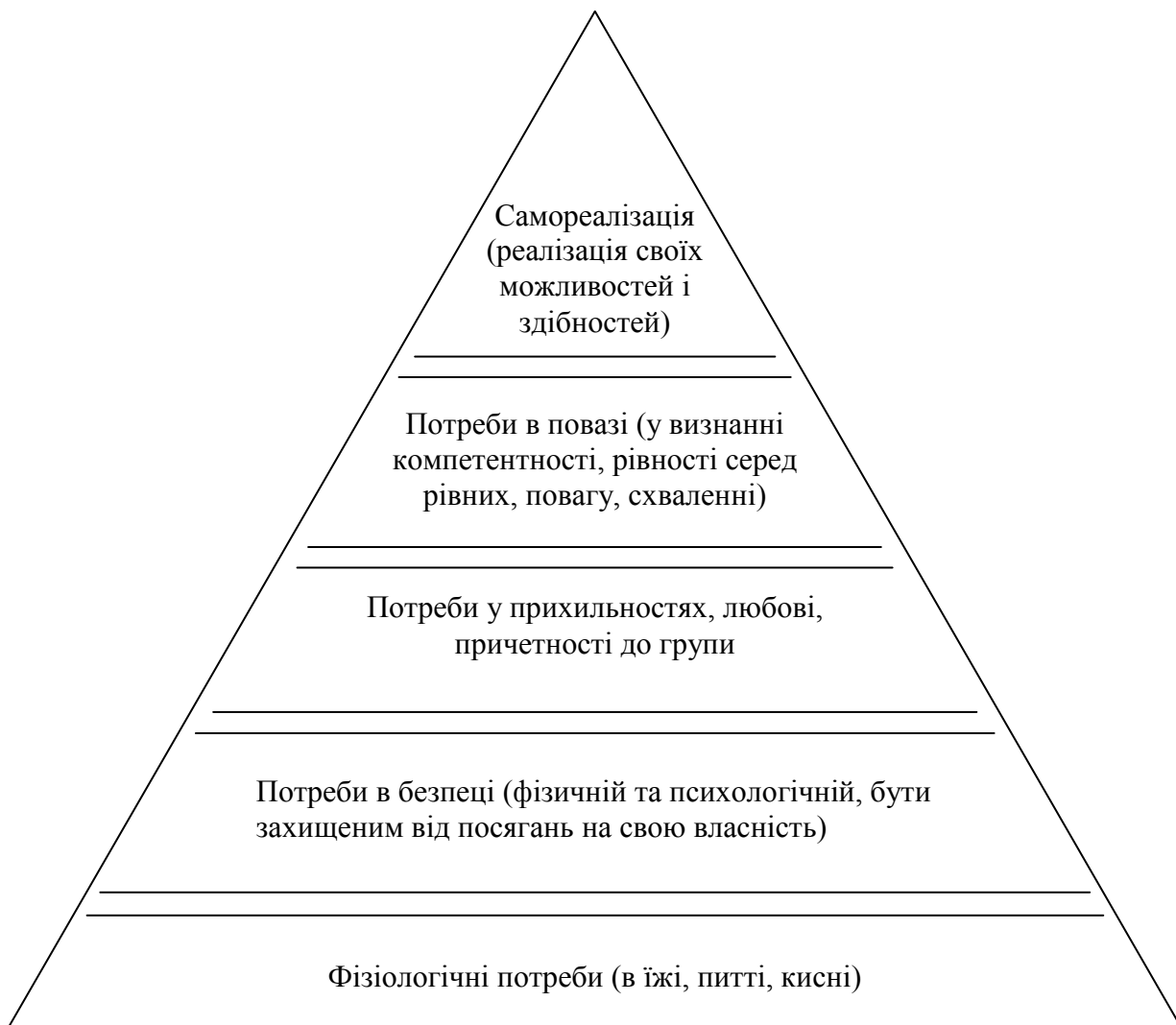

Рис. 3. Ієрархія піраміди потреб за А. Маслоу

Основополагаючими потребами (мотивами) вважаються фізіологічні потреби, а також потреби в безпеці та захисті, любові, повазі, самоактуалізації та самореалізації.

Згідно з даною теорією ієрархії потреб людини – безпека займає друге місце після фізіологічних потреб (в їжі, питті, кисні), найвищого рівня займає потреба в самореалізації. І це зрозуміло, бо кожна потреба знизу до верху виникає тільки при задоволенні потреб нижчого порядку. Тільки задоволення фізіологічних потреб і забезпечення безпеки існування дозволить людині стверджуватись, продовжити свій рід і самореалізуватися у духовному і соціальному розвитку.

Таким чином, першооснову національної безпеки в цілому, як і внутрішньої безпеки суспільства, зокрема, складають інтереси окремої людини, які гармонійно співвідносяться із інтересами суспільства і держави.

В даному консенсусі неможливо протиставляти особистісні інтереси суспільним, але неможливо підкорювати одні інтереси іншим під гаслом пріоритетності інтересів. Пріоритетність інтересів може проявлятися у

антидемократичних державах, коли ті чи інші партії, рухи, представники влади віддають перевагу одним інтересам на первагу іншим. Найбільша взаємообумовленість проявляється у взаємоузгодженості інтересів людини, суспільства і держави. І тут можна погодитись з думкою В.А. Бачиніна, В.С. Журавського, М.І. Панова, які наголошують, що “у перехідні історичні епохи радикальних перетворень, коли змінюється весь устрій соціального життя і старе енергійно витісняється новим, індивідуальна і суспільна правосвідомість активно прагнуть до звільнення від негативних стереотипів минулого”[201, с. 22]. Суспільним інтересом визначається не зміст, а границі особистого права. Для останнього суспільний інтерес складає зовнішній початок, який потрібно поважати; із свого боку, суспільна воля повинна поважати особистісне право.

Разом з тим, ніякий суспільно-політичний устрій не в змозі об’єктивно задовольнити інтереси всіх людей. І тут якраз проявляється особлива роль держави, яка повинна сформулювати такі умови життєдіяльності, які забезпечать найліпші умови розвитку і реалізації особи у суспільстві та усвідомленої діяльності спрямованої на розвиток самої держави. Для існування, розвитку і забезпечення безпеки людини і суспільства необхідно щоб індивіди приймали інтереси суспільства і держави як особистісні. Для цього потрібно, щоб інтереси суспільства і держави віддзеркалювали особистісні інтереси конкретних індивідів. Ще Гегель підкреслював: “Якщо ...інтереси (держави) співпадають з їх (людей) приватними, вони відстоюють і саму правову форму; але справжньою рушійною чи внутрішньою силою якраз є їх інтереси, а не правова форма...” [245, с. 139].

Тому при визначенні національних інтересів і інтересів, пов’язаних з внутрішньою безпекою суспільства необхідно чітко усвідомлювати, що існує тісний взаємозв’язок і взаємообумовленість життєво важливих інтересів як людини, так і суспільства, держави. Це якраз і є інтересами нації.

Таким чином, **національні інтереси** – це сукупність збалансовано-виважених життєво важливих інтересів людини, суспільства і Української держави. Вони носять довгостроковий характер і визначають основні цілі, стратегічні і поточні завдання внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Метою системи забезпечення внутрішньої безпеки є досягання такого прийнятного стану соціальних інститутів, яке б забезпечувало оптимальні умови співіснування і розвитку людини, суспільства, держави.

По-друге, структурним компонентом системи забезпечення внутрішньої безпеки є життєво важливі інтереси Українського народу (людини), суспільства і держави як сукупність усвідомлюваних потреб, задоволення (реалізація) яких гарантує державний суверенітет та прогресивний розвиток суспільства.

Термін інтерес в енциклопедичних і психологічних словниках визначається як:

а) форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує направленість особистості на усвідомлення мети діяльності і тим самим сприяє орієнтації, ознайомленню з новими фактами (реальні причини соціальних дій, які є у

підґрунті безпосередніх спонукань – мотивів, ідей тощо, та індивіди, соціальні групи, класи, які беруть у них безпосередню участь);

б) відношення особи до об'єкта як чогось для неї цінного, привабливого [568, с. 496; 536, с. 146-147; 210, с. 280; 613, с. 694]. Таким чином інтерес виступає в якості постійного збуджувального механізму пізнання.

У сучасний період розвитку суспільства інтереси, є реальною умовою і рушійною силою соціального розвитку. Інтереси проявляються як усвідомлені потреби окремих громадян, різних верств населення, соціальних груп, всього суспільства. Сила інтересу проявляється у наполегливості людини і суспільства у його задоволенні.

В Законі України “Про основи національної безпеки України” чітко сформульоване поняття “Національні інтереси”, де якраз і зосереджені життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави. Закон також визначає і пріоритети національних інтересів України(ст.6). Ними є:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- збереження та зміцнення науково-технічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширення відтворення населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України [57].

Ключовою основою даного закону є те, що він продовжив і деталізував основні положення Конституції України (1996р.) які вперше, за існування конституціоналізму в державі, визначили курс на збалансування інтересів особи, суспільства і держави, їх співпрацю і взаємну відповідальність за безпеку кожного із суб'єктів.

В науковій літературі інтереси розрізняють по різних класифікаціям. Це зокрема:

- особисті, групові, корпоративні, суспільні (національні, загальнолюдські);
- по суб'єктам (носіїв інтересів) – особи, об'єднання громадян, регіону, суспільства, держави, коаліції держав, світові співтовариства;
- по ступеню соціальної значущості – життєво важливі, маловажливі;
- по сферам впливу – зовнішні, внутрішні;
- по сферам життєдіяльності – у сфері державної безпеки, у військовій сфері та сфері безпеки державного кордону, в економічній сфері, у соціальній та гуманітарній сферах, у науково-технічній сфері, в економічній сфері, в інформаційній сфері;
- по терміну дії – постійні, довготривалі, короткострокові;
- по характеру направленості – соціально-економічні, політичні, психологічні, тощо;
- по характеру взаємодії – співпадаючі, паралельні, розбіжні, конфронтаційні.

Також класифікація інтересів може здійснюватись в залежності від змісту, мети, широти і стійкості задач які стоять перед дослідниками [490, с. 211-212]. Виходячи із теоретичних і практичних завдань, що стоять перед нами – внутрішня безпека суспільства, вбачається, що підставами класифікації соціальних інтересів можуть бути ті інтереси які так чи інакше структуруються і взаємодіють в інтересах забезпечення внутрішньої безпеки суспільства: (Див. схему 5).

Схема 5.

Критерії класифікації інтересів

Таке розмежування інтересів: за ступенем спільних завдань і цілей, за характером суб'єктів, за сферами життєдіяльності, за ступенем соціальної значущості тощо – має важливе значення як для цілеспрямованого дослідження так і розробки практичних рекомендацій по їх цілеспрямованому застосуванню при формуванні інтересів, їх реалізації і захисті від внутрішніх і зовнішніх загроз.

В законі чітко виокремлюються інтереси людини, суспільства і держави.

Так інтереси людини і громадянина полягають в реалізації конституційних прав і свобод, в забезпеченні життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки особи, на достойний життєвий рівень, духовний і інтелектуальний розвиток.

Інтереси суспільства полягають в розвитку громадянського суспільства, його демократичних інститутів, зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві, розвитку духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу.

Інтереси держави полягають у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, у політичній, економічній і соціальній стабільності, у безумовному забезпеченні законності й підтримці правопорядку, у розвитку рівноправного й взаємовигідного міжнародного співробітництва.

Аналізуючи зміст цих інтересів можна простежити чітко спрямовану мету на узгодження інтересів людини, суспільства і держави, що відносяться до сфери внутрішньої безпеки України.

По-третє, формування інтересів і цінностей як визначальної категорії у різних суб'єктів.

Грунтуючись на тому що інтереси являються причинною компонентою для прогресу соціального розвитку, необхідно з'ясувати (опанувати) процес реалізації сформованих інтересів учасників суспільних відносин. Це дасть змогу більш ґрунтовно забезпечити здійснення програми демократичної перебудови українського суспільства. Але здійснювати будь-які реформи, управляти процесом докорінних змін з забезпеченням динамічного розвитку і безпеки суспільства, неможливо без усвідомлення цих процесів, урахування їхніх особливостей. Тільки базуючись на цьому, можна управляти інтересами різного ступеня об'єднаності і складності.

Таким чином процес формування інтересів – це цілеспрямована діяльність по створенню інтересів визначеного змісту у різних суб'єктів.

На процес формування інтересів, як соціальної категорії, впливають об'єктивні умови суспільного життя, що визначають характер взаємодії і взаємозалежність соціальних суб'єктів відносно умов безпеки їхньої життєдіяльності.

Разом з тим необхідно підкреслити, що формування соціальних інтересів особистості, груп, колективів, суспільства має як спільності так і особливі розбіжності, що передбачає необхідність розробки

взаємообумовлених методологічних засад, які сприятимуть реалізації спільних інтересів.

Що стосується особистості, то формування її інтересів здійснюється не тільки під впливом її соціального положення, але і завдяки загальному розвитку суспільства, духовних і моральних якостей, цілям і меті, які ставить перед собою особистість у спілкуванні з групами, трудовими колективами. Чим більше особистість, при досягненні своїх інтересів, розкривається (реалізується) в суспільному житті тим надійнішим і цілеспрямованим стає процес формування і реалізації інтересів суспільства. Тобто особистісні інтереси трансформуються в суспільні.

Особливості процесу формування інтересів обумовлені також специфікою діяльності особистості, колективу в якому вона працює, вчиться чи спілкується, а також соціально-історичними, етнічними, психологічними і іншими факторами.

Важливим методом формування інтересів є вироблення у суб'єкта переконань. Переконань – у власній значущості; в успішному життєвому шляху; у професіоналізмі; обдарованості; смислу життя, як психологічного феномену тощо. Переконання цінно тим, що важко піддається змінам. І якщо особа переконана у вірності своїх інтересів, то в першу чергу вона захищає ті цінності, на які спираються ці інтереси, а не самі інтереси. Так наприклад, формування у особистості правосвідомості як необхідної умови забезпечення її безпеки сприяє реалізації політичних, економічних і соціальних реформ у державі. Правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи людей, всього суспільства до чинного, минулого та бажаного, з їх точки зору, права, а також до діяльності, що пов'язана з правом [560, с. 462]. Правосвідомість як ключовий елемент внутрішнього усвідомлення людиною цінностей природного права і їх оцінка з чинним правом дозволяє спрямувати свої зусилля на певні зміни правової дійсності, які, на її погляд, не відповідають загальнолюдським цінностям і міжнародним документам, що стосуються прав людини.

Але при використанні переконань треба враховувати, що на формування інтересів особи можуть впливати нав'язуванні їй корпоративні чи вузько партійні інтереси, які наносять певну шкоду формуванню у свідомості людини життєво важливих національних інтересів. Це має принципове і суттєве значення. Тому при розробці і реалізації різних державних програм забезпечення безпеки, цей фактор повинен враховуватись для більш ефективного державного управління.

Аналізуючи вище наведене можна відмітити, що формування інтересів – предмет прискіпливої уваги державних інститутів, політичних партій і рухів, об'єднань громадян, суспільства в цілому. Цей процес віддзеркалює певні відношення особистості, соціальних груп до діяльності держави, його представницьких і виконавчих органів в різних сферах життєдіяльності, в тому числі і у сфері безпеки.

По-четверте, цінності людини, суспільства, держави проявляються як узагальнююча компонента основних соціальних цінностей України.

Значний вплив на процес формування соціальних інтересів здійснюють цінності. Цінності людини, суспільства визрівають і визначаються в процесі історико-соціального розвитку держави. Саме в ціннісних категоріях визначені граничні орієнтації накопичених знань, переваг, захоплень, поглядів, переконань і, зрозуміло, інтересів особистості, груп, колективів.

В цінностях зафіксовані ті критерії, що соціально визнані даним суспільством. А нормативно сформовані відносини, що закріплені суспільством, являють собою розгалужену мережу взаємодій, взаємозалежностей, що стабілізують відносини в ньому, мають можливість контролю дій учасників і захищають їхні права. Державно-вольовий характер права міститься в тому, що право виражає державну волю суспільства, обумовлену економічними і духовними, національними, релігійними, демографічними, природними і іншими умовами його життя. Тому визначення і опанування (засвоєння) цих критеріїв складає необхідно-обумовлену основу формування інтересів особистості і підтримання правопорядку в суспільстві.

Таким чином цінність виступає як критерії оцінки значущості об'єктів і явищ оточуючого світу для людини і суспільства, що проявляються в моральних принципах і нормах, ідеалах добра і справедливості.

Цінності поділяються на матеріальні (інтелектуальні) та духовні.

Природа соціальної системи побудована таким чином, що об'єднує в собі всю сукупність накопичених суспільством цінностей. Якщо характеризувати підвалини національних цінностей – то це сукупність матеріальних і духовних цінностей, що накопичило суспільство в процесі історичного розвитку, його світосприйняття, культурологічні, соціально-економічні, географічні, демографічні, релігійні, правові ознаки. Їхньою характерною особливістю є те, що вони є більш ієрархічно ціннісною системою, яка виступає в якості найбільш високого рівня соціальної регуляції.

Соціальна цінність є проявом найбільш значущих інтересів і спрямувань як окремих осіб так і груп, яка повинна розглядатися як важлива умова їх існування. Соціальні цінності обумовлені суспільним характером розвитку і існування людини. Але її особливість полягає в тому, що вони більш мінливі, рухливі і знаходяться під безпосереднім впливом інтересів (особистості) людини.

Соціальні цінності в суспільстві мають двояку природу. По-перше, впливаючи на соціально-економічний розвиток держави вони мають об'єктивний характер. По-друге, маючи нормативний характер, вони пронизані емоціями, почуттями, що має суб'єктивний відтінок.

Ціннісна орієнтація – це особистісне відношення людини до матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей, сприйняття їх як

особисто значущих та відстоювання їх як переконань, установок, пріоритетів у спілкуванні з іншими суб'єктами.

Такий процес здійснюється через самовизначення особистості, зокрема: через сенс життя, як вищу потребу особистості; через мотиваційну сферу, як джерело розвитку особистості; через позиційну визначеність, як специфічний вид діяльності; через рефлексію, як особливу форму мислення тощо. Вчені виділяють і описують різні види самовизначення, що впливають на формування ціннісних орієнтацій: життєве, індивідуальне, соціальне, позиційне, ситуативне та інші [553; 185, с. 175-183; 586; 591; 486]. Сукупність життєво визначених і стійких ціннісних орієнтацій якраз і складають ті підвалини які забезпечують усвідомлено визначену мотиваційну поведінку особи по захисту своїх інтересів.

Основним змістом ціннісних орієнтацій є: світосприйняття, безпека особистісна і суспільства, права і свободи людини і громадянина, політичні, соціальні, економічні, духовні, моральні, спілкування, переконання, добробут тощо.

Разом з тим, необхідно зазначити, що наявність багатоманітності інтересів та способів сприйняття може призводити до розбіжності оцінок: те що для однієї людини має велику цінність, для іншої це незначна або взагалі ніяка. Тому в умовах об'єднання людей в спільноти (сім'я, рід, плем'я, етнічні і соціальні групи, народність, народ, нація) передбачається визначення такої системи цінностей, яка б на основі консолідації багатоманітних індивідуальних оцінок забезпечила стійкий розвиток даної спільноти, підкреслюючи тільки її сутність. Система цінностей складає історично-обумовлений розвиток культури, духовні інтереси особистості і соціальних груп. Розробка системи цінностей в суспільстві, в силу багатоманітності індивідуальних оцінок, є результатом певного компромісу, угоди, соціального договору. Визначившись і ставши усталеною така система приймає форму сукупності певних моральних норм, завдяки яким регулюються відносини в суспільстві, що дозволяють існувати, розвиватись тобто забезпечують безпеку.

Держава не може існувати, спираючись лише на моральні норми. Правове закріплення превалюючих в суспільстві цінностей вона реалізує через правовий механізм держави. Основним правовим актом такого закріплення є конституція, яка дає гарантію захисту цінностей людини, суспільства – завдяки всьому арсеналу державних механізмів.

Відсутність чи втрата визначених і зафіксованих національних цінностей може характеризуватися наступним історичним перехідним етапом розвитку держави або зникнення нації як самостійного державного суб'єкта.

По-п'яте, баланс життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави як обов'язкової умови внутрішньої безпеки.

Здійснення державного управління, через інтереси, набагато більше актуалізує проблему врахування всієї гами соціальних інтересів в

управлінській діяльності державних службовців. Врахування всіх інтересів людини, суспільства і держави в організації державного управління – одна із ключових проблем. Бездоганне її вирішення дозволить збалансувати повноваження і функції всіх державних інститутів, що в свою чергу дасть змогу націлити діяльність центральних органів державного управління на реалізацію національних інтересів держави в цілому. А це стійкий розвиток, підвищення добробуту народу, формування основ демократії, правової держави, забезпечення внутрішньої безпеки.

Враховуючи вище наведене зробимо висновок. Це можливо лише завдяки закріпленню інтересів людини, соціальних груп, колективів у єдині соціальні інтереси і через них усю сукупність суспільно-політичних, матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей суспільства. Суспільство здатне розвиватися тільки в тих умовах коли будуть враховані і закріплені на рівні держави цінності суспільства.

Серйозною загрозою як національній так і внутрішній безпеці може стати дисбаланс інтересів. Витоки конфліктних протиріч інтересів різних осіб і соціальних груп можуть руйнувати суспільні соціальні цінності. Це може статися в тому випадку, коли інтереси однієї групи людей (а їх треба визначити, усвідомити і дати належну оцінку, перш ніж приймати чи відхиляти) будуть протиставлятися інтересам (точці зору) іншої. Така ситуація відповідає об'єктивним умовам розвитку, і може так статися, що перевага необґрунтовано може бути віддана груповій (корпоративній) точці зору. Мова йде про випадки, коли представники того чи іншого регіону, етнічної або соціальної групи вважають за необхідне задоволення інтересів тільки тієї спільності (групи) людей, яку вони представляють, не зважаючи на законні інтереси інших людей, соціальних груп, колективів, регіонів.

І тут, одним з перших завдань у взаємопоєднанні спільності інтересів, постає проблема узгодження групових інтересів з суспільними. При цьому треба враховувати, що інтеграційні процеси можуть бути такими, що: по-перше, підсилюють індивідуальний і груповий егоїзм, що зможе демонтувати і розхитати загально – визнані цінності; по-друге, сприяють всеоб'ємному впровадженні механізмів правових і моральних норм, що забезпечать сталий розвиток суспільства. Перевага останнього можлива тільки в тому випадку, коли інтереси різних соціальних прошарків, знаходяться у взаємообумовленості і захищені державою. Тоді всі зможуть задовольняти свої потреби і мати можливість самореалізації. Разом з тим, як свідчать дослідження вчених, чим більша різноманітність інтересів людей даного суспільства, чим більший їх інтелектуальний і духовний розвиток тим складніше його задовольняти. Але у той же час при умові прагнення до цього, більш якісними, прогнозованими, стабільнішими стають відношення в суспільстві, зростає добробут, знижується злочинність, ефективнішою стає система внутрішньої безпеки.

По-шосте, система забезпечення внутрішньої безпеки.

Внутрішня безпека суспільства забезпечується здійсненням єдиної державної політики у всіх сферах життєдіяльності. Держава завдяки законодавчій, виконавчій і судовій владі впроваджує систему заходів економічного, політичного, соціального, правового та організаційного характеру які спроможні адекватно реагувати на загрози життєво важливим інтересам людини, суспільства і держави.

З метою створення і підтримки необхідного рівня захищеності життєво важливих інтересів об'єктів безпеки; державою розробляється система правових норм, що регулює відношення між суб'єктами забезпечення безпеки в галузі національної і внутрішньої безпеки, визначаються основні напрямки діяльності органів державної влади і управління, в даній сфері; формуються (перебудовуються) органи забезпечення внутрішньої безпеки та механізм контролю і нагляду за їхньою діяльністю.

Згідно із законом “Про основи національної безпеки України” (ст. 4) цю систему складають: Президент України, органи законодавчої, виконавчої і судової влади, державні, громадські і інші організації і об'єднання, громадяни України, Рада національної безпеки і оборони України, Національний банк України, Прокуратура України, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, та інші військові формування утворені відповідно до законів України, діючи на підставі законодавства. Ця система складає державну систему забезпечення внутрішньої безпеки суспільства.

Разом з тим на рівні з державними структурами у забезпеченні безпеки приймають безпосередню участь і громадяни України, громадські і інші організації і об'єднання, що також являються суб'єктами забезпечення безпеки. Вони мають визначені права і обов'язки стосовно участі в забезпеченні внутрішньої безпеки у відповідності з законодавством України, нормативними актами органів державної влади і управління, Автономної Республіки Крим, областей, міста Києва і Севастополя, місцевих державних адміністрацій та органів виконавчої влади, прийнятими в межах їхніх компетенції в даній сфері. Це, наприклад, закон “Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” (2003 р.), де якраз і передбачається участь громадськості у забезпеченні правопорядку та недопущення порушень закону з боку правоохоронних органів [32]. У відповідності до цього закону ми бачимо, що держава забезпечує правовий і соціальний захист громадян і об'єднань громадян, які сприяють забезпеченню безпеки у відповідності з законом. Така система отримала назву – недержавної системи забезпечення внутрішньої безпеки.

Сили, що забезпечують внутрішню безпеку, створюються і діють на підставі Законів України, Указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України. До таких сил належать: Збройні Сили України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до закону України, Державна митна служба України, органи

Служби безпеки України, внутрішніх справ, зовнішньої розвідки, Державна податкова адміністрація України. Не дозволяється створення сил забезпечення як національної так і внутрішньої безпеки які не визначені чинним законодавством.

Внутрішня безпека України здійснюється всіма наявними в її арсеналі засобами – політичними, економічними, правовими, військовими, організаційними і ресурсними. Велику роль в цьому аспекті відіграє політика без'ядерної країни, налагодження взаємовигідних стосунків у всіх сферах життєдіяльності як з Євросоюзом так і з Росією, нарощування науково-технічного потенціалу і зокрема в космічній і літакобудівній сферах, використання географічного розташування України як транзитної країни між заходом і сходом (шовковий шлях) тощо.

В-сьомих, об'єкти і суб'єкти забезпечення внутрішньої безпеки.

Об'єктами системи забезпечення внутрішньої безпеки є людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість.

До суб'єктів відносяться держава, в особі представницьких органів влади і управління (перераховані вище); громадяни України і об'єднання громадян, що мають права і обов'язки по здійсненню внутрішньої безпеки у відповідності з законодавством України, нормативно-правовими актами органів державної влади і управління прийнятими в межах і у відповідності до їх компетенції у галузі забезпечення безпеки.

Таким чином, підсумовуючи наведене вище, необхідно зазначити, що конструктивна реалізація політики забезпечення внутрішньої безпеки можлива лише при умові узгодженої і злагодженої діяльності всіх структурних компонентів системи забезпечення безпеки (див. Додаток 5).

Тобто система забезпечення внутрішньої безпеки суспільства не в змозі ефективно працювати якщо не узгодити взаємну діяльність всіх суб'єктів безпеки і не сконцентрувати функціональні обов'язки кожного із них для досягнення мети.

Для більш ґрунтовного осмислення цього феномену, нами досліджені і проаналізовані праці науковців, зокрема Н.В. Александрової, В.С. Венедиктова, Ю.М. Грошевого, М.І. Іншина, В.Л. Коваленко, Р.О. Куйбіди, М.Б. Левицької, В.А. Ліпкана, О.В. Негодченко, М.П. Орзіх, М.І. Панова, І.М. Петріва, В.Є. Скоморохи, М.В. Цвік і інших та законодавчі акти, що стосуються питань забезпечення національної безпеки, і зокрема функціонального забезпечення аспектів внутрішньої безпеки, що дало нам змогу окреслити найбільш характерні функції суб'єктів цього процесу [1; 57; 54; 33; 51; 69; 64; 50; 67; 91; 45; 28; 34; 27; 73; 61; 63; 70; 60; 22; 38; 44; 42; 39; 55; 115; 58].

До них, відносяться:

1. Визначення найбільш значущих і пріоритетних напрямків, що відносяться до внутрішньої безпеки, їх періодичне уточнення.

2. Розробка і правове закріплення єдиної державної і громадської підсистем забезпечення внутрішньої безпеки України.

3. Підготовка сил та засобів суб'єктів системи до їх застосування згідно з призначенням.

4. Здійснення заходів по захисту людини і громадянина, суспільства і держави від загроз їх життєво важливим інтересам.

5. Здійснення прогнозовано-аналітичної діяльності із зацікавленими суб'єктами по визначенню загроз інтересам людини, суспільства і держави у всіх сферах життєдіяльності, причини їх прояву та наслідків виявлення.

6. Координація суб'єктів забезпечення національної безпеки для підвищення ефективності діяльності по попередженню і ліквідації загроз життєво важливим інтересам людини, суспільству, державі як ззовні так і в середині країни.

7. Розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту інтересів людини, суспільства, держави.

8. Визначення результативності дій щодо забезпечення внутрішньої безпеки і аналіз витрат на них.

9. Співробітництво з іншими міжнародними організаціями (державними і громадськими) якщо це не суперечить національному законодавству і національним інтересам.

Окреслені нами функції визначають мету захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, завдання які необхідно здійснити для реалізації системи забезпечення безпеки та основні напрямки її теоретичного і практичного призначення. У свою чергу, аналіз теоретичних і практичних засад теорії управління дозволив виділити наступні функціональні компоненти системи забезпечення внутрішньої безпеки:

1. Онтологічна (онтологія – поняття існуючого) – виражається в пізнанні явищ і процесів самої системи національної безпеки. Вивчаються і узагальнюються фактори впливу на безпеку, аналізуються загрози інтересам людини, суспільства і держави в тих чи інших сферах безпеки, з'ясовуються, які саме закономірності лежать в підґрунті цих процесів, вивчається їх зміст і сутність.

2. Евристична (евристика – мистецтво знаходження істини) – проявляється як у всеохоплюючому пізнанні основних закономірностей національної і внутрішньої безпеки, так і у з'ясуванні їх тенденцій, збагаченні всіх суб'єктів новими знаннями.

3. Планування. Передбачає координацію сил і засобів для досягнення поставленої мети. Також визначаються конкретні виконавці і терміни виконання в залежності від запланованої мети. Терміни планування можуть бути короткострокові, середньострокові і довгострокові.

4. Конструювання. Зосередження всіх наявних можливостей для досягнення мети. Визначаються людські, економічні, науково-технічні, фінансові, сировинні, технологічні, правові ресурси, що можуть вплинути на забезпечення безпеки. Тут проявляється здатність держави по управлінню силами, засобами і ресурсами для досягнення внутрішньої безпеки суспільства.

5. Організаційно-розпорядча. Передбачає узгодженість і визначеність між суб'єктами забезпечення безпеки, включаючи як особистісну відповідальність так і конкретного колективу чи підрозділу.

6. Комунікативна. Одна із ключових функцій яка і контролює і узагальнює стан діяльності системи. Вона передбачає цілеспрямований збір наявної інформації про стан системи і її вплив на керовані процеси: онтології, евристики, планування, конструювання, організаційно-розпорядчий. Метою цього процесу є з'ясування реальних можливостей, що необхідні для здійснення практичної реалізації комплексного функціонування системи внутрішньої безпеки суспільства.

Всі структурні і функціональні компоненти не є різноплановими вони у своїй принциповій приналежності якраз і визначають теоретичну модель системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства.

Це можна простежити у наступних ознаках, що притаманні будь-якій соціальній системі:

1. Спільність історичних коренів виникнення і подальшого розвитку. Вони розвиваються в генетично однакових умовах, а головне – ґрунтуються на тих самих соціальних, економічних і правових засадах, принципах та інтересах.

2. Єдність, яка уособлює об'єднання найбільш значущих цінностей для всіх суб'єктів.

3. Непродуктивність, здатність моделювання вивчаємої системи.

4. Спостережність, наявність можливості співставлення теоретико-прикладних засад безпеки з реальною ефективністю їх застосування в різних галузях впливу на об'єкти.

5. Визначеності, включення у досліджувану модель якомога більш визначеної кількості числа параметрів для максимально-оптимального впливу на них.

Для виконання функцій по забезпеченню безпеки людини, суспільства, держави, у відповідності із законами України, поряд з державними органами забезпечення безпеки створені і діють органи, що відносяться до недержавної системи. Але для осмислення їх конструктивної взаємодії потрібно більш детально зупинитись на функціях які виконує кожний із суб'єктів.

Державний орган (від грецького *organos* – знаряддя, інструмент) це одиниця державної структури, з правом юридичної особи, що вирізняється органічною єдністю, власною компетенцією та спеціальним призначенням щодо здійснення державного управління або державного регулювання в

певній сфері або галузі. Наука адміністративного права визначає державний орган як визначену структурну частину цілісного державного механізму, наділеного законом відповідними повноваженнями, певною компетенцією, фінансами, матеріально-технічними та людськими ресурсами, необхідними для виконання завдань, що стоять перед державою на визначеному напрямку державного будівництва в даний історичний час [658, с. 105-106; 37; 160].

Разом з тим, дослідження діючого законодавства показує, що закон “Про державну службу” [37] увійшов в протиріччя з Конституцією України 1996 р. та із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. №2222-IV, це стосується місцевого самоврядування.

З прийняттям цього закону в державі встановлено нову систему державної влади (поряд із законодавчою, виконавчою і судовою) (ст.6 Конституції України), визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст.7), закріплено термін державна служба (ч.2 ст.38). На наявні протиріччя в законодавстві звертали увагу і інші науковці, зокрема А.Л. Коваленко [1; 375, с. 136].

В зв’язку з чим потрібно як найшвидше проводити адміністративно-територіальну реформу, що передбачає поряд з іншими завданнями, уточнення функцій і завдань державних органів, принципів та критеріїв державної служби, конкретизації повноважень різних категорій державних службовців. А це, в свою чергу, дасть змогу державі, більш чітко регулювати суспільні процеси, застосовуючи методи і заходи ефективного державного управління через державних службовців (їх статус) в державних органах [224, с. 15-18].

Враховуючи це можна наголосити, що до державних органів відносяться:

а) органи, які згідно з законом наділені повноваженнями по визначенню як пріоритетів в галузі забезпечення безпеки так і її видів, та мають відповідно закріплені функції, фінанси, структуру, галузі діяльності у відповідності до державних установ;

б) державна служба – це механізм на який безпосередньо покладені повноваження реалізації функцій по захисту як загально національної так і внутрішньої безпеки.

В залежності від сфер впливу вони поділяються на:

а) органи, які безпосередньо здійснюють внутрішню безпеку: Міністерство внутрішніх справ України; Служба безпеки України; Міністерство юстиції, Державна прикордонна служба України, Міністерство закордонних справ України, прокуратура України, суди різної юрисдикції; Департамент України з питань виконання покарань;

б) органи внутрішньо-економічної безпеки: Міністерство внутрішніх справ України (департамент державної служби боротьби з економічною злочинністю; головне управління по боротьбі з організованою злочинністю); Служба безпеки України (управління по контррозвідувальному захисту економіки держави; управління по боротьбі з корупцією та організованою

злочинністю); Національний банк України, а також інші кредитно-фінансові установи де зберігаються державні активи; Міністерство фінансів України, Державна податкова адміністрація України, Рахункова палата, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерство аграрної політики України, Антимонопольний комітет, Державна митна служба України, підрозділи Прикордонних військ України, Фонд державного майна, Національний депозитарій, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, прокуратура України;

в) органи соціальної і гуманітарної безпеки: Міністерство культури і туризму України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство праці і соціального розвитку України;

г) органи науково-технологічної безпеки: Міністерство освіти і науки України, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, Державна митна служба України, Прикордонні війська України;

д) органи екологічної і техногенної безпеки: Міністерство надзвичайних ситуацій, Департамент Цивільної оборони України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища, Міністерство палива та енергетики, НАК “Нафтогаз України” НСК “Укренерго”, НАЕК “Енергоатом”;

е) органи інформаційної безпеки: Міністерство юстиції України, Служба безпеки України (департамент спеціальних систем та захисту інформації); Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Рада національної безпеки і оборони України (- міжвідомча комісія з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки); Головне управління інформаційної політики Секретаріату Президента України; Управління зв'язків з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України; відповідні структурні підрозділи центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань, віднесених до їхньої компетенції; Державна служба з питань технічного захисту інформації, Українське національне інформаційне агентство “Укрінформ”; Міністерство транспорту та зв'язку.

Зазначена система державних органів ґрунтуючись на законодавчо закріплених повноваженнях і функціях виконує завдання, що пов'язані із внутрішньою безпекою суспільства. Але, як ми вже наголошували, функції різних суб'єктів, через які досягається певна мета, можуть мати і деякі розбіжності. Це стосується сфери впливу, взаємозв'язку, специфіки самої загрози. Тому кожна функція має свою сферу дії, і виходячи з цього, особистісні методи якими вона і здійснює ті завдання які стоять перед нею.

Ґрунтуючись на цьому, функції суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки, по змісту завдань які вони виконують, можна поділити на:

а) всеохоплюючі – притаманні як всій системі безпеки так і конкретним суб'єктам;

б) локальні – передбачають виконання завдань визначеними суб'єктами у конкретних сферах безпеки;

в) допоміжні – здійснюють взаємозв'язок і реалізацію всеохоплюючих і локальних функцій.

До всеохоплюючих функцій забезпечення внутрішньої безпеки відносяться: вироблення і періодичне уточнення стратегії національної безпеки України; планування і здійснення конкретних заходів щодо протидії і нейтралізації загроз національним інтересам України; систематичне та системне спостереження за станом і проявами міжнародного та інших видів тероризму та протидія йому; прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причин їх виникнення та прояву; розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою нейтралізації витоків загроз об'єктам безпеки; контроль та оцінка результатів впровадження заходів щодо запобігання загроз та забезпечення безпеки.

До локальної групи функцій відносяться: ефективна діяльність всієї системи забезпечення безпеки, що стосуються певної сфери внутрішньої безпеки; захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина; удосконалення організаційної структури функціонування органів державної влади, громадських об'єднань, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій; створення і дотримання нормативно-правової бази по протидії загрозам і притягненню до відповідальності осіб, що здійснили протиправні посягання на об'єкти громадської безпеки; підготовка сил та засобів суб'єктів системи, до їх застосування, згідно з призначенням.

Аналіз допоміжних функцій показав, що до них відносяться: фінансове, матеріально-технічне, правове, кадрове, наукове, моніторингове і інше забезпечення діяльності суб'єктів безпеки. Допоміжні функції тісно співпрацюють з всеохоплюючими та локальними, що і характеризує їх як необхідної складової всіх видів функцій, що спрямовані на ефективну діяльність суб'єктів по забезпеченню внутрішньої безпеки.

Це в свою чергу сприяє досягненню одних із найважливіших завдань демократичної, правової держави — захист прав і законних інтересів громадян, охорона встановленого правопорядку та законності, протидія злочинності та іншим правопорушенням. Вирішення зазначених завдань здійснюється всією системою державних органів, і в першу чергу правоохоронними органами, які спеціально призначені для виконання цих функцій. Але потрібно зазначити, що вітчизняні і зарубіжні кримінологи відмічають, що в історії становлення і розвитку суспільств на шляху протидії детермінуючих факторів зростання злочинності, найбільш ефективними засобами впливу є: соціальний прогрес (економічний, науково-технологічний, інформаційний тощо) та духовний розвиток країни. Вони поєднуючись із соціальним контролем і забезпечують внутрішню безпеку суспільства. Соціальний контроль який здійснює держава реалізується у формі кримінальної юстиції (застосування норм кримінального законодавства; кримінологічного запобігання злочинності і окремим злочинам).

Одночасно забезпечуються конституційні права і свободи всіх суб'єктів як в цивільній так і адміністративній юрисдикції.

Функції кримінальної юрисдикції.

Що стосується кримінальної юстиції то до її функцій, як правило, відносяться дізнання, оперативно-розшукова діяльність, досудове слідство, судове слідство і кримінально-виконавче впровадження. Але слід відзначити, що для неупередженого виконання вище зазначених основних функцій існують і допоміжні: це – прокурорсько-наглядова (нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів), обвинувальна і адвокатська.

Зупинимось на них більш детальноше.

Згідно з Кримінально-процесуальним Кодексом України (КПК) (ст. 101) до органів дізнання віднесені: міліція, податкова міліція – у справах про ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також у справах про приховування валютної виручки; органи безпеки – у справах, віднесених законом до їх відання; командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ – у справах про всі злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені робітниками і службовцями Збройних Сил України у зв'язку з виконанням службових обов'язків або в розташуванні частини, з'єднання, установи; митні органи – в справах про контрабанду; начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових профілакторіїв – у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені в розташуванні зазначених установ; органи державного пожежного нагляду – у справах про пожежі і порушення протипожежних правил; органи охорони державного кордону – у справах про порушення державного кордону; капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні [406].

Органом дізнання кримінальне судочинство визнає керівника державної установи чи саму установу в особі її керівника, на яку згідно закону покладено обов'язок проводити кримінально-процесуальну та іншу діяльність у зв'язку з наявною у них інформацією про можливе вчинення злочину.

Компетенція вище перелічених органів дізнання визначається залежно від змісту їхніх основних функцій, що закріплені в законодавстві: міліції (ст. 1 Закону України “Про міліцію”, ч. 2 ст. 112 КПК); податкової міліції (ч. 4 ст. 112 КПК); командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ, а також Військова служба правопорядку (статті 3, 5 Закону України “Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України”; митні органи (Митним кодексом України); капітани морських суден (ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства України).

Безпосереднім виконавцем дізнання як однією із форм досудового розслідування є орган дізнання або уповноважена ним службова особа (дізнавач), яка і вживає процесуальні та слідчі дії по встановленню обставин злочину та винних у його вчиненні осіб, а також по прийняттю відповідних

рішень у кримінальній справі для досягнення завдань кримінального судочинства.

Оперативно-розшукова функція як захід діяльності органу дізнання по виявленню ознак злочину і осіб, що його вчинили законодавчо закріплена в ст. 103 КПК України. Але треба визначити, що цим повноваженням наділені не всі органи дізнання, а лише ті з них, які мають у своєму складі, у відповідності до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” (ст. 5), відповідні оперативні підрозділи [55].

Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” також чітко визначив суб’єкти цієї діяльності у складі яких і діють підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. До них віднесені: Міністерство внутрішніх справ України; Служба безпеки України; Державна прикордонна служба України; Управління державної охорони України; Державна податкова адміністрація України; Державний департамент України з питань виконання покарань; Міністерство оборони України. Завдання цих підрозділів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння як окремих осіб так і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підбивну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави (ст. 1).

Не будучи процесуальною, оперативно-розшукова діяльність здійснює заходи, що допомагають у провадженні дізнання і досудового слідства. Під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення законності, прав і свобод людини та юридичних осіб. Її проведення допускається лише за рішенням суду щодо особи, в діях яких є ознаки тяжкого або особливо тяжкого злочину, та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства.

До органів досудового слідства згідно ст. 102 КПК України відносяться слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі податкової міліції і слідчі органів безпеки. Вони здійснюють своє провадження відповідно до ст. 111 КПК, а основою їх підслідності є ст. 112 КПК. Досудове слідство здійснюється слідчим вище зазначених правоохоронних органів, що полягає у проведенні слідчих та інших процесуальних дій, які націлені на збирання, дослідження, перевірку, оцінку та використання доказів, необхідних для встановлення істини у справі, створення умов для неупередженого (справедливого) правосуддя, виявлення причин та умов що сприяли злочину та їх усунення.

Наступною функцією є судове слідство, яке здійснюється у відповідності до Закону України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. виключно судами [70].

Ця основна норма базується на Конституції України, де в ст. 124 зазначено, що “Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається” [1]. Основуючись на Конституції України (Розділ VIII) і Законі України “Про судоустрій України” (ч. 1 ст. 3) судову систему складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України. В свою чергу система судів загальної юрисдикції будується за принципом територіальності і спеціалізації. Вона складається із: а) місцевих судів; б) апеляційних судів, Апеляційного суду України; в) Касаційного суду України; г) Вищих спеціалізованих судів; д) Верховного Суду України.

Що стосується судового слідства, то воно розпочинається в суді з моменту обов’язкового оголошення документів, які окреслюють предмет та межі судового слідства, яке згідно зі ст. 275 КПК проводиться тільки в межах пред’явленого їм обвинувачення. Завданням судового слідства є гласне і остаточне дослідження та оцінка доказів у даній справі в умовах рівності, усності, безпосереднього процесу та змагальності сторін. Результатом дій суду та учасників судового слідства є рішення суду про винуватість чи невинуватість особи у даній кримінальній справі.

Що стосується функції кримінально-виконавчого покарання то відповідно до законодавства, суб’єктом реалізації єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань є Державний департамент України з питань виконання покарань який діє у відповідності з Указом Президента України від 31 липня 1998 р. №827/98 [88, с. 108-115].

Кримінально-виконавчий кодекс України (КВКУ) який набрав чинності 1 січня 2004 року в главі III визначив органи і установи виконання покарань. У відповідності із ст. 11 КВКУ до таких установ віднесені: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії) [10]. У відповідності до рівня безпеки, виправні колонії визначені різного рівня. Кожний рівень відповідає характеру заходів і методів, що застосовуються адміністрацією виправних колоній і посадовими особами до засуджених з метою досягнення поставленої перед ними мети – захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ст. 6 КВК). Також для досягнення завдань, що стоять перед Державним департаментом України з питань виконання покарань ним було розроблено Положення про Апеляційну комісію Державного департаменту України з питань виконання покарань з питань розподілу, направлення та пере-ведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі [129].

Дане положення у відповідності із “Загальною декларацією прав людини”, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. (Док. ООН/PES/217A), статтями 2, 5, 6, а також “Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність,

поводженню чи покаранню” від 26 листопада 1987 р. (ст. 1) [150; 149] надало змогу апеляційним комісіям розглядати заяви і скарги засуджених осіб, їх захисників, законних представників, батьків, близьких родичів та інших громадян, подань прокурора, звернень державних або громадських установ та організацій з питань розподілу, направлення та переведення осіб, засуджених до позбавлення волі. Вирішення цього питання, щодо переведення засуджених з однієї установи до іншої здійснюється у відповідності з вимогами ч. 2 ст. 93 та статей 100, 101, 147 Кримінально-виконавчого кодексу та інших законів України.

Це свідчить про те, що функції установ виконання покарань взаємообумовлені з функціями інших суб’єктів правоохоронних і судових органів і маючи різні засоби і методи націлені на одне – розкриття і запобігання злочинам.

Функції прокуратури визначені й закріплені в Конституції України (Розділ VII, ст. 121), Законі України “Про прокуратуру” (статті 5, 10) [63]. До функцій прокуратури відносяться:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадян або держави в суді у випадках, визначених законом;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян;
- 5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування їх посадовими і службовими особами.

Соціально-державним призначенням прокуратури є нагляд за додержанням і застосуванням законів як громадян так і інших суб’єктів національної безпеки.

Разом з тим аналіз законодавчих актів дає підстави наголосити про певні протиріччя, що існують в них. Так ч. 2 ст. 5 Закону України “Про прокуратуру” зазначає, що на прокуратуру не можна покладати виконання функцій не передбачених Конституцією України та цим законом, але виходячи із змісту вище зазначеного закону і інших законів України, зокрема “Про міліцію”, “Про Службу безпеки України”, “Про боротьбу з корупцією” [21], Указів Президента України “Про вдосконалення координаційної діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю” [90], Кримінально-процесуального Кодексу України, зокрема статей 21, 22, 23, 23(1), 25, 53, 53(1), 100, 225, 227, 415 можна відмітити, що прокуратура фактично наділена ще й іншими функціями, це: а) здійснення досудового слідства; б) координації діяльності правоохоронних органів у боротьбі із злочинністю.

Перша функція більш чітко простежується при аналізі статей 29, 30, 32 закону "Про прокуратуру", а також вище зазначених статей КПК, де закріплено процедуру порушення кримінальних справ, проведення досудового слідства слідчими прокуратури або самим прокурором [532, с. 32; 406, с. 466-469]. Ці статті мають за мету виявлення можливих порушень законів при розслідуванні, а виявивши їх, прокурор скасовує незаконні і необґрунтовані постанови і інші рішення, які ще не виконані. Прокурор сприяє незалежному розслідуванню злочинів, всебічному і об'єктивному дослідженню обставин справи.

Аналізуючи наступну функцію – координація діяльності правоохоронних органів з проблем боротьби зі злочинністю та корупцією, з нашого погляду, вона спрямована на зміцнення законності та правопорядку спільної діяльності відповідних суб'єктів щодо своєчасного виявлення, розкриття, припинення та попередження злочинів і корупційних діянь, усунення причин та умов, що їм сприяють. Узгодження діяльності правоохоронних органів і прокуратури по боротьбі зі злочинністю якраз і здійснюється у відповідності до функцій, форм і методів цих суб'єктів та ст. 10 і ч. 3 ст. 29 Закону України "Про прокуратуру" і відповідних Указів Президента [571, с. 5-9].

До участі в координаційній нараді з проблем боротьби зі злочинністю та корупцією можуть запрошуватися як представники правоохоронних органів, так і керівники місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, органів Збройних Сил, контролюючих органів, інші посадові особи, громадські об'єднання, які можуть брати участь в обговоренні і сприятимуть вирішенню питань, що розглядаються.

У зв'язку з вище наведеними аргументами ми вважаємо за доцільне внести у Законі України "Про прокуратуру", зокрема, ст. 5 "функції прокуратури" доповнення:

- "здійснювати координацію діяльності правоохоронних органів у запобіганні злочинності";

- "здійснювати досудове слідство слідчими органів прокуратури".

Важливою організаційною формою діяльності прокуратури в галузі нагляду за законністю правових актів є прокурорські перевірки, але органи прокуратури здійснюють перевірку тільки за наявності двох обов'язкових умов:

- а) надходження інформації про порушення законів;

- б) впевненості у тому, що відповідні питання не належать до компетенції інших органів влади і для усунення правопорушень необхідно вжиття заходів безпосередньо прокурором.

Будь який вплив на працівників прокуратури від кого б він не виходив з метою перешкоджання виконання службових обов'язків або прийняття неправомірного рішення по справі несе за собою відповідальність передбачену законом.

Вимоги прокурора, що стосуються його повноважень, є обов'язкові для всіх органів підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян і виконуються в установленій строк.

Поряд з діяльністю органів прокуратури Конституція України (ст. 59) передбачила право кожного на правову допомогу і захист від обвинувачення при вирішенні справ у судах та в інших державних органах. Цей захист здійснюється за допомогою адвокатури (ч. 2 ст. 59 КУ), яка діє у відповідності із законом “Про адвокатуру” [19]. Відповідно до конституції кожному заарештованому чи затриманому, з моменту затримання, надане право користуватися правовою допомогою захисника (ч. 4 ст. 29 КУ); право підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному на захист (ч. 2 ст. 63 КУ) та забезпечення цього права (п. 6 ч. 3 ст. 129 КУ). Відповідно до кримінально-процесуального кодексу України адвокати виконують свої обов'язки не тільки у процесі дізнання та на досудовому слідстві, а також і в судовому слідстві. Керуючись відповідними законами, та нормами КПК, ЦПК адвокат як захисник уповноважений здійснювати функції: захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого; виконувати повноваження представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача.

Участь захисника при провадженні у кримінальній справі є важливою гарантією прав і законних інтересів осіб, яких він уповноважений захищати і яким надає юридичну допомогу.

Функції цивільної юрисдикції.

Відповідно до Конституції України (статей 41, 42, 43, 46, 51, 55, 59, 62, 67, 68) громадяни України мають право на захист своїх прав і свобод, своєї власності, результатів своєї інтелектуальної, творчої діяльності тощо. Це свідчить про те, що поряд з функціями кримінального судочинства існують певні види правоохоронної діяльності які пов'язані з цивільною юрисдикцією. Керуючись статтями 1166, 1167 Цивільного кодексу України (ЦК) і ст. 51 ЦПК до Кримінальної справи можуть залучатися, у якості цивільного відповідача, фізичні чи юридичні особи [83; 84].

Цивільним позивачем у кримінальній справі визначаються фізичні особи, яким злочином заподіяна моральна (немайнова) шкода. У постанові Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” від 31 березня 1995 р. (із змінами, внесеними постановою від 25 травня 2001 р. №5) роз'яснено, що відповідно до ст. 13 Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду” потерпілий, як особа, якій злочином заподіяно моральної (немайнової) шкоди, вправі пред'явити цивільний позов про відшкодування моральної шкоди в кримінальному процесі.

Виходячи із правил статей 4,5 ЦПК і статей 28, 49, 50 КПК потерпілий, тобто особа, якій злочином заподіяно моральну шкоду (внаслідок посягань на здоров'я, честь, гідність, знищення майна, позбавлення годувальника

тощо), має право пред'явити позов про її відшкодування у кримінальному процесі або в порядку цивільного судочинства.

При розгляді кримінальної справи вимоги про відшкодування моральної шкоди розглядаються і вирішуються судом за умов: а) особу, якій заподіяно моральну шкоду, визнано в установленому законом порядку потерпілою та цивільним позивачем; б) у справі є письмова заява, яка за змістом відповідає ст. 137 ЦПК. А у тих кримінальних справах, які відповідно до ст. 27 КПК порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, вимоги про відшкодування моральної шкоди можуть бути викладені у скарзі про порушення кримінальної справи [139].

Цивільна юрисдикція поширюється на регулювання особистих немайнових та майнових відносин (цивільні відносини), заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Учасниками цивільних відносин є фізичні і юридичні особи. Крім цього учасниками цивільних відносин є: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. У відповідності з цим суди загальної юрисдикції у порядку цивільного судочинства розглядають справи, що виникають із цивільних відносин.

Дана функція є одною з ключових у забезпеченні правоохоронної діяльності. Вона підкріплюється допоміжними функціями: прокурорським наглядом в цивільному судочинстві (ст. 45 ЦПК) та адвокатською правовою допомогою, що надається всім учасникам, які беруть участь у справі (ст. 12 ЦПК).

Кожний вид судочинства спрямований на досягнення специфічного завдання властивого лише йому, але виконуючи свої функції всі підпорядковані загальному завданню судочинства, — захисту прав, свобод та інтересів особи. Аналіз цивільного судочинства дає підстави говорити, що його завданням є вирішення судом приватноправових спорів тих осіб які самостійно не можуть їх вирішити. В цьому аспекті Господарський кодекс визначає і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання (ст. 1) [4]. Захист прав суб'єктів господарювання покладено на самих учасників, або орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, якому законом надано повноваження органа виконавчої влади, чи прокуратуру. Прокуратура в господарському суді захищає державні інтереси. Це право надане прокурору згідно п. 2 ст. 121 Конституції України, рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. та статей 2, 21 Господарського процесуального кодексу України (ГПК) – де підкреслюється, що представництво прокурором інтересів держави в господарському суді – це його процесуальна діяльність у судочинстві [140; 660; 5]. Також необхідно відзначити, що господарські суди активно допомагають вирішувати спори між господарюючими суб'єктами,

які виникли в суспільстві у зв'язку з проведенням ринкових реформ і особливо це стосується зловживань в економіці. Активна співпраця з правоохоронними органами дозволяє виявляти злочини в економічній сфері [531, с. 13-15].

Поряд з вище зазначеними судами загальної юрисдикції існує ще один вид судової діяльності – це третейські суди. Вони взяли на себе функції по врегулюванню, за обоюсторонньою згодою сторін, виникаючих спірних правовідносин між ними (фізичними та юридичними особами) з цивільних чи господарських справ до розгляду справи по суті в судах загальної юрисдикції чи господарському суді [72]. Метою розгляду таких спорів є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних інтересів суб'єктів правовідносин у відповідності до закону. Згідно зі ст. 6 Закону України “Про третейський суд” до компетенції цих судів відносяться будь які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком:

1) справ у спорах про визначення недійсними нормативно-правових актів;

2) справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, вирішенні та виконанні господарських договорів, пов'язаних з задоволенням державних потреб;

3) справ, пов'язаних з державною таємницею;

4) справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);

5) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

6) справ, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, державна установа чи організація, казенне підприємство;

7) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

8) справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України.

Рішення третейського суду по спорах, що розглядалися, на відміну від рішень судів загальної юрисдикції повинні добровільно виконуватись кожною із сторін. Разом з тим закон також передбачив випадки, коли можуть бути оскаржені та скасовані прийняті рішення третейського суду (ст. 51). До них відносяться:

1) справа, по якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;

2) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейського суду;

3) третейську угоду визнано недійсною компетентним судом;

4) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідає вимогам статей 16–19 закону “Про третейські суди”.

Компетентним судом, в даному випадку, визнається місцевий загальний суд чи місцевий господарський суд, за місцем розгляду справи третейським судом. Для врегулювання можливих протиріч при оскарженні рішень і розгляді справ у компетентному суді (підвідомчості та підсудності) і надсилання справи чи до місцевого загального суду, чи до місцевого господарського суду необхідно керуватися цивільним процесуальним та господарським процесуальним законами. Для унеможливлення порушень закону судами і з метою забезпечення правильного і однакового застосування цього припису закону Президія Вищого господарського суду України видала рекомендації “Про деякі питання практики застосування господарськими судами Закону України “Про третейські суди” від 11.04.2002 р. за №04-5/639. Де зокрема зазначено, що “У вирішенні питання про те, який суд, загальний чи господарський, компетентний розглядати заяви про скасування рішення третейського суду необхідно виходити з вимог статей 24, 26 чинного Цивільного процесуального кодексу України (1501-06, 1502-06, 1503-06, 1504-06, 1505-06), ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України, статей 1, 12 Господарського процесуального кодексу України” [137].

Функція адміністративної юрисдикції.

Адміністративна юстиція – це інститут судового захисту прав людини від порушень з боку влади. Конституційною основою адміністративної юстиції є ст. 55 Конституції України де зазначено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Захист прав громадян здійснюється адміністративними судами і спеціалізованим адміністративним судочинством.

Відповідно до Прикінцевих та перехідних положень Кодексу адміністративного судочинства України до створення окружних та апеляційних адміністративних судів справи адміністративної юрисдикції розглядаються місцевими та апеляційними загальними та господарськими судами за правилами адміністративного судочинства.

Правову основу діяльності судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ складає Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС) від 6 липня 2005 року. Згідно зі статтею 1 цього Кодексу, предметом його регулювання є:

- повноваження адміністративних судів щодо розгляду справ адміністративної юрисдикції;
- порядок звернення до адміністративних судів;
- порядок здійснення адміністративного судочинства.

А у відповідності із п. 1 ст. 3 КАС справою адміністративної юрисдикції є переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією із сторін є орган виконавчої влади,

орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [6].

Аналізуючи чинний адміністративний кодекс можна погодитись з думкою Н.В. Александрової і Р.О. Куйбіди, що запровадження адміністративної юстиції оновленого зразка сприятиме:

а) поліпшенню ефективності процедури судового вирішення адміністративних справ внаслідок урахування специфіки публічно-правових відносин;

б) покращення якості вирішення адміністративних справ внаслідок спеціалізації суддів і судів [499, с. 11; 270].

Враховуючи вище наведене треба відмітити, що адміністративно-процесуальна функція є дієвим захистом прав, свобод та інтересів людини, громадянина у публічно-правових відносинах від порушень з боку владної адміністрації. При здійсненні цієї функції вбачається, що вона тісно перетинається з додатковими функціями: прокурорським наглядом і адвокатською правовою допомогою при вирішенні справ у судах (ст. 16 КАС).

Ще однією важливою функцією адміністративної юстиції є провадження у справах про порушення митних правил яке передбачено статтями 356–373 Митного кодексу України (МК) від 11 липня 2002р. [11]. Відповідно до ст. 357 МК провадження у справах про порушення митних правил здійснюється митним кодексом, а в частині, що не регулюється ним, – законодавством України про адміністративні правопорушення.

Аналогічне провадження і відповідальність здійснюється і по відношенню до платників податків за порушення податкового законодавства. Згідно зі ст. 67 Конституції України, кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Підставою для застосування адміністративної відповідальності (штрафів), є вчинення адміністративного правопорушення згідно зі ст.9 Кодексу України про адміністративне правопорушення [7].

Адміністративні штрафи накладаються лише на фізичних осіб (громадян) – окремих платників податків, керівників і бухгалтерів платників податків – юридичних осіб, інших громадян, винних у порушенні податкового законодавства.

Виходячи з вище наведених аргументів можна відзначити, що всі перераховані функції дієво співпрацюють у правоохоронній системі за для запобігання криміногенної загрози інтересам людини, суспільства і держави. Досягається ця мета завдяки всебічного використання всіма суб'єктами методів і заходів, що передбачені чинним законодавством. Це дає змогу виявляти, розслідувати і розкривати злочини і правопорушення, відправляти правосуддя відповідними судами. Разом з тим слід відзначити, що всі ці функції реалізуються у відповідності з Конституцією та законами України, під наглядом, за додержанням законності, органів прокуратури, а також

допомозі колегії адвокатів та інших юридичних компаній, фірм, клінік, у функції яких входить правова допомога.

В останні десятиліття, із становленням ринкових відносин в Україні, почав розвиватися і недержавний сектор захисту приватних підприємців та юридичних осіб. Таким органом стали охоронні служби. Їх діяльність здійснюється у відповідності із Законами України “Про господарські товариства” і “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” від 15 травня 2003 р. [31; 36]. Для легалізації своєї діяльності вони повинні одержати від Державної служби охорони при МВС України ліцензії на здійснення окремих видів охоронної діяльності. Видача ліцензії регламентується Інструкцією МВС України від 28 лютого 1994 р. “Про порядок видачі суб’єктам підприємницької діяльності ліцензій на надання послуг по охороні колективної та приватної власності, а також охороні громадян, монтажу, ремонту і профілактичному обслуговуванню засобів охоронної сигналізації”.

Поряд з цим напрямком набуває офіційного визначення і діяльність приватних детективів. Ця професія офіційно зареєстрована у Державному класифікаторі професій України за №3450 у відповідності з наказом Держкомстандарту України від 27 липня 1995 р.

Однак слід зазначити, що ще не повною мірою визначені та недостатньо розроблені і законодавчо закріплені напрямок, межі і обсяг діяльності як охоронної служби так і приватно-детективної діяльності, що пов’язані із сферами забезпечення безпеки людини, суспільства і держави. Не визначено також стан і обсяг взаємодії цих суб’єктів з правоохоронними органами у протидії як загально-побутової злочинності, так і економічним злочинам, промисловому шпигунству, економічній розвідці тощо. Інакше кажучи, не розроблена тактика взаємодії з суб’єктами забезпечення безпеки у виявленні, локалізації і запобіганні загроз як національної так і внутрішньої безпеки.

Підсумовуючи вище зазначене, можна зробити висновки:

1. В останні десятиліття напрацьовується чітко визначена система гілок влади та розвиток законодавства по забезпеченню внутрішньої безпеки, що і дозволяє на принципах демократії захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства та держави.

2. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки суспільства здійснюється не хаотично, а завдяки чітко визначених і законодавчо закріплених функцій, які різняться у залежності від суб’єктів забезпечуючих безпеку, правових меж і процедур впливу. У відповідності до функцій діяльності кожний суб’єкт внутрішньої безпеки може здійснювати заходи, не тільки в одній сфері юрисдикції, але і в декількох. Так, наприклад, органи внутрішніх справ та податкової міліції можуть реалізовувати свої функції як в кримінальній так і адміністративній юрисдикції, а органи прокуратури у всіх сферах (кримінальній, цивільній, адміністративній), що передбачено законодавством.

3. Вся система побудови внутрішньої безпеки будується у відповідності до взаємообумовленої сукупності потреб людини, суспільства, держави. Така структурована система дає підстави наголосити, що в державі існує чітка законодавчо-врегульована діяльність по забезпеченню внутрішньої безпеки суспільства як складової національної безпеки. Закріплення основ внутрішньої безпеки здійснюється завдяки:

а) законодавчо визначеного суб'єкта забезпечення внутрішньої безпеки (проводиться у фіксованій формі на найвищому рівні – Конституції України);

б) закріплення у законі прав, обов'язків, сфер впливу і стану конкретного органу;

в) видання кожним суб'єктом, в разі необхідності, у межах своєї компетенції, підзаконних, відомчих нормативно-правових актів, розпоряджень, інструкцій тощо. Але слід зазначити, що як закони так і підзаконні нормативно-правові акти, що видаються з метою забезпечення внутрішньої безпеки не повинні суперечити Основному Закону (Конституції), та один одному і аж ніяк не погіршувати права і свободи людини, громадянина і суспільства.

5.3. Механізм протидії злочинності як фактор забезпечення внутрішньої безпеки суспільства

Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, а також законодавчої бази, що стосується питань протидії злочинності і забезпечення безпеки, дозволяє наголосити на тому, що кожна держава, в тому числі і Україна, запровадила певну систему діяльності відповідних суб'єктів, що забезпечують безпеку людини, суспільства. Всі суб'єкти, з метою захисту людини, суспільства, держави, як ми вже зазначали вище, мають свою сферу дії, відповідні функції, визначені заходи впливу, та законодавчо закріплені права і обов'язки.

Беручи до уваги вище зазначене зупинимось більш детально на системно-утворюючому механізмі функціонування суб'єктів безпеки що сприяють протидії злочинності і безпековому існуванню людини і суспільства.

Згідно з Конституцією України Президент України є главою держави і виступає від її імені. Він є гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [1]. Президент України реалізуючи свої повноваження, забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, визначає основні засади внутрішньої та зовнішньої політики держави. Президент України має право законодавчої ініціативи; право схвалення або вето Законів прийнятих Верховною Радою України; зупинення дій актів Кабінету Міністрів України з мотивів

невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; скасовувати акти Ради міністрів Автономної республіки Крим.

Як глава держави він представляє нашу державу як всередині так і у міжнародних відносинах, є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України і керує будівництвом збройних сил.

Серед конституційних прерогатив Президента в галузі забезпечення внутрішньої безпеки окреслені його повноваження по вибору основних напрямків внутрішньої політики держави; внесенню подань про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України, а також Міністра оборони України та Міністра закордонних справ, Генерального прокурора України і Голову Служби безпеки України. Він очолює Раду національної безпеки і оборони України; призначає ключових керівників органів забезпечення безпеки: Ради Національного банку України, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; має право введення, в разі необхідності, воєнного і надзвичайного стану в окремих місцевостях і в масштабах держави; для забезпечення безпеки людини, суспільству і державі створювати суди у визначеному законом порядку та призначати на посади і звільняти з посад третину складу Конституційного Суду України; здійснює право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) якщо вони, на його думку, не відповідають Конституції України і таким чином загрожують безпеці людини, суспільства і держави; призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях (ст.106 КУ).

Виконуючі функції у відповідності з Конституцією України Президент реалізує свої владні повноваження, з метою забезпечення безпеки. Реалізація їх здійснюється завдяки:

а) вибору основних напрямків і конкретних заходів внутрішньої і зовнішньої політики держави;

б) призначення одних з ключових керівників органів забезпечення безпеки, міністерств і членів Ради національної безпеки і оборони України; суддів Конституційного Суду України;

в) прийняття одноосібного рішення по будівництву збройних сил і інших сил забезпечення безпеки, а також їх використання як в мирний так і в військовий час;

г) введення, при необхідності, військового і надзвичайного стану в окремих місцевостях і в масштабі всієї країни з оголошенням загальної або часткової мобілізації;

д) використання права вето на законодавчі акти Верховної Ради України, якщо вони суперечать, з його точки зору, вимогам безпеки;

е) припиняє повноваження Верховної Ради України і призначає позачергові вибори у випадках виникнення кризи влади, що може призвести до загроз безпеці.

Органами які забезпечують внутрішню безпеку і безпосередньо підпорядковані Президентові України є: Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Служба зовнішньої розвідки, Управління державної охорони України.

Як голова системи забезпечення, як національної так і внутрішньої безпеки України, Президент України формує і керує Радою національної безпеки і оборони України (РНБО). Цей орган у відповідності з покладеними на нього функціями і компетенцією здійснює роботу по визначенню стратегічних національних інтересів України, потенційних та реальних загроз національній безпеці як в цілому, так і внутрішній безпеці зокрема: розробляє забезпечення безпеки у різних сферах життєдіяльності та представляє їх Президентові України для подальшого їх впровадження з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз [64].

У повноваження Ради входить координація і контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері як національної так і внутрішньої безпеки [1, ч. 2 ст. 107].

Разом з тим аналізуючи чинне законодавство стосовно засад взаємодії, координації та контролю відповідних рішень між Радою Національної безпеки і оборони України, Кабінетом Міністрів України, Секретаріатом Президента України та органами виконавчої влади, у сфері національної безпеки, вбачаєш, що існують певні протиріччя, неузгодженість, дублювання функцій, що призводять до гальмування процесу вироблення, прийняття та реалізації важливих рішень для держави. На це також звертають увагу Горбулін В.П. [258], Левицька М.Б. [426, с. 122-124], Петрів І.М. [513]. Так згідно із Законом “Про Раду національної безпеки і оборони України” п.п.2,3, ст.3 визначено, що до функцій РНБО віднесено:

а) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної оборони у мирний час;

б) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Також у ст. 4 відзначено, що, до визначених функцій, РНБО здійснює заходи політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України [64]. Як допоміжний орган відносно забезпечення здійснення Президентом України його повноважень у відповідності з Указом Президента від 14 жовтня 2005 року №1445/2005 створено Секретаріат Президента України [101]. Але ці повноваження входять в протиріччя з повноваженнями Кабінету Міністрів (КМ) де також передбачено – здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України (п.7 ст.116 Конституції України), а відповідно до ч. 2 ст. 113 Конституції Кабінет

Міністрів України як вищий орган виконавчої влади відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України. Аналогічні повноваження закріплені також і в Законі України “Про Кабінет Міністрів” України. Так в п. 6 ст. 2 одним із завдань КМ передбачено: “здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій”, а п. 3 ст. 1 зазначеного закону дублює ч. 2 ст. 113 Конституції України. Поряд з цим ст.29 “Відносини Кабінету Міністрів України з Радою національної безпеки і оборони України, Секретаріатом Президента України, а також консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами і службами, що утворюються Президентом України” передбачає тільки взаємодію Кабінету Міністрів з вище зазначеними органами, та неможливістю давати доручення Кабінету Міністрів України, членам Кабінету Міністрів і втручатися в їх діяльність [49].

Виходячи з аналізу цих законодавчих актів видно, що в них є певні протиріччя: не визначено, хто контролює виконання тих чи інших рішень, і який орган має право вжити відповідні заходи в разі невиконання прийнятих рішень.

Така неузгодженість в правовому полі викликає недоцільне дублювання, протиріччя між суб'єктами і як наслідок неналежне виконання прийнятих рішень.

Що стосується роботи РНБО то для опрацювання і комплексного вирішення проблем міжгалузевого характеру, забезпечення науково-аналітичного та прогнозованого супроводження її діяльності за прийнятими рішеннями можуть утворюватися тимчасові міжвідомчі комісії, робочі та консультативні органи. Напрацьовані матеріали вносяться на розгляд РНБО детально і прискіпливо обговорюються і після чого приймаються відповідні рішення. Вони набувають чинності в разі прийняття їх не менше як двома третинами голосів всіх членів Ради. Прийняті рішення вводяться в дію на підставі указу Президента України. Виконання їх є обов'язковим для всіх органів і структур виконавчої влади. Члени Ради національної безпеки і оборони України координують та контролюють виконання цих рішень в межах своїх повноважень.

Разом з тим слід відмітити, що а ні Конституція України, а ні закон “Про Раду національної безпеки і оборони України” не передбачають будь-яку можливість контролю за діяльністю і діями Президента з боку законодавчої влади, стосовно питань, відповідності, його діяльності і прийнятим рішенням стосовно проголошеним цілям – забезпечення безпеки держави. І як зворотній бік – людині і суспільству. Президент керуючись Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, актами Президента України розробляє з Радою національної безпеки і оборони

України стратегію і шляхи безпечного існування людини, суспільства, держави. Але існуюча на сьогодні процедура не передбачає навіть обговорення у Верховній Раді щорічного послання Президента України про стан в державі, основних напрямках внутрішньої та зовнішньої політики держави на майбутній період. Це свідчить про недоліки у системі противаг між гілками влади.

В системі внутрішньої безпеки особливу роль відіграє Верховна Рада України. З моменту свого створення (1992 р.), Конституційного закріплення (1996 р.) вона являється єдиним органом законодавчої влади в Україні (ст. 75 Конституції). Верховна Рада представляє законодавчу владу держави, що обумовлює її участь в загальній системі суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки України. Можна відзначити, що діючий парламент, за роки незалежності, спромігся забезпечити такий політичний устрій суспільства, при якому представницькі органи починають набувати реальну політичну владу, функціонує законність і правосуддя, реалізуються права і свободи громадян, закріплена можливість діяльності громадських об'єднань.

Конституція і Закон України “Про основи національної безпеки України” покладають на Верховну Раду розробку і прийняття законодавчої бази в галузі забезпечення національної безпеки України. Основуючись на них Верховна Рада має великі повноваження, спрямовані на те, щоб забезпечити обраним депутатам активну роль в процесі розробки і реалізації заходів забезпечення безпеки. Так вона затверджує укази Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; утворення і ліквідацію районів, встановлення і зміни меж районів і міст; призначення на посади та звільнення з посад третини суддів Конституційного Суду України; Прем'єр-міністра України; обирає суддів безстроково; надає згоду на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України; призначення на посаду Голову Служби безпеки України, Рахункової палати, Голову Національного банку України тощо. Одним із основних питань безпеки є повноваження по розгляду законів, що стосуються війни і миру, Державного бюджету України, визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля і інші.

З метою реалізації цих функцій відповідно до Конституції України у апараті Верховної Ради створено 26 комітетів – більша частина з яких безпосередньо працює по вирішенню питань забезпечення внутрішньої безпеки. Це зокрема: з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією; з питань національної безпеки і оборони; правової політики; з питань правосуддя; з питань бюджету; з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування; з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи; з питань економічної політики; з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності; з питань культури і духовності; з

питань науки і освіти; з охорони здоров'я; з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки; з прав людини, національних меншин і міжнародних відносин; з питань свободи слова і інформації; з питань соціальної політики та праці; з питань фінансів і банківської діяльності; з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту і туризму.

Кожний комітет відповідає за здійснення законодавчої роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до його повноважень.

Аналіз роботи Верховної Ради за час її створення свідчить, що нею проводиться досить наполеглива, активна і творча робота по розбудові законодавства в Україні. Так, тільки за останнє півріччя 2006 р. Верховною Радою було прийнято 135 Законів і поправок до них. 35 проектів законів надійшли із секретаріату апарата Президента, всі вони були розглянуті Верховною Радою і 17 із них прийняті. Разом із тим на 25% законів, що прийняла Верховна Рада було накладено вето Президента. Такий стан речей свідчить, що між гілками влади склалась напружена ситуація, що пов'язана як з перехідним періодом від президентсько-парламентської республіки до парламентсько-президентської, а також з явною неузгодженістю у законотворчій роботі. І досі йде процес формування влади. Саме ж це формування і призводить до боротьби за владні повноваження [187]. Так наприкінці 2006 року при прийнятті ряду законів, зокрема "Про кабінет Міністрів України" у Верховній Раді виникла напружена ситуація. Закон було прийнято конституційною більшістю голосів, а Президент посилаючись на неконституційність деяких положень даного закону наклав не нього вето. Повторним розглядом закону у Верховній Раді, вето Президента було подолано. Складність ситуації була зумовлена тим, що нові конституційні положення, що були прийняті в 2004 р. виявились недостатньо забезпеченими і підкріпленими відповідними законами. Це призвело до протиріч у самій Конституції і як наслідок протистояння між Верховною Радою, Президентом України, Прем'єр-міністром. Але система забезпечення безпеки (розподіл владних повноважень і прийняття відповідальних рішень) не повинна бути заручником політичного протистояння. Необхідно сформувати таке системне державне управління, яке у полі законодавчо врегульованих повноважень сприятиме чіткій визначеності всіх суб'єктів по забезпеченню як національної так і внутрішньої безпеки. Надання більших повноважень одній із гілок влади, чи політичній силі, неминує призведе до розбалансування всієї системи державного управління, законодавчого забезпечення безпеки, всьому процесу законотворчості.

Згідно з конституцією суб'єктами законодавчої ініціативи є Президент України, народні депутати України та Кабінет Міністрів України. Законодавчий процес проходить складний етап розробки, обговорення і прийняттям закону органом законодавчої влади. Верховна Рада, як вищий законодавчий орган створюється із народних депутатів яких обирає народ.

Це вищий орган народного представництва, який уособлює систему розподілу законодавчої і виконавчої влади (праці державних службовців) і аж ніяк абсолютну їх самостійність. Владу об'єднує єдина мета – держава, її безпека, національні інтереси, діяльність у злагоді задля гармонійного розвитку людини, суспільства та можливості протистояти загрозам. Тому політична суть парламентаризму (Верховної Ради) якраз і полягає у виконанні цієї місії.

З актуальних питань, що становлять суспільний інтерес в державі, в тому числі і у сфері внутрішньої безпеки, Верховна Рада проводить розслідування. Очолює таке розслідування народний депутат-фахівець з цього питання. Предметом роботи такої комісії може бути конкретна галузь безпеки, чи вирішення значущої для держави заплутаної ситуації та напрацювання пропозицій до законопроекту. Висновки і пропозиції слідчої комісії обговорюються на сесії Верховної Ради і вони беруться до уваги відповідними комітетами чи виконавчими органами.

Аналізуючи вище наведене можна відзначити, що на сьогодні, в системі забезпечення внутрішньої безпеки, маються певні проблеми, які пов'язані із взаємовідносинами між законодавчою і виконавчою гілками влади, а також Президентом. Це вимагає негайного вирішення в ході загальної реформи державного устрою.

Виходячи із норм Конституції України видно, що в своїй діяльності Верховна Рада зосереджує увагу на державно-правовій визначеності структури і функціях внутрішньої системи безпеки, контролює в межах своїх повноважень діяльність органів і сил забезпечення безпеки.

Згідно з конституцією вищим органом у системі органів виконавчої влади, що забезпечує державно-владні рішення, в системі забезпечення внутрішньої безпеки є Кабінет Міністрів України (ст. 6, ч. 1 ст. 113, ст. 116, ст. 117 КУ) [1].

На Кабінет Міністрів (КМ) згідно із Конституцією покладено наступні функції:

- забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- здійснення єдиної фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики;
- проводити єдину політику у сфері праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- забезпечення загальнодержавної програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку;
- управління об'єктами державної власності;
- здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України;
- забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку, боротьби із злочинністю;

- організація і забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;
- спрямування і координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади тощо.

З метою оптимізації роботи ряд питань організації та діяльності в галузях і сферах управління вирішуються за допомогою правових актів органів виконавчої влади. Керуючись законодавством, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України які є обов'язковими для виконання на всій території України вони впроваджуються на місцях виконавчими органами влади. Прикладом цього може служити постанова КМ України "Про примірний перелік управлінь, відділів та інших структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міських, районної державної адміністрації" від 22 червня 1999 р. [118] тощо. Функції та повноваження КМ крім конституції також закріплені в законі "Про Кабінет Міністрів України" [49].

Аналіз цих функцій дозволяє наголосити, що одним із важливих напрямків діяльності Кабінету Міністрів у сфері внутрішньої безпеки є забезпечення розробити й виконання програми структурної перебудови в галузях економіки, державної аграрної політики, задоволення продовольчих програм населення, проведення земельної, адміністративної та інших реформ. Деякі повноваження і функції Кабінету Міністрів спрямовано на здійснення заходів, пов'язаних із реалізацію промислової політики, визначення пріоритетності галузей промисловості для прискореного їх розвитку, обсягів продукції (робіт) для державних потреб, порядку формування та розміщення замовлень на її виробництво тощо.

Окремим і важливим напрямком є захист конституційних прав і свобод людини і громадянина, громадянського порядку, боротьби із злочинністю, корупцією.

Досить суттєву роль в роботі Кабінету Міністрів відіграє його апарат. Від його професіоналізму, спроможності чітко реагувати на зміни в суспільстві, здатності координувати і контролювати виконання прийнятих рішень залежить стабільність в суспільстві. Але як суттєвим недоліком в цьому процесі є занадто часта зміна як Кабінету Міністрів (15 складів за 15 років незалежності), так і самого апарату, що негативно впливає на всю систему виконавчої влади, а також цілеспрямованої координації зусиль по протидії злочинності. Як наслідок на рубежі XX – XXI століть відбулось різке зростання злочинності.

В галузі забезпечення внутрішньої безпеки Кабінет Міністрів ґрунтуючись на Конституції і Законах України "Про Кабінет міністрів України" і "Про основи національної безпеки України", в межах своєї компетенції, забезпечує керівництво державними органами, що забезпечують внутрішню безпеку. Так він, спрямовує і координує роботу по реалізації відповідних програм (заходів) міністерств, інших органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у

відповідних сферах і галузях суспільного й державного життя країни, а також Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій щодо виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України.

Робочим органом Кабінету Міністрів України є Урядовий комітет. Постановою Кабінету Міністрів України “Про урядові комітети” від 17 лютого 2000 р. [120] утворено чотири урядових комітети, а саме: Урядовий комітет з питань оборони, оборонно-промислового комплексу та правоохоронної діяльності, Урядовий комітет з питань промислової політики, паливно-енергетичного комплексу, екології та надзвичайних ситуацій; Урядовий комітет соціального, науково-технічного та гуманітарного розвитку; Урядовий комітет з реформування аграрного сектору, які діють на підставі Загального положення про Урядовий комітет. Основним завданням цих комітетів є формування та реалізація державної політики у відповідній сфері згідно зі стратегією, визначеною Кабінетом Міністрів України.

До центральних органів виконавчої влади Конституція України, крім міністерств, відносить і інші органи виконавчої влади. До них належать: державні комітети та інші центральні органи виконавчої влади, статус яких прирівнюється до Державного комітету України. Це: Вища атестаційна комісія України, Пенсійний фонд України, Головне контрольно-ревізійне управління, Державна служба автомобільних доріг України, Державний комітет архівів України, Державний комітет лісового господарства України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Державний комітет країни з водного господарства, Державний комітет України з земельних ресурсів, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду, Державний комітет України у справах національностей та міграції, Державний комітет України у справах національностей та релігій. До центральних органи виконавчої влади зі спеціальним статусом віднесені: Адміністрація Державної прикордонної служби України, Антимонопольний комітет України, Державна митна служба України, Державна податкова адміністрація України, Державна судова адміністрація України, Державний департамент України з питань виконання покарань, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Фонд державного майна України тощо. Всього 21 орган.

Галузеві міністерства як центральні органи виконавчої влади, здійснюють державну політику у відповідній сфері, керуючись Конституцією і законами України, постановами Верховної Ради України, указами та розпорядженнями Президента України, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а також положенням про відповідний центральний орган виконавчої влади.

Для здійснення покладених на них функцій вони мають право: залучати спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до їх компетенції; представляти Кабінет Міністрів України за його дорученням у міжнародних організаціях і під час укладання міжнародних договорів України; одержувати в установленому законодавством порядку від міністерств інших центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, представницьких органів інформацію, документи, матеріали, скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до їх компетенції; притягати до дисциплінарної відповідальності керівників територіальних органів міністерств, підприємств, установ і організацій, що належить до сфери їх управління; самостійно або за участю роботодавців підприємств недержавної форми власності проводити переговори і укладати галузеві угоди з представниками найманих працівників.

Під час виконання покладених на центральні органи виконавчої влади завдань вони взаємодіють з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, представницькими органами, відповідними органами інших держав в разі потреби.

Одним із ключових органів виконавчої влади у сфері захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб є Міністерство юстиції України. Так, серед основних своїх повноважень, воно повинно сприяти розвитку юридичних послуг з метою реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян і юридичних осіб, здійснювати у випадках, передбачених законодавством, державну реєстрацію юридичних осіб та реєстрацію права на нерухоме майно; вести реєстрацію застави майна; організувати у встановленому порядку в системі органів юстиції надання громадянам і юридичним особам додаткові платні послуги правового і технічного характеру; забезпечувати фінансування оплати праці адвокатів за рахунок коштів державного бюджету в разі участі адвокатів в кримінальній справі за призначенням та звільненням громадян від оплати юридичної допомоги; забезпечити підготовку відповідних документів та здійснювати представництво інтересів держави в Європейському суді з прав людини під час розгляду справ про порушення прав людини в Україні, направляти спостерігачів у місії з контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина тощо [92].

Також специфічними повноваженнями наділено і Міністерство внутрішніх справ України (МВС), на яке покладено особливі функції по захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, ведення боротьби із злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки, охорони та оборони особливо важливих державних об'єктів.

Правовий статус міністерства, його система, структура і функції визначені у Положенні про Міністерство внутрішніх справ України №1138/2000, затвердженого Указом Президента України від 17 жовтня 2000 р. [89].

Міністерство очолює систему органів внутрішніх справ. Свої повноваження МВС здійснює через утворені в установленому порядку Головні управління МВС в Автономній республіці Крим, місті Києві та Київській області, управління МВС в областях, місті Севастополі та на транспорті, районні, районні у містах, міські управління і відділи, також підприємства, установи і організації, що належать до сфери його управління.

Під час виконання покладених на нього завдань МВС взаємодіє з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також з відповідними органами іноземних держав.

Єдиною системою органів, що входять до структури Міністерства внутрішніх справ є міліція.

Міліція в Україні – державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань (ст. 1 Закону України “Про міліцію” [51]).

Правовою основою діяльності міліції є: Конституція України, законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти МВС України, Загальна декларація прав людини, міжнародні правові норми, ратифіковані в установленому порядку.

Згідно з чинним законодавством основними завданнями міліції є:

- забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;
- запобігання правопорушенням та їх припинення;
- охорона і забезпечення громадського порядку;
- виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- захист власності від злочинних посягань;
- виконання кримінальних покарань і адміністративних стягнень;
- участь у наданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків (ст. 2).

Отже, міліція виконує адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу та охоронну (на договірних засадах) функції.

Відповідно до завдань і функцій міліція складається з таких підрозділів:

- кримінальна міліція;
- міліція громадської безпеки;

- транспортна міліція;
- державна автомобільна інспекція;
- міліція охорони;
- судова міліція;
- спеціальна міліція.

Для забезпечення громадського порядку на об'єктах і територіях, які мають особливе народногосподарське значення чи постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи, МВС України з дозволу Кабінету Міністрів України може створювати спеціальні підрозділи міліції. Керівництво всією міліцією України здійснює Міністр внутрішніх справ України.

Організаційна структура і штатна чисельність міліції визначаються в порядку, встановленому кабінетом Міністрів України.

Функціонує вона гласно, інформуючи органи влади та управління, трудові колективи, громадські організації, населення і ЗМІ про свою діяльність, стан громадського порядку та заходи щодо його зміцнення.

Але разом з тим, як зазначає О.В. Негодченко, виконання цих функцій пов'язане з певними особливостями, що зумовлюються повноваженнями міліції. Такими особливостями є: гуманізація діяльності міліції, неупередженість та регламентованість чинним законом, компетенція міліції щодо забезпечення реалізації загальнолюдських стандартів прав людини, що визначається у різних сферах (під час охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, проведення дізнання, виконання судових вироків та постанов тощо) [482, с. 8-13].

Для реалізації обов'язків, покладених на міліцію, у відповідності з законодавством і Кримінально-процесуальним кодексом України (статтями 21, 22, 23, 101, 103, 104, 106) вона здійснює дізнання, а також на підставі п. 7 ст. 32 і ст. 114 КПК – досудове слідство [406].

Аналіз функціональних обов'язків МВС України та п. 6. ст. 4 Закону України “Про основи національної безпеки України” дає підстави стверджувати, що це міністерство є одним із провідних в галузі забезпечення внутрішньої безпеки України. З метою забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави органи внутрішніх справ використовують в своїй діяльності спеціальні сили та засоби – здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підбивну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки суспільства і держави [55].

В системі МВС цією діяльністю мають право займатися: кримінальна та спеціальна міліція, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, оперативно-розшукові підрозділи Державної автомобільної

інспекції, оперативно-режимні підрозділи позбавлення волі. Разом з МВС оперативно-розшуковою діяльністю мають право займатися оперативні підрозділи: СБУ, Державної прикордонної служби України, управління державної охорони, органів Державної податкової служби, органів і установ Державного департаменту України з питань виконання покарань, розвідувального органу Міністерства оборони України. Всі разом вони, у відповідності із визначеними функціями, сприяють забезпеченню економічної безпеки, безпеки у соціальній, гуманітарній, науково-технічній, екологічній, інформаційній та військовій сферах, здійснюють профілактику злочинів і правопорушень, ведуть боротьбу з бандитизмом, корупцією, розповсюдженням наркотиків, контрабандою тощо [188].

Правову основу оперативно-розшукової діяльності становить Конституція України, Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність”, Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України, Закони України про прокуратуру; міліцію; Службу безпеки України; Державну прикордонну службу; державну охорону органів державної влади України та посадових осіб; статус суддів; забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; державний захист працівників суду і правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна (ст. 3 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”).

Виходячи із своїх повноважень, державна влада і правоохоронні органи постійно приділяють увагу посиленню протидії організованим злочинності. Для покращення координації зусиль у цьому напрямку було прийнято низку законів та підзаконних актів. Це Закони України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” [56], “Про забезпечення безпеки осіб, що приймають участь в кримінальному судочинстві” [41], “Про боротьбу з корупцією” [21], Укази Президента України “Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю” [94], “Про заходи щодо вдосконалення діяльності координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю” [93], постанова Кабінету Міністрів України “Про виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади Закону України “Про боротьбу з корупцією” та Національної програми боротьби з корупцією” від 20 серпня 1998 р.

З метою реалізації завдань по боротьбі з організованою злочинністю у відповідності до ч. 2 ст. 5 Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” були спеціально створені:

- Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України;
- спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю МВС України;
- спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю СБУ.

Таким чином ми бачимо, що органи внутрішніх справ, являючись однією із центральних (ключових) структур у забезпеченні внутрішньої безпеки суспільства, мають свої, специфічні сили і засоби, їх діяльність чітко врегульована законодавчою і нормативно-правовою базою, що дозволяє виконувати покладені на неї компетентні функції. В той же час треба зазначити, що протидія злочинності є складною соціальною задачею, яка передбачає об'єднання зусиль і можливостей всіх державних і громадських організацій, кожного громадянина зокрема.

Важливе місце серед суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки у галузі грошової та кредитної політики нашої держави займає Національний банк України (НБУ).

Правовий статус і принципи діяльності НБУ визначені статтями 99, 100 Конституції України, Законами України “Про Національний банк України”, [53], “Про банки і банківську діяльність” [20], декретом Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” та іншими законодавчими актами. Їх аналіз дозволяє говорити, що правовий статус Національного банку України має комплексний характер, що властиво статусові державного органу. Він складається з конституційної правосуб'єктності та галузевих статусів (адміністративно-правового та цивільно-правового). Як орган держави зі спеціальним статусом, НБУ реалізує функції держави виконуючи вимоги законодавчих актів.

Грунтуючись на законодавстві, Національний банк має владні повноваження, які стосуються встановлення обов'язкових для виконання правил і норм, контролю за їх виконанням. Із організаційного аналізу функцій НБУ, важливим є той факт, що правління НБУ може видавати нормативно-правові акти, які, у формі постанов Правління НБУ, інструкцій, положень і правил є обов'язковими до виконання відповідними структурами банків [479; 394; 498].

За правовим статусом НБУ є одним із найважливіших інститутів держави, але при цьому не входить до жодної з гілок влади. У Законі України “Про Національний банк України” зазначено, що у сфері своєї безпосередньої діяльності банк наділений повною незалежністю.

Незалежність НБУ полягає у тому, що він відповідно до основ бюджетної та економічної політики формує грошово-кредитну політику. Уряд же, в свою чергу, розробляє економічну і фінансову політику, яку затверджує Верховна Рада. Національний банк, керуючись цією політикою розробляє відповідну монетарну політику та фінансові інструменти її реалізації. Національний банк повинен підтримувати економічну програму уряду доти, доки вона не буде суперечити виконанню основної функції НБУ – забезпечення стабільності грошової одиниці (ст. 99 Конституції України). Для виконання цієї функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності.

Іншими функціями НБУ є:

- проведення грошово-кредитної політики;
- здійснення емісії національної валюти України та організації її обігу;
- організація системи рефінансування комерційних банків;
- установлення для банків правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності;
- здійснення банківського регулювання та нагляду;
- здійснення валютного регулювання, організація і здійснення валютного контролю;
- аналіз стану грошово-кредитних, фінансових і валютних відносин тощо.

Отже можна зазначити, що особливість статусу Національного банку України у сфері забезпечення внутрішньої безпеки полягає в тому, що він входить до структури органів держави як автономний орган, сферою регулювання якого є банківська система держави – від стабільної роботи якої залежить розвиток економіки, соціальної сфери тощо.

Питання національної безпеки здебільшого пов'язують з діяльністю органів виконавчої влади. Історично так воно і складалося. Але сьогодні, зміни які відбуваються на світовому геополітичному рівні і в Україні зокрема, зростання політичної культури людей, об'єктивно передбачають необхідність перегляду застарілих догм, що стосуються меж відповідальності органів державної влади за теперішнє і майбутнє суспільства, безпеку громадян і держави. Законодавча, виконавча і судова гілки влади починають брати на себе все більшу долю відповідальності у вкрай важливому питанні – внутрішній безпеці суспільства.

І тут не можна виключити необхідність наукового аналізу ролі і місця судової влади в питаннях безпеки людини, суспільства, держави.

Вивченням поняття “судова влада” і її місця та ролі в системі поділу влад займалися такі видатні вчені як М.В. Баглай, Ю.М. Грошевой, К.Ф. Гуценко, В.В. Костицький, М.А. Ковальов, В.В. Медведчук, Г.О. Мурашин, М.П. Орзіх, В.Є.Скомороха, В.Я. Тацій, М.В. Цвік, В.Є. Чіркін тощо.

Аналізуючи праці вчених і законодавство, що стосується діяльності судів можна відзначити, що ознаками судової влади є: а) надання судам як спеціальним органам держави повноважень у вирішенні віднесених до їх компетенції питань застосування права та реалізації цих повноважень шляхом конституційного, кримінального, адміністративного та арбітражного правосуддя з дотриманням процесуальних форм, як гарантії законності і справедливості прийнятих рішень; б) здатність контролювати законність і правомочність виконавчої влади; в) захист суспільства від можливих законодавчих порушень завдяки конституційному судовому контролю [262; 562; 497; 634; 576; 182; 628].

Виходячи з цього, можна окреслити суттєві компоненти судової влади:

- по-перше, дана влада реалізується тільки спеціально утвореними державними органами – судами;

- по-друге, цим органам притаманні владні повноваження які належать тільки їм;

- по-третє, ці органи діють виключно на підставах та у порядку, передбачених Конституцією України (статті 124 – 131) та законами України.

Основою на цьому, судова влада – це вид державної влади в суспільстві, соціальний інститут охорони і захисту системи прав і законних інтересів громадян в цілому, засіб і механізм виконання законів в суспільстві, арбітр сторін, що сперечаються і важлива складова системи безпеки держави.

Виходячи з вищенаведеного визначення можна констатувати, що судова влада:

- по-перше, гармонійно включена в процес створення системи внутрішньої безпеки;

- по-друге, вимагає розвитку та становлення функціонуючих елементів цієї системи.

Але реалізація цих стратегічних завдань поставила перед судовою владою нагальні питання.

По-перше, визначення предмету компетенції судової влади в справі розбудови і укріплення внутрішньої безпеки. Виходячи із суті проблеми внутрішньої безпеки до предметної компетенції судової влади необхідно віднести: захист суспільних відносин у всіх їх проявах; контроль за засобами і способами діяльності різних підприємств, установ, організацій, а також громадян, по недопущенню або зведенню нанівець різних видів експансії стосовно людини, суспільства, держави; оцінку цілей і мотивів, що переслідують громадяни держави, визначаючи шлях її подальшого розвитку, при виборі як національної ідеї, так і органів державної влади.

По-друге, розбудови і реалізації можливостей органів судової влади в справі відстоювання і укріплення внутрішньої безпеки. Велика роль тут віддається судді. Будучи носієм державної влади, виключно суддям надається право на здійснення правосуддя, що визначає високий рівень професіоналізму і особистої відповідальності за прийняття справедливого і всебічно виваженого рішення по конкретній юридичній справі. Його діяльність в широкому розумінні – це не тільки втілення в життя духу і букви закону, відновлення порушеного права, а ще і втілення соціальної справедливості, забезпечення загально-соціальних цінностей суспільства.

По-третє, визначення і формування стратегії та політики реформування судової влади, всієї судової системи. Ця необхідність викликана соціальними, економічними, політичними і правовими змінами в державі. Перед судовою владою постало одне з ключових питань – вона повинна стати реальним фактором укріплення і забезпечення як національної, так і внутрішньої безпеки. На це звертає увагу і Закон України “Про судоустрій України”, де в ст.3 зазначено, що на суд покладено завдання:

- здійснювати правосуддя на засадах верховенства права;

– забезпечувати захист гарантованих Конституцією та Законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інших об'єднань;

– прав і охороняємих законом інтересів держави, органів державної влади;

– права і законні інтереси органів місцевого самоврядування [70].

Завдання, покладені на суд, зумовлюють регламентованість роботи судді. Вона полягає в тому, що під час реалізації своїх повноважень суддя не може відступати від встановленого законом порядку здійснення правосуддя, при прийнятті рішення він бере до уваги думки і доводи інших учасників судового процесу, оцінює отриману інформацію і на підставі діючого закону від імені України оголошує судові рішення.

Всі форми здійснення суддівської діяльності об'єднуються в єдину систему на підставі принципів, що характеризують правосуддя з точки зору організації та процедури. До таких принципів відносяться незалежність, законність, гуманізм, гласність, рівність учасників судового процесу перед законом і судом, чітко визначена процесуальна регламентація.

Відповідно до Конституції України система судів загальної юрисдикції будується за принципом територіальності та спеціалізації.

Систему судів загальної юрисдикції складають:

1. Місцеві суди;

2. Апеляційні суди, Апеляційний суд України;

3. Касаційний суд України;

4. Верховний Суд України. (Ч. 1 ст. 18 Закону України “Про судоустрій України”).

Як бачимо, це цілісна система, яка досить чітко організована у єдину гілку державної влади по всій території України. Верховний Суд України, Касаційний суд України, апеляційні суди та місцеві суди діють узгоджено і між ними налагоджено чітку взаємодію. Єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується: єдиними засадами організації та діяльності судів; єдиним статусом суддів; обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування законів судами загальної юрисдикції; обов'язковістю виконання судових рішень на території України; єдиним порядком організації забезпечення діяльності суддів; фінансуванням суддів виключно із Державного бюджету України; вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування (ч.4 ст.18 Закону України “Про судоустрій України”).

Необхідно також підкреслити і такий вид діяльності суду, який не пов'язаний з розглядом конкретної справи, але сприяє організаційно-функціональній підпорядкованості всієї системи в цілому. Це зокрема:

– здійснення відомчого контролю у судах нижчого рівня за станом організації судочинства і надання їм методичного контролю;

- прийом громадян, їх представників, уповноважених осіб, розгляд скарг і заяв;
- вивчення і роз'яснення законодавства фізичним і юридичним особам;
- вивчення і узагальнення судової практики, внесення пропозицій щодо її поліпшення та удосконалення законодавства, ведення судової статистики;
- надання правової та організаційної допомоги в межах своїх повноважень іншим судовим органам у питаннях правильного застосування законодавства;
- внесення подання про усунення порушення закону та умов, що сприяли вчиненню правопорушень, внесення протестів на рішення, вирoki, ухвали і постанови по судових справах;
- представлення суду у зносінах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та організаціями;
- внесення подань про призначення та обрання, а також звільнення з посади суддів відповідно до чинного законодавства.

В межах взаємодії з різними гілками влади, зокрема обрання суддів безстроково, у відповідності до п. 27 ст. 85 Конституції України, здійснюється Верховною Радою України. Утворення же судів, в разі необхідності та у відповідності до закону, віднесено до компетенції Президента України (п. 23 ст. 106 Конституції України).

Окремо слід сказати про управлінські рішення. Затвердження штатної чисельності та структури судів України здійснюється Державною судовою адміністрацією України при відповідному узгодженні з місцевими, апеляційними, Касаційним і Верховним Судом України.

Наступним суб'єктом у забезпеченні внутрішньої безпеки є територіальні громади, що об'єднуються у місцеве самоврядування. Вони суттєво впливають на стабілізацію криміногенної ситуації в суспільстві, зокрема на місцевому рівні. У відповідності до ст. 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста які самостійно вирішують питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Базуючись на чинному законодавстві, місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Сутність їх діяльності полягає в гарантованому державою праві громадян, територіальних громад, та їх органів вирішувати значну частину справ в інтересах громадян, що віднесено до їх компетенції, управляти на даній території та нести відповідальність перед громадою.

Тобто можна зазначити, що територіальна організація самоврядування в Україні ґрунтується на поєднанні загальнодержавних і місцевих інтересів.

Найважливішими ознаками самостійності (незалежності) органів місцевого самоврядування можна виділити їх правову, організаційну, матеріальну та фінансову автономію.

Відповідно до статті 143 Конституції України, територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності, яке складається із рухомого і нерухомого майна, доходів місцевого бюджету, інших коштів, землі, природних ресурсів тощо. Також вони затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць та контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки та збори відповідно до чинного законодавства; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації та установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені до їх компетенції.

Від імені та в інтересах територіальних громад права суб'єкта комунальної власності відстоюють відповідні ради.

У відповідності до ч.2 ст.143 Конституції України обласні та районні ради також затверджують програми соціально-економічного і культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання; затверджують обласні і районні бюджети, які формуються з коштів Державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів із коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм та контролюють їх виконання; вирішують інші нагальні питання, віднесені законом до їх компетенції.

Аналіз чинного законодавства, зокрема Конституції України (ст. 144), Законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.) [52], “Про Автономну Республіку Крим” (1995 р.) [18] та інших дозволяє зазначити, що органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, можуть приймати рішення, які є обов’язковими до виконання на відповідній території. А це дає змогу визначити такий факт, що органам місцевого самоврядування притаманні риси (ознаки), що зближують їх з органами виконавчої влади, з якими вони повсякчас взаємодіють під час вирішення питань життєдіяльності громадянина, всієї громади.

Разом з тим, органи місцевого самоврядування, з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади, підконтрольні відповідним органам виконавчої влади. В свою чергу місцеві ради також підконтрольні Верховній Раді України, територіальним громадам, суду. Це збалансовує діяльність всіх гілок влади.

Відповідно до Закону “Про місцеве самоврядування в Україні” повноваження місцевої ради можуть бути достроково припинені за рішенням місцевого референдуму в разі, якщо рада прийняла рішення з

порушенням Конституції та інших законів України, прав і свобод громадян, ігноруючи при цьому вимоги компетентних органів про приведення цих рішень у відповідність до закону, а також, якщо сесії ради не проходять без поважних причин у встановлені законом строки або рада не вирішує питання, віднесені до її відання.

В разі прийняття органами місцевого самоврядування правових актів з порушенням Конституції чи законів України, їх виконання може бути призупинено до розв'язання питання по суті, в судовому порядку. У разі заподіяння шкоди, завданої в результаті неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, вона відшкодовується даним суб'єктом в повному обсязі за рахунок власних коштів.

За наявності рішення суду про визнання актів ради незаконними, висновків відповідного комітету Верховної Ради України остання може призначити позачергові вибори сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради.

Таким чином можна відзначити, що органи місцевого самоврядування спроможні суттєво впливати на забезпечення внутрішньої безпеки суспільства і їх конструктивна взаємодія з іншими суб'єктами забезпечення безпеки спроможна активно впливати на стабілізацію ситуації в конкретному регіоні, населеному пункті, вулиці. А це основа безпеки людини, суспільства, держави.

Наступною і одною із ключових складових національної безпеки – є воєнна безпека. За її наявності можливо вирішити всі інші завдання щодо забезпечення національної безпеки, створити необхідні умови для стабільного розвитку політичних, економічних, соціальних, екологічних, духовних, інтелектуальних, демографічних засад життєдіяльності суспільства [282, с. 79]. Але ефективне забезпечення безпеки у всіх вище зазначених сферах суспільного життя у поєднанні з воєнною безпекою є також і життєдіяльним фактором забезпечення внутрішньої безпеки суспільства. Інакше кажучи – воєнна безпека є стабілізуючим фактором як національної безпеки України так і внутрішньої безпеки суспільства.

Головним чинником у забезпеченні воєнної безпеки виступають Збройні Сили України. Так, згідно ч. 2 ст. 17 Конституції України “Оборна України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості покладається на Збройні Сили України”. Основуючись на цьому Закон України “Про Збройні Сили України” 1991 р. в статті 1 визначає, що Збройні Сили України призначені: “...для збройного захисту незалежності, територіальної цілісності і недоторканості України” [45]. Закон України “Про оборону України” в ст. 1 також визначає, що оборона України – це комплекс політичних, економічних, воєнних, соціальних і правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності і мирного життя народу. Метою оборони України є створення всіх необхідних умов для запобігання воєнного нападу та для збройної відсічі можливої агресії проти України у будь-який час і за будь яких обставин...” [54].

Виходячи з цього, Збройні Сили України повинні бути в змозі і готові дати відсіч будь-якому агресору, запроваджувати для досягнення цієї мети всі законні заходи, включаючи право на індивідуальну чи колективну самооборону. Основуючись на цих постулатах і враховуючи той фактор, що воєнна безпека держави ґрунтується на чітко спрямованих і визначених кроках військового будівництва, Україна з перших днів незалежності стала на шлях створення власного військового законодавства. Першим кроком на цьому шляху була Постанова прийнята Верховною Радою України “Про військові формування на Україні” від 24 серпня 1991 року, згідно з якою Верховній Раді України підпорядковані всі військові формування, дислоковані на території України, поставлено завдання утворення міністерства оборони України, а уряду взятися до створення Збройних Сил України та інших військових формувань.

Наступними правовими актами, що логічно продовжували процес військового будівництва в Україні стали: Постанова Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 року №1659-ХІІ, якою була схвалена Концепція оборони та будівництва Збройних Сил України, Закони України “Про оборону України”, “Про Національну гвардію України”, “Про цивільну оборону України”, “Про службу безпеки України”, “Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України”, “Про загальний військовий обов’язок і військову службу”, “Про альтернативну (невійськову) службу”, “Про Державну прикордонну службу України”, “Про Державну спеціальну службу транспорту”, “Про правові засади цивільного захисту”, Укази Президента України від 28 липня 2000 р. №927/2000 де була затверджена Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року та інші. Всього за час незалежності України прийнято понад 150 законів та 300 нормативно-правових актів, що безпосередньо спрямовані на реорганізацію та будівництво військової сфери. І це робилося не без підстав. Бо як відомо, після проголошення незалежності України робилися непоодинокі спроби по пред’явленню територіальних претензій до України, перегляду існуючих кордонів. Також необхідно враховувати і той фактор, що Україна знаходиться в центрі Центрально-Східної Європи і від здатності захистити свій суверенітет, територіальну цілісність, а також можливість на рівних співпрацювати в питаннях воєнної безпеки з іншими країнами-сусідами залежить як безпека регіону так і європейська безпека, в певному сенсі. У відповідності з Конституцією і законами України центральним органом виконавчої влади і військового управління в галузі воєнної безпеки є Міністерство оборони України. В його підпорядкуванні перебувають збройні Сили України [113]. В своїй діяльності Міноборони керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, а також Положенням про Міністерство оборони України. У відповідності з Положенням про Міністерство оборони України завданнями цього відомства є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони і військового будівництва, координація діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування з підготовки держави до оборони;
- здійснення ресурсного забезпечення для підтримання необхідного рівня бойової і мобілізаційної готовності, підготовки Збройних Сил до виконання покладених на них функцій і завдань;
- проведення державної військової кадрової політики, розвиток військової освіти і науки;
- участь у формуванні та реалізації державної політики, спрямованої на розв'язання соціальних проблем військовослужбовців, а також осіб, звільнених з військової служби у запас або відставку;
- участь у формуванні та удосконаленні законодавчої бази з питань оборони і воєнної безпеки, контроль за дотриманням законодавства у Збройних Силах та забезпечення здійснення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами (ст. 3) [114].

Важливими функціями Міноборони є: реалізація політики держави у Збройних Силах; стратегічного планування у сфері оборони та військового будівництва; формування основних показників державного оборонного замовлення; забезпечення здійснення взаємовідносин Збройних сил з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та громадянами; сприяння діяльності суб'єктів, які здійснюють демократичний цивільний контроль над Збройними Силами. Міноборони також реалізує політику з питань проходження державної служби в Збройних Силах. Однією із нагальних і важливих функцій є проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності, спрямованої на виявлення загроз національній безпеці України у воєнній сфері та протидія їм. Також відомство зобов'язано забезпечити об'єктивне і своєчасне інформування Верховної Ради України, Президента України, Раду національної безпеки і оборони України та Кабінет Міністрів України про стан справ у Збройних Силах, що в свою чергу передбачає прийняття доленосних рішень від вище зазначених суб'єктів в разі потреби. Крім того, Міністерство оборони здійснює і інші повноваження, які передбачені вище зазначеним Положенням.

Мозковим центром Збройних Сил України є Генеральний штаб, який забезпечує планування оборони держави і оперативного управління Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями.

Потрібно відмітити, що з метою зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни, на що також звертав увагу у своїх дослідженнях С.І. Дячук [312], та у відповідності с Законом України утворено Військову службу правопорядку. Згідно з законом це спеціальне правоохоронне формування у Збройних Силах України, яке призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в

громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх розкриття і припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.

Важливим кроком у здійсненні реформування системи правової роботи у військах (силах), створення правових і організаційних основ для ефективної діяльності юридичної служби щодо забезпечення законності, запобігання правопорушенням прав і законних інтересів підприємств та установ було прийнято постанову Кабінету Міністрів України "Про Загальне положення про юридичну службу міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, державного підприємства, установи, організації" від 27 серпня 1995 р. № 690 [117].

Основним завданням юридичної служби є організація правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне додержання та запобігання невиконанню вимог актів законодавства, інших нормативних документів установою, а також її керівниками та військовослужбовцями, працівниками Збройних Сил України під час виконання покладених на них завдань і функціональних обов'язків.

Таким, чином Збройні Сили України, є одними із значущих державних структур забезпечення як національної безпеки України так і її складової – внутрішньої безпеки українського суспільства. Вони мають приналежні тільки їм сили і засоби, відповідну законодавчу і нормативно-правову базу, що регулює компетенцію і повноваження для виконання покладених на них завдань. Разом з тим, на території України, заборонено створення і функціонування будь-яких інших збройних формувань, не передбачених законом (п. 6 ст. 17 Конституції України).

Наступним, не менш вагомим, суб'єктом забезпечення як національної так і внутрішньої безпеки держави є Служба безпеки України (СБУ), яка є державним правоохоронним органом спеціального призначення, що забезпечує державну безпеку України. Вона підпорядкована Президенту України і підконтрольна Верховній Раді України [69].

На СБУ покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. Також до завдань СБУ входять попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки суспільства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Правову основу діяльності СБУ становлять Конституція України, Закони України “Про Службу безпеки України”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, “Про контррозвідувальну діяльність”, інші законодавчі акти України та відповідні міжнародні правові акти, визнані Україною.

Проаналізувавши законодавство ми можемо відмітити, що СБУ має два пріоритетних напрямків діяльності – захист людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Розглядаючи діяльність СБУ з точки зору внутрішньої безпеки суспільства можна відмітити, що вона спрямована на захист життєво важливих національних інтересів Українського суспільства, її громадян від протиправних посягань на державний суверенітет, конституційний лад, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України.

Виходячи з цих завдань і законодавчо закріплених повноважень СБУ можна окреслити систему заходів, що спрямовані на забезпечення внутрішньої безпеки. Це зокрема:

а) проведення інформаційно-аналітичної роботи, метою якої є напрацювання і вироблення стратегічних установок у сфері внутрішньої безпеки, координації зусиль органів державної влади і управління у сфері оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології тощо;

б) впливати на криміногенну ситуацію в державі: виявляти, припиняти та розкривати злочини, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції СБУ; проводити дізнання і досудове слідство у цих справах; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених злочинів;

в) здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України, зокрема – оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території держави, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства;

г) науково-правові заходи, що передбачають проведення науково-дослідної і дослідно-конструкторської роботи, участь у правотворчій і правозастосовній діяльності в галузі забезпечення як національної так і внутрішньої безпеки;

д) розробка і здійснення заходів, відповідно до законодавства, по профілактиці правопорушень у сфері внутрішньої безпеки;

е) взаємодія і сприяння наявними силами і засобами іншим державним органам, що націлені на захист життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави.

Ефективна діяльність СБУ забезпечується її чітко визначеною структурою, до якої входять центральне управління Служби безпеки

України, підпорядковані йому регіональні органи, Служба безпеки Автономної Республіки Крим, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади СБУ.

Для організації і проведення антитерористичних операцій, а також для координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залученням до антитерористичних операцій при СБУ діє Антитерористичний центр.

В обов'язки Центрального управління СБУ входить відповідальність за стан державної безпеки, координація і контроль за діяльністю інших органів СБУ. До складу СБУ віднесені апарат Голови СБУ та функціональні підрозділи: контррозвідки, військової контррозвідки, захисту національної державності, боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю, інформаційно-аналітичний, оперативно-технічний, оперативного документування, слідчий, зв'язку, по роботі з особовим складом, адміністративно-господарський, фінансовий, військово-медичний та інші згідно з організаційною структурою.

Центральне управління СБУ для виконання завдань покладених на службу видає положення, накази, розпорядження, інструкції, а також вказівки які обов'язкові для виконання в системі СБУ. Проте зазначені акти не підлягають виконанню, якщо в них встановлюються не передбачені законодавством додаткові повноваження для органів і співробітників СБУ або антиконституційні обмеження прав та свобод громадян.

Голова СБУ здійснює керівництво всією діяльністю Служби безпеки України і несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на СБУ. Він призначається Верховною радою України за поданням Президента України. А його заступники та начальники підрозділів Центрального управління Служби безпеки України призначаються Президентом України за поданням Голови Служби безпеки.

З метою ефективного виконання своїх завдань на місцях створюються регіональні органи СБУ, це: обласні управління СБУ, міжрайонні, районні та міські підрозділи. Регіональні органи СБУ в своїй оперативно-службовій діяльності незалежні від органів місцевої державної адміністрації та місцевого самоврядування, посадових осіб, партій і рухів. Начальники регіональних органів СБУ призначаються на посаду лише із відома голови місцевої державної адміністрації. Це підкреслює незалежність підрозділів СБУ від органів державної влади на місцях тому що вони знаходяться в прямій залежності Центральному управлінню Служби безпеки України, яке само є державним правоохоронним органом виконавчої влади.

Важливим напрямком діяльності СБУ в галузі забезпечення внутрішньої безпеки є протидія злочинності. У відповідності із функціональним призначенням цієї служби її співробітники здійснюють оперативно-розшукові заходи по попередженню, виявленню, припиненню і розкриттю злочинів проти основ національної безпеки України (статті 109 – 114 КК України), контрабанді (ст. 114 КК), терористичної діяльності (ст. 258

КК), організованої злочинності (ст. 255 КК), корупції, злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного співробітництва (статті 436–444, 446, 447 КК України), незаконного обігу зброї та наркотичних засобів тощо, тобто дізнання і досудове слідство по яким віднесено законом до їх ведення.

Для виконання цих завдань співробітники СБУ здійснюють взаємодію з громадянами на договірних засадах, дотримуючись умов добровільності й конфіденційності цих стосунків.

З метою боротьби із злочинністю згідно із Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” співробітники СБУ мають право проводити і негласні оперативні заходи, як-то: знімати інформацію з каналів зв’язку; здійснювати візуальне спостереження із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів тощо. Також вони мають право негласно виявляти і фіксувати сліди тяжкого злочину; документи та інші предмети, що можуть бути доказами злочинної діяльності; проникати в злочинну групу за допомогою негласного працівника оперативного підрозділу тощо.

Для більш ефективного виконання покладених на СБУ завдань, вона взаємодіє із судом і органами прокуратури, податковою міліцією, митними органами. Така взаємодія передбачена (ч.ч. 2, 3, 4, 5 ст. 8) Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, а також законом “Про прокуратуру” та міжвідомчими нормативними актами.

Служба безпеки України є дієвим органом, у розпорядженні якої є необхідні сили і засоби, які спроможні забезпечити як внутрішню так і зовнішню безпеку людини, суспільства, держави, і, в цілому, – національну безпеку України.

Але разом з тим, аналіз законодавчих актів дає підстави вважати, що СБУ в останні роки починає виконувати не притаманні їй функції. Це зокрема стосується боротьби з економічними злочинами, організованою злочинністю, корупцією тощо. Цими злочинами повинні опікуватись підрозділи МВС, а зусилля СБУ краще спрямувати на притаманні їй напрямки – розвідки і контррозвідки.

Наступною, але не менш важливою складовою системи забезпечення як національної так і внутрішньої безпеки і захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави є охорона державних кордонів України. У відповідності до Конституції України (ч. 3 ст. 17), Декларації про державний суверенітет України, законів України “Про державний кордон України” [33], “Про Державну прикордонну службу України” [35], “Про виключну (морську) економічну зону України” [24], постанови Кабінету Міністрів України “Правила плавання і перебування в територіальному морі, внутрішніх водах, на рейдах та в портах України іноземних військових кораблів” [116] тощо, Україна неухильно проводить політику миру, виступає за зміцнення безпеки держави, основуючись на принципі непорушності державних кордонів, які є відображенням територіальної цілісності, політичної та економічної незалежності, суверенітету та єдності України.

Згідно із Законом України “Про Державну прикордонну службу України” повноваження по забезпеченню недоторканості державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні покладені на Державну прикордонну службу України (ст. 1), яка є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в даній сфері.

Основними функціями Державної прикордонної служби України є:

а) охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його ліній;

б) здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України осіб, транспорту, вантажів;

в) охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;

г) ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України;

д) участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України;

е) охорона Президента України та посадових осіб органів державної влади;

є) координація з іншими військовими і правоохоронними органами, пов’язаної із захистом державного кордону України (ст. 2) [35].

Наступним суб’єктом, який забезпечує внутрішню безпеку суспільства і входить до складу Ради національної безпеки і оборони України є Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС) [115].

Основними завданнями цього міністерства є:

– забезпечення державної політики у сфері цивільного захисту, запобігання, реагування та ліквідація надзвичайних ситуацій техногенного, природного та військового характеру;

– керівництво у мирний час та особливий період діяльністю єдиної системи цивільного захисту, з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, правового, радіаційного та комплексного медико-санітарного захисту громадян, які постраждали від радіаційних аварій і катастроф;

– здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законів та інших нормативно-правових актів з питань цивільного захисту та запобігання надзвичайним ситуаціям;

– забезпечення в межах своїх повноважень реалізації державної політики щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів;

– здійснення в межах своїх повноважень заходів щодо виконання Державної програми забезпечення безпечного зберігання відпрацьованих високоактивних джерел іонізуючого випромінювання;

– ліквідація наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

– організація та координація робіт на території зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення;

– забезпечення координації дій органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ та організацій з питань біологічного захисту населення і території від надзвичайних ситуацій (ст. 3)

МНС очолює міністр, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Прем'єр Міністра України.

В останні роки МНС активно сприяє захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави. Так аналізуючи роботу МНС за 2006 рік можна відзначити, що її співробітниками вдалося спасти на пожежах життя 3632 громадянам, майна на суму 221,402 млн. грн. Піротехніками МНС виявлено та знешкоджено 74225 вибухонебезпечних речовин, а в селі Новобогданівка Мелітопольського району Запорізької області очищені від вибухонебезпечних предметів 74 гектари технічної території (54% всього обсягу). При цьому вилучено і перевезено 1,8 тисяч тон боєприпасів та зібрано 5 тисяч тон металолому [354], що безумовно сприяло забезпеченню внутрішньої безпеки українського суспільства.

Наступною складовою, системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, є Державна митна служба України, яка є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом [91]. Вона здійснює митну політику України, відповідно до законів України; встановлює розміри митних зборів і плати за митні процедурні, координує діяльність міністерств, державних комітетів та відомств України з питань митної справи; проводить переговори та укладає міжнародні договори України з митних питань у випадках, передбачених законами України.

Безпосереднє здійснення митної справи покладається на митні органи України. Відповідно до Митного кодексу України система митних органів України складається з Державної митної служби України, регіональних митниць, митниць, митних постів і спеціалізованих митних установ та організацій, центральної митної лабораторії і митних лабораторій, які є структурними підрозділами регіональних митниць, митниць (статті 13, 14, 15, 16, 17, 18) [11].

Відповідно до законодавства митні органи покликані виконувати:

- а) захист економічних інтересів України;
- б) контроль за додержанням законодавства України про митну справу;
- в) здійснення виконання зобов'язань, які впливають з міжнародних договорів України стосовно митної справи;
- г) використання засобів митно-тарифного та позатарифного регулювання при перевезенні через митний кордон України товарів та інших предметів;
- д) вдосконалення митного контролю і оформлення товарів;
- е) комплексний контроль разом з Національним банком України за валютними операціями;

є) здійснення заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку за участю Міністерства промислової політики України;

ж) боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил тощо.

Регіональні митниці відповідно до закону створюються Кабінетом Міністрів України. А у відповідності із Постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 1994 р. № 465 “Про створення територіальних митних управлінь” в державі створено наступні територіальні митні управління: Дніпровське, Західне, Карпатське, Кримське, Південне, Південно-східне, Центральне [119].

Єдину митно-тарифну політику в Україні розробляє Митно-тарифна рада, яка створена згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 7 лютого 1994 р. № 621. Вона є колегіальним органом, що діє при Кабінеті Міністрів України.

Митно-тарифна рада розробляє політику на основі врахування інтересів країни і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, захисту внутрішнього ринку, обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції під час здійснення експертно-імпортних операцій, протидії дискримінаційним заходам окремих іноземних держав та їх союзів.

Митні органи України у своїй діяльності взаємодіють з іншими державними органами, підприємствами та громадянами.

Так, наприклад, відповідно до ст. 364 Митного кодексу у разі відсутності ознак злочину і закриття кримінальної справи про контрабанду, щодо конкретної особи, але при наявності в її діях складу порушення митних правил матеріали про таке порушення передаються до митного органу або до суду для притягнення такої особи до адміністративної відповідальності.

Також правоохоронні органи повідомляють митним органам України наявні факти правопорушень, що пов'язані з порушенням митних правил або контрабандою і підпадають під юрисдикцію митних органів.

Товари та інші предмети, що переміщаються через митний кордон України, окрім митного контролю, можуть підлягати санітарному, ветеринарному, фітосанітарному, радіологічному та екологічному контролю.

До суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки в різних її сферах також відносяться Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України (забезпечення безпеки в економічній сфері), Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство культури і туризму, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство праці та соціальної політики України (забезпечення безпеки у соціальній та гуманітарній сфері), Міністерство освіти і науки України, Міністерство транспорту та зв'язку (забезпечення безпеки у науково-технічній сфері); Міністерство охорони навколишнього природного середовища України (забезпечення безпеки в екологічній сфері), Міністерство транспорту та зв'язку України (забезпечення безпеки в

інформаційній сфері), Державний комітет ядерного регулювання України, Національна комісія регулювання електроенергетики України (НКРЕ), Національне космічне агентство України (участь у забезпеченні оборонної безпеки).

Але треба відзначити, що не можна відокремити один суб'єкт від одного, всі вони тільки у взаємодії спроможні забезпечити ефективний механізм забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства.

Висновки до Розділу V

Аналіз життєдіяльності України, стану протидії злочинності і забезпечення внутрішньої безпеки суспільства дозволяє зробити висновок, що цей соціально-політичний феномен, в багатьох своїх аспектах, залежить від стабільної національної безпеки. Взаємообумовлюючи одна одну, вони досить динамічні, відкриті для взаємодоповнення структурними і функціональними компонентами, що спрямовані на досягнення взаємної мети – забезпечення безпеки.

Разом з тим внутрішня безпека суспільства є складовою частиною національної безпеки. Вона залежить від чіткої системної координації зусиль всіх суб'єктів забезпечення безпеки.

Основою на цьому потрібно відзначити:

1. Аналіз терміна “система” забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства дає підстави наголосити, що це – цілеспрямована діяльність органів державної влади, посадових осіб, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також об'єднань громадян по забезпеченню необхідного рівня соціальної, економічної, політичної, правової, оборонної, науково-технічної, гуманітарної, екологічної, інформаційної захищеності від внутрішніх, а в деяких випадках і зовнішніх кримінальних загроз які впливають на зростання злочинності.

2. В своїй основі система забезпечення внутрішньої безпеки суспільства у сфері протидії злочинності передбачає наявність структурованих зв'язків певного суб'єкта забезпечення безпеки та визначених функціональних повноважень, тобто компетентність у здійсненні визначених завдань. Така система повинна захищати:

- по-перше, життєво важливі інтереси людини, суспільства держави;
- по-друге, життєво важливі інтереси всіх об'єктів які є вираженням національного інтересу (сукупного осмислюваного процесу, задоволення якого сприятиме прогресивному розвитку всього суспільства).

Таким чином, першооснову національної безпеки в цілому, як і внутрішньої безпеки суспільства, зокрема, складають інтереси окремої людини, які гармонійно співвідносяться із інтересами суспільства і держави.

В даному консенсусі неможливо протиставляти особистісні інтереси суспільним, але і неможливо підкорювати одні інтереси іншим під гаслом пріоритетності інтересів.

Взаємообумовлення інтересів сприяє реалізації національних цінностей, бо їх дестабілізація безумовно призведе до погіршення внутрішньої безпеки суспільства і як крайній прояв до зростання злочинності і розвалу національних інтересів, а їх втрата може призвести до знищення нації як державного об'єкта і суб'єкта захисту. Ця система складається із визначених суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки та характеризується наявністю визначених сил, засобів і методів, що діють у чітко регламентованому правовому полі. Також вона здійснює координацію зусиль всіх суб'єктів у забезпеченні внутрішньої безпеки та функціонально спрямовує кожного суб'єкта забезпечення безпеки на запобігання кримінальних загроз у відповідних сферах впливу.

3. В залежності від виду загроз внутрішній безпеці суспільства системоутворюючий механізм забезпечення безпеки виконує певні функції, які спрямовані на врегулювання обставин, що впливають на стабільність розвитку і існуванню суспільства. Це можуть бути економічні, політичні, соціальні і правові сфери впливу. З правової точки зору, в залежності від реалізуючих їх суб'єктів, це функції: кримінально-правові, цивільно-правові та адміністративно-правові.

4. Скоординована діяльність всієї системи забезпечення внутрішньої безпеки є основною умовою запобігання і локалізації кримінальних загроз, виявлення і розкриття злочинів. Основуючись на цьому ми приходимо до висновків, що:

а) в Україні за роки незалежності загалом сформована цілісна система забезпечення як національної безпеки, так і внутрішньої її складової. В основі цієї системи лежить законодавчо врегульований розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, що дозволяє визначити повноваження кожної із гілок влади у сфері внутрішньої безпеки;

б) на законодавчому рівні досить чітко визначені функції суб'єктів безпеки та процедури прийняття, координації і реалізації рішень, що стосуються питань національної і внутрішньої безпеки;

в) в Україні починають формуватися недержавні органи: громадські організації, рухи, об'єднання, а також сама ідеологія громадян, що спрямовані на захист суверенітету України, а також безпеки людини, суспільства, держави;

г) криміногенна ситуація в державі, зростання корупції, проявів організованої злочинності тощо дають підстави вважати, що ще недостатньо ефективно працює механізм взаємодії всіх суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки і потрібно кардинальне покращення всіх його елементів.

д) правоохоронна діяльність у сфері внутрішньої безпеки суспільства виходить за межі діяльності лише правоохоронних органів або в цілому

органів державної виконавчої влади. Окремі її функції виконує і законодавча (представницька) і судова влада, а також Президент України, Рада національної безпеки і оборони України та прокуратура України. Тому суб'єктами правоохоронної діяльності є:

- держава через свої представницькі, виконавчі, судові органи та прокуратуру;

- громадські організації та об'єднання;
- окремі громадяни;

е) функції правоохоронної діяльності, у сфері внутрішньої безпеки, пов'язуються з впливом на суспільні відносини, що виникають:

- в соціально-економічній та політичній сферах суспільного життя;
- під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки;
- в процесі проведення дізнання та досудового слідства;
- здійснення адміністративно-правової юстиції;
- під час проведення оперативно-розшукових заходів;
- при проведенні профілактичних заходів;
- при виконанні адміністративних і судових рішень.

5. Основуючись на аналізі діючої системи функціональних повноважень суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки можна виявити закономірність моделювання правової підсистеми забезпечення внутрішньої безпеки на Україні. В першу чергу в Конституції України – законі прямої дії, законодавець визначає певний орган, в повноваження якого входить забезпечення внутрішньої безпеки. На підставі цього видається закон, який регулює сферу діяльності та нормативно-правовий статус відповідного органу. В разі потреби видаються і інші закони, які розкривають зміст основних і додаткових функцій, сфер впливу. На підставі законодавства кожний суб'єкт забезпечення безпеки, в разі потреби, може видавати підзаконні нормативно-правові акти. Основуючись на історичному досвіді діяльності такого правового механізму можна з впевненістю сказати, що він спроможний ефективно сприяти забезпеченню життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави.

6. Основуючись на вище наведеному можна визначити, що основним завданням суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки мають бути:

а) охорона всієї системи національного права України, Конституції, законів та інших нормативно-правових актів на основі організації сучасної системи державної влади та комплексної взаємодії всіх гілок влади;

б) забезпечення безпеки людини, суспільства і держави завдяки системності функціонування всіх суб'єктів забезпечення безпеки;

в) захисту суверенітету, незалежності, демократичних засад, соціальних та правових основ життєдіяльності України;

г) узгодити ст. 29 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” – “Відносини Кабінету Міністрів України з Радою національної безпеки і оборони України, Секретаріатом Президента України, а також консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами і

службами, що утворюються Президентом України” із ч. 2 ст. 107 Конституції України в частині “координації і контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони”. Бо із змісту ст. 29 закону “Про Кабінет Міністрів України” вбачається тільки взаємодія Кабінету Міністрів та неможливість давати доручення Кабінету Міністрів України, членам Кабінету Міністрів і втручатись в їх діяльність.

Чинне формулювання зазначених положень в законі позбавляє можливість не тільки координувати взаємну діяльність всіх суб’єктів, але і контролювати виконання прийнятих рішень;

д) з метою врівноваження гілок влади закріпити в Конституції України положення про необхідність обговорення у Верховній Раді щорічного послання Президента України про стан в державі та основних напрямках внутрішньої політики держави на майбутній період. Це логічно узгоджується із п. 5 ст. 85 Конституції України, де визначено, щодо повноважень Верховної Ради належить і “визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики”.

Виходячи з вище наведених аргументів доповнити п. 8 ст. 85 Конституції України після слова “заслуховування” словом “обговорення” і далі за текстом;

е) аргументується позиція про доцільність внесення в Закон України “Про прокуратуру”, зокрема ст. 5 “Функції прокуратури” доповнення:

– “здійснювати координацію діяльності правоохоронних органів у запобіганні злочинності”;

– “здійснювати досудове слідство слідчими органів прокуратури”;

є) у зв’язку з закріпленням в Конституції України визнання і гарантування місцевого самоврядування (ст. 7), та терміну державна служба (ч. 2 ст. 38) для більш чіткого забезпечення безпеки суспільства на регіональному рівні вкрай важливо провести адміністративно-територіальну реформу. Вона передбачає, поряд з іншими завданнями, уточнення функцій і завдань державних органів, принципів і критеріїв державної служби, конкретизації повноважень різних категорій державних службовців. Це в свою чергу дасть змогу органам державної влади більш чітко регулювати суспільні процеси застосовуючи методи і заходи ефективного державного управління через державних службовців;

ж) на підставі аналізу законодавчих актів робиться висновок що служба безпеки України, в останні роки починає виконувати не притаманні їй функції. Це стосується протидії економічним злочинам, організованій злочинності, корупції тощо.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз історичного переходу України до нових політичних і соціально-економічних відносин засвідчує, що внутрішня безпека українського суспільства і система її забезпечення здійснюється на фоні складних кризових явищ і загострення небезпеки криміналізації суспільних відносин. Така ситуація неодмінно вимагає створення ефективної системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, цілеспрямованої і узгодженої діяльності державних і громадських інститутів протидії цій загрозі, що і знайшло своє підтвердження в теоретично-емпіричному дослідженні цієї проблеми. Високі вимоги до достовірності знань, вибір засобів наукового аналізу, методик і процедур наукового дослідження сприяли підтвердженню отриманих результатів, удосконаленню практичних рекомендацій для життєдіяльності суспільства.

Внутрішня складова безпеки у сфері протидії злочинності нерозривно пов'язана з національною безпекою і таким чином органічно спрямована на стабілізацію стану в самій державі. Всі механізми внутрішньої безпеки суспільства повинні спрямовуватись на своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз в різних сферах, а саме: економічних, соціальних, науково-технічних прорахунків; наслідків техногенних чи екологічних катастроф; здійсненню заходів по стабілізації соціальної напруги на етнічному чи релігійному підґрунті тощо.

Автором дано визначення внутрішньої безпеки українського суспільства у сфері протидії злочинності, подано узагальнений матеріал, що розкриває сутність, зміст, принципи, форми і методи діяльності державних інституцій і громадських об'єднань. Система "внутрішня безпека" виступає як діалектична єдність взаємодії і взаємної узгодженості життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави. І основною загрозою в сучасних умовах розбудови демократичних засад існування українського суспільства є зростання злочинності, особливо її організованих проявів, корупція, тероризм, наркобізнес, нелегальна міграція. Узагальнивши вище наведене автором запропонована концептуальна модель запобігання злочинності в сучасному українському суспільстві.

Основаючись на проведеному дослідженні можна зробити наступні висновки:

1. Розуміння поняття та вивчення сутнісно-кримінологічних властивостей внутрішньої безпеки суспільства передбачає попереднє виділення на основі філософсько-соціологічного, історико-правового та політологічного підходів системології національна безпека.

Тільки наукова методологія спроможна знайти відповідні форми для окреслення цих складних структур, взаємозалежностей та взаємозв'язків між ними. Системний підхід слугує засобом методологічного аналізу внутрішньої безпеки суспільства, застосування якого дозволило досягти найбільш об'ємного і поглибленого осмислення феномену внутрішньої

безпеки, виділити фактори впливу на неї, встановити взаємозв'язок структурних і функціональних компонентів.

Поняття “безпека”, як соціальна система, досліджується теоретичними методами, серед яких пріоритетне місце займають історичний, політичний і факторний аналізи. Це дозволило розкрити всю різноманітність суспільних зв'язків цього складного багаторівневого об'єкта і звести їх в єдину теоретичну цілісність. Такий методологічний підхід надав можливість не тільки структурувати накопичені знання в цій галузі, а із усією очевидністю визначити проблему протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, показати актуальність та науково-практичну значущість цього феномена і сформувати методологічну базу для дослідження однієї із важливіших сфер безпеки.

Як показує історико-соціологічний досвід розвитку українського суспільства основоположною зерниною тут виступають найтісніші форми взаємодії людина-суспільство-держава. Об'єднавшись для свого існування, у людей постає нагальне завдання – знайти форму такого суспільного існування яка б забезпечувала як безпеку особистості, так, в цілому, і всьому суспільству. Історичний досвід доводить, що такою формою співіснування є держава, яку неможливо відокремлювати від загальної соціально-політичної системи (громадян, суспільства). Вона є невід'ємною частиною цієї взаємообумовленої системи.

2. Процеси історико-теоретичного та правових основ народження феномену внутрішньої безпеки та протидії злочинності на теренах України в своїй основі мають певну сукупність національних інтересів і цілей, досягнення яких передбачає організацію різних форм контролю: феодалного, військово-адміністративного і громадянського, парламентського.

Зроблений методологічний аналіз появи фундаментальних засад феномену внутрішньої безпеки суспільства у сфері протидії злочинності засвідчив, що свої корені вона бере від зародження державності на Русі, що впродовж століть була підвладна різним соціально-політичним і конфесійним напрямкам які й визначали світоглядне спрямування і вибір засобів забезпечення безпеки, а саме; церква і князь стояли на сторожі забезпечення безпеки. Християнство запропонувало в своїх заповідях нові підходи до створення умов безпеки та всеохоплюючої суспільної злагоди. А виконавцем Божого провидіння по захисту громади від усіх негараздів, в тому числі й злочинності, є князь з дружиною.

Влада упродовж багатьох століть трималась на авторитетному військовому устрої. Розбудова безпеки окремих князівств здійснювалась кожним князем самотійно. Метою її було: а) забезпечення особистої безпеки – князівської; б) княжого устрою; в) тримання в підлеглості людей (холопів) і громади.

Важливим історичним і політичним кроком у осягненні феномену внутрішньої безпеки українського суспільства та протидії злочинності стала

друга половина XIV – перша половина XVII століть – періоду формування української народності і появи козацтва, яке стало домінуючою і найбільш владною структурою в суспільстві.

Козацькі гетьмани взяли на себе відповідальність за розробку владних інституцій з правом застосування в суспільстві адміністративно-розпорядчих функцій, на основі права, з метою забезпечення безпеки людини, суспільства (громади), держави (всеукраїнської).

Можна стверджувати, що в процесі подолання феодалної роздробленості в XIV – XVII століттях відбулось формування української народності. В правових нормах, звичаєвому праві, рішеннях суду починають закріплюватися основи захисту прав і свобод всіх без винятку людей, суспільства.

Вироблення протягом значного часу і усвідомлення автономним населенням основ і традицій демократичного способу життя (самоуправління міст, система виборності у козаків і великих містах тощо) значно відрізняли українців від суспільно-політичних устроїв держав з тоталітарним режимом.

Але поряд з цим князівська влада визначаючи соціальний характер всезагальної безпеки в цілому, та окремих її сфер, не спромоглася проникнути в аспекти соціально-політичної природи феномену “безпека”. Тому всезагальна безпека розглядалася як зовнішня безпека князівської влади від ворогів, а внутрішня безпека суспільства – як від загроз природного походження, а безпека людини – як захист її життя або майна від інших людей чи стихійних лих.

3. Суттєвою теоретичною основою у розбудові методологічних засад внутрішньої безпеки українського суспільства та запобігання злочинності, на рубежі кінця XVII – XIX століть, стала наука про поліцію, в подальшому – міліцію.

Аналіз історико-правових джерел цього періоду показав, що в українській державності знову втрачаються пріоритети як внутрішньої безпеки так і основ всезагальної безпеки. Як і в попередні століття перевага віддається основам зовнішньої безпеки. Людина і суспільство весь час прилаштовуються до швидко змінюваних факторів які впливають на стабільний розвиток і правопорядок.

Вплив Російського і Магдебурзького права на українське суспільство, економічні, соціальні і духовні чинники обумовили поєднання безпеки і добробуту як невід’ємних органічних зв’язків, в силу очевидної обставини: заходи націлені на забезпечення безпеки, сприяють добробуту, а зростання добробуту сприяє безпеці.

Поряд з цим, вперше, вітчизняна наукова думка віддаючи перевагу зовнішньополітичним аспектам української (національної) безпеки, починає усвідомлювати, що безпеку особистості і суспільства потрібно розглядати не лише з точки зору її матеріального та духовного добробуту, але і з точки зору

політичних прав і свобод людини і громадянина (Конституція П. Орлика 1710 р.).

Положення конституції засвідчили, що позитивний вплив інших культур, правової думки, асимільований на українському ґрунті й сприйнятий українською громадою в процесі створення своєї національної культури сприяли зародженню конституційно-правової політики, що виявилась першою в світі.

Російський уряд маючи вплив на значну частину України починає розуміти, що для здійснення безпечних умов життя громадян та протидії зростаючій злочинності необхідно застосувати новітні заходи, форми і методи які б були чітко спрямовані на запобігання виникаючих кримінальних загроз. Бо одним військовим впливом на громадян і суспільство цього зробити неможливо. З цією метою було створено виконавчий орган – Міністерство внутрішніх справ, як орган захисту громадянської безпеки і громадянського порядку, попередження та припинення злочинів. Юрисдикція міністерства розповсюджувалась і на лівобережну частину України підвладну Росії.

Усвідомлене розуміння феномену безпеки і в контексті цього, протидія злочинності, почало розглядатися в тісному взаємозв'язку з людиною, суспільством та державою.

Разом з тим методологія проблем безпеки не отримала подальшого дослідження у виокремленні сфер безпеки та розробці заходів, націлених на створення умов безпеки і добробуту. В народжуваній науці про поліцію, як органу забезпечуючого внутрішню безпеку не знайшли свого місця такі ключові поняття теорії безпеки як “суспільна безпека”, “об’єкти і суб’єкти безпеки” і їх взаємообумовленість, “види безпеки”, “загрози”, “рівні безпеки”, “небезпека”, тощо.

В подальшому (початок ХХ століття) значний внесок у формування соціально-правових і організаційних принципів протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства привнесли :

а) створена Українська Народна Республіка (1917 р.) і зокрема її виконавчий орган – Рада Народних Міністрів УНР. Новостворене нею Міністерство внутрішніх справ з міліцейськими формуваннями спрямовувало свої зусилля на удосконалення форм і методів по забезпеченню правопорядку і боротьби із злочинністю;

б) Всеукраїнський з’їзд Рад (1917 р.), проголосивший створення Української Радянської Республіки. За її підтримки почали створюватися “пролетарська міліція”, “робітнича міліція”, “бойові загони”, “робочо-селянська міліція та Червоної гвардії”. Міліція стала озброєним органом робітників і селян метою якої була боротьба з контрреволюцією, кримінальною злочинністю, охорона революційного порядку та сприяння суспільній безпеці;

в) створена Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР – листопад 1918 р.) після падіння Австро-Угорської імперії. Цілеспрямований підхід влади ЗУНР до створення державного ладу дозволив за короткий час свого існування сформувати основні ланки державного механізму: законодавчий орган (Національну раду); центральні і місцеві органи державної влади і управління; правоохоронні органи (Державна жандармерія), включаючи навіть спецслужби; військові формування. На Державну жандармерію покладалися завдання захисту суспільного ладу, боротьба із шпигунством, охорона громадського порядку, державного і особистого майна, підтримання спокою і порядку в державі.

Аналіз законодавчих актів, історичних і наукових джерел дає підстави наголосити, що сутність, напрямок, основні складові поліцейської, жандармської, а в подальшому і міліцейської діяльності визначалися і досі визначаються пріоритетами соціального розвитку держави і зокрема його функціях по відношенню до людини, суспільства і державоутворюючих основ, а звідси, забезпеченню інтересів як кожного із об'єктів по одинці, так і забезпечення загальнонаціонального інтересу через державне управління.

Дослідження розвитку забезпечення внутрішньої безпеки суспільства та протидії злочинності як конкретного суб'єкта історичного процесу на рівні зародження Київської Русі, Галицько-Волинської держави, козацтва або становлення органів поліції і міліції у кінці XIX – початку XX ст. дозволяє наголосити що “внутрішня безпека” розумілася як досить розмите і розширено-невизначене поняття, аж до того, що самостійність такого поняття могла бути втрачена, якщо розглядати цю загальносоціальну (загальнодержавну) проблему через призму частоті змінюваності влади, підкореності української громади різним державам (не поодиноким не тільки з різними внутрішньополітичними але й зовнішньополітичними поглядами), впливом різних конфесій, нерозвиненою системою управління суспільством, зародження правоохоронних органів.

Ступінь розвиненості і стабільності цих факторів якраз і сприяє забезпеченню внутрішньої безпеки суспільства у сфері протидії злочинності.

Нема внутрішньої безпеки суспільства самої по собі, трансформація того чи іншого стану безпеки в категорію загрозливого стану внутрішній безпеці, який розглядається нами із ступеня криміналізації суспільних відносин, в різні історичні періоди, залежить від впливу багатьох тотальних соціальних факторів: історичного, політичного, соціального, економічного, релігійного, морально-психологічного, правового, що визначають соціодинаміку розвитку і функціонування суспільства, формуючи його політико-правовий режим і правову основу життєдіяльності.

Злочинність, як крайня форма прояву дестабілізації стійкої соціальної бази і є якраз у певному розумінні фактором, дестабілізуючим внутрішню безпеку суспільства і, зокрема, охоронюваних прав, свобод і законних інтересів громадян і суспільства, а в остаточному рахунку – процесу демократичного розвитку суспільства.

4. Зміни в життєдіяльності українського суспільства, які відбулися на зламі XX – XXI століть окреслили комплекс факторів, що впливають на внутрішню безпеку українського суспільства. Їх аналіз довів, що ступінь криміналізації суспільних відносин та нинішній стан злочинності є опосередкований результат впливу всієї суми факторів (зовнішніх і внутрішніх): економічних, політичних, соціальних, екологічних, соціально-психологічних, недовіри до діяльності правоохоронних органів і суду, зменшенням механізму впливу системи соціального контролю на злочинність.

Внутрішня безпека суспільства якраз і є тією системною категорією, яка враховуючи всі факторні впливи і спроможна створити той механізм, який здатний її забезпечити.

По-перше, це соціально-економічна складова життєдіяльності суспільства яка б визначилася стабільністю, здатною протидіяти впливам як глобалізаційних, так і внутрішніх факторів, які деструктивно впливають на нормальне функціонування процесів суспільного відтворення, фізичне і духовне здоров'я української нації, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим сприяють підвищенню криміналізації в суспільстві.

По-друге, геополітична направленість держави яка повинна спрямовуватись на розширення двостороннього і багатостороннього співробітництва з країнами-сусідами, а також з європейськими регіональними організаціями у формуванні зовнішньої і внутрішньої політики, яка б визначалася стабільністю міжнародних відносин, системою колективної безпеки і протидії транснаціональній нелегальній міграції, тероризму тощо.

По-третє, здійснення такої соціально-правової політики державою, яка б характеризувалась всесвітньо визнаним принципом верховенства права, законодавчому визначенні злочинності і легітимністю в захисті людини, суспільства, держави від протиправних посягань. Така політика повинна здійснюватись як через законодавчі заходи так і завдяки соціальним програмам, в сім'ї, освітніх закладах, інститутах громадянського суспільства. Це дозволить стримувати злочинність на найнижчому рівні та забезпечити достатній рівень безпеки в суспільстві.

5. Аналіз функціонування системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства засвідчив, що ефективність її діяльності прямо-пропорційно залежить від об'єктивно-існуючих закономірностей безпеки та сукупності умов і факторів небезпек – загроз безпеки.

Дослідження механізму виникнення кримінальних загроз, з метою їх запобігання та локалізації, показало, що система заходів і сплановано-організаційних дій всіх суб'єктів забезпечення безпеки повинна бути націлена на:

а) виявленні системи об'єктивних та суб'єктивних факторів та умов, що здійснюють вплив на виникнення загроз в сфері внутрішньої безпеки;

б) оцінюванні межі впливу даної загрози і системі соціальних зв'язків вивчаємого соціального об'єкта (системи внутрішньої безпеки), що здійснюється на основі визначення його типу, виду та форми, ступеня розвиненості, визначення фази, яку загроза проходить в даний період, вивчення вже пройденого нею шляху, варіативності розвитку;

в) прогнозованості ролі і значущості реального впливу правоохоронних органів на процес мінімізації виникнення загроз;

г) визначення основних заходів і засобів конструктивного усунення загроз внутрішній безпеці, формування на цій основі програми дій управлінських структур держави, правоохоронних органів та суспільства;

д) здійсненні суспільного контролю за діяльністю органів влади, управління та виконання запланованих рішень.

Проведений нами аналіз особливостей формування загроз як національним так і внутрішнім інтересам суспільства та їх впливу на криміногенну ситуацію в Україні дозволив визначити розбіжності між викликом, небезпекою, загрозою і ризиком:

а) виклик – це перервно-безперервний процес який при сприятливих умовах може перерости в небезпеку або загрозу;

б) небезпека – це можливість будь-якого явища (предмета, процесу, соціального об'єднання) при певних умовах набути цільової направленості спричинити шкоду, збиток даному об'єкту. Вона несе в собі ключову компоненту – “можливість”, “ризик”;

в) категорія “загроза” визначається як сукупність наявних чи потенційно можливих небезпек життєво важливим інтересам людини, суспільства, держави.

Здатність проникнути в суть цього явища, виявити, розпізнати і не сплутати виклики небезпек із самими небезпеками та загрозами, вірно визначити характер цих загроз у відповідності до сфер життєдіяльності суспільства та надати їм системну класифікацію дозволить спрямувати діяльність всіх суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки їх сили і засоби по виявленню, локалізації і запобіганню реально існуючої сукупності факторів і умов, які і створюють небезпеку життєво важливим інтересам людини, суспільства, держави.

Ризик – це завжди якась вірогідність того, що те або інше діяння суб'єкта (суб'єктів), під впливом комплексу нових умов, може придбати стан небезпеки для якогось об'єкта, і, як правило, невизначеного рівня. Так, наприклад, це можна віднести до безрозсудного затягування облаштування і чіткого визначення державного кордону України по всій її території.

Можливість випереджальної та адекватної діяльності стосовно загроз внутрішнім інтересам суспільства можлива лише за умови створення єдиної системи прогнозованих оцінок у сфері національної безпеки та формування відповідних структур з визначенням їх функцій щодо даної сфери.

Вивчення змісту загроз показало, що вони носять як внутрішній так і зовнішній характер. Внутрішні загрози в більшій ступені впливають на

економічну, внутрішньополітичну, соціальну, духовну, екологічну, інформаційну сфери.

Зовнішні загрози, що значною мірою впливають на внутрішню безпеку в більшості випадків пов'язані з:

а) міжнародно-політичними протиріччями, що обумовлені нерівномірним і непропорційним розподілом природних ресурсів, які вкрай необхідні для всеохоплюючої життєдіяльності людини, суспільства, держави;

б) соціально-політичними протиріччями в міжнародних відносинах;

в) духовно-ідеологічних протиріччях, що обумовлюються неспівпадінням ціннісних орієнтирів між різними світовими цивілізаціями, релігіями, конфесіями;

Але загрози як внутрішні так і зовнішні, впливають на кризовий стан в економіці, прояв національного і релігійного сепаратизму, незаконної міграції, на прояв нових соціальних негараздів у вигляді різних форм організованої злочинності і політичного тероризму, торгівлю людьми, зброєю, вибухово-небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами. Загрози у сфері інформаційної безпеки можуть призвести до інформаційно-психологічних та інших аспектів безпеки суспільства.

6. Аналіз криміногенної ситуації в Україні починаючи з 60-х років ХХ століття і за часи її незалежності засвідчив, що кримінальні процеси являють собою не одну із загроз внутрішній безпеці суспільства, а є по суті прямим її антиподом, оскільки злочинність безпосередньо посягає на всі життєво важливі інтереси людини, суспільства, держави. Темпи зростання злочинності за останні 16 років мають тенденцію до зростання, що свідчить про те, що злочинність набуває характеру загрози не тільки внутрішній, а і національній безпеці, і не стільки в силу її масовості, скільки закладеного в ній прагнення до насильства, корисливих мотивацій, що призводить до деформації основних соціальних цінностей, руйнації єдиного правового і духовного простору, зростання правового нігілізму, втрати чітко налагодженої системи діяльності державних і громадських інститутів.

Злочинність, в силу закладеної в ній можливості до самозбереження і саморозвитку, не сприймає підлеглого або паритетного існування з суспільством, а всіляко намагається панувати над ним впливаючи на нього, його правосвідомість, орієнтує на формування кримінальної свідомості та криміналізації суспільних відносин, руйнуючи таким чином основи правової, демократичної держави.

Аналіз кримінального стану і детермінант, що впливають на злочинність, дозволяє зробити прогноз тих тенденцій, що впливатимуть на криміногенну ситуацію в майбутні 5–10 років.

Перший. Визначаючи кримінологічну тенденцію в державі, необхідно враховувати абсолютний і відносний ріст злочинності в світі (середньостатистичний показник), який буде змінюватись адекватно до прогнозованого спаду економічного росту, зокрема в Європі та Америці

(довготривала тенденція). Найбільшу увагу потрібно приділяти зростанню організованої злочинної діяльності з транснаціональними зв'язками.

Другий. Різке, короткострокове зростання рівня злочинності, найбільш характерного, в умовах зміни соціально-економічної політики в державі, правового нігілізму.

Дана тенденція найбільш яскраво проявилася в період 1990-1995 рр. і частково у 2003 році. Вона найбільш прогнозована і передбачувана. Зламати її можливо завдяки недопущенню гальмування започаткованих реформ в соціальній, економічній і політичній сферах (мінлива і короткострокова тенденція).

Третій. Один із найбільш вагомих чинників криміналізації суспільства – ставлення людей до свого соціокультурного надбання, морально-психологічного ставлення до злочинності як до антисоціального явища.

Аналіз соціальної причини, яка породжує правові девіації в соціально-правовій складовій сучасної України, дає підстави вважати, що вона є похідною від політичних і економічних обставин. Дезорганізація суспільства цими обставинами і сприяє його введенню в стан соціальної анемії. На сьогодні в Україні відсутні стійкі ієрархічні соціальні цінності, скривлене поняття добра і зла, справедливості, що можна робити, а що заборонено законом (перманентна теорія).

Четвертий. Розвиток і становлення демократичних засад в суспільстві проходить неоднозначно. Вхідження України прискореними темпами у Європейське співтовариство і НАТО може призвести до глобальних протиріч. І тому на сьогодні при здійсненні реформ в суспільстві, економіці, політиці, праві потрібно дотримуватись принципу розумної достатності, а розробка методологічно обумовленої державної політики в сфері запобігання злочинності можливе лише при умові врахування кримінологічних тенденцій та принципу історичності у попередженні криміналізації суспільства.

Підводячи підсумок вище наведеним аргументам і враховуючи принцип варіативності при прогнозуванні кримінологічного стану в державі, потрібно зазначити, що прогнозована модель включає в себе всі вище зазначені макрокримінологічні тенденції, а також принцип історичності. Кожна із них так чи інакше детерміновано впливає на кримінологічний стан і це необхідно враховувати.

7. Проблема формування концептуальних положень форм і методів запобігання злочинності є альтернативою в рамках :

- авторитарного режиму;
- тоталітарного режиму;
- демократичного режиму.

При цьому слід враховувати, що у всіх трьох режимах контроль над злочинністю виконує одні і ті ж функції (політичні, економічні, правові, виховні, превентивні), які не співпадають тільки на соціально змістовному рівні.

Авторитарний режим – є яскраво вираженою монополією на владу окремої особи, угруповання або політичної партії. Наявний єдиний центр управління і протидії злочинності спирається на могутній міліцейський (поліцейський) і військовий апарат, який діє за принципами пріоритету інтересів держави над особою.

Тоталітарний режим визначається тим, що держава встановлює всезагальний контроль над усіма процесами в ній (ідеологією, економікою, соціальним розвитком суспільства, станом злочинності). Держава здатна забезпечити відносно невисокий рівень злочинності, але при цьому втрачається почуття особистої безпеки, дотримання прав і свобод людини і громадянина. Не рідко для зменшення соціальної девіації держава сама застосовує репресивні методи, стаючи на шлях злочинної державності.

Демократичний режим – це влада народу, в основі якого є прагнення забезпечити справедливість, рівність і добробут всіх при спільному розв'язанні проблем і питань суспільного врядування. Поряд з цим, ця держава більш криміногенна, ніж держави з авторитарним і тоталітарним режимами, в тому розумінні, що демократична держава менш поліцейська і має громадянські важелі впливу на державні інституції.

Зростання злочинності, яке спостерігається в сучасній Україні при формуванні демократичних засад суспільних та ринкових відносин є, так би мовити, зворотній бік наданої суспільству свободи. Це вина не демократичного режиму як такого і не ринкових відносин, а неготовність людей користуватися свободою і використовувати свої знання і вміння без вказівки зверху.

8. З огляду на проведені дослідження можна констатувати, що вирішення проблеми ліквідації кримінальної загрози внутрішній безпеці українського суспільства полягає в сфері усвідомлення демократичних змін в державі та, опираючись на цьому, оптимізації діяльності всіх зацікавлених суб'єктів: державних і правоохоронних органів, громадських організацій і громадян в запобіганні злочинності.

Оптимізація передбачає неухильне впровадження комплексу заходів по удосконаленню політичної та правоохоронної діяльності в інтересах закріплення демократичних засад життєдіяльності, підвищення її ефективності з метою забезпечення соціально-політичної системи, законності та правопорядку. Вирішення цієї задачі полягає в сфері розробки адекватної сьогоденним реаліям стратегії, оновлення законодавчої бази, створення сприятливої морально-психологічної атмосфери в суспільстві з пріоритетами національної ідеї.

З метою удосконалення правової бази, пов'язаної з запобіганням злочинності, вбачається за необхідне законодавчо оформити наступні проблеми: Концепцію національної безпеки України (яка враховувала б і недержавну її складову); Стратегію національної безпеки України; про основи запобігання злочинів; про скасування депутатського імунітету від кримінального переслідування; зняття обмежень у здійсненні оперативно-

розшукових заходів відносно працівників прокуратури і суду; про визначення підстав та механізму притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які використовують для вирішення господарських спорів членів організованих злочинних груп; доктрини інформаційної, економічної та екологічної безпеки України.

В ході вивчення, аналізу і опрацювання нової редакції Концепції національної безпеки України приділити увагу і внутрішній безпеці українського суспільства у сфері протидії злочинності з обов'язковим визначенням основних понять та термінології.

Вирішенню запобігання побутової злочинності, організованим її проявам, тероризму, незаконному обігу наркотиків та нелегальної міграції буде сприяти і розвиток міжнародного співробітництва. Це, перш за все, участь України у діяльності відповідних структур міжнародних організацій: ОБСЄ, НАТО, ЄС, Рада Європи, ГУАМ та інших.

Але позитивною і кримінологічно значущою ця співпраця бути тільки тоді, коли всі складові цього процесу (політичні, економічні, правові, організаційні, морально-психологічні) будуть будуватися на демократичних і правових підставах, підкорюючись забезпеченню прав, свобод і законних інтересів людини, суспільства, держави.

9. Дослідження громадських інститутів у запобіганні злочинності дозволяє зробити висновок, що вони, поряд з органами державної влади і правоохоронними структурами є вкрай важливими суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства. Їх діяльність не тільки доповнює сферу безпеки, але і унеможливорює зловживання з боку державних інституцій.

10. Необхідною умовою формування концепції запобігання злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства повинна стати модель, в основі якої лежать наступні методологічні положення: по-перше, система внутрішньої безпеки не повинна застосовувати заходи впливу, які не виражають об'єднану волю всього суспільства. Отже з висоти категоріального імперативу, ідеал системи безпеки полягає у взаємній узгодженості дій всіх суб'єктів безпеки; по-друге, внутрішня безпека суспільства в значній мірі залежить від системи забезпечення національної безпеки української держави, де на всеоб'ємлюючому рівні (внутрішньому і зовнішньому) повинні гарантуватися життєво важливі інтереси людини, суспільства, держави. Але разом з тим такий рівень безпеки передбачає структурну залежність трьох типів правового регулювання: міжнародну; національну; інституційно-правову, які узгоджуючись між собою і повинні слугувати даній меті; по-третє, система внутрішньої безпеки передбачає рівноправну сукупність компонентів безпеки, які складають структурно-об'єктну складову безпеки.

Метою створення взаємообумовлюючої системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства у сфері протидії злочинності є забезпечення існування такого механізму, який здатний розробляти

стратегію держави в цьому аспекті та реалізовувати її в конкретній і узгодженій діяльності всіх суб'єктів. Організаційно і функціонально система повинна базуватися на скоординованих і інтеграційних зусиллях суспільства і держави, що якраз і дозволяє виробляти соціально-правові механізми забезпечення внутрішньої безпеки. Здійснити це можна завдяки наданим їм повноваженням із застосуванням відповідних засобів і методів (економічних, політичних, організаційних, правових, соціально-психологічних, ідеологічних, виховних тощо). Але застосовуючи увесь цей комплексний механізм треба передбачати, що система не є незмінною вона трансформується і змінюється адекватно із змінами в суспільстві.

Зроблений аналіз внутрішньої безпеки суспільства засвідчив, що дане соціальне явище знаходиться в постійній динаміці яке трансформується і змінюється під впливом різноманітних факторів, які також невинно взаємодіють між собою.

В зв'язку з цим для побудови системи потрібно структурне розділення об'єкта, виходячи із спектра реалізуємих функцій. Для цього спочатку визначаються зовнішні функції системи безпеки, які безпосередньо впливають на внутрішню безпеку. Потім визначають внутрішні функції, які взаємодоповнюють один одну як в забезпеченні внутрішніх умов її функціонування і розвитку так і в підтримці зовнішніх функцій. В підсумку формується каркас системи внутрішньої безпеки суспільства, який наповнюється методом виділення підсистем, що здійснюють кінцевий цикл дій по реалізації однієї або декількох функцій чи співпрацюють з іншими підсистемами для досягнення результату.

11. Проведене монографічне дослідження засвідчило, що в основі побудови системи внутрішньої безпеки суспільства є загальнонаціональні цінності і інтереси, що об'єктивно відповідає перехідному періоду до нових політичних і соціально-економічних відносин. Розвал СРСР, соціально-політична організація якого передбачала безумовну підлеглість інтересів особи і суспільства інтересам держави, призвів до руйнації особистісних інтересів і занепаду загальносуспільних. Відбувся процес протистояння інтересів різних об'єктів безпеки. В зв'язку з цим однією із основних проблем розробки ефективної стратегії забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства у сфері протидії злочинності є створення механізму який би сформував відносно стійкі системи загальнонаціональних цінностей і інтересів, які б підтримувались переважною більшістю суспільства.

Формування інтересу – це цілеспрямована діяльність по створенню у різних суб'єктів (людини, суспільства, держави) глибокої зацікавленості до визначеного змісту. Основою формування інтересу як соціальної категорії, є об'єктивні умови суспільного співіснування, що визначають характер взаємодії та взаємозалежності соціальних суб'єктів у зв'язку з умовами їх життєдіяльності. Інтереси людини, суспільства, держави взаємопов'язані та взаємозалежні між собою цілим спектром вимог. Це, по-перше,

відстоювання основної мети – задоволення об'єктивних потреб кожного із суб'єктів та надійної захищеності їхніх життєво важливих інтересів; по-друге, структурним компонентом системи забезпечення внутрішньої безпеки є життєво важливі інтереси, як сукупність усвідомлюваних потреб, задоволення яких гарантує незмінність конституційного ладу, розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів, політичної і економічної стабільності; по-третє, цінності людини, суспільства, держави проявляються як узагальнююча компонента соціальних цінностей; в-четвертих, інтерес людини по її захисту від злочинних проявів підтримується інтересом суспільства, що проявляється у розбудові демократичних засад існування, створенні правової держави, а інтерес держави у розбудові законодавства, виконавчої і судової гілок влади, які адекватно реагували би на загрози життєво важливим інтересам людини, суспільства, держави. Таким чином конструктивна реалізація політики забезпечення внутрішньої безпеки суспільства у сфері протидії злочинності можлива лише при умові узгодженої і злагодженої діяльності всіх структурних компонентів забезпечення безпеки.

Так дослідження взаємозв'язку інтересів і факторів, що представляють для них загрозу показало, що як внутрішні так і зовнішні фактори, які впливають на внутрішню безпеку беруть свій початок в конфліктних розбіжностях інтересів, зіткнення яких призводять до намагання вирішити ці протиріччя завдяки впливу різних суб'єктів державної влади. Необхідною умовою для реалізації інтересів людини, суспільства, держави і забезпечення внутрішньої безпеки суспільства є наявність відповідної системи їх забезпечення – об'єктивних і суб'єктивних можливостей, похідних від сукупності діяльності суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки і усвідомлених життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави. Самі інтереси, детерміновані різними об'єктивними і суб'єктивними факторами, виступають у вигляді системоутворюючого елемента системи внутрішньої безпеки суспільства і сприяють створенню якісної визначеності як підсистеми загроз, так і підсистеми забезпечення внутрішньої безпеки суспільства.

Являючись віддзеркаленням факторних (економічних, політичних, соціальних, духовних і ін.) процесів і відношень причинно-наслідковий ланцюг становлення, формування і розвитку внутрішньої безпеки суспільства включає в себе наступні ключові складові: життєво важливі інтереси людини, суспільства, держави – загрози (небезпеки) – систему забезпечення внутрішньої безпеки суспільства.

Спираючись на цей умовивід можна зробити висновок, що життєво важливі інтереси людини, суспільства, держави генетично виникають, формуються і діють як правило до появи загроз. Вони можуть лише дещо конкретизуватися у зв'язку з їх актуалізацією чи загостренням та об'єктивізуватися в систему внутрішньої безпеки суспільства за допомогою різних форм, методів і засобів.

Вбачаючи широкий круг проблем, пов'язаних з функціонуванням життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави в системі внутрішньої безпеки суспільства, автор вбачає за доцільне, в даному дослідженні більш детально зупинитися на вивченні суб'єктного забезпечення внутрішньої безпеки суспільства у сфері протидії злочинності, його правового статусу, структурних і взаємообумовлюючих функціональних компонентах, механізмі взаємодії.

Дослідження законодавства і наукових джерел засвідчило, що основними суб'єктами протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки суспільства є органи державної влади і управління, органи місцевого самоврядування, а також недержавні інституції і об'єднання громадян.

Основою на цьому можна наголосити, що під системою забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства слід розуміти скоординовану діяльність державних і суспільних інститутів, об'єднань громадян діючих з метою визначення небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни для їх запобігання або ліквідації та досягнення необхідного рівня захищеності від внутрішніх і зовнішніх кримінальних загроз.

Але система забезпечення внутрішньої безпеки суспільства не може ефективно працювати, якщо не сконцентрувати функціональні обов'язки і згідно них забезпечити всі аспекти внутрішньої безпеки.

До них потрібно віднести:

1) визначення найбільш значущих і пріоритетних напрямків, що відносяться до внутрішньої безпеки, їх періодичне уточнення;

2) розробку і правове закріплення єдиної державної і громадської підсистем забезпечення внутрішньої безпеки;

3) підготовку сил та засобів суб'єктів системи до їх застосування згідно з призначенням;

4) здійснення заходів по захисту людини, суспільства, держави від загроз їх життєво важливим інтересам;

5) здійснення прогнозовано-аналітичної діяльності із зацікавленими суб'єктами по визначенню загроз інтересам людини, суспільства і держави у всіх сферах життєдіяльності, причини їх прояву та наслідків виявлення;

6) координацію суб'єктів забезпечення безпеки для підвищення ефективності діяльності по запобіганню і ліквідації загроз життєво важливим інтересам людини, суспільству, державі як ззовні так і в середині країни;

7) розробку науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту інтересів людини, суспільства, держави;

8) визначення результативності дій щодо забезпечення внутрішньої безпеки і аналіз витрат на них;

9) співробітництво з іншими міжнародними організаціями (державними і громадськими), якщо це не суперечить національному законодавству і національним інтересам.

В залежності від сфер впливу модель системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства являє собою наступну структуру:

- по-перше, внутрішня безпека суспільства є ключовим компонентом національної безпеки України і тому вона є структурним елементом більш складної системи безпеки;

- по-друге, основуючись на функціональних обов'язках суб'єкти безпеки поділяються по сферам безпеки: забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства у сфері протидії злочинності, внутрішньо-економічна безпека, соціальна і гуманітарна безпека, екологічна і техногенна безпека, інформаційна безпека;

- по-третє, в залежності від ієрархії, супідрядного рівня і змісту завдань, що стоять перед суб'єктами їх поділяють на: всеохоплюючі, локальні і допоміжні;

- в-четвертих, система діє не хаотично, а завдяки чітко визначених і законодавчо закріплених функцій, які різняться у залежності від суб'єктів забезпечення безпеки;

- в-п'ятих, вся система внутрішньої безпеки будується у відповідності до взаємообумовленої сукупності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави. Застосовуючи при цьому всі можливі сили і засоби: економічні, правові, політичні, організаційно-управлінські, морально-виховні, психологічні тощо;

- в-шостих, система внутрішньої безпеки формується у взаємозв'язку механізмів самоорганізації і управління. Механізм самоорганізації віддзеркалює процеси інтеграції інтересів безпеки людини, суспільства, держави з метою отримання більш високого рівня безпеки. Інакше кажучи, діяльність такого механізму в умовах загроз внутрішній безпеці суспільства сприяє взаємоузгодженій поведінці, консолідації дій окремих елементів, більш високої організації правової культури, що дозволяє відповісти на виклики середовища новими організаційними і функціональними інноваціями;

- в-сьомих, для досягнення функціонально-цільової мети – захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави вона використовує весь арсенал взаємообумовленого факторного впливу на внутрішню безпеку: політичний, економічний, правовий, соціальний, екологічний, соціально-психологічний, етнополітичний, інформаційний, науково-технічний.

12. Система забезпечення внутрішньої безпеки суспільства у сфері протидії злочинності також визначається її структурно-функціональним компонентом. В залежності від виду загроз внутрішній безпеці суспільства системостворений механізм забезпечення безпеки здійснює певні функції, які спрямовані на врегулювання обставин, що впливають на захист життєво

важливих інтересів людини, суспільства, держави. Це можуть бути економічні, політичні, соціальні і правові сфери впливу. З правової точки зору, в залежності від реалізуючих їх суб'єктів, це функції: кримінально-правові, цивільно-правові та адміністративно-правові.

Діяльність всієї системи забезпечення внутрішньої безпеки функціонує завдяки координації зусиль всіх її суб'єктів, що є основополагаючою умовою запобігання загроз, виявлення і розкриття злочинів. Основуючись на цьому ми приходимо до висновків, що:

а) в Україні за роки незалежності загалом сформована цілісна система забезпечення як національної безпеки, так і внутрішньої її складової. В основі цієї системи лежить законодавчо врегульований розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, що дозволяє окреслити повноваження кожної із гілок влади у сфері внутрішньої безпеки;

б) на законодавчому рівні досить чітко визначені функції суб'єктів безпеки та процедури прийняття, координації і реалізації рішень, що стосуються питань національної і внутрішньої безпеки;

в) в Україні починають формуватися недержавні органи: громадські організації, рухи, об'єднання, а також сама ідеологія громадян, що спрямовані на захист суверенітету, забезпечення прав і свобод людини, безпеки людини, суспільства, держави;

г) криміногенна ситуація в державі, зростання корупції, проявів організованої злочинності тощо дають підстави вважати, що ще недостатньо ефективно працює механізм взаємодії всіх суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки і потрібно кардинальне покращення всіх його елементів;

д) правоохоронна діяльність в сфері внутрішньої безпеки суспільства виходить за межі діяльності лише правоохоронних органів або в цілому органів державної виконавчої влади. Окремі її функції виконує і законодавча (представницька) і судова влада, а також Президент України, Рада національної безпеки і оборони України та прокуратура України. Тому суб'єктами правоохоронної діяльності є:

- держава через свої представницькі, виконавчі, судові органи та прокуратуру;

- громадські організації та об'єднання;
- окремі громадяни.

е) функції правоохоронної діяльності, в сфері внутрішньої безпеки, пов'язуються з впливом на суспільні відносини, що виникають:

- в соціально-економічній та політичній сферах суспільного життя;
- під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки;
- в процесі проведення дізнання та досудового слідства;
- здійснення адміністративно-правової юстиції;
- під час проведення оперативно-розшукових заходів;
- при проведенні профілактичних заходів;
- при виконанні адміністративних і судових рішень.

Основауючись на вище наведеному можна визначити, що основними завданнями суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки, в сучасний період розвитку України, на наш погляд, мають бути:

а) охорона всієї системи національного права України, її Конституції, законів і інших нормативних актів, що поєднується з організацією і здійсненням державної влади всіма гілками влади;

б) забезпечення безпеки людини, суспільства і держави завдяки системності функціонування всіх суб'єктів забезпечення безпеки;

в) захист суверенітету, незалежності, демократичних засад, соціальних та правових основ життєдіяльності України.

13. В інтересах підвищення наукового рівня і якості підготовки законодавчих актів, проведення кодифікаційного процесу, правничої реформи в непростих економіко-соціальних реаліях становлення незалежної України і для об'єднання зусиль державних і громадських об'єднань в забезпеченні внутрішньої безпеки українського суспільства потрібно організувати у провідних наукових та навчальних закладах України, що спеціалізується в галузі безпеки та протидії злочинності, науково-практичні обговорення та експертизи підготовлених законопроектів. Результати таких обговорень та експертиз надсилати у законодавчий орган країни та висвітлювати у засобах масової інформації.

Вирішити на державному рівні створення Державного банку даних статистичної інформації стосовно протидії злочинності. Для цього змінити критерій оцінки ефективності діяльності органів внутрішніх справ, здійснити доопрацювання форм державної статистичної звітності у відповідності міжнародним стандартам обліку та звітності.

При реформуванні правоохоронної системи України чітко визначити цілі, завдання і функції кожного правоохоронного і відповідного контролюючого відомства. Після вирішення цих питань перейти до другого етапу – реформування органів внутрішніх справ. Виробити та на рівні МВС України закріпити основний принцип підбору та розстановки персоналу: кожна посаду, в будь-якому відомстві, повинен займати фахово підготовлений для неї співробітник, що має рівень кваліфікації, яка відповідає виконуваний праці. Цим самим буде реалізовуватися один із принципів роботи з персоналом – адекватність особистих якостей працівників функціям, які ними виконуються, або принцип професійної відповідальності персоналу.

Також потребують консолідації наявні наукові знання у досліджуванні злочинності як мегапроблеми функціонування суспільства. В цьому процесі провідна роль відводиться кримінології як теоретико-прикладної науки, що включає в свій предмет не тільки соціологію, а і філософію злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавчі акти

1. Конституція України (із змінами і доповненнями). – К.: Атіка, 2006. – 64 с.
2. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Затверджена Постановою Надзвичайного XIV Українського з'їзду Рад від 30 січня 1937р. Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР 1938-1973. В двох томах. Т.1. // Вид-во Політичної літератури України. – К., 1974. – С. 2-20.
3. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990 р., – № 31. – ст.429.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.. – № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 18-22. – ст. 144.
5. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами. – К.: Юстініан, 2002. – 544с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Офіційний текст. – К.: Атіка, 2006. – 116с.
7. Кодекс України про адміністративне правопорушення: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 серпня 2007р. (Відповідає офіц. текстові). – К.: Вид.: ПАЛИВОДА А.В., 2007. – 208 с. (Кодекси України).
8. Кримінальний кодекс Української РСР (1961р.) // Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР 1938-1973. В 2 т. – Т.2. / Вид-во Політичної літератури України. – К., 1974. – С. 314-414.
9. Кримінальний кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 20 листопада 2005 р. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 164 с.
10. Кримінально-виконавчий кодекс України. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 88с.
11. Митний кодекс України від 11 липня 2002 р. № 92-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39. – ст.288.
11. Митний кодекс України від 11 липня 2002р. – К.: Атіка, 2002. – 160с.
12. О безопасности. Закон Российской Федерации от 25.12.92 г. № 4235 // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации, 1993, № 2. – ст. 77.
13. О взысканіи съ Малороссійскихъ крестьянъ владельческаго чины въ удовлетвореніе накопівшейся недоимки подушнаго сбора. Сенатскій указ. 12.850. Марта 21. – Полное собраніе Законовъ Россійской имперіи, съ 1649 года. Томъ XVIII. 1767-1769. Печатано въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи. 1830. – С. 60-61.
14. О податяхъ съ купечества, мѣщанъ, крестьянъ и другихъ обывателей Губерній Кіевской, Черниговской, Новгородской–Сѣверской, Харьков-

- ской, Могилевской, Полоцкой, Рижской, Ревельской и Выборгской; О сборъ пошлинъ съ дѣль и съ продаваемыхъ недвижимыхъ имѣній въ Губерніяхъ Малороссійскихъ и о распространеніи на оныя Губерніи права выкупать недвижимыя имѣнія ближайшимъ родственникамъ, по общимъ Государственнымъ узаконеніямъ. Полное собраніе Законовъ Россійской имперіи съ 1649 года. Томъ XXI. 1781-1783. Печатано въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи. 1830. – С. 907-911.
15. О священныхъ правахъ и преимуществахъ Верховной Самодержавной Власти. Сводъ законовъ Россійской имперіи. Томъ первый. – Ч. I. Основные государственные законы. – Издание: Санктпетербургъ 1892г. – 73 с.
 16. Об организации милиции. Декрет Совета Народных Комиссаров Украины от 9 февраля 1919 г. // Известия Временного рабочего крестьянского правительства Украины и Харьковского Совета рабочих депутатов, 1919 г., 9 февраля. № 41 // Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1.: 1917-1925. – С. 102.
 17. Полное собрание законов Росийской империи. – 1-е изд. – СПб., 1830. – Т. 22. – С. 344-385.
 18. Про Автономну Республіку Крим. Закон України від 17 березня 1995р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 11. – ст. 69.
 19. Про адвокатуру. Закон України від 19 грудня 1992 р., № 2887-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 9. – ст. 62. (Із змінами і доповненнями).
 20. Про банки і банківську діяльність. Закон України від 07 грудня 2000 р., № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – ст. 30.
 21. Про боротьбу з корупцією. Закон України від 05 жовтня 1995 р., № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – ст. 266.
 22. Про боротьбу з тероризмом. Закон України від 20 березня 2003 р., № 638-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003 р. – № 25. – ст. 180.
 23. Про вибори Президента України. Закон України від 05 березня 1999 № 474-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 14. – ст. 81.
 24. Про виключну (морську) економічну зону України. Закон України від 16 травня 1995р. – № 162/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 21. – ст. 152. (Із змінами і доповненнями).
 25. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку. Закон України від 8 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – ст. 81.
 26. Про відновлення гарантій недоторканости особи на території Української Народної Республіки. Закон. Ухвалений Радою Народних Міністрів, від 28 лютого 1919 р. // Вісник Державних Законів. Вип. 17. ч. 231, 3 травня 1919 р. // Михайленко П.П., Кондратьев Я.Н. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1: 1917-1925. – С. 63-64.

27. Про війська Цивільної оборони України. Закон України від 24 березня 1999 р., № 556-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 19. – ст. 172.
28. Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України. Закон України від 7 березня 2002 р., № 3099-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – ст. 225.
29. Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 19.06.1991 р. № 1213а-XII // Закони України. Офіційне видання. – Т. II. Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 35. – ст. 467.
30. Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України. Закон України від 19.06.1992 р., № 2480-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 35. – ст. 514.
31. Про господарські товариства. Закон України від 19 вересня 1991 р., № 31576-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 49. – ст. 682. (Із змінами і доповненнями).
32. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави. Закон України від 19 червня 2003 р. – № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. – № 46. – ст. 366.
33. Про державний кордон України. Закон України від 4 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. – № 2. – ст. 5; 1996. – № 37. – ст. 167.
34. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб. Закон України від 04 березня 1998 р., № 160/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1998. – № 35. – ст. 236.
35. Про Державну прикордонну службу України. Закон України від 3 квітня 2003 р. – № 661-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 27. – ст. 208. (Із змінами і доповненнями).
35. Про Державну прикордонну службу України. Закон України від 3 квітня 2003 р. – № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – ст. 208. (Із змінами і доповненнями).
36. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Закон України від 15 травня 2003 р., № 755-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – ст. 1172.
37. Про державну службу. Закон України від 16 грудня 1993 р., № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – ст. 490. (Із змінами і доповненнями).
38. Про державну таємницю. Закон України від 21 січня 1994. – № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. 1994. – № 16. – ст. 93. (Із змінами і доповненнями)
39. Про дипломатичну службу. Закон України від 20 вересня 2001 р., № 2728-III // Відомості Верховної Ради України. 2002. – № 5. – ст. 29.
40. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні. Закон України від 16 листопада 1992 р., № 2782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993 р. – № 1. – ст. 1. (Із змінами і доповненнями).

41. Про забезпечення безпеки осіб, що приймають участь в кримінальному судочинстві. Закон України від 23 грудня 1993 р., № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – ст. 51.
42. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Закон України від 28 листопада 2002 р., № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – ст. 2.
43. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР. Закон від 28 грудня 1960 р. Збірник законів Української РСР і Указів Президії Верховної Ради Української РСР 1938-1973. В двох томах. Т.1. // Вид-во Політичної літератури України. – К., 1974. – С. 313.
44. Про захист інформації в автоматизованих системах. Закон України від 5 липня 1994 р., № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1994. – № 31. – ст. 286. (Із змінами та доповненнями).
45. Про Збройні сили України. Закон України від 06 грудня 1991 р., № 1934-XII // Відомості Верховної Ради України, 1992. – № 9. – ст. 108. (Із змінами і доповненнями).
46. Про зв'язок. Закон України від 16 травня 1995 р., № 160/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1995р. – № 20. – ст. 143.
47. Про інформаційні агенства. Закон України від 28 лютого 1995 р., № 74/95 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – ст. 83.
48. Про інформацію. Закон України від 2 жовтня 1992 р., № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – ст. 650.
49. Про Кабінет Міністрів України. Закон України від 21 грудня 2006 р., № 514 // Голос України, 2 лютого 2007. – № 19.
50. Про контррозвідувальну діяльність. Закон України від 26 грудня 2002 р., № 374-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – ст. 89. (Із змінами і доповненнями).
51. Про міліцію. Закон України № 565-XII від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – ст. 20. (Із змінами і доповненнями).
52. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 травня 1997 р., № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170.
53. Про Національний банк України. Закон України від 20 травня 1999 р., № 679-IV // Відомості Верховної Ради України, 1999. – № 29. – ст. 238.
54. Про оборону України. Закон України від 06 грудня 1991р., № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – ст. 106. (Із змінами і доповненнями).
55. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лютого 1992 року. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992 р. – № 52. – ст. 303. (Із змінами і доповненнями).
56. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю. Закон України від 30 червня 1993 р., № 3341-XII // Відомості Верховної Ради України, 1993, № 35. – ст. 358. (Із змінами і доповненнями).

57. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19 червня 2003 р., № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – ст. 351.
58. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки. Закон України від 9 січня 2007 р., № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – ст. 102.
59. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – ст. 546.
60. Про пожежну безпеку. Закон України від 17 грудня 1993 р., № 33747-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 5. – ст. 21.
61. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 06 квітня 2000 р., № 1647-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000 р. – № 28. – ст. 224.
62. Про прийняття Конституції України і введення її в дію. Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 142.
63. Про прокуратуру. Закон України від 5 листопада 1991 р., № 1789-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 53. – ст. 793.
64. Про Раду національної безпеки і оборони. Закон України від 05 березня 1998 р., № 193/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1998 р. – № 35. – ст. 237. (Із змінами і доповненнями).
65. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Закон України від 18 жовтня 2006 р., № 251-V // Відомості Верховної Ради України, 2006 р. – № 50. – ст. 496.
66. Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією. Закон України від 18 жовтня 2006 р. № 252-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – ст. 497.
67. Про розвідувальні органи України. Закон України від 22 березня 2001 р., № 2331-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 19. – ст. 94.
68. Про свободу совісті та релігійні організації. Закон України від 23.04.1991. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – ст. 283. (Із змінами і доповненнями).
69. Про Службу безпеки України. Закон України від 25 березня 1992р., № 2229- XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. – № 27. – ст. 382. (Із змінами і доповненнями).
70. Про судоустрій України. Закон України від 7 лютого 2002 р., № 3018-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28. – ст. 180.
71. Про телебачення і радіомовлення. Закон України від 21 грудня 1993 р., № 3759-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – ст. 43. (Із змінами і доповненнями).
72. Про третейські суди. Закон України від 11 травня 2004 р., № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – ст. 412. (Із змінами і доповненнями).

73. Про Цивільну оборону України. Закон України від 03 березня 1993 р., № 2974-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 14. – ст. 124.
74. Продолжение Свода законов Российской империи издания 1842 г. – СПб.: Печатано въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845. – Т. 5: С 1 июля по 31 декабря 1844. – 558 с.
75. Проект законов о правах войсковых козаках (1770г.) // Центральна наукова бібліотека Національної академії наук України ім. В.І. Вернадського. – ВР. – Ф. 8. – № 1748 (118). – Арк.1.
76. Решение, учиненное по его императорскому величеству Указу в Верховном тайном совете, на подданое прошение Войска Запорожского обох сторон Дніпра, гетьмана Апостола. (1728) // Полное собрание законов Российской империи. – 1. – е изд. – СПб., 1830. – Т. 8. – № 5324.
77. Сводъ Уставовъ: О предупрежденіи и пресеченіи преступленій (1832г.) // Российский криминологический взгляд. – 2006. – № 2. – С. 16-67.
78. Статут “Вільного козацтва” на Україні” 1919 р. / Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України, ф. 1092 оп.5, спр.2 арк.1-4 // Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т. 1: 1917-1925. – С. 80.
79. Уголовный кодекс УССР. В редакции 1927 года. 3-е издание официальное. – Харьков, Юрид. издательство НКЮ УССР, 1927. – 135 с. (введен. в действие с 1 июля 1927г. Постановлением Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета “О введении в действие Уголовного кодекса УССР в редакции 1927г.” // Вісник ВУЦВК от 10 июля 1927 г., № 137 и в Собр. Указ. УССР за 1927 г., № 26-27. – ст. 131.
80. Уложение государя, царя и великаго князя Алексѣя Михайловича. Перепечатано изъ полного собранія законовъ. Государственная типографія, 1913. – С. III. – XIX,1,331,7, С XXIX,1с.: снимки.
81. Устав князя Ярослава про церковні суди. – Наводиться по: Толочко П. Ярослав Мудрий. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2002. – 272 с.
82. Уставъ о предупрежденіи и пресѣченіи преступленій (Седьмое Продолженіе Свода Законовъ 1842 г., Тома XIV). – С. 21-26. Продолженіе Свода Законовъ Россійской имперіи, изданія 1842г., Том. VII. Съ 1 января по 30 Іюня 1846 года. Санктпетербургъ. Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии. 1846. – С. 22, [6], 76,72,88,21[2],24[4],25 с.
83. Цивільний кодекс України: Чинне законодавство із змінами та доповненнями на 1 квітня 2005р.: (відповідає офіц. текстові). – К.: Вид.ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 336 с.
84. Цивільно-процесуальний кодекс України. – К.: Велес, 2006. – 128 с. (Офіц. док.).

Укази Президента

85. Комплексна програма профілактики злочинності на 2001-2005 роки. Затверджена Указом Президента України від 25 грудня 2000 р., № 1376/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 52. – ст. 2258.
86. Концепція національної безпеки Російської Федерації: Утв. Указом Президента РФ от 10 января 2000 г., № 24 // Собрание законов Российской Федерации. – 2000. – № 2. – ст. 170.
87. Концепція боротьби з корупцією на 1998-2005 роки. Указ Президента України від 24 квітня 1998р. № 367/98-ВР // Офіційний вісник України. – 1998. – № 17. – ст. 621.
88. Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань. Затверджено Указом Президента України від 31 липня 1998 р., № 827/98 // Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / Упорядники: В.С.Ковальський, Ю.М.Хахуда. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 108-115.
89. Положення про Міністерство внутрішніх справ України. Затверджене Указом Президента України від 17 жовтня 2000 р., № 1138/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 42. – ст. 1774.
90. Про вдосконалення координаційної діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. Указ Президента України від 12 лютого 2000 р., № 229/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 7. – ст. 267.
91. Про Державну митну службу України. Указ Президента України від 29 листопада 1996 р., № 1145/96 // Урядовий кур'єр від 05.12.1996 р., № 228-229.
92. Про затвердження положення Про Міністерство юстиції України. Указ Президента України від 30 грудня 1997 р. – № 1396/97 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 2. – ст. 47.
93. Про заходи щодо вдосконалення діяльності координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю. Указ Президента України від 30 грудня 1994 р. // Урядовий кур'єр, 12 січня 1995 р.
94. Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю. Указ Президента України від 26 листопада 1993 р. // Голос України, 2 грудня 1993 р.
05. Про Національну програму боротьби з корупцією. Указ Президента України від 10 квітня 1997 р., № 319/97 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 11.
96. Про Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції. Указ Президента України від 19 березня 2002 р., № 269/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – ст. 560.
97. Про рішення Ради безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року “Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та

забезпечення інформаційної безпеки України”. Указ Президента України від 16 грудня 2001 р., № 1193/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 50. – ст. 2228.

98. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 вересня 2006 року “Про виконання Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 лютого 2006 р. “Про суспільну ситуацію в Автономній Республіці Крим”. Указ Президента України від 9 жовтня 2006 р., № 822/2006 // Офіційний вісник України від 25 жовтня 2006 р., № 41. – ст. 2747.
99. Про систему заходів щодо усунення причин та умов які сприяють злочинним проявам і корупції. Указ президента України від 9 листопада 2004 р., № 175/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 6. – ст. 307.
100. Про створення Ради національної безпеки і оборони. Указ Президента України від 1 липня 1992 р., № 357/92 (Із змінами і доповненнями) // Урядовий кур’єр. – 1992. – № 28. (Втратив чинність).
101. Про створення Секретаріату Президента України. Указ Президента України від 14 жовтня 2005 р. – № 1445/2005 // Урядовий кур’єр від 18 жовтня 2005, № 197.
102. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 р., № 105/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – ст.389.

Постанови Верховної Ради України

103. Воєнна доктрина України. Постанова Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 р., № 3529-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 43. – ст. 409 (Із змінами і доповненнями).
104. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р., № 3/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – ст. 85. (Із змінами і доповненнями).
105. Концепція розвитку гірничо-металургійного комплексу України до 2010 р., схвалена постановою Верховної Ради України від 17 жовтня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 39. – ст. 295.
106. Про державні стосунки між УРСР та РРФСР. Постанова VI Всеукраїнського з’їзду Рад від 25 травня 1920р. // Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. [2-х т.] / Авт. сверка и сост. сб. П.П. Михайленко. – Т. 1: 1917-1925 гг. – К., 1966. – С. 172-173.
107. Про національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води. Постанова Верховної Ради України від 27 лютого 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 4. – ст. 279.
108. Про невідкладні заходи щодо боротьби з організованою злочинністю і корупцією. Постанова Верховної Ради України від 7 травня 1993 р. № 3207-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 27. – ст. 285.

109. Про стан боротьби з організованою злочинністю у 2004-2005 роках. Постанова Верховної Ради України від 3 листопада 2005р., № 3070-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 5-6. – ст. 76
110. Про стан боротьби із злочинністю та забезпечення законності в державі. Постанова Верховної Ради України від 18 листопада 1997 р. № 640/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 6-7. – ст. 25.
111. Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю. Постанова Верховної Ради України від 26 січня 1993 р., № 2931-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – ст. 87. (Із змінами і доповненнями).
112. Про утворення Тимчасової депутатської комісії Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, корупцією і хабарництвом. Постанова Верховної Ради України від 19 грудня 1992 р., № 2894-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – ст. 71.

Постанови Ради Міністрів СРСР та Постанови Кабінету Міністрів України

113. Положення про Міністерство оборони України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р., № 1080 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 31. – ст. 2237.
114. Положення про Міністерство оборони України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р., № 1080 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 31. – ст. 2237.
115. Положення про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2006 року № 1539 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 45. – ст. 2997.
116. Правила плавання і перебування в територіальному морі, внутрішніх водах, на рейдах та портах України іноземних військових кораблів. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 1996 р., № 529 // Зібрання Постанов Уряду України. – 1996. – № 12. – ст. 334.
117. Про Загальне положення про юридичну службу міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, державного підприємства, установи, організації. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 1995 р. – № 690 // Урядовий кур'єр. – 1995. – № 149-150.
118. Про примірний перелік управлінь, відділів та інших структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міських, районної державної адміністрації. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – ст. 1173.

119. Про створення територіальних митних управлінь. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 1994 р., № 465 // Урядовий кур'єр. – 1994. – № 112-113.
120. Про урядові комітети. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 7. – ст. 283.

Інші підзаконні нормативні акти

121. Наказ № 411 Директорії Української Народної Республіки від 10 грудня 1918 р. м. Вінниця “Вісник УНР”, 17 грудня 1918 р. // Михайленко П.П., Кондратьєва Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. – У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т. 1: 1917-1925. – С. 60-61.
122. Наказ Губернським і повітом комендантам і комісарам від 30 листопада 1918 р. // Вісник Української Народної Республіки” (офіційна газета Директорії), 19 грудня 1918 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1: 1917-1925. – С. 60.
123. Наказ про народну самооборону від 11 червня 1919 р. / Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України, ф. 1092, оп.4, спр.32, арк.21. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1: 1917-1925. – С. 65.
124. Наказъ Коммисіи о составленіи проэкта новаго Уложенія. 12.949. – Июля 30. Полное собраніе Законовъ Россійской имперіи, съ 1649 года. Томъ XVIII. 1767-1769. Печатано въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи. – 1830. – С. 192-280.
125. О содании военной организации и Красной гвардии в Харькове. Решение Харьковскаго комитета РСДРП (б) 11 мая 1917г. / “Пролетарій”, № 41, 13 мая 1917 г. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1: 1917-1925. – С. 90.
126. О создании рабочей милиции, профсоюзов и районных советов. Решение Пленума Одесскаго Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота. Вторая половина марта 1917 г. / Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України, ф.1299, оп.1, спр.94, арк.8. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1: 1917-1925. – С. 504 с.
127. Об избрании сельскаго ревкома и организации милиции. Протокол общаго собрания крестьян с.Братской Борщаговки Киевскаго уезда 21 февраля 1919г. / Держархів Київської області. ф.р. 94, оп.1., спр.6, арк. 8 – об. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1: 1917-1925. – С. 105.

128. Отношение Киевскому генерал-губернатору Черткову о допросе и отсылке запорожцев, содержащихся в Кременчуге, 15 августа 1768 г.; Экстракт указа в Киевскую губернскую канцелярию из государственной коллегии иностранных дел, 24 июля 1768 г. // Киевская старина. – 1882. – Т.3. – С. 320 – 321.
129. Положення про Апеляційну комісію Державного департаменту України з питань виконання покарань з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі. Затверджено наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 16 грудня 2003 р., № 261 // Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / Упорядники: В.С.Ковальський, Ю.М. Хахуда. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 360-362.
130. Положення про польову Жандармерію Української Галицької Армії (березень 1919р.). Національна бібліотека у Варшаві. – Фонд НТШ у Львові. – Спр. XXIV-26. // Збірник документів і матеріалів (За ред. В. Сідака, О.Пшеннікова. – К., в/ч Е-6133. – 1999. – 74 с.
131. Пояснююча записка до статуту “Вільного козацтва” 1919 р. / Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України, ф.1092, оп.5, спр.2, арк.5. – // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1: 1917-1925. – С. 80-81.
132. Про заборону використання жандармерії у невластних для неї функціях, Наказ по Українській Галицькій армії (травень 1919 р.). Національна бібліотека у Варшаві. – Фонд НТШ у Львові. – Спр. XXIV-26.3 історії спеціальних служб України. (1918-1920рр.) // Збірник документів і матеріалів (За ред. В. Сідака, О.Пшеннікова). – К., в/ч Е-6133-1999. – 74 с.
133. Про затвердження зводу відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ). Затверджено наказом Служби безпеки України № 440 від 12.08.2005 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 10.08.2005 р. – № 902/III-82.
134. Про зміну назви Державної Жандармерії на “Народная Сторожа” з Наказу Диктатора Західної області УНР Є.Петрушевича (липень 1919 р.). Національна бібліотека у Варшаві. – Фонд НТШ у Львові. – Спр. XXIV-26. // Збірник документів і матеріалів (За ред. В. Сідака, О.Пшеннікова. – К., в/ч Е-6133. – 1999. – 74 с.
135. Про підпорядкування Державної Жандармерії Диктаторові Західної області УНР (липень 1919 р.). Національна бібліотека у Варшаві. – Фонд НТШ у Львові. – Спр. XXIV-26. // Збірник документів і матеріалів (За ред. В. Сідака, О. Пшеннікова). – К., в/ч Е-6133. – 1999. – 74 с.

Постанови Пленуму Верховного Суду України та інші документи програмного значення

136. Про встановлення результатів повторного голосування з виборів Президента України 24 листопада 2004 р. Постанова Верховного Суду України від 03.12.2004 р. // Вісник Верховного Суду України. – № 11(15). – 2004. – С. 22-24.
137. Про деякі питання практики застосування господарськими судами Закону України “Про третейські суди”. Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 11.04.2005 р., № 04-5/639. // Юридичний вісник України. – 2005. – № 49.
138. Про офіційне тлумачення положень статі 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справка на застосування мови) від 14 грудня 1999 р. Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 // Офіційний вісник України, 2000р. – № 4. – ст. 125.
139. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Постанова Пленума Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 (із змінами, внесеними постановою від 25 травня 2005 р.) // Постанови Пленуму Верховного Суду України у цивільних справах (1972-2003). Офіційне видання / За заг. Ред. Голови Верховного Суду України В.Т. Маляренка. – К., 2004. – С. 50-57.
140. Рішення Конституційного Суду України – “Справа про представництво прокуратури України інтересів держави в суді” від 08.04.1999 р.. – № 3-рп/99/6;1999. – № 15. – ст. 614 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – ст. 614.

Міжнародні конвенції, декларації, договори

141. Всеоб’ємлюючий підхід до закріплення міжнародного миру та безпеки у відповідності зі статуттом ООН. Резолюція. Док. ООН: А/44/21.
142. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединённых Наций 1970 г. // Международное право в документах / Сост. Н.Т. Блатова. –М.: Юридическая литература, 1982. – С. 4-12.
143. Декларація про закріплення міжнародної безпеки. Док. ООН: А/25/2134.
144. Договір між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон від 12 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – ст. 265.
145. Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань від 12 січня 1993 року // Збірник документів про

- правове оформлення державних кордонів України та співробітництво з прикордонних питань. – Вип.1. – К.: Державний комітет у справах охорони державного кордону України, 1996. – С. 15-49.
146. Договір між Україною і Словацькою Республікою про спільний державний кордон” від 14 жовтня 1993 року // Збірник документів про правове оформлення державних кордонів України та співробітництво з прикордонних питань. – Вип.1. – К.: Державний комітет у справах охорони державного кордону України, 1996. – С. 104-113.
147. Елементи відповідального запобігання злочинності: стандарти і норми. // Резолюція ООН 1937/31; 21/7/97.
148. Європейська Конвенція про боротьбу з тероризмом. Ратифіковано Законом України від 17 січня 2002 р. № 2990-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 6. – ст. 229.
149. Європейська конвенція про запобігання катування чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню” від 26 листопада 1987р. Ратифіковано Законом від 24 січня 1997 р., № 33/97-ВР. Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / Упорядники: В.С. Ковальський, Ю.М. Хахуда. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 100-106.
150. Загальна декларація прав людини. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948р. (Док. ООН/PES/217A) // Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / Упорядники: В.С. Ковальський, Ю.М. Хахуда. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 94-100.
151. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Ратифіковано Законом України від 4 лютого 2004 р. № 1433-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 10. – ст. 564.
152. Концепція всезагальної безпеки. 1986. Док. ООН: A/41/52.
153. По предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Резолюция VII конгресса ООН: Основные принципы, касающиеся независимости судебных органов. – Милан, 1985. – 27 с.
154. Про створення всеоб’ємної системи міжнародного миру та безпеки. Резолюція. Док. ООН: A/42/32.
155. Протокол “Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Ратифіковано Законом України від 4 лютого 2004р. № 1433-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 10. – ст. 564.
156. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Ратифіковано Законом України від 4 лютого 2004 р., № 1433-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 10. – ст. 564.
157. Устав Организации Объединённых Наций и Статут Международного Суда. – Нью-Йорк: Организация Объединённых Наций, 1998. – 104 с.

Інші джерела

158. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
159. Авер'янов В. Реформування українського адміністративного права: черговий етап // Право України. – 2000. – № 7. – С. 6-8.
160. Адміністративне право України. Підручник для юрид. вузів і фак. / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гаращук та інш.; За заг. ред. Ю.П. Битяк. – Х.: Право, 2000. – 520 с.
161. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією. – Т. 2: 1599-1637. – СПб, 1865. – [6], 15, 287, [1]с.
162. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією. – Т. 13: 1677-1678. – СПб, 1884. – 4с, 14, 766, стб, 18с.
163. Альтерматт, Урс. Етнонаціоналізм в Європе. [Пер. с нем. С.В. Базарновой]; [Рос. гос. гуманитар. ин-т]. – М.: Изд. Центр РГГУ, 2000. – 367 с.
164. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – 2 вид., перероб. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
165. Андреевский И.Е. Полицейское право: Сочинение. – Изд. 2-е, испр. и доп. Т.1-2. – СПб.: Тип. В.В. Пратц, 1874-1876. Т.1: Введение и часть 1, полиция безопасности. – 1874. XVIII, – 648 с.
166. Андрейцев В.І. Екологічне право. Курс лекцій. Навч. посібник для юридичних факультетів вузів. – К., Юринком. – 1996. – 208 с.
167. Андрейцев В.І. Екологічне право та проблеми екологічної безпеки // Рад. право. – 1990. – № 4. – С. 32-36.
168. Андрущенко І.Ю., Гусева А.П. Контроль діяльності банків як важливий напрямок боротьби зі злочинністю // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 5. – С. 103-109.
169. Антология мировой философии. – В 4-х т. Т.1. Философия древности и средневековья. Ч 1. – М.: Мысль 1969. – С. 319-320.
170. Антологія української юридичної думки. В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Том 5.: Поліцейське та адміністративне право / Упорядники: Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко; відп. редактор Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов. – К.: "Юридична книга", 2003. – 600 с.
171. Аристотель. Государственное устройство афинян / Ред. В.С.Сергеева. – М. – Л.: Соцэкгиз, 16 тип. Треста "Полиграфкнига", 1936. – 198 с.
172. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т.4. – Политика. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
173. Аркуша Л.И. Выявление и расследование организованной преступной деятельности при наличии коррупционных связей. – Одесса: Одесская национальная юридическая академия, 2003. – 207с.
174. Арон, Реймон. Мир і війна між націями (В. Шовкун та ін. (пер. з фр.). – К.: МП "Юніверс", 2000. – 686 с.

175. Артюх П. Військова безпека // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол. Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1997. – С. 449.
176. Археологія Української РСР. У 3-х т. / Голов. ред. кол.: С.М. Бібіков (голов. ред.) та ін. – К.: “Наукова думка”. – Т.3: Ранньослов’янський та давньоруський періоди. – 1975. – 502 с.
177. Архив К. Маркса и Ф. Энгельса. – Т. V. – С. 262.
178. Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 36-44.
179. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. – М.: Юрид. лит., 1997.
180. Багалея Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. Исследование Д.И. Багалея. – М.: Изд. Имп. об-ва истории и древностей российских при Московском ун-те., 1887. – /2/, 571 с.
181. Багалея Д.І. Історія Слобідської України. – Х.: Вид-во “Основи” при Харків. ун-ті, 1990. – 255 с.
182. Баглай М.В. Некоторые актуальные вопросы конституционного правосудия в России // Конституционное правосудие: Вестник конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии: Вып. 1. – Ереван, 1998. С. 7-17.
183. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы коррупции, теневой экономики и борьба с ними. – Одесса: Латстар, 2001. – 530 с.
184. Бакаєв О.В. Правове забезпечення та можливості органів внутрішніх справ у боротьбі з корупцією // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. Вип. 4. – Харків: Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні, 2002. – С. 114-126.
185. Балабанова Л.М., Виденеев И.А., Друзь В.А., Жданова И.А., Криводерев В.В., Макаренко П.В., Попова Г.В., Юдина Т.А. Современные подходы и оценки акцентуализации личности // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 175-183.
186. Баліна С.Н. Стан та проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією у сфері приватизації державного майна // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. Вип. 4. – Харків: Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні, 2001. – С. 127-153.
187. Балога В. Замість одного “К” – “конфлікт” – ми пропонуємо три “К”: “конкуренція, компроміс, консолідація” // Україна молода, 2006, 29 грудня.
188. Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К.: РИО МВД Украины, 1994. – 160 с.

189. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: Монография. – Харьков: Основа, 2003. – 368 с.
190. Бандурка А.М., Друзь В.А. Психология власти. – Харьков: Ун-т внутр.дел, 1999. – 326 с.
191. Бандурка О.М. Передмова редактора // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 7-9.
192. Бантишев О.Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації): Навч. посібник. – К.: МАУП, 2002. – 128 с.
193. Бантышев А., Василина М. Закон о государственной границе Украины. – Ужгород, 1994. – 70 с.
194. Барабашова Н. Правове забезпечення екологічної безпеки: роль масштабного фактора // Право України. – 1999. – № 3. – С. 47-49.
195. Баранін А.С. Психологічний профіль вбивць. Посіб. з кримінальної психології та криміналістики. – К.: Вид.ПАЛИВОДА А.В., 2001. – 176 с.
196. Барановський О.І. Фінансова безпека. Монографія. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
197. Барвинский В.А. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII – XVIII вв. – Х.: Тип.и лит. М.Зильберберг и С-вья,1909. – 296с +III +I нен. Стр.
198. Баринова Л.В., Марченко Р.Н., Петров Э.И., Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений. Учебное пособие. – М.: Изд-во Акад. МВД России, 1995. – 82с.
199. Батюк В. Еволюція концепцій міжнародної і національної безпеки // Спостерігач. – 1996. – № 25. – С. 2-13.
200. Бачинин В.А. Философия права и преступления. – Харьков: Фолио, 1999. – 607 с.
201. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спец. вищих навч.закладів. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 475 с.
202. Башкатов И.П. Психология групп несовершеннолетних правонарушителей. – М.: Стелс, 2000. – 303 с.
203. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты: Безопасность и устойчивое развитие крупных городов / Гл. ред. К.Б.Норкин. – М.: МГФ, “Знание”, 1998. – 496 .
204. Бельков О.А. Понятийно-категорийный аппарат концепции национальной безопасности // Безопасность. Информационный сб. – 1994. – № 3 (19). – С. 91-94.
205. Березанский С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине. – К.: Наукова думка, 1972. – 265 с.
206. Бернер А. Ф. Учебник уголовного права: Т.1-2. СПб.: изд Н.Неклюдова, 1865. Т.1. Часть общая. – /4/, 916, VII, XVIIIс.
207. Білецький В.О. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності: Автореф. дис. кан. юрид. наук: 12.00.08 // Одеська державна юридична академія. – Одеса, 1999. – 24 с.

208. Бодрук О.С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991-2001 роки. Дис. док. політ. наук: 21.01.01. [Нац. Інститут стратегічних досліджень: Нац. Інст. Проблем міжнародної безпеки. – К., 2003. – 415с.
209. Большая Советская Энциклопедия. / Гл. ред. Б.А. Введенский. – 2-е изд. – Т.4. – М.: “Большая Советская Энциклопедия”, 1950. – С. 388.
210. Большая Советская Энциклопедия / Гл. ред. Б.А. Введенский. – 2-е изд. – Т.18: Индекс-Истон. – М.: “Большая Советская Энциклопедия”, 1953. – С. 280.
211. Большой энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 1385.
212. Бондар О. Глобалізація інвестиційних процесів та проблеми приватизації в Україні // Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України: Матеріали Міжнар. наук. – практ. конф. (Київ, 27 червня 2001 р.) / Міжвід. коміс. з питань фінансової безпеки при РНБОУ. – К.: [КІПМБ], 2001. – С. 47-53.
213. Бордуляк Т. В. Нація і національна ідея. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 2000. – 49,[2]с.
214. Брас П. Етнічні групи і формування етнічної ідеології // Націоналізм. Антологія. – К., 2000. – С. 464.
215. Бриллюэн Лион. Научная неопределенность и информация. Пер. с англ. Т.А. Кузнецовой. Под ред. и с послесл. д-ра философ. наук, проф. И.В. Кузнецова. – М.: “Мир”, 1966. – 271 с.
216. Брук С.И., Кабузан В.М. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (Конец XIX в. – 1917 гг.) // История СССР. – 1980. – № 3. – С. 74-93.
217. Бунге Н.Х. Полицейское право. Благоустройство. – (Б.м. и г.) – 45 с.
218. Бутейко А. Національна безпека України та міжнародне співробітництво в сфері боротьби з тероризмом // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. – 2006. – № 6. – С. 11-12.
219. Василенко М. Матеріали до історії українського права (ВУАН. Зб. соціал.-екон. відділу. – № 11). – К., 1929. – Т.1. – С. 197-259.
220. Васьковський В. Стан релігійної мережі в Україні // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10. – С. 22-27.
221. Ведрін Д. Концепція стратегії безпеки (Україна у посттоталітарний період) // Розбудова держави. – 1993. – № 5. – С. 36-41.
222. Велика українська революція (Мат. до історії відновлення укр. державності): Календар іст. подій за лютий 1917 р. – березень 1918 р. / УБАН у США; Упорядн. Я.Зозуля. – 2-е вид. – Нью-Йорк, 1967. – 122 с.
223. Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос въ прошломъ и настоящемъ.: Редакція А.К. Дживилегова, С.П. Мельгунива, В.И. Печета. Юбілейное издание. Т. II. – М., Издание Т-ва И.Д. Сытина, 1911. – 266 с.

224. Венедиктов В.С., Іншин М.І. Загальнотеоретичні підходи до визначення правового статусу державних службовців // Вісник Одеського ін-ту внутр. справ. – 2004. – № 1. – С. 14-19.
225. Витте С.Ю. По поводу непреложности законов государственной жизни. – СПб., 1914. – IV. – 376 с.
226. Виявлення та розслідування злочинів у сфері оподаткування / Чиж М. // Вісник прокуратури. – 2007. – № 9(75) вересень. – С. 27-31.
227. Відплив мізків // Голос України. – 2004. – 30 квітня.
228. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – Изд 5-е. – СПб. – Киев: Н.Я. Оглоблин, 1907. – [4], VI, VI. – 694с.
229. Владимирский-Буданов М.Ф. Хрестоматия по истории русского права. Изд. 6-е. – СПб. – К., – Вып. 3. – 1908. – 234 с.
230. Внимание! Рейдеры... (Обзор материалов, поступивших на рассмотрение Аппарата вице-президента УСПП 14-30 ноября). – № 5. – К.: Изд-во Национальной библ. Украины им. В.И. Вернадского “НВІЦ”, 2006. – 148 с.
231. Возжеников А.В. Внутренние и внешние угрозы национальной безопасности Российской Федерации: основные понятия, классификация, содержание. – М.: РАГС., 1998. – С. 123.
232. Возжеников А.В. Гомеостаз и национальная безопасность // Синергетика, философия, культура. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 363 с.
233. Возжеников А.В. Национальная безопасность России: методология исследования и политика обеспечения. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 424 с.
234. Возжеников А.В. Парадигма национальной безопасности реформирующейся России. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЭДАК ПАК, 2000. – 358 с.
235. Возный А.Ф. Полицейский сыск и кружок Петрашевцев: Учебное пособие. Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел КВШ МВД СССР. – К., 1976. – 86 с.
236. Володина Н.В. Особенности экстремизма на религиозной почве // Безопасность Евразии. – 2002. – № 3. – С. 591-596.
237. Воробейникова Т.У. Судебная реформа 1864 года // Проблемы юридичної науки та правоохоронної практики: Зб. наук. праць. – К.: Укр. Акад. внутр. справ, 1994. – С. 272-279.
238. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3-х т./Ред. кол.: П.П.Гудзенко и др.]. Т.1-3. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 3: 1651-1654 годы. – 645 с.
239. Востриков П. О банкротстве предприятий-заёмщиков и банков за рубежом // Хозяйство и право. – 1995. – № 2. . – С.132-142; – № 3. – С. 102-113.
240. Гавриш С.Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України): Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Укр. юрид. акад. – Харків, 1994. – 39 с.
241. Галчин О., Травінцева Г. Археологи звинувачують // Кримська світлиця. – 2004. – № 44.

242. Гальчинський А., Здіорук С., Крисаченко В., Степико М., Власюк О. Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для Українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2004. – 26 с.
243. Гаркави А. Я. Дополнения к сочинению “Сказания мусульманских писателей о славянах и русских”. – СПб: Тип. Имп.Акад. Наукъ 1871. – 41 с.
244. Гаркави А. Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. (С половины VII века до конца X века по Р. Х.). – Собрал, перев. и объясн. А.Я. Гаркави. – СПб.: Тип Имп. Акад. Наукъ, 1870. – VIII. – 308 с.
245. Гегель Г. В.Ф. Политические произведения. – М.: Наука, 1978. – 438 с.
246. Гегель, Георг Вильгельм Фридрих. Философия права / Б.Г. Стоппнер, М.И.Левина (пер. с нем.); Д.Керимов, В.С.Нерсисянц (ред., сост.); В.С.Нерсисянц (вступ. ст.); АН СССР. Ин-т философии. – М.: Мысль, 1990. – 527с. – (Серия “Философское наследие” ; Т. 113) .
247. Геллнер Э. Нации и национализм: Пер. с англ. / Ред. и послесл. И.И. Крупника. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.
248. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса // Путь. – 1992. – № 1. – С. 9-61.
249. Гельвеций К.А. Сочинения: В 2-х т., Т.1. – М.: Мысль, 1973. – 647 с.
250. Генерал Поважнюк став ... громадянським замміністра МВД // Сьогодні. – 2003. – 8 жовтня.
251. Герета І. Археологічні відкриття у Чернеліві-Руському в 1994 р. // Наукові записки. – Кн. 2-1. – Тернопіль, 1997. – С. 16-38.
252. Гишинський Я.М. Соціальний контроль над девіантністю в сучасній Росії: теорія, історія, перспективи // Соціальний контроль над девіантністю в сучасній Росії / Під ред. Я.М. Гишинського. – СПб.: СПб філіал Інституту соціології РАН, 1998. – 194 с.
253. Гнатцов О.Г. Управління інформаційними ресурсами в системі прийняття рішень з проблем національної безпеки України // Стратегічна панорама. 2001. – № 3-4. – С. 43-45.
253. Голобуцький В. Запорозьке козацтво – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.
255. Головатий М.Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2003. – 504 с.
256. Голубинський Е. Е. История русской церкви. Т.1. Изд. 2., испр. и доп. – М.: Изд. Имп. О-ва истории и древностей российск. при Моск. уни-те, 1901. – Т.1: Период 1-й, Киевский или домонгольский. Первая половина тома. – XXIV, 968, / I /с.
257. Горбачев А.В. Информация об организованной преступности: содержание, источники, цели использования // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. Вип. 5. – Харків: Харківський центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. – 2002. – С. 96-109.

258. Горбулін В.П. Діяльність ради національної безпеки і оборони України з реалізації Концепції національної безпеки держави // Наука і оборона, 1999, – № 3. – С. 3-6.
259. Горшенков Г.Н., Шестаков Д.А. Криминология. Преступность как свойство общества. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2001. – 264 с.
260. Греков Б. Д. Киевская Русь. – М.: Учпедгиз, Образцовая тип. им. Жданова, 1949. – 511 с.
261. Грозовський І. Козацьке право // Право України. – 1997. – № 6. – С. 76-80.
262. Грошевий Ю.М. Конституція України та проблеми формування судового права // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 1-3 червня 2000 р. / Ю.М. Бисага (упор.). – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 12-20.
263. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т.1. – 1991. – 736 с.
264. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1992. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т.2. – 1992. – 640 с.
265. Грушевський М.С. Історія України – Руси: В 11 т., 12 кн./ Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук думка, 1992. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т.3. – 1993. – 592 с.
266. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1992. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т.4. – 1993. – 544 с.
267. Грушевський М.С. Історія України – Руси: В 11т., 12кн. // Редкол.: П.С. Сохань (голова) та інші – К. Наук. думка, 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т.5. – 1994. – 704 с.
268. Грушевський М.С. Історія України – Руси: В 11т., 12 кн./ Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – (Пам'ятки іст. думки України). – Т.6. – 1995. – 680 с.
269. Грушевський М.С. Історія України – Руси. В 11т., 12кн./Ред.кол. П.С. Сохань (голова), Г.В. Боряк (відл.секл.), Л.Винар, І.Б. Гирич та інші. – Т. 7: Козацькі часи – до року 1625. – К: Наук. думка, 1995. – 628 с.
270. Грушевський Михайло. Шведсько-український союз 1708 р. // Записки наукового товариства імени Шевченка. Наукова часопись, присвячена передовсім Українській історії, фільольогії й етнографії. – Львів: З друкарні Наукового товариства імени Шевченка, 1909, VI В. – С. 7-20.
271. Грушевський Олександр. Глухів і Лебедин (1708-1709). // Записки наукового товариства імени Шевченка. Наукова часопись, присвячена передовсім Українській історії, фільольогії й етнографії. – Львів: З друкарні Наукового товариства імени Шевченка, 1909, VI В. – С. 21-65.
272. Грянка Г.В., Матвійчук В.К., Нікітін Ю.В. Адміністративне право України: Практикум. – К.: Азимут – Україна, 2004. – 144 с.

273. Гудзь В. В. Історія України: Підручник для студ. неістор. спец. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2003. – 616 с.
274. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. – К.: Основи, 1996. – 222 с.
275. Гуржій О.І. Семен Гаркуша.[Видатний ватажок селян, антикріпосницької боротьби 60-80-х років XVIIIст.]-К.,”Рад. Школа”,1962. – 38 с.
276. Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія. – К.: ВІРА-Р; Дакор, 2000. – 506 с.
277. Гуцал А. Тероризм как системная сила мировой дезинтеграции // Проблемы безпеки особистості, суспільства, держави. – 2006. – № 6. – С. 18-20.
278. Д-ский А. Система карательных мер в Запорожье // Киевская старина. – 1893. – Т. 40., январь. – С. 1-19; февраль. – С. 209 – 239; март. – С. 442 – 459.
279. Давид, Рене. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. и вступ. ст. В.А. Туманова. – М.: Прогресс, 1988. – 496 с.
280. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Рус. язык, 1989. – Т. 1: А-З. – 1989. – 700 с. – С. 67.
281. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Рус. Язык, 1989. – Т. 2. – 779 с. – С. 349.
282. Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: Сутність, структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник. – Харків: “ФОЛІО”, 2002. – 285 с.
283. Даньшин И.Н. Организованная преступность // Збірник наукових праць Харківського центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. Випуск другий. – Харків: Харківський центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. 2001. – С. 4-31.
284. Даньшин І. Організована злочинність (поняття, кримінологічна характеристика, чинники, шляхи протидії) // Вісник Академії правових наук України, Харків, 1998, № 1(12). – С. 100-111.
285. Дарнопих Г.Ю., Халін В.П. Економіко-правові чинники в системі детермінант економічної безпеки держави // Наукові записки Харківського економіко-правового університету. Науковий журнал. – № 1(2), 2005. – С. 139-153.
286. Дашкевич Я. Нація і утворення Київської Русі // Формування української нації: історія та інтерпретація. Матеріали круглого столу істориків України. – Львів, 1995. – С. 14-16.
287. Дементьева Е.Е. Экономическая преступность и борьба с ней в странах с развитой рыночной экономикой (на материалах США и Германии)./Серия: Актуальные вопросы борьбы с преступностью в России и за рубежом. Выход 5. – М.: ИНИОН РАН, 1992. – 51 с.
288. День. – 1997. – № 36. – 28 лютого.
289. Депп Ф. О. Наказания существовавшие в России до царя Алексея Михайловича. – СПб., 1949. – 97 с.

290. Дергачов О. Проблеми національної безпеки // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Генеза; Довіра, 1996. – С. 591.
291. Джужа О., Мозоль А. Міграційні процеси та злочинність в Україні: їх взаємозв'язок // Право України. –1998. – № 7. – С. 39-41.
292. Джужа О.М. Внутрішньодержавні аспекти щодо протидії тероризму в Україні // Тероризм і національна безпека України: Матеріали міжнар. конф.(Україна, Київ,11квітня 2002року)/Я.Ю.Кондратьєв(гол.редкол.) – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – С. 217-219.
293. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини). Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2001. – 368 с.
294. Дзлийев М. И., Урсул А. Д. Основы обеспечения безопасности России: Учебн. пособие / Рос. гос. торгово-экон. ун-т, НИИ проблем безопасности и устойчивого развития. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2003. – 423 с.
295. Дзлийев М.И., Потрубач Н.Н. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности: Курс лекций. – М., 1996. – 185 с.
296. Дидоренко Э., Чверткин М. Фейерверк правового нигилизма на пике морального бесстыдства // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 11(51). – С. 42-44.
297. Дипломатический словарь в 3 т. – 4-е изд., перераб. и доп. / Гл. ред. – я А.А. Громыко, А.Г. Ковалёв, П.П. Севостьянов, С.Л. Тихвинский. – М.: Изд-во Наука. – 1985. – Т.1. – 424 с.
298. Дипломатический словарь в 3-х тт. – 4-е изд., перераб. и доп. / Гл. ред.-я А.А. Громыко, А.Г. Ковалёв, П.П. Севостьянов, С.Л. Тихвинский. – М.: Из-во Наука. – 1985. – Т. 2. – 504 с.
299. Діак І.В. Українська національна ідея: Шляхи до Великої України. – К.: б.в., 2005. – 335 с.
300. Діак І.В. Українське відродження чи нова русифікація? Наук.посібник для студентів вищ. навч. закладів освіти. – К: Гранослов, 2000. – 304 с.
301. Діак І.В., Осінчук З.П. Газова промисловість України на зламі сталість. Наукове видання. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
302. Діак І.В.Пята колона в Україні:загроза державності. – К.: б.в., 2006. – 128 с.
303. Додонов О.Г., Горбачик О.С., Кузнецова М.Г. Державна інформаційна політика і становлення інформаційного суспільства в Україні // Стратегічна панорама. – 2002. – № 1. – С. 166-170.
304. Долгова А.И. Криминалогия. – М.: Изд.группа НОРМА–ИНФРА-М, 1999. – 272 с.
305. Долгова А.И. Общие тенденции преступности и ее различия в регионах России // Преступность в России и борьба с ней: региональный аспект. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2003. – С. 3-9.

306. Долгова А.И. Преступность и общество // Актуальные вопросы борьбы с преступностью в России и за рубежом. – М.: РАН, Институт научной информации по общественным наукам. Главный информационный центр МВД России, 1992. – Вып. 3. – 204 с.
307. Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2-х томах. Том 1 (до половини XVII століття). – К.: Глобус, 1992. – 238 с.
308. Дослідження економічних аспектів реструктуризації та технічного переозброєння підприємств оборонно-промислового комплексу України з використанням потенціалу НАТО та її країн-членів. Науковий звіт. // За ред. д. екон. наук, проф. М.М. Єрмошенко. – К.: НАУ, 2003. – 96 с.
309. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в н. э. // Вестник древней истории, 1941, Т. 1(14). – С. 254-268.
310. Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і церква в суспільному житті України // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10. – С. 6-13.
311. Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности. Современные буржуазные теории: Сборник статей: Пер. с англ. / Под ред.: Никифоров Б.С.; Пер.: Никифоров А.С., Яковлев А.М.; Вступ. ст.: Кудрявцев В.Н., Никифоров Б.С. – М.: Прогресс, 1966. – С. 34-40.
312. Дячук С.І. Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
313. Економічні аспекти реструктуризації оборонно-промислового комплексу України з використанням потенціалу НАТО та країн-членів / Єрмошенко М.М., Єрохін С.А., Курочкін Г.Ф. та ін. За наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. – К., 2004. – 72 с. (Препринт / Національна академія управління).
314. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 1992р. – К., 1992. – С. 8-9, 38.
315. Енергетична безпека України: чинники впливу, тенденції розвитку / За ред. Ковалка М.П., Шидловського А.К., Кухаря В.П. – Київ: УЕЗ, 1998. – 160 с.
316. Енергетичні ресурси та потоки / Під заг. ред. А.К. Шидловського. – К.: Видав. “Українські енциклопедичні знання”, Вид. ТОВ “Дреднаут”, 2003. – 468 с.
317. Євтух В.Б., Ковальчук О.О. Українці в Канаді. – К.: Будівельник, 1993. – 142 с.
318. Єфименко П. Могила гетьманцев в г. Лебедине // Киевская старина. – 1884, Апрель. – С. 693-695.
319. Жалинский А.Э., Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. – Львов: Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те. 1980. – 212 с.
320. Жаліло Л., Радиш Я., Солоненко І. Здоров’я нації – важлива складова національної безпеки України // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. – 2003. – № 1. – С. 336-342.

321. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти: Зб.ст. за мат. міжнар. конф. (О.Ф. Белов (голов. ред.) – К.: ТОВ ВКФ “Сатсанга”, 2001. – С. 141-142.
322. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, В.Д.Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
323. Заєць І.О. Виступ на круглому столі. “Зовнішня політика України: сучасний стан та перспективи зміцнення”. Київ, 12 листопада 2003 р. – Комітет Верховної Ради України у закордонних справах, Інститут міжнародних досліджень, Благодійний фонд С. Бичкова “Духовне відродження”. – С. 12-13.
324. Закалюк А. Актуальні методологічні проблеми української кримінологічної науки // Вісник Академії правових наук України. Збірник наукових праць. – Харків, 2003, № 2(33) – № 3(34). – С. 633-656.
325. Закалюк А. Організована злочинна діяльність: сутність і потреби нормативного визначення // Вісник Академії правових наук України. – № 1(28), 2002 / Під ред В.Я. Тацій, М.В. Цвік, Л.К. Воронова. – Харків: Вид. “Право” Академії правових наук України. – С. 130-141.
326. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий дім “ІнЮре”, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
327. Закалюк А.П. Общественное воздействие и предупреждение правонарушений. – К.: Изд-во “Наукова думка”, 1975. – 264 с.
328. Занюк С. Психология мотивации. – К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. – 352 с.
329. Зеленецький В. Методологічна функція загальної теорії боротьби зі злочинністю // Вісник академії правових наук України, № 4 (31) , – Харків, 2002, – С. 143-157.
330. Зелинський А.Ф. Криминология: Курс лекций. – Х.: Прапор, 1996. – 260 с.
331. Зимин А. А. Правда Русская / В.Л. Янин (отв. ред). – М.: Древнехранилище, 1999. – 424 с.
332. Злочинів менше не буде // Юридичний вісник, № 6 (658), 9-15 лютого 2008 р.
333. Злочинність в Україні: основні показники стану та структури злочинності за 2001-2005 роки. – Київ, ВПЦ МВС України, 2006. – 201 с.
334. Зозуля І.В. Безпека і сучасність: юридичні аспекти // Право і Безпека. – 2002. – № 4. – С. 16-19.
335. Зозуля І.В. Поняття безпеки в кримінальному законодавстві України та за його межами // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С. 44-52.
336. Зудин В.Ф. Социальная профилактика преступлений. Криминологические и криминалистические проблемы. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1983. – 188 с.

337. Иншаков С.М. Зарубежная криминология: Учеб.пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 383 с.
338. Иншаков С.М. Криминология: Учебник. – М.: Юриспруденция, 2000. – 432 с.
339. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во вост. лит., 1962. XVI + 938 + 87 + IV с. (ПСРЛ. Т. 2).
340. Ипполитов К.Х. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России. – М.: РСПБ, 1996. – 263 с.
341. История Византии: В 3-х т. / Ред. Кол.: С.Д. Сказкин (отв.ред.) и др. – Т. 1. – М.: Наука, 1967. – 524 с.
342. История государства и права Украинской ССР. В 3-х томах / Ред.: Б.М.Бабий (гл.ред.) и др. – К.: Наукова думка, 1987. – Т. 1. / Авт. тома Б.М. Бабий, В.Д. Гончаренко, И.А. Греков и др. – 317 с.
343. Інформаційна безпека України: проблеми та шляхи її вирішення (Заочний круглий стіл) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1 (13). – С. 60-69.
344. Історія Русів / Пер. І. Драча; вступ. ст. В. Шевчука. – К.: Рад. письменник, 1991. – 318 с.
345. Історія України / Керівник автор. кол. Ю. Зайцев. Вид. 2-ге, зі змінами. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.
346. Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн.2: XX століття: Навч.посібник / Мельник Л.Г., Верстюк В.Ф., Демченко М.В. та ін. – К.: Либідь. – 1992. – 464 с.
347. Історія України: Навчальний посібник / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін. Під ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернативи, 1997. – 416 с.
348. Історія Української РСР. У 2-х т. (Голов. ред. кол.: К.К. Дубина (голов. ред.) та ін. Перероб. і доп. вид.].Т.1. – К.:Наукова думка, 1967. – Т.1./ Ред.кол.: М.Н.Лещенко, Ф.Є.Лось,К.І.Стецюк. – К.: Наукова думка,1967. – 807 с.: іл., факс., 10 л. іл., порт. і карт. – (Акад.наук Укр. РСР. Ін-т історії. 50 років Радянської влади).
349. Історія Української РСР. В 8 т., 10 кн. Т. 1: Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму. (З найдавніших часів до середини XVII ст.). Кн. друга. Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної і визвольної боротьби (Друга половина XIII – перша половина XVII ст.) / Ред. колегія В. О. Голобуцький (відповідальний редактор), С. З. Заремба (відповідальний секретар), Я. Д. Ісаєвич, П. В. Михайлина. – К.: “Наукова думка”, 1979. – 344 с.
350. Історія Української РСР. У 8 т., 10 кн. – Т. 2. Визвольна війна і возз’єднання України з Росією. Початок розладу феодалізму та зародження капіталістичних відносин. (Друга половина XVII – XVIII ст.) Ред. кол. Г.Я. Сергієнко (відп. ред.), В.Й. Борисенко, В.О. Маркіна, В.В. Панасенко (відп. секр.), І.Г. Рознер та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 616 с.
351. Кабанов П.А. Политический рэккет как политико-криминологическое явление // Следователь. – 2000. – № 5. – С. 24-25.

352. Кабанов П.А. Понятие и криминологическая характеристика политической преступности // Следователь. – 1999. № 4. – С. 27-33.
353. Казаков Н.Д. Безопасность синергетика (опыт философского осмысления) // Безопасность. Информационный сб. – 1994. – 4 (20). – С. 62-63.
354. Казнін В. МЧС – не подведе! // Киевский вестник, № 12 (6281), 2007 р., 6 февраля.
355. Калачов Н. В. Предварительные юридические сведения для полного объяснения Русской Правды. – СПб., 1980. – 218 с.
356. Калюжний Р.А., Цимбалюк В.С. Координація діяльності органів влади у боротьбі з організованою кіберзлочинністю // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) // Науково-практ. журнал. – К., – № 6, 2002. – С. 105-110.
357. Кальман О.Г. Кримінологічна характеристика і попередження господарських злочинів і корисливих службових злочинів, вчинених організованими злочинними групами // Збірник наукових праць Харківського Центру вивчення організованої злочинності. Випуск перший. – Харків, Харківський Центр вивчення організованої злочинності при Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 181-193.
358. Кальман О.Г. Організована економічна злочинність і корупція в Україні: Проблеми протидії // Правові проблеми боротьби зі злочинністю. Книга 2. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. – С. 5-30.
359. Кальниш Ю. Проблеми розвитку державно-церковних відносин в Україні (сучасна наукова і політична полеміка) // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 2002. – № 2. – С. 248-256.
360. Каминская В.И., Волошина Л.А. Криминологическое значение исследования нравственного и правового сознания // Сов. государство и право. – 1977. – № 1. – С. 71-76.
361. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.
362. Карамзин Н. М. История Государства Российского В 12 т. / Отв.ред А.Н. Сахаров. – М.: Наука, 1991. – Кн. 2.: Т. 2-3. – 832 с.
363. Карпец И.И. Наказание: Социальные, правовые и криминологические проблемы. – М.: Юридическая литература, 1973. – 286 с.
364. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. – М.: Российское право, 1992. – 432 с.
365. Карпец И.И. Проблемы преступности. – М.: Юрид. лит., 1969. – 167 с.
366. Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и криминологии. – М.: Юрид.лит., 1976. – 223 с.
367. Картавцев В. До питання розбудови і функціонування системи забезпечення національної безпеки України // Право України. – 1998. – № 2. – С. 14-16.

368. Картавцев В. Роль і місце громадських організацій у боротьбі з тероризмом // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. – 2006. – № 6. – С. 16-18.
369. Картавцев В.С. Концепція національної безпеки України. – 1995. – Вип. 4. – С. 25-34.
370. Карташев А. В. Очерки по истории русской церкви. Т. 1. / АН СССР. – Репр. воспроизв. УМСА-PRESS Париж. 1959. – М.: Наука, 1991. – 704 с.
371. Карташов С. М. О процедуре заключения договоров между Византией и Русью в X в. // Феодалная Россия во всемирно-историческом процессе: Сб. ст., посвящ. Льву Владимировичу Чечерину (Редкол.: В.Т. Пашуто (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1972. – С. 210-211.
372. Касьянов Г.В. Теорія нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 351 с.
373. Качинський А. Про екологічну безпеку України: в пошуках нової концепції // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С. 7-13.
374. Качинський А.Б., Хміль Г.А. Екологічна безпека України: аналіз, оцінка та державна політика // Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 1997. – Вип.3. – С. 8-11.
375. Коваленко В.Л. Державна служба та державні службовці в контексті проблеми визначення сфери дії нового Закону України “Про державну службу” // Держава і право: Збірник наукових праць. Юрид.і політ. науки. Вип.16. – К.: Інст-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН Укр., 2002. – С. 135-142.
376. Ковальський В., Маначинський О., Пронін Є. Національна безпека // Мала енциклопедія етностатистики / НАН України: Ін-т держави і права ім.В. М. Корецького; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Генеза: Довіра, 1996. – С. 539.
377. Ковальський В.С., Козінцев І.П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.
378. Коган В.М. Социальные свойства преступности: Учебное пособие. – М.: РИО Акад. МВД СССР, 1977. – 91 с.
379. Колбасов О.С. Концепция экологической безопасности (юридический аспект) // Сов. гос. и право. – 1988. – № 12. – С. 43-49.
380. Колісник В. Проблема співвідношення понять “національний” та “етнічний” і доцільність їх використання у наукових дослідженнях // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2002. – № 3(30). – С. 31-40.
381. Колодій А. Ф. Нація як суб’єкт політики. – Львів: Кольварія, 1977. – 55 с.
382. Колодій А.М. Принципи права України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
383. Комітет виборців виявив фальсифікації // Українська газета. – 2004. – № 46 (330). – 9 грудня.
384. Коноплєв В.В., Труханов Г.Л. Управление психологией организации выборов и виктимизации общества // Право і безпека, 2005/4’1. – С. 175-180.
385. Конституція Української Народної Республіки / Футей Б. // Становлення правової держави України: 1991-2005. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 282-291.

386. Концепція національної безпеки України // Ін-т екон.прогнозування; кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 25 с.
387. Копейчиков В., Колодій А., Українчук О. Про концепцію національної безпеки України // Право України. – 1993. – № 5-6. – С. 9-13.
388. Копиленко О.Л. “Сто днів” Центральної Ради. – К.: “Україна”, 1992. – 204 с.
389. Копылов А.В. О понятии “национальная безопасность” в американской политологии // Безопасность. – 1996. – № 3-4. – С. 88-99.
390. Корелин А.П. Крах идеологии “полицейского социализма” в царской России // Исторические записки. – М., 1973. – № 92. – С. 110-112.
391. Косевцов В.О. Національна безпека України: теорія, реалізація, прогноз / ЦМБСС. – К.: Сатсанга, 2000. – 80 с.
392. Костомаров Н.И. Две русские народности. – К. – Х.: Майдан, 1991. – 72 с.
393. Костомаров Н.И. Мазепа и мазепинцы. Историческія монографіи. – Изд. 2-е. – СПб, 1885. – 752 с.
394. Костюченко О.А. Правові аспекти банківської діяльності. – К.: Криниця, 2003. – 319 с.
395. Кравець Є. Національна безпека України: до концепції законодавства // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 1. – С. 83-90.
396. Кравченко Ю.Ф. Нарастивать усилия по борьбе с преступностью – необходимая потребность времени // Именем закона. – 1995. – № 52. – 28 декабря.
397. Красная книга ВЧК. Т. 1. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1989. – 416 с.: ил.
398. Красная книга ВЧК. Т. 2. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1989. – 541 с.: ил.
399. Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи поступу (практика історичного досвіду). – К.: “ARC UKRAINE”, 1996. – 793 с.
400. Криминология (Серия “Учебники, учебные пособия”) / Под общ. ред. Ю.Ф. Кваши. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 704 с.
401. Криминология: Учебник / Под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Юрид. лит., 1988. – 384 с.
402. Криминология: Учебник / Н.Ф. Кузнецова, Г.М. Миньковский (ред.). – М.: Изд-во МГУ 1994. – 414 с.
403. Криминология: Учебник / Под. ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е.Эминова – 2-е изд. перераб и доп. – М.: Юристь, 1999. – 678 с.
404. Криминология: Учебное пособие / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. – М.: Зерцало, ТЕИС, 1996, – 160 с.
405. Кримінальна віктимологія: Навчальний посібник / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.: За заг.ред. проф. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2006. – 352 с.
406. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред.. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К., “ФОРУМ”. – 940 с.

407. Кримінологія і профілактика злочинів: Курс лекцій у 2-х кн. Загальна частина / Александров Ю.В., Лихолуб В.Г. та інш. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996. – 174 с.
408. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: [Підручник для студентів юрид. спец.вищ.навч. закладів] / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд; За ред. проф. І.М. Даньшина. – Харків: Право, 2003. – 352 с.
409. Кримінологія: Навчальн. посіб. / О.М. Джу́жа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Іванов, П.М. Опанасенко, В.Г. Пшеничний, В.Г. Сюра́вчик; За заг. ред. О.М. Джу́жи. – К.: Прецедент, 2006. – 198 с.
410. Крип'якевич І., Дольницький М. Історія України. – 2-е вид. – Львів: Меморіал, 1991. – 560 с.
411. Крутов В. Необхідність формування нових підходів системної протидії міжнародному тероризму // Проблеми Безпеки особистості, суспільства, держави. – 2006. – № 6. – С. 6-8.
412. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления: опыт криминологического моделирования: Учеб. пособие для вузов. – М.: Форум – Инфра-М, 1998. – 216 с.
413. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. – М.: Наука, 1986. – 448 с.
414. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии / О структуре индивидуального преступного поведения. – М.: Юрид. лит., 1968. – 175 с.
415. Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений. – М.: Наука, 1976. – 286 с.
416. Кудрявцев В.Н. Стратегия борьбы с преступностью. – М.: Юристъ, 2003. – 352 с.
417. Кузнецов Г.А., Новицкая Ю.А. Тайны древнего Чернигова и его клады. – 2-е изд., перераб. и доп. – Чернигов: РИК “Деснянська правда”, 2002. – 60 с.
418. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1969. – 232 с.
419. Кулик А.Г. Факторы обуславливающие распространение организованной преступности в Украине // Збірник наукових праць Харківського Центру вивчення організованої злочинності: Вісник перший. – Харків. Харківський Центр вивчення організованої злочинності при Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 139-161.
420. Кульчицький В.С. До питання про виникнення і падіння Західно-української Народної Республіки // Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики / Збірник наукових праць. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. – С. 263-271.
421. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – 296 с.
422. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук / Упор. і наук. ред. А. Карась. – Мюнхен – Львів, 1995. – 164 с. – (Укр. вільний ун-т сер.: Підручники; ч. 16).

423. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та інші; За заг. Ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
424. Кучма Д.Я. Методологические основы концепции национальной безопасности Украины // Наука і оборона: Зб. наук. матер. – Вип. 1. – К., 1995. – С. 39-51.
425. Лановенко И.П., Барило Т.С., Бурчак Ф.Г., и др. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность. – К.: Изд-во “Наукова думка”, 1986. – 256 с.
426. Левицька М.Б. Роль і місце Ради національної безпеки і оборони України в системі забезпечення національної безпеки держави // Держава і право. Випуск наукових праць. 2001. Випуск 9. – 11. – С. 117-125.
427. Леонова А. Державна культурна політика України. Нормативно-правовий аспект // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. – К., 2002. – № 2. – С. 300-306.
428. Лепіхов О. Технологічна незалежність як елемент економічної безпеки // Економіка України. – 1994. – № 11. – С. 80-81.
429. Лесков М.А. Гомеостатические процессы и теория безопасности. // Безопасность. Информационный сб. – 1994. – № 4 (20). – С. 66-67.
430. Летопись византийца Феофана от Диоклитиана до царей Михаила и сына его Феофилакта. В переводе с греческого В.И. Обленского и Ф.А. Терновского, с предисл. О.М. Бодянского. Чтения в Имп. о-ве истории и древностей российских при Моск. ун-те, 1884 г., кн. 1-я. – М., 1884. – /2/, IV, IV, 5. – 370 с.
431. Лешков В. Русский народ и государство. История русского общественного права до XVIII века. – М., 1858. – 613 с.
432. Линниченко Иван А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. Исследование. Ч.1: Русь и Польша до конца XII века. – К., 1884. – 6 нен.+216+КД[24]+VIIс.
433. Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. // Право України. – 2001. – № 5. – С. 97-103.
434. Литвак О.М Держава і злочинність: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 304 с.
435. Литвиненко М.А. Джерела історії України XVIII ст. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1970. – 204 с.
436. Литвинов А.Н., Гавриш Т.С. Профилактика преступлений. От теории к практике: Научно-практическое пособие. – М.: ИКФ. “ЭКМОС”, 2003. – 160 с.
437. Лихачёв Д. С. Русский посольский обычай XI-XIII вв. – Исторические записки, 1946. – Т. 18. – С. 42.
438. Лихолуб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е.: Криминология: учебник (для учебных заведений МВД Украины) / Под ред. В.Г. Лихолуба и В.П. Филонова. – Киев – Донецк, 1997. – 398 с.
439. Ліпкан В. Концепція національної безпеки України // Вісник прокуратури. – 2003. – № 10 (28). – С. 85-92.

440. Ліпкан В. Неопарадигма національної безпеки // Право України. – 2002. – № 11. – С. 19-23.
441. Ліпкан В.А. Національна безпека і національні інтереси України. – К.: КНТ, 2006. – 68 с.
442. Ліпкан В.А. Національна безпека України: Нормативно-правові аспекти забезпечення. – К.: Текст, 2003. – 180 с.
443. Ліпкан В.А. Необхідність реформування системи національної безпеки // Право і безпека. – 2003. – № 2'2. – С. 21-25.
444. Ліпкан В.А. Теоретичні питання націобезпекознавства // Міжнародне право і національне законодавство: Зб. наук. пр. проф.-викл. складу кафедр правових дисциплін / Київ. Міжн. ун-т.; Редкол.: В.Л. Чубарєв (голова) та ін. – К.: КиМУ, 2002. – Вип. 2. – С. 79-87.
445. Ліпкан В.А. Теорія криз при дослідженні ролі біфуркацій в еволюції системи національної безпеки // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 1. – С. 23-31.
446. Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України. – К.: Знання, 2000. – 184 с.
447. Ліпкан В.А., Максименко Ю.Є., Желіховський В.М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2006. – 280 с.
448. Ліпкан В. Модель ієрархії системи нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в сфері національної безпеки України // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2004. – № 1(36). – С. 223-229.
449. Лочман Я. Процедура банкрутства банків: нинішній стан та перспективи // Право України. – 2001. – № 3. – С. 61-63.
450. Лунеев В.В. Политическая преступность в России: прошлое и настоящее // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 66-79.
451. Лупарев Г.П. Понятие и виды религиозных организаций в СССР // Советское государство и право. – 1991. – № 5. – С. 35-42.
452. Лыкшин С., Свиначенко А. Развитие экономики России и её реструктуризация как гарантия экономической безопасности // Вопросы экономики, 1994, № 12. – С. 115-125.
453. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інститут держави і права ім. М.В. Корецького; ред. кол. Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
454. Маноха О.Є. Системний аналіз в кримінології // Науковий вісник. Українська академія внутрішніх справ. – 1996. – № 1. – С. 165-182.
455. Манчуленко Г. Концепція національної безпеки України – справа кожного // Україна Молода. – 2003. – 9 квітня. – № 65 (2115).
456. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія. Критика новітньої німецької філософії в особі її представників Фейєрбаха, Б. Бауера і Штернера і німецького соціалізму в особі його різних пророків. – Твори (Пер. з 2-го рос. вид.). – Т. 3. – 544 с.

457. Марчук Є.К. Україна: нова парадигма поступу. – К.: Аваллон, 2001. – 216 с.
458. Маслоу А. Самоактуалізація // Психологія личности. Тексты. – М.: Изво: МГУ, 1982. – С. 108-116.
459. Маслоу А.Г. Психологія бытия. – М.: Рефлбук – Вакслер, 1997. – 304 с.
460. Матвєєва С.О., Добродум О.В., Димова О.В. Політична психологія. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2003. – 216 с.
461. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. – К.: “Азимут-Україна”, 2005. – 464 с.
462. Материали XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. – М.: Политиздат, 1986. – 352 с.
463. Матрусов Н.Д. О необходимости создания целостной системы национальной безопасности России: основные принципы, подходы, элементы // Информационный сборник “Безопасность”. – 1996. – № 3-4. – С. 46.
464. Медвідь Ф. Християнські засади української національної ідеї // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Л.: ЛІВС при НАВС України, 1999. – С. 91-94.
465. Медвідь Ф., Коваленко А. Роль релігії у політичному житті України // Київська церква. Альманах християнської думки. – 2000. – № 2 (8). – С. 92-95.
466. Мейтус В.Ю. Коррупция. Экономический и информационный анализ. – К.: Нора-принт, 2003. – 258 с.
467. Мельник М. Корупційні правопорушення поняття і види // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2(25). – С. 168-182.
468. Мельник М.І. Корупція як соціальне явище // Збірник наукових праць Харківського центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. Випуск четвертий. – Харків: Харківський центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні, 2002. – С. 71-83.
469. Мишунин П.Г. Очерки по истории советского уголовного права (1917-1918г.г.)-М.: Госюриздат, 1954. – 231 с.
470. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. // Відп.ред. Ю.І. Рима-ренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – Т. 1. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 1232 с.
471. Міллер А. Що таке причини та умова злочинів // Право України. – 2001. – № 5. – С. 89-92.
472. Мірза – Авак’янц Н. Нариси з історії суду в Лівобережній Україні другої половини XVII століття. – Вип. 2. Норми права та типи злочинців у судовій практиці // Наук. зап. наук. – дослідної кафедри історії української культури. – Харків, 1928. – № 5. – С. 64.
473. Мовша Т. Г. О связях племён трипольской культуры со степными племенами медного века // Советская археология, 1961, № 2. – С. 186-199.

474. Мозоль С.А. Нормативне забезпечення запобігання правопорушенням, що пов'язані з використанням відкріпних посвідчень на виборах в Україні // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 3. – С. 113-118.
475. Мостиський А.Б. Міжнародно-правова основа державних кордонів України: Автореф.дис.канд.юрид.наук: 12.00.10 / Київський державний університет ім.Т. Шевченка. – К., 1994. – 26 с.
476. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: КВІЦ, 1999. – 463 с.
477. Націоналізм: Антологія / О.Проценко, В. Лісовий (упоряд.); Л.Білик (літ. ред.); Наукове т-во ім. В. Липинського. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.
478. Національна безпека України. – К.: НІСД, 1977. – 200 с.
479. Національний банк і грошово-кредитна політика. – Т.: Карт-бланш, 2002. – 278 с.
480. Невмержицький Є.В., Шульженко Ф.П. Корупція і національна безпека. Навч.посібник. – К.: Вид-во Центр ДКЛУ, 2000. – 194 с.
481. Неволін К.А. Полн. собр. соч. – СПб.,1859, Т.6-й. Исследования о различных предметах законовещения. – 1859. – /4/. – 643 с.
482. Негодченко О.В. Особливості організації форм діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2003. – № 1. – С. 8-13.
483. Нижник Н. Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденція розвитку): Навчальний посібник / За заг. ред. П.В.Мельника, Н.Р.Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.
484. Нікітін Ю.В. Конституційні засади соціально-правовий вимір // Соціальна безпека: пошук нової парадигми. Зб. наук. ст. – К., 2004 (Серія “Соціальна безпека: пошук нової парадигми” Вип.. 2.). – С. 142-148.
485. Нікітін Ю.В. Методологія національної безпеки України в контексті Європейських інтеграційних процесів // Реформування правової системи України: проблеми і перспективи в контексті Європейських інтеграційних процесів. Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 28-29 квітня 2004 р.). Збірник наукових праць. В 2 ч. / Ред.: С.А. Єрохіну, В.Ф. Погоріло, Я.М. Шевченко та ін. – К.: Національна академія Управління, 2004, ч. 1. – С. 99-106.
486. Нікітіна І.В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття: Монографія. – К.: КНТ, 2008. – 192 с.
487. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Под ред. и с предисл. А.Н. Насонова. – М. – Л.: Изд-во Акад.наук СССР, 1950. – 642 с.
488. Новикова О.Н. Концепция “национальной безопасности” в современной американской политологии. Научно-аналитический обзор. – М., ИНИОР РАН, 1994. – 72 с.
489. Нуруплаев А.А. Религиозно-политический экстремизм: понятие, сущность, пути преодоления / Десять лет спустя по пути свободы совести

- (проблемы реализации конституционного права на свободу совести и деятельность религиозных объединений). Материалы научно-практического семинара. – М.: Институт религии и права. Институт “Открытое общество”, 2002. – С. 58-68.
490. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В. Петровского. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.
491. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1996. – 472 с.
492. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения: Справочное пособие. – Варшава: Le Graph, 2001. – С. 42-43.
493. Овсієнко О.Ф. Крах зубатовщини на Україні. Монографія. – К.: Наукова думка, 1987. – 139 с.
494. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 21-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1989. – С. 38; С. 447.
495. Организованная преступность: курс лекций – СПб.: Питер, 2002. – 368 с.
496. Організація роботи по виявленню, викриттю та попередженню злочинів в економічній сфері. Нафтогазовий ринок: ПММ / За ред.. М.В. Джиги, Я.Ю. Кондратьєва. – К., 2000. – 32 с.
497. Орзіх М.П. Сучасний конституціоналізм – мета конституційної реформи в Україні // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Жовтень, 2000. – Одеса: Юрид. літ., 2001. – С. 133-141.
498. Орлюк О.П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 102 с.
499. Основи адміністративного судочинства в Україні: Навчальний посібник для юридичних факультетів та юридичних клінік / За заг. ред. Александрової Н.В., Куйбіди Р.О. – К.: Конус-Ю, 2006. – 256 с.
500. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – К.: Либідь, 1995. – 632 с.
501. Основні засади детінізації грошового обігу. Указ Президента України від 20 березня 2001р. – № 183 / 2001. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 12. – ст. 486.
502. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. – М.: Юрид. лит., 1982. – 352с.
503. Павленко Р. Гуманітарні аспекти інформаційної безпеки: виклики і відповіді // Людина і політика. 2001. – № 3. – С. 81-93.
504. Памятники Русского права. / Под ред. С. В. Юшкова. Вып. 1: Памятники права Киевского государства. X-XII вв. Сост. А. А. Зимин. – М.: Госюриздат, 1952. – 287 с.
505. Памятники русского права. / Под ред. С. В. Юшкова. – М.: Юридиздат, 1952. – Вып. 8: Законодательные акты Петра I. Первая четверть XVIII в. Под ред [и с преисл.] К.А.Софроненко. – 1961[переплёт 1962]. – 667 с.
506. Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднепровья. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 228 с.

507. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави: Підручник для осіб, що навчаються за фахом “Службовець державного управління” / Під ред. проф. Б. Кравченка. – К.: ІДУС при Кабінеті міністрів України, 1994. – 140 с.
508. Патриаршая или Никоновская летопись. – М.: Наука, (ПСРЛ. Т. 9-10). 1965. – 256 с.
509. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648 – 1782). – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – 179 с.
510. Пашуто В. Т. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в.). – М.: Госполитиздат, 1956. – 279 с.
511. Переписка между Россией и Польшею в государственное царя Михаила Фёдоровича // Чтения общ-ва истории и древностей российских при Московском ун-те. – 1862. – Кн.IV. – Отд. II. Материалы отечественные. – С. 129 – 131.
512. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 рік / [Пер. з латин. та приміт. М.С.Трофимука; Передм. та заг. наук. ред. О. Пріцака; Післямова О.П. Трофимук та М.С. Трофимука]. – К.: Веселка, 1994. – 77 с.
513. Петрів І.М. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України // Держава і право. Збірник наукових праць. Випуск 9. – К., 2001. – С. 132-139.
514. Петрів Михайло. Конституція України 1710 р.: Орлик і Василенко. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1977. – 36 с.
515. Петрова Е.Я., Кузнецов С.А., Червяков И.М. О соотношении макро и микроуровневого подходов к анализу экономической безопасности // Хозяйственно-правовые средства предупреждения экономических преступлений: Тезисы докладов и выступлений, рекомендации “круглого стола” в сборнике. – Донецк, 1996. – С. 77.
516. Пиріг Л.А. Звіт про діяльність Всеукраїнського лікарського товариства за 1999-2000 рр. – Чернівці, 2001. – 18 травня.
517. Платонов И. Вступительные понятия в учение о благоустройстве и благополучии государственном. Х., 1856. – XVIII. – 143 с.
518. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / Д.Ф.Кравченко (ред.) . – К.: Нац. акад.. внутр. справ України, 1999. – 701с.
519. Плюси і мінуси діяльності столичної міліції // Столиця. – 2005. – № 13 (568). – 1-7 квітня.
520. Повесть временных лет. Ч. 1-2. / Подгот. текста Д. С. Лихачёва; Под ред. В. П. Андриановой-Перетц. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 404 с. – (Литературные памятники).
521. Погорілко В.Ф. Нова Конституція України – втілення національної ідеї державотворення // Право України. – 1997. – № 1. – С. 46-47.
522. Поиск новых идей: от озарения к технологии (Теория и практика решения изобретательских задач) / Г.С. Альтштуллер, Б.Л. Злотин, А.В. Зусман, В.И. Филатов. – Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1989. – 381 с., ил., табл.

523. Политический словарь. – М.: Луч, 1994. – Ч. 2. – С. 118.
524. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Генеза, 1997. – С. 92.
525. Полное собрание русских летописей. – Т. I: Лаврентьевская летопись, 1897. – 534 с.
526. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. – К.: Либідь. – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – 1992. – 606 с.
527. Понятия советской криминологии: Методическое пособие / А.И. Долгова, Б.В. Коробейников, В.Н. Кудрявцев и др.; Отв. ред. И.И. Карпец. – М., Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1985. – 100 с.
528. Правові системи сучасності: Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко; За заг. ред. В.С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
529. Предборський В.А, Економічна безпека держави: Монографія. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.
530. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / Под ред. докт. юрид. наук, профессора Д.А. Шестакова. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2003. – 353 с.
531. Притика Д. Зміцнення законності та протидія проявам злочинності в економічній сфері // Право України. – 1999. – № 5. – С. 13-15.
532. Прокурорський нагляд в Україні: Курс лекцій для студентів юридичних вищих навчальних закладів / І.І.Когутич, В.Т.Нора, А.А.Павлишин; За ред. проф. В.Т. Нора. – К.: Атіка, 2004. – 352 с.
533. Протоірей Серафим Слобідський. Закон Божий. – К.: Українська Православна Церква Київського Патріархату, 2003. – 654 с.
534. Проценко І. Економічна злочинність як одна із загроз економічній безпеці України // Право України. – 2002. – № 9. – С. 60-64.
535. Психология экстремальных ситуаций: Хрестоматия / Сост. А.Е. Тарас, К.В. Сельченко. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2002. – 480 с.
536. Психология. Словарь / Под общ.ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – С. 146-147.
537. Пятая власть уже не хочет быть пятой // Именем закона. – № 51, 22 декабря 1995 г.
538. Раска Э. Борьба с преступностью и социальное управление: Теорет. и метод. аспекты. – Таллин: Ээсти раамат, 1985. – 216 с.
539. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – С. 637.
540. Рибалка І. К. Історія України. Дорадянський період. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 1991. – 607 с.
541. Ригельман А.И. Летописное повествование о Малой России и её народе и козаках вообще. Собрано и составлено чрез труды Олександра Ригельмана, 1785-86 года. Ч. I – IV. – М.: Изд. Имп. о-ва истории и древностей российских при Московском ун-те, 1847. – Ч. IV. – /4/, 102, XIV, VI, 50 с.

542. Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. – К.: Юрінком, 1995. – 272 с.
543. Ронге М. Разведка и контрразведка. – М.: Госвоениздат., 1939. – 244 с.
544. Ростовская Н.Г. Из истории создания полиции России // Вестник МВД. – 1997. – № 6. – С. 144-147.
545. Роуан Р. Очерки секретной службы. Из истории разведки. – СПб.: Логос, 1992. – 392 с.
546. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы: Пер. с англ. О.А. Алякринского. – М.: Логос, 2003. – 356с.
547. Рыбаков Б. А. Начало Русского государства (Представления летописца о Руси VI – IX вв.) // Вестник МГУ, 1955, № 4-5. – С. 63-68.
548. Рыбакова Л.Е. Цели и структура тоталитарной преступности (на примере политических репрессий в Советском государстве) // Актуальные вопросы гуманитарного и профессионального знания: Сборник научных трудов. Вып. 4. В 2 ч. – Нижнекамск, 2000. – Ч. 2: Вопросы правоведения. – С. 92-97.
549. Рябчук М. Від Малоросії до України. Парадокси запізнілого націєтворення. – К.: Критика, 2000. – 304 с.
550. Савин В. Некоторые аспекты экономической безопасности России // Международный бизнес России. – 1995. – № 9. – С. 14-16.
551. Савченко Н.О. Прогнозування показників соціального розвитку, як одна з характеристик виміру соціальної безпеки // Соціальна безпека: пошук нової парадигми. Зб. наук. ст. Вип. 1. – К., 2003. – С. 137-141.
552. Савченко О. Ми хочемо жити в країні з позитивним політичним та культурним іміджем // Визвольний шлях. – 2001. – № 2. – С. 3-15.
553. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. – Тбилиси: Мацниереба, 1989. – 204 с.
554. Сахаров А. Н. Дипломатия древней Руси: IX – первая половина X в. – М.: Мысль, 1980. – 358 с.
555. Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава. – М.: Междунар. отношения, 1982. – 240 с.
556. Світова економіка: Підручник / А.С. Філіпенко, О.І. Рогач, О.І. Шнирков та ін. – 2-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 582 с.
557. Свобода релігії або переконань: закони, що впливають на структури зацію релігійних гроамад. Офіційний вісник Державного комітету України у справах релігій // Людина і світ. – 2001. – № 9. – С. 25-31.
558. Селіванов В. Право як сфера свободи // Вісник Академії правових наук України № 1(24), 2001. – С. 17-32.
559. Сідак В.С., Валько І В. Мораль і безпека особи, нації, держави: Історико-філософські нариси: Монографія. – К., 2001. – 221 с.
560. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
561. Скальковский А.А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорізького. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.

562. Скомороха В.Є. Конституційний Суд України: досвід і проблеми // Право України. – 1999. – № 1. – С. 8-13.
563. Скороход Л.І., Скороход Ю.С. Про концепцію національної безпеки України // Вісник міжнародних відносин. – 1993. – № 1. – С. 50-59.
564. Скуратівський А. Правова культура в контексті особливостей розвитку соціального буття українського суспільства та національного характеру українців // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – К., 2002. – № 1. – С. 255-261.
565. Сливка С.С. Юридична деонтологія. Підручник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
566. Сміт, Ентоні Д. Національна ідентичність / П.Таращук (пер. з англ.). – К.: Основи, 1994. – 223 с.
567. Сміян Л.С., Нікітін Ю.В. Правові основи інвестиційної та інноваційної діяльності. Кримінологічний аспект: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2006. – 368 с.
568. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1986. – С.496.
569. Совецание о плане организации рабочей милиции в Києве. 8 марта 1917 г. / Известия Киевского Совета рабочих депутатов, № 2, 15 марта 1917 г. // Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1: 1917-1925. – С. 89.
570. Соловьёв С.М. История России с древних времён. В 15-ти кн. [Отв. ред. д-р ист. наук Л.В.Черепнин]. – М.: Соцэкгиз, 1961. (АН СССР, Ин-т истории) . – Кн.6. (Тт.11-12).– 683 с.
571. Соломко В. Координаційна діяльність прокурорів // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 3(33) березень. – С. 5-9.
572. Соскін О. Формування середнього класу – основа прискорення руху України до НАТО // Економічний часопис – ХХІ. – 2003. – № 4. – С. 24-26.
573. Состояние преступности в Российской Федерации и её долгосрочный прогноз // П.Г. Пономарёв, Г.Ф.Коимшиди, Е.Н. Коновалова и др.; Под ред. П.Г.Пономарёва. – М.: Изд-во ВНИИ МВД России, 1998. – 64 с.
574. Спиридонов Л.И. Социология преступности. Лекция. – М.: РИО МВД СССР, 1978. – 24 с.
575. Спірін О., Паламарчук В. Концепція національної безпеки України: реальний аспект // Урядовий кур'єр. – 1997. – 1 березня.
576. Сравнительное конституционное право / Под ред. А.И. Ковлера, В.Е. Чиркина, Ю.А. Юдина. – М.: Манускрипт, 1996. – 729 с.
577. Статистичний щорічник України за 2004 рік. / Державний комітет статистики України За ред. Осауленка О.Г. – К.: Вид-во “Консультант”, 2005. – 590 с.
578. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України. За ред. Осауленка О.Г. – К.: Вид-во “Консультант”, 2006. – 576 с.
579. Статистичні дані управління паспортної реєстрації та міграційної роботи МВС України. – К., 1997. – С. 7.

580. Сташис В.В. Проблеми боротьби з організованою злочинністю і корупцією в Україні // Вісник Академії правових наук. – № 2 (25), 2001. – С. 163-164.
581. Стенограма інформації Міністра внутрішніх справ України В.П. Цушка щодо ситуації в Міністерстві внутрішніх справ // Верховна Рада України 23.02.2007р. – 11 с.
582. Степанов Я.С. О полиции, как науке, в Англии. – Казань, 1868. – 11 с.
583. Степанов Я.С. О полиции, как науке, во Франции. – Казань, 1867. – 55 с.
584. Степашин С.В. Теоретико-правовые аспекты обеспечения безопасности Российской Федерации. Дис. докт. юрид. наук. 12.00.01. – СПб, 1994. – 246 с.
585. Степико М.Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Знання, 1998. – 250с.
586. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
586. Страна должников // 24.ua, 26 ноября 2007 г. – С. 7.
588. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія // За ред. д. екон. наук, проф. Д.Г. Лук'яненка. – К.: КНЕУ, 2001. – 538 с.
589. Суд по формі (1730 р.) // Матеріали до історії українського права. – Т.1. – С. 19.
590. Сунгуровський М.В. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 2001. – № 3-4. – С. 46-54.
591. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении: Монография. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1996. – 404 с.
592. Татищев В. Н. История Российская: В 7-ми т. – М.: Наука, 1964. – Т. 4. – 1964. – 555 с.
593. Тацій В. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів // Вісник прокуратури. – 2002. – № 1 (13). – С. 14-18.
594. Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законов // Киевская старина. – 1888. – № 9. – С. 456-457.
595. Тимченко А.П. Создание милиции в Украине в 1917-1920 гг.: Учебное пособие. – Луганск: РИО МВД, 1999. – 70 с.
596. Тихомиров М. Н. Крестьянские и городские восстания на Руси. XI-XIII вв. – М.: Госполитиздат, 1955. – 280 с.
597. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої: Учб. посібник. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет, 1996. – 36 с.
598. Тітов М., Бондаренко В. Новий закон про банкрутство: проблеми застосування // Право України. – 2000. – № 8. – С. 95-98.
599. Ткач А.П. Історія кодифікації дереволуційного права України. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 170 с.
600. Ткач А.П. Нариси з історії держави і права Української РСР. Випуск 1. // Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. – К.: Вид-во Київського університету, 1961. – 75 с.

601. Ткаченко О.В. Корупція в органах внутрішніх справ – загроза національної безпеки України // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання. Збірник наукових праць / Редкол.: С.А. Єрохін, С.І Пирожков, В.А. Гошовська, В.Ф. Погорілко та інші. – К.: Національна академія управління. – Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. – С. 304-308.
602. Тодика Ю. Конституція і правова держава // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 1. – С. 43-44.
603. Толочко П. Ярослав Мудрий. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2002. – 272 с.
604. Трофейна економіка // Голос України. 29 грудня 2006. – С. 3.
605. Трощинський В, Швачка О., Попок А. Еміграційний потенціал осіб українського походження та виходців з України – жителів Республіки Казахстан. Аналітичний звіт про проведене соціологічне дослідження. – К.: Фенікс, 1998. – 122 с.
606. Тузов А.П. Мотивация противоправного поведения несовершеннолетних. – К.: Вища школа, 1982. – 182 с.
607. Увага! Рейдери. (Огляд матеріалів, що поступили на розгляд Апарату віце-президента УСПП 19-29 вересня), – № 1. – К.: Вид-во Національної бібл. України ім. В.І. Вернадського “НВЦ”, 2006. – 100 с.
608. Увага! Рейдери. (Огляд матеріалів ЗМІ 28 вересня-15 жовтня). – № 2. – К.: Вид-во Національної бібл. України ім. В.І. Вернадського “НВЦ”, 2006. – 136 с.
609. Увага! Рейдери. (Огляд матеріалів, що поступили на розгляд Апарату віце-президента УСПП 14-26 жовтня), – № 3. – К.: Вид-во Національної бібл. України ім. В.І. Вернадського “НВЦ”, 2006. – 164 с.
610. Увага! Рейдери. (Огляд матеріалів, що поступили на розгляд Апарату віце-президента УСПП 26 жовтня-14 листопада), № 4. – К.: Вид-во Національної бібл. України ім. В.І. Вернадського “НВЦ”, 2006. – 160 с.
611. Украина – третья в мире по коррупции // Сегодня. 2000. – 15 сентября.
612. Украина-Россия: проблемы экономического взаимодействия: Монография/ Под ред. Пирожкова С.И., Губского Б.В., Сухорукова А.И. – К.: НИУРО, 2000. – 274 с.
613. Украинский Советский Энциклопедический Словарь. В 3-х т. / Редкол.: Ф.С. Бабиня (отв. ред.) и др. – К.: Глав. ред. УСЭ, 1988. – Т. 1: А – Капсюль. – С. 694.
614. Україна в контексті “Порядку денного на ХХІ століття” / Упоряд. В.І. Вовк та ін. – К.: Норма-Прінт, 1998. – 80 с.
615. Україна. Людський розвиток. 1997: Звіт. – К.: ПРООН, 1997. – 16 с.
616. Українське суспільство. Моніторинг. 2000 р. Інформаційно-аналітичні матеріали / В.М.Ворона, А.О.Ручка (ред.). – К.: 2000. – 389 с.
617. Урсул А.Д. Природа информации: Философ. очерк. – М.: Политиздат, 1968. – 287 с.

618. Федоренко Павло. Грабіж у побуті і праві Гетьманщини // Студії з історії України наук.-дослідної кафедри історії України в Києві. – К., 1930. – Т. 3. – С. 40-41.
619. Філонов В.П. Причини злочинності. – Дніпропетровськ: Січ, 1996. – 200 с.
620. Фомин А.А. Юридическая безопасность как критерий эффективности правовой политики Российского государства // Правовая политика и правовая жизнь. – 2004. – № 2. – С. 122-123.
621. Франк Л.В. Классификация потерпевших в целях виктимологического исследования: Вопросы уголовного права, прокурорского надзора, криминалистики и криминологии. – Душанбе: Юрид. лит., 1980. – 240 с.
622. Фромм Э. Бегство от свободы: Пер. с англ. – М.: Прогресс, Универс, 1995. – 253 с.
623. Хіміч О. Екологічна безпека як елемент національної безпеки // Право України, 2002. – № 11. – С. 44-48.
624. Хрестоматия по истории русского права / Сост. М.Ф. Владимирский-Буданов. – К., СПб.: Оглоблин, вып. 2. – 1887. – 236 с.
625. Хрестоматия по истории СССР с древнейших времен до конца XV в. / Под ред. М. Н. Тихомирова. Сост.: Л.В. Милов, А.И. Рогов, М.Н. Тихомиров – М.: Изд-во социально-экон. лит., 1960. – 735 с.
626. Художественная проза Киевской Руси XI-XIII веков / Сост., пер. и примеч. И.П. Еремина и Д.С. Лихачева. – М.: Гослитиздат, Ленингр. отделение, 1957. – XII. – 370 с.
627. Цвєтков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності: Політико-правовий аспект. – Х.: Право, 1996. – 164 с.
628. Цвік М.В. Конституційні проблеми розподілу властей (деякі загальнотеоретичні аспекти) // Вісник академії правових наук України. – 1994. – № 1. – С. 60-68.
629. Центральна Рада дня 25 листопада 1917 р. ухвалила закон. Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України. Ф. 1115 с., оп.1. спр.1. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.1.: 1917-1925. – С. 21.
630. Центральний державний історичний архів України. – ф. 56, оп. 3, спр. 3591. – Арк. 66.
631. Цимбалістий Т.О. Конституційно-правовий статус державного кордону України: Автор. Дис. канд. юрид. наук: 20.02.03 / Акад. Прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 1998. – 18 с.
632. Цицерон, Марк Тулій. О государстве; О законах; О старости; О дружбе; Об обязанностях; Речи; Письма / Е.В. Ляпустина (сост., примеч., аннот. указ.); Е.И. Темнов (авт. предисл.). – М.: Мысль, 1999. – 782 с.
633. Цицерон, Марк Тулій. Диалоги о государстве // О законах [Пер. с латин.]. Изд. подгот. И.Н. Веселовский (и др.) – М.: Наука, 1966. – 224 с.
634. Чиркин В.Е. Государствоведение – М.: Юрист, 1999. – 398 с.
635. Чуваков О.А. Контрреволюційні злочини в Росії (1917-1918 р.р.) // Правова держава. – 2002. – № 5. – С. 136-140.

636. Шабалин В.А. Политика и преступность // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 43-53.
637. Шакур В.І. Урбанізація і злочинність: Монографія. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1996. – 256 с.
638. Шангіна Л. Середній клас в Україні як суб'єкт громадянської активності // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10. – С. 37-44.
639. Шаракшанэ С. Ислам и политический экстремизм. // Религия и право. – 1999. – № 4-5. – С. 26.
640. Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах (С прил. 2-х вариантов текста начала земли Русской). – СПб.: тип. М.А. Александрова, 1908. – XX. – 687 с.
641. Шершенёв Л.И. Безопасность: государственные и общественные устои // Безопасность. Информационный сб. – 1994. – № 4 (20). – С. 12-13.
642. Шестаков Д.А. На криминологическом семинаре // Правоведение. – 1982. – № 2. – С. 105-106.
643. Шестаков Д.А. Понятие, предмет, система и перспективы криминологии // Криминология. Общая часть: Учебник / Под. ред. В.В. Орехова и др. – СПб.: Изд-во СПб ГУ, 1992 -216 с.
644. Шкідченко В.П. Основні засади воєнної політики. Напрямки та шляхи реформування і розвитку збройних сил України. // Стратегічна панорама. – 2003. – № 1. – С. 153-161.
645. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення. – К.: НІСД, 1997. – 143 с.
646. Шматько В.Г., Нікітін Ю.В., Екологія і організація природоохоронної діяльності: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2006. – 304 с.
647. Шостром Э. Анти-Карнеги или человек-манипулятор. Пер. с англ. – Минск: ТПЦ Полифакт, 1992. – 128 с.
648. Шуба О.В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – К.: Криниця, 1999. – 323 с.
649. Шуберт Т.Э. Национальная безопасность России: конституционно-правовые аспекты. Сравнительно-правовое исследование. – М.: Право и закон, 2001. – 176 с.
650. Шульгин Я. Начерк Коліївщини на підставі виданих і невиданих документів 1768 і близьких років. – Львів, 1898. – С. 3. / Цит. За: Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.
651. Шульц Д., Шульц С. Психология и работа. – 8-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 560 с.
652. Щербина В. Документи до історії Києва 1494 – 1835 рр. // Український археологічний збірник (ВУАН. Зб. істор.-філол. відділу. – № 43) – К., 1926. – Т. 1. – С. 24.
653. Экономическая безопасность и инновационная политика (страна, регион, фирма): Коллект. Монография / Под ред. Е.А.Олейникова. Вып.2. – М.: Изд-во Рос. экон. акад., 1993. – 267 с.

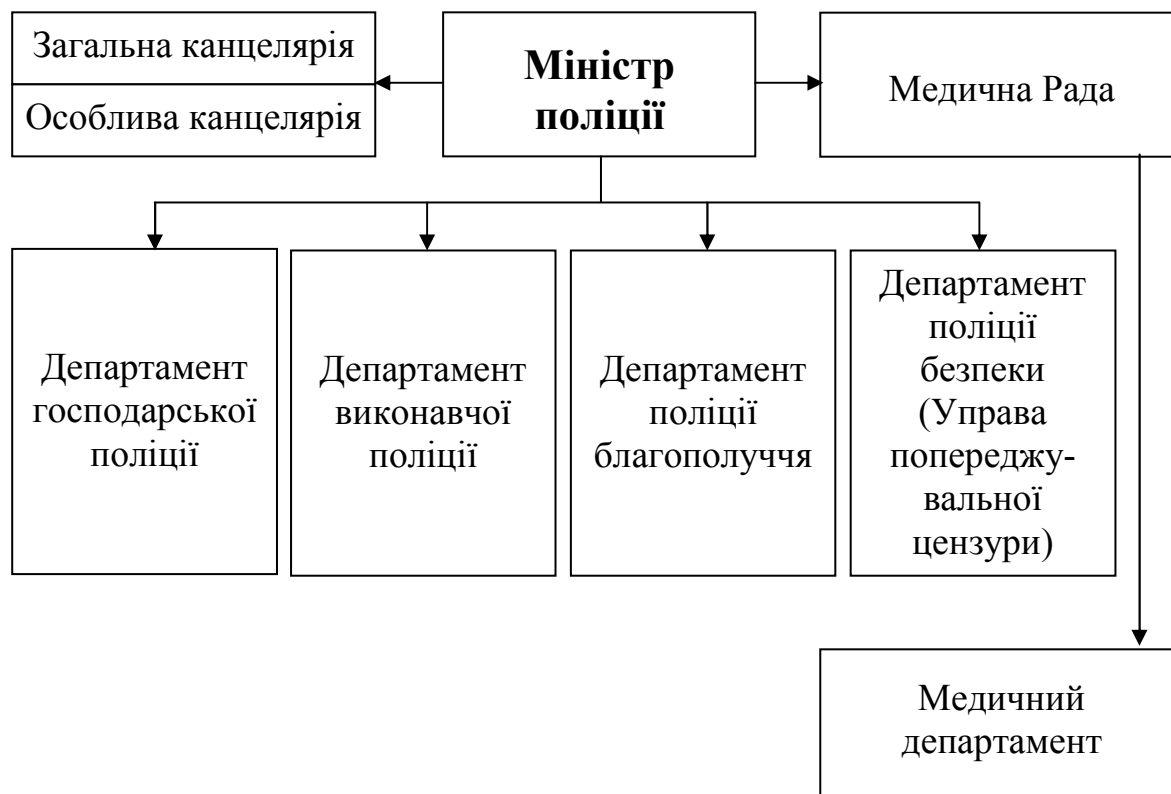
654. Энциклопедический словарь. [Изд.: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон]. – СПб.: Типография акц. Общ-ва “Брокгауз и Ефрон”, 1893. Т. III(5): Банки – Бергер. – С. 304.
655. Энциклопедический юридический словарь / Под общ. ред. В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА – М., 1998. – 368 с.
656. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А.Я Сухарев; Ред. Кол.: М.М. Богуславский, М.И. Козырь, Г.М. Миньковский и др. – М.: Сов. энциклопедия., 1984. – 415 с.
657. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред.кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 1: А – Г. – 672 с.: іл..
658. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 2: Д – Й. – 1999. – С. 105-106.
659. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 4: Н – П. – 2002. – С. 105.
660. Юридичний вісник України. – 1999. – № 18(202). – С. 4-6.
661. Юридичний словник / За ред. М.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – Київ: Гол. ред. Укр. Рад. Енциклоп. АН Укр. РСР., 1974. – 846 с.
662. Юшков С.В. История государства и права СССР: Учебник. – Изд. 2-е, доп. и перераб. Ч.І. – М.: Юрид. изд., тип. Кр. Пролетарий, 1947. – Ч.І. – 767 с.
663. Юшков С. В. История государства и права СССР. – Ч. 1. – Изд. 4. – М.: Госюриздат, 1961. – 680 с.
664. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М.: Госюриздат, 1949.– Курс истории государства и права СССР; Т.1. – 544 с.
665. Юшков С. В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси. – М. – Л.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1939. – 256 с.
666. Юшков С. В. Русская правда. Происхождение, источники, её значение / Всесоюзный ин-т юридических наук мин-ва юстиции СССР. – М.: Госюриздат, 1950. – 379 с.
667. Яковец Ю.В. Циклы.Кризисы.Прогнозы. – М.: Наука, 1999. – 448 с.
668. Яковлев А.М. Социология экономической преступности. – М.: Наука, 1988. – 256 с.
669. Ярмыш А.Н. Карательный аппарат самодержавия на Украине (1895 – 1917 гг.): Дис. д-ра юрид. наук.:12.00.01. –Харьков: Украинская юридическая академия, 1991. – 338 с.
670. Bell D. The coming of Post-industriz Society. A Venture in Social Forecasting. – N.Y.: Basic Books, Inc., 1973.
671. Cappelletti M., Merryman J., Perillo J. The Italian legal sustem. An introduction, 1967.
672. Ericsson K. The Earliest Conversion of the Rus'to Christianity. – The Slavonic and East European Review, vol. 44, № 102. London, 1966. – P. 102.
673. Frederick Quinn Human Rights and You. Published by OSCE/ODIHR. Warsaw, Poland in cooperation with the U.S. Department of State and USAID. – 252 p.

674. Jacobs P.A. Aggressive Behavior, Mental Subnormality and the XYY Wale // *Nature*, 1965. V. 2008. – P. 1351-1352.
675. Lasswell H.D., Kaplan A. *Power and Society*. New Haven, 1950. – P.35.
676. Le Bras G. Naissance et croissance du droit prive de l'Eglise. – “*Melanges Petot*”, 1959. – P. 329-345.
677. Leonis Diaconi caloënsis *Historiae libri decem*. Bonnae, 1828. – P. 139.
678. Liutprandi cremonensis episcopi *relatio de legatione Constantinopolitana*. – PL, t. 136. J. – P., Migne, Paris, 1853. – P. 911.
679. Masuda Y. *The Information Society as Postindustrial Society*. – Wash.: World Future Soc., 1983. – P. 29.
680. Menander Protector. *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. 4. Parisiis, editore Ambrosio Firmin Didot (далее – Menander). – P. 204.
681. Obolensky D. *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*: Miller P. A. *Byzantine Treaties and Treaty-Making: 500-1025*. – P. 67.
682. Pinatel J. Le probleme de l'interpretation en elinique criminology ehronoque de criminologie et des science de l'homme // *Revue de science criminelle et de droit penal compare*. 1974. № 4. – P.7.
683. Quermonne J. L. *Les regimes politigues occidentaux*. 1986. – P. 38.
684. Rothschild E. *Introduction // Commos Security in Asia: New Concepts of Human security / T.Matsumae, L.C.Chen (eds)*. – Tokyo, 1995. – P.3.
685. Rothschild E. *Whatis Security? // Dacdalus*. – 1995. – Summer. – P. 61-65.
686. Subtelny Orest. *The Mazepist: Ukrainian Separation in the Early Eighteenth Century N. – Y.* 1981. – P.51.
687. Villey M. *Lecons d'histoire de la philosophie du droit*, 2 ed., 1962. – P. 43-49, 203-219.
688. Woycik Z. *Traktat Andrusowski 1667 roku i jego geneza*. Warszawa, 1959. – P.255.

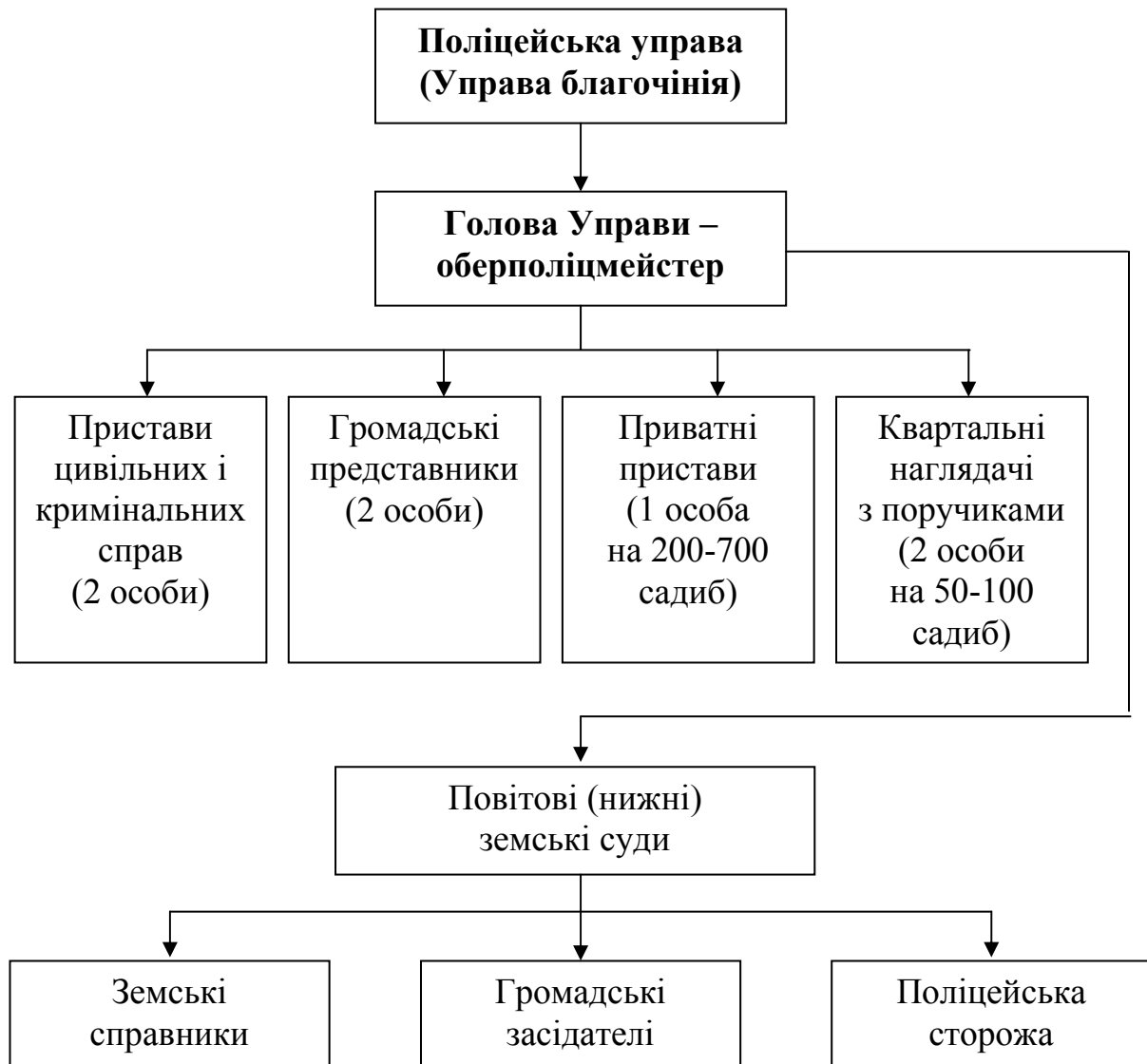
ДОДАТКИ

Додаток 1.

Структура міністерства поліції Росії, що розповсюджувалася на лівобережжя України в XIX ст.

**Склад органів і сил забезпечуючих внутрішню безпеку в містах і повітах
у XVIII ст. згідно "Устава благочінія" (1772 р.)**

**Класифікація загроз,
на яку робили акцент сучасники у XIX ст.**

Додаток 4.

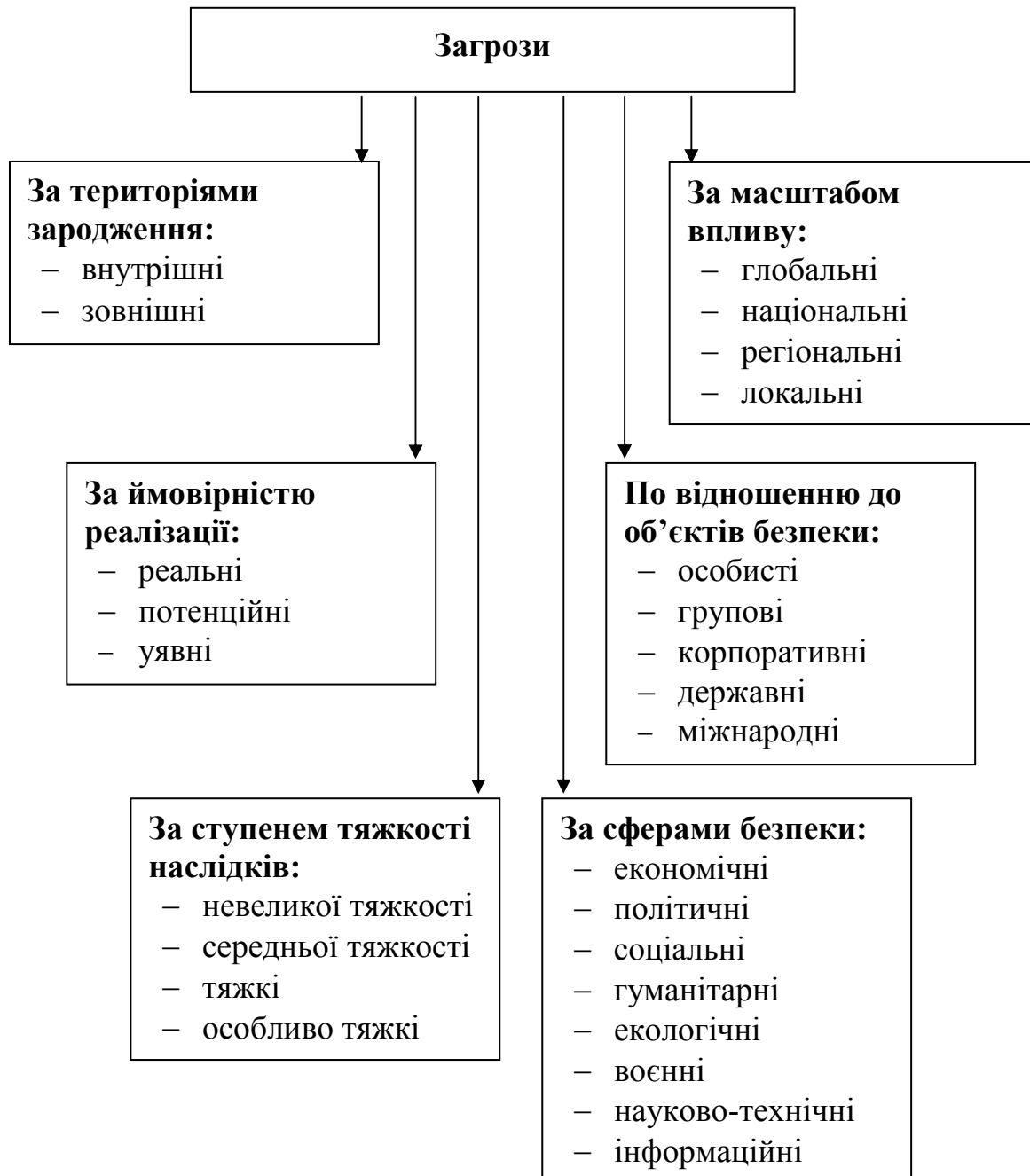
Показники динаміки зростання злочинності в Україні за 1993–2004 рр.

Роки Показники	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	В середньому за весь період	Всього за 1993- 2004 роки
Виявлено організованих злочинних груп	496	631	1067	871	953	1079	1157	1166	960	770	722	655	877,25	10527
Зростання у % порівняно з 1993р.	–	27,2	115	75,6	92,1	117,5	133,3	135,0	193,5	55,2	45,6	32,0	85,1	
Зростання у % до попереднього року	–	27,2	69,1	-18,4	9,4	13,2	+7,2	+0,8	-17,7	-19,8	-6,2	-9,3		
Виявлено злочинів, скоєних організованими злочинними групами	2606	2619	4215	4556	6241	7434	9273	9307	7744	6703	6467	6159	6110	73324
Зростання у % до рівня 1993 р.	–	0,5	61,7	74,8	139,5	185,3	255,8	257,1	197,2	157,2	148,2	136,3	134,4	
Зріст у % до попереднього року	–	0,5	60,9	8,1	37,0	19,1	24,7	0,4	-16,8	-13,4	-3,5	-4,8		
Доля, % від загального числа зарєєстрованих злочинів	0,54	0,49	0,74	0,71	1	1,2	1,6	1,64	1,5	1,46	1,14	1,17		

Концепція національної безпеки

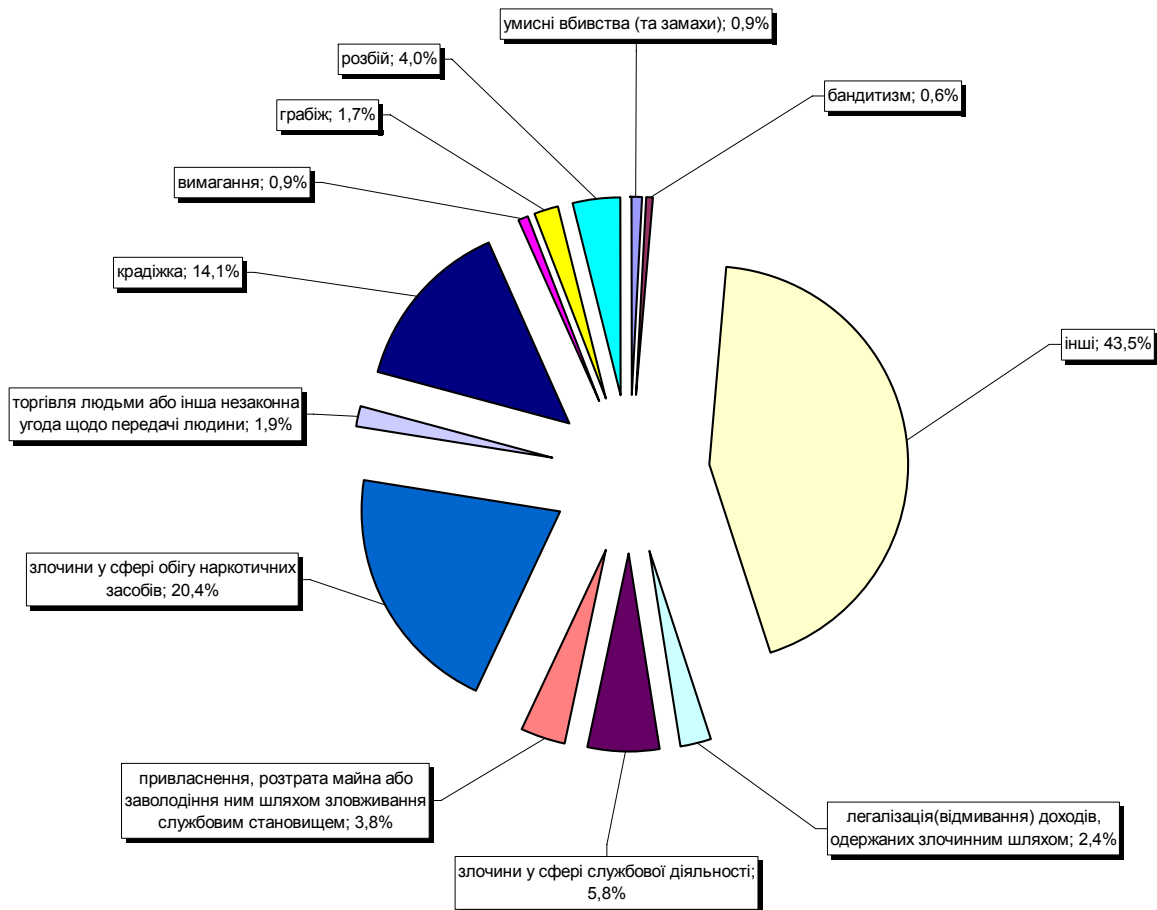

Класифікація загроз національній безпеці за різними підставам

Додаток 7.

Питома вага окремих видів злочинів у загальній кількості зареєстрованих злочинів, скоєних організованими групами та злочинними організаціями у 2007 р., % (за даними МВСУ)

Джерело: Злочинність в Україні: Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – С. 43.

**Кількість зареєстрованих злочинів, скоєних членами
організованих груп та злочинних організацій
(за даними МВСУ, ГПУ);
кількість засуджених осіб, вчинивших злочини у складі ОГ та ЗО
за видами злочинів (за даними ДСАУ)**

	Зареєстровано злочинів				Засуджено осіб			
	2001	2005	2006	2007	2001	2005	2006	2007
Всього	6703	7741	3977	4682	1042	1303	982	910
у тому числі								
бандитизм	84	35	17	27	98	13	16	14
умисні вбивства (та замах)	104	73	34	40	45	10	22	55
розбій	576	351	232	185	171	178	190	125
грабіж	198	100	113	81	47	85	46	52
крадіжка	1835	1020	653	660	269	274	172	135
хабарництво	61	101	27	43	-	7	-	2
вимагання	214	84	13	44	76	49	13	6
привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	341	233	166	180	11	51	57	41
злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	551	1024	789	957	48	218	157	163
інші	2739	4720	1933	2465	277	455	309	317

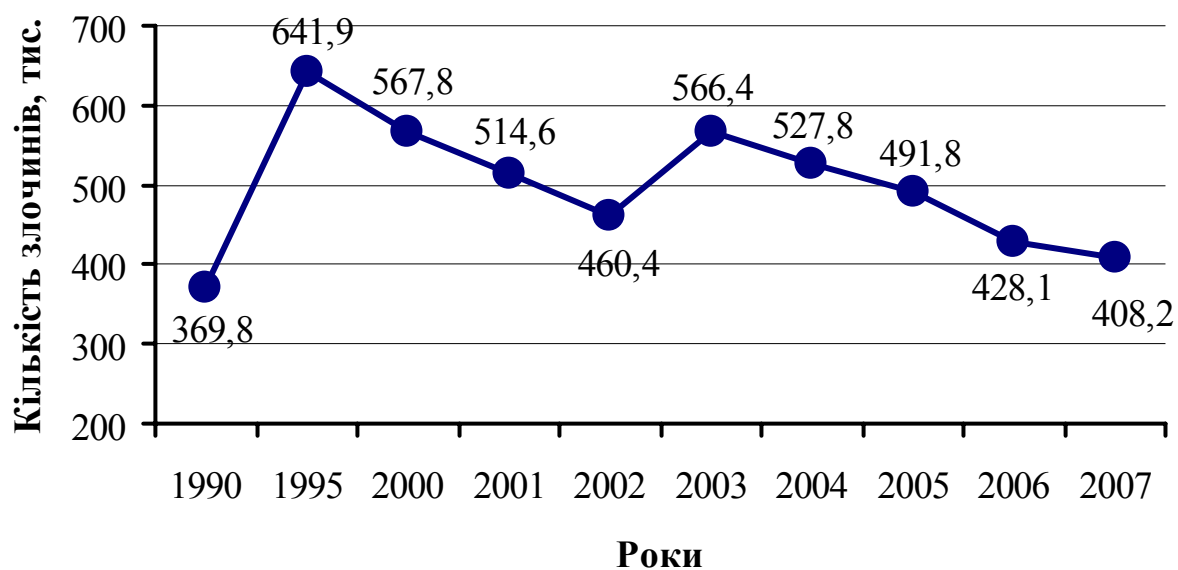
Джерело: Злочинність в Україні: Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – С. 42.

Характеристика організованих груп та злочинних організацій за напрямками кримінальної діяльності (за даними МВСУ та ГПУ)

	2005	2006	2007
Виявлено організованих груп та злочинних організацій	551	466	420
загальнокримінальної спрямованості	378	305	268
економічної спрямованості	173	161	152
з корумпованими зв'язками	26	26	13
з міжнародними зв'язками	40	28	29
у сфері зовнішньоекономічної діяльності	7	7	7
у фінансово-кредитній системі	50	50	61
у паливно-енергетичному комплексі	29	14	13
в системі АПК	15	17	11

Джерело: Злочинність в Україні: Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – С. 44.

Динаміка злочинності в Україні (зареєстрованих злочинів, тис.)

Джерело: За даними Державного комітету статистики України станом на 5.09.2008 р.

**Кількість злочинів, зареєстрованих органами внутрішніх справ
у сфері економічної діяльності, за видами злочинів**

	2001	2005	2006	2007
Усього	41779	45107	42606	42755
з них тяжкі та особливо тяжкі у тому числі	23085	23319	20197	18739
Злочини проти власності	15383	17535	16926	17396
з них				
крадіжка	х	2031	985	681
викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання	х	3678	3405	3360
привласнення, розтрата майна або заволодіння шляхом зловживання службовим становищем	10322	7442	7371	7193
з них				
в особливо великих розмірах	1937	1224	986	762
шахрайство, учинене шляхом незаконних операцій з використанням електро-обчислювальної техніки	х	1203	1208	1348
Злочини у сфері господарської діяльності	6631	8974	8726	9029
з них				
виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї	1838	1436	1480	1460
порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю	297	148	138	139
зайняття забороненими видами господарської діяльності	х	1267	1455	1636
незаконне, виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів	69	1193	1211	1475
фіктивне підприємництво	186	233	255	376
легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	34	374	338	363
порушення законодавства про бюджетну систему України	440	145	97	61
порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом	938	2467	1986	1793
шахрайство с фінансовими ресурсами	992	835	764	697

Злочини у сфері службової діяльності	18871	17922	16396	15555
з них				
зловживання владою або службовим становищем	7947	5834	4621	3910
перевищення влади або службових повноважень	972	1537	1161	888
хабарництво	2304	3660	3014	2775
з них				
одержання хабара	1542	2784	2335	2146
давання хабара	732	873	678	628
Інші злочини	894	676	558	775

**Структурно-логічна схема збору і аналізу інформації
для вироблення комплексної програми внутрішньої безпеки суспільства**

З М І С Т

Вступ	3
Розділ I. Методологічно-правові основи кримінологічного дослідження проблеми внутрішньої безпеки українського суспільства	10
1.1. Сутність і феномен внутрішньої безпеки українського суспільства як невід’ємна складова національної безпеки України	10
1.2. Теоретико-правові засади побудови внутрішньої безпеки українського суспільства	24
1.3. Цілі, принципи і методи забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства як кримінологічної проблеми	30
Висновки до Розділу I	41
Розділ II. Історико-теоретичні та правові основи генезису внутрішньої безпеки суспільства та протидії злочинності на теренах України	43
2.1. Виникнення слов’янської народності і зародження Київської Русі як обумовлюючих чинників безпеки громадян	44
2.2. Значення виникнення Галицько-Волинської держави для забезпечення безпеки української громади	56
2.3. Зародження козацтва і його вплив на основополагаючі засади безпеки українських земель	60
2.4. Політико-правові та соціальні передумови створення органів поліції на Україні як органу збезпечення внутрішньої безпеки суспільства: зародження основ запобігання злочинності	69
2.5. Створення української міліції і її вплив на криміногенний стан в Україні в першій чверті XX століття	82
Висновки до Розділу II	89
Розділ III. Сучасні фактори впливу на внутрішню безпеку українського суспільства: кримінологічний аналіз	92
3.1. Зовнішні фактори впливу на внутрішню безпеку українського суспільства в умовах глобалізаційних процесів	95
3.2. Внутрішні фактори впливу на безпеку суспільства	106
3.3. Соціально-психологічні умови трансформації суспільства як детермінанти його внутрішньої безпеки	125
3.4. Міжнаціональна єдність як чинник внутрішньої безпеки	139
3.5. Міжконфесійні відносини в суспільстві як фактор кримінологічного впливу на внутрішню безпеку	142
3.6. Інформаційна сфера і її вплив на криміногенний стан в Україні	146
Висновки до Розділу III	150

Розділ IV. Створення системної протидії кримінальним загрозам внутрішній безпеці суспільства	153
4.1. Аналіз загроз внутрішній безпеці українського суспільства та їх вплив на криміногенний стан в державі	155
4.2. Злочинність як загроза безпеці суспільства і прогноз на перспективу	177
4.3. Політико-правовий аналіз загальнодержавних комплексних заходів забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства та запобігання кримінальним загрозам	196
4.4. Концептуальна модель запобігання злочинності в сучасному українському суспільстві	208
Висновки до Розділу IV	222
 Розділ V. Системно-функціональна діяльність забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства у сфері протидії злочинності	226
5.1. Організаційно-правова побудова сучасної моделі внутрішньої безпеки	226
5.2. Структурно-функціональні компоненти протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства	234
5.3. Механізм протидії злочинності як фактор забезпечення внутрішньої безпеки суспільства	264
Висновки до Розділу V	293
 Висновки	297
 Список використаних джерел	314
Додатки	358

Наукове видання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Нікітін Юрій Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент

**ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ
В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Монографія

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, Україна, Київ, вул. Вінницька, 10
тел., факс: (044) 246-24-44
E-mail: office@nam.edu.ua
Інтернет: www.nam.kiev.ua

Підписано до друку 2.04.2009 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Умовн. друк. арк. 21,74. Обл.-вид. арк. 23,92. Тираж 500 прим. Зам. 319.